

Социолошко друштво Републике Српске

Социолошка библиотека

Слободан Антонић: *Моћ и сексуалност: социологија геј покрета*

Уредник:

Зоран Аврамовић

Рецензенти:

проф. др Милан Брдар

проф. др Зоран Аврамовић

проф. др Рајко Куљић

Редакција:

Рајко Куљић

Божо Милошевић

Брацо Ковачевић

За издавача:

Рајко Куљић

CIP – Каталогизација у публикацији
Народна и универзитетска библиотека
Републике Српске, Бања Лука

316.837:305-055.3

АНТОНИЋ, Слободан 1959-

Моћ и сексуалност: социологија геј покрета / Слободан

Антонић. - Пале: Социолошко друштво Републике Српске, 2014

(Пале: Dis Comanu). – 266 стр. ; 24 см. – (Социолошка библиотека)

Тираж 200. – Биљешка о писцу: стр. 266. – Библиографија: стр. 221-266.

ISBN 978-99938-886-1-1

COBISS.RS-ID 4111640

Слободан Антонић

**Моћ и сексуалност:
Социологија геј покрета**

СДРС
Источно Сарајево 2014.

САДРЖАЈ

Увод	7
<i>Прва глава</i>	
ЛГБТ организације и облици деловања	13
Појмовни оквир	13
Особине организација	17
Начин утицаја	29
Критике.....	44
Закључак.....	51
<i>Друга глава</i>	
„Gay agenda”: мит или стварност?.....	55
Настанак и оправдавања појма „геј програм”	55
Да ли „геј програм” заиста постоји?.....	72
<i>Трећа глава</i>	
„Истополне породице”: идеја и оспоравање	83
Питање хомосексуалног понашања и идентитета	88
Рedefиниција брака као друштвене институције	93
Позивање на истраживања развоја деце одгајане у лезбигеј породицама	105
Закључак	117
<i>Четврта глава</i>	
Деца у „истополним породицама”: преглед дебате	119
Становиште „нема разлике”	120
Становиште „има разлике”	122
Становиште „има разлике, али шта мари”	131
Искусвена истраживања и „политика истине”	138
<i>Пета глава</i>	
Школска „квир инклузија”: тежње и отпори	147
Појам школске „квир инклузије”	150
Квир инклузија у САД и Британији	153
Отпори квир инклузији	161

Разлози за и против	172
Закључак	183
<i>Шеста глава</i>	
<i>Геј покрет и „борба за признатост”</i>	185
Страст и нетрпељивост	186
Озлојеђеност неправдом или рад савести?	191
<i>Закључак</i>	
<i>Поуке за Србију</i>	205
<i>Наведена грађа</i>	221
<i>Белешка о писцу</i>	266

УВОД

Ово је књига о ЛГБТ покрету, о његовим тежњама да мења друштвене ставове и установе, о аргументацији коју износи, о друштвеним последицама које производи, те о критикама и отпору на који тај покрет наилази.

У првој глави описујем основне карактеристике ЛГБТ покрета, анализирам његове главне организације у САД (као средишту светског система), дајем преглед основних метода друштвеног и политичког деловања тамошњих ЛГБТ организација, те преносим неке критике на њихов рачун.

У другој глави разматрам тезу о постојању *геј програма* (gay agenda), као инхерентног распореда постизања радикалних циљева поступним навикавањем друштва на све проблематичније норме. Износим како је настала та теза, на чему се она заснива и колико је оправдана.

У трећој глави, кроз анализу једне домаће „геј френдли” књиге из области друштвених наука, разматрам аргументацију типичну за ЛГБТ покрет: схватање природе хомосексуалног понашања и хомосексуалног идентитета, захтев за редефиницијом брака као друштвене институције, као и начин позивања на различита истраживања.

У четвртој глави усредсређујем се на питање истраживања деце која одрастају у домаћинствима истополних парова. Дајем преглед дебате која се водила око тумачења налаза ових истраживања, а посебно око методологије која је у њима коришћена, и указујем на њену повезаност са „режимом истине” и „политиком истине” у савременим друштвеним наукама (посебно у психологији и социологији).

Тема пете главе је „школска квир инклузија”, односно захтев за уношење ЛГБТ садржаја у школско штиво и градиво. Објашњавам појам „квир инклузије”, описујем досадашња искуства на том пољу у САД и Британији, разматрам отпоре који су се јавили у овим друштвима, те износим разлоге „за” квир инклузију и „против” квир инклузије.

Шеста глава је посвећена питању нетрпељивости коју налазимо у ЛГБТ покрету, не само према критичарима, већ и према онима који о „геј питању” нешто другачије мисле. Наводим неке карактеристичне случајеве такве нетолеранције, а затим и два објашњења за такво понашање. Оба објашњења разматрам, те налазим у њима оно што је заједничко, али и погрешно.

Коначно, у закључку износим своју оцену ЛГБТ покрета, смештам га у светскоисторијски контекст, те указујем на неке његове додатне узроке, као и учинке у полупериферијском друштву какво је Србија.

* * *

У новијој социолошкој литератури ЛГБТ покрет се назива различито: „лезбејски и геј покрет” (*lesbian and gay movement*; Bernstein, 2003; Richardson, 2005: 516), „лезбејски/геј покрети” (*lesbian/gay movements*; Armstrong and Bernstein, 2008: 78; 79), „геј и лезбејски друштвенополитички покрет” (*gay and lesbian socio-political movement*; Nardi, 1998), „геј и лезбејски политички покрети” (*gay and lesbian political movements*, (Vitulli, 2010: 155), „ЛГБТ покрет” (*LGBT movement*; Armstrong and Bernstein, 2008: 86; Engel, 2007: 66; Barth and Parry, 2009), „ГЛБТ покрет” (*GLBT Movement*; Broad, 2002; Broad, Crawley and Foley, 2004), „геј покрет” (*gay movement*; Nardi, 1998; Gallagher and Bull, 1996; Armstrong and Bernstein, 2008: 79; 85; 89; Mudu, 2002), „геј ослободилачки покрет” (*gay liberation movement*; Croucher, 2002), „покрет за геј права” (*gay rights movement*; Fleischmann and Hardman, 2004), „покрет за геј брак” (*the gay marriage movement*; Auchmuty, 2003: 178–9), итд.

У књижи сам се одлучио за најопштије и најнеутралније име „ЛГБТ покрет”, као и за синтагму „геј покрет”. „Геј” се данас у делу ЛГБТ публицистике користи као универзална одредница за ЛГБТ особе. Тако се и за жену може прочитати да је „геј”¹. Такав начин

¹ Рецимо, у једном новинском извештају се за државну тужитељку (U.S. attorney) за Западни округ државе Вашингтон (Western District of Washington State), Џери Даркан (Jenny Durkan), вели да је „први отворени геј државни

писања ипак може збунити читаоца. Зато мислим да је, када је реч о ЛГБТ особама женског пола, боље користити уобичајену именицу „лезбејка” и придев „лезбејски”. Али када се говори о општим појавама, верујем да је дозвољено, првенствено из разлога краћег писања, извршити субсумцију ЛГБТ у „геј” – наравно, уз јасну напомену, коју управо сада чиним, да овај термин у себе укључује све постојеће „квир” идентитете.

Желим да дам још једну језичку изјаву која важи за целу књигу. Именице и придеви мушког рода, у општим исказима овог списка, користе се семантички уобичајено у српској граматици, то јест имају функцију денотације *свих* родова (видети детаљније објашњење у Антонић, 2011б: 38–46). У складу са оваквом изричитом изјавом – ако ми се дозволи да парафразирам Буджишевског (Budziszewski, 1992: 14) – свако рационално биће које и даље буде сматрало да његов род ипак није довољно „укључен” појмовима које користим, за то би ипак, можда, морао најпре себе да окриви.

* * *

Ова књига је резултат пищевог рада на пројекту „Изазови нове друштвене интеграције у Србији: концепти и актери”, бр. 179035, који се ради на Институту за социолошка истраживања Филозофског факултета у Београду, уз новчану помоћ Министарства за науку Републике Србије. Делови ове књиге су у виду научних чланака објављивани у нашим социолошким и другим часописима, те су тако прошли додатну академску верификацију (по две анонимне рецензије). Нешто скраћена верзија прве главе објављена је у часопису *Социологија* (год. LIV [2012], бр. 3, стр. 437–462). Штиво које је основа друге главе објављено је у часопису *Теме* (год. XXXV [2011], бр. 3, стр. 891–919). Основу треће главе чини рад објављен у *Социолошком прегледу* (год. XLV [2011], бр. 1, стр. 67–100). Краћа верзија четврте главе објављена је у *Антропологији* (11, св. 2 [2011], стр. 61–80), а скраћена верзија пете главе у *Зборнику Института за педагошка истраживања* (год. XLIV [2012], бр. 1, стр. 42–58).

тужилац” (the first openly gay U.S. attorney), а за Шерон Лубински (Sharon Lubinski), државну маршалку за Минесоту, да је „први отворени геј државни маршал” (the first openly gay U.S. Marshal; Johnson, 2010j). Такође се у једној вести каже да је „Епископална црква рукоположила свог другог отворено геј бискупа” (WB, 2010a), иако је у питању жена – Кенон Мери Глеспул (Canon Mary Glasspool).

Коначно, основ шесте главе је рад штампан у *Новој српској политичкој мисли* (год. XIX, бр. 1–2, стр. 7–38).

Треба рећи да поднаслов ове књиге – *Социологија геј покрета* – не изражава амбицију да се целовито и исцрпно опише, па и објасни ЛГБТ феномен у модерним друштвима. Одабрао сам неколико главних тема које су данас у средишту друштвеног занимања и јавне расправе – од геј брака и подизања деце у лезбигеј домаћинствима, преко деловања геј лобија и питања да ли постоји дугорочни „геј програм”, до проблема школске ЛГБТ инклузије. Већ обрада ових питања испунила је простор једне веће књиге, тако да нису ни дотакнута нека друга, у научном смислу ништа мање важна питања: историја настанка (колективног и индивидуалног) ЛГБТ идентитета, историјски преглед односа разних друштава према ЛГБТ феномену и ЛГБТ особама, опис и објашњење нетолеранције и насиља којима су били, или су и данас изложени припадници ЛГБТ популације, моралност хомосексуалног понашања итд. Зато би тачнији назив ове књиге можда требало да буде: „Прилози социологији савременог ЛГБТ покрета”. Али, из разлога избегавања предугих наслова, одлучио сам се за овај, мање прецизан, мада не и нетачан назив.

Књига излаже већу чињеничку грађу и има бројне референце, и то готово за сваки корак у аргументацији. То је стога што је ово осетљива тема, и у друштвеном и у научном смислу – поготово у смислу „политике истине” која доминира у главном току друштвене науке (превасходно у САД). Потреба да се исцрпније поткрепљују општији искази, било указивањем на грађу, било позивањем на ауторитете, утицала је да ће се читалац кроз ову књигу можда нешто теже „пробијати” него кроз моје раније списе. Ипак, то је цена коју сам морао платити због оптерећености теме различитим идеолошким контроверзама.

И сâм сам био део једне од њих. Наиме, када сам у публицистичком чланку, пре неколико година (Антонић, 2008а), употребио израз „геј лоби” и покушао да опишем његово деловање, у *Пешчанику* су објављена два велика текста у којима ме је сарадник овог портала оптужио за „ширење моралне панике” (Динић, 2010б: 388; 2010: 415), за позивање на сумњиве изворе, као и за искривљено приказивање стварности (аутор је, рецимо, тврдио да „гејфрендли” сликовнице, попут „Хедер има две маме”, у САД „нису никакви уџбеници нити школска лектира”; Динић, 2010а: 413). У то време се заиста, у научном смислу, нисам бавио овом темом, па неки од мојих извора – поготово за публицистички чланак какав сам објавио – заправо и нису били, нити су морали бити, научно „перфектни”.

Ипак, ова критика ме је подстакла да се упознам и са научним изворима, те да на академски уобичајен начин – кроз поменуте научне радове, а сада и кроз ову књигу – обрадим главна спорна питања: од деловања геј лобија, до школске квир инклузије. При томе сам одређене раније ставове прецизирао (напустио сам, рецимо, коришћење појма „хомосексуализам”), и продубио разумевање социјалних аспеката овог феномена (видети посебно Закључак).

Но без обзира на местимичну оптерећеност аргументативним апаратом, надам се да ће и ова књига, баш као и претходна о феминизму (Антонић, 2011б), бити пажљиво читана, те очекујем да и она изазове различите реакције (не само у социолошкој заједници). Не спадам у оне који се плаше да им мишљење остане у мањини, поготово у односу на идеолошки доминантни или медијски најгласнији део (научне) јавности. Јер, када је реч о истини, питање ваљда не би смело да буде ко је гласнији, или ко има већину, већ ко има поткрепљеније и уверљивије аргументе.

Иако се овој, као и свакој другој књизи може штошта пребацити, уверен сам да јој се тешко може замерити одсуство поткрепљености академских (па и „гејфрендли”) извора, те пажљиве аргументације. А то је можда довољна основа да наши наредни истраживачи ЛГБТ феномена, без обзира да ли ће се на ову књигу освртати афирмативно или критички, у научном смислу не започну од нуле, те да се и на овом пољу код нас може остварити одговарајући кумулативни прираст научног сазнања.

Прва глава

ЛГБТ ОРГАНИЗАЦИЈЕ И ОБЛИЦИ ДЕЛОВАЊА

У овом поглављу даћу преглед највећих ЛГБТ организација у САД, њихових организационих ресурса, као и начина утицаја на политичаре и медије. ЛГБТ покрет је током 1990-их завршио транзицију из ослободилачког и системски аутсајдерског у лобистички и системски инсајдерски. У том смислу ћу у овој глави пренети критике дисидената ЛГБТ покрета на рачун отуђености лидера ЛГБТ естаблишмента од истинских интереса чланства. На крају главе, ЛГБТ покрет и његове организације сагледаћу и са становишта успешности у остваривању задатих циљева, поредивши га са успешношћу и утицајем контрапокрета хришћанских традиционалиста.

Појмовни оквир

Геј покрет је „један од најактивнијих друштвених покрета деведесетих” (Gamble, 1997: 252) и „један од најуспешнијих друштвених покрета у овом (двадесетом – С. А.) веку” (Herman, 1996: 358). Реч је о типичном идентитетском покрету (identity movement), који „тежи да преобрази доминантне културне обрасце или тежи да задобије признање за нове друштвене идентитете” (Bernstein, 1997: 533) – што је особина која одликује већину „нових друштвених покрета” (Broad, 2002: 319). ЛГБТ покрет је утицао и на стварање

типичног контрапокрета (countermovements): оног хришћанских традиционалиста² (Werum and Winders, 2001: 390). Та два покрета у САД, у политичким и културним борбама током деведесетих, израсла су у „најбоље непријатеље” (Gallagher and Bull, 1996).

ЛГБТ покрет је у САД, током деведесетих година прошлог века, постао институционализован (Fleischmann and Hardman, 2004: 408). Може се рећи да је тада дошло до окончања његове транзиције из „ослободилачког” и системски „аутсајдерског” у „лобистички” и системски „инсајдерски” (Engel, 2007: 70–71). Реч је о уобличавању „индустрије друштвеног покрета” (social movement industry), с мноштвом јаких, диференцираних и специјализованих организација, које међусобно и сарађују и надмећу се за чланство и ресурсе, а чији је основни циљ утицај на политичке и медијске структуре (McCarthy and Zald, 2002: 538). У средишту овог, као и сваког другог високо „индустријализованог” покрета налазе се „организације друштвеног покрета” (*social movement organizations*; Carroll and Ratner, 1999) као носиоци карактеристичне „интересно-групне политике” (Bernstein, 1997:532).

У новијој социолошкој литератури, ЛГБТ организације се често третирају као интересне групе (Engel, 2007; Haider-Markel, 2006; Nownes and Lipinski, 2005; Nownes, 2004; Haider-Markel and Meier, 2003; Epstein and O'Halloran, 1995). Начелно се сматра да су „интересне групе и њихови напори да лобирају владе (...) саставни део америчке демократије” (Lieberman, 2009). Отуда, практично, кад год имамо интересне групе, имамо и лобирање (Epstein and O'Halloran, 1995). Зато се ЛГБТ организације често посматрају као интересне групе које лобирају у институцијама система (Johnson, 2008; Lyons, 2008: 108; Engel, 2007: 88; Haider-Markel, 2006: 101; Nownes and Lipinski, 2005: 307; Bernstein, 2003: 367; Croucher, 2002: 319; 324; 328). Последица је да се не само у публицистици хришћанских традиционалиста³, већ и у научној литератури користе изрази као што

² Овај покрет се назива и „хришћанском десницом” (*Christian Right*; Miceli, 2005; Irvine, 2005), „религиозном десницом” (*Religious Right*; Foley, 2007: 319–325), „јеванђелистичким хришћанским покретом” (*evangelical Christian movement*); Smith, 2003: 358, итд. И овде ћу изабрати најопштије и најнеутралније име: покрет хришћанских традиционалиста.

³ У овој публицистици, како је примећено (Manne, 2001: 364), влада изражени страх од „изузетно моћног геј лобија”. Назива се још и „хомосексуални лоби” (Barber, 2008), а конзервативни *Вашигтон Тајмс* (*The Washington Times*) користи и израз „лавандски лоби” (*lavender lobby*;

су „ЛГБТ лоби” (Mck. Norrie, 2008: 414), „лезбејски и геј лоби” (Bell, 2000: 594), „лоби за геј права” (Dey, 2005), „геј лоби” (Ashbee, 2001: 522; Berridge and Strong, 1991), „геј/лезбејске групе за притисак и политички лоби” (Beger, 2000: 254), „геј и лезбејски правни лоби” (Auchmuty, 2003: 163; 166; 177; 180; 188), „ЛГБТ лобисти” (Engel, 2007: 84), „геј и лезбејски лоби естаблишмент” (Vitulli, 2010: 159), „про-квир лоби” (Humphrey, 1999), „лоби група геј бизнисмена” (Sibalis, 2004: 1746) итд. Неке ЛГБТ организације ван САД и саме се називају лоби групама⁴, а овај израз се у научној литератури користи и приликом описивања утицаја ЛГБТ покрета на званичне структуре ЕУ⁵.

Заправо, модерна плуралистичка политика, и то не само у САД, почива на „политици интересних група” (*interest group politics*), односно лоби група или група за притисак (*lobby or pressure groups*) које се боре за утицај како на државу (законодавну, извршну и судску власт), тако и на јавност (на бираче и на медије; Truman, 1951). Деловање интересних група унутар политичких и медијских структура назива се „инсајдерском” стратегијом, а оно према бирачима „аутсајдерском”. Прва подразумева сталне формалне и неформалне контакте с политичарима и државним службеницима, те уредницима

Pruden, 2007; 2005) – мада тај термин, у полуирониичном значењу, некад користе и сами ЛГБТ активисти (Fine and Nicol, 1995).

⁴ Рецимо, једна од највећих ЛГБТ организација у Аустралији зове се *Gay and Lesbian Rights Lobby*, а највећа британска ЛГБТ организација Stonewall сама истиче лобирање као једну од својих главних делатности (Stonewall, 2011), због чега се у научној литератури уз њено име често додаје и предназив „лоби група” (Richardson, 2005: 516; Richardson, 2004: 392; 394; Auchmuty, 2004: 103; 2003: 164; Waites, 2003: 639).

⁵ Рецимо, Бејгер пише о „лезбејским и геј ЕУ лобистима” (Beger, 2000: 255), и „геј/лезбејским лобистима на нивоу ЕУ” (Beger, 2000: 267). При томе мисли, најпре, на конфедерацију ЛГБТ организација из европских земаља *ILGA-Europe* (the European Region of the International Lesbian, Gay, Bisexual, Trans and Intersex Association – ILGA; чланови из Србије су Gayten и Labris (ILGA-Europe, 2011)). За *ILGA-Europe* Бејгер каже да је „највећа ЛГБТ лоби снага у Европи” (Beger, 2000: 266), будући да ужива статус званичног консултанта Савета Европе и саветника Европског парламента (слично мишљење о важности *ILGA-Europe* има и Kollman, 2007: 330; 339). Као другу моћну лоби групу на нивоу ЕУ, Бејгер помиње EGALITE (*Equality for Gays And Lesbians In The European institutions*), организацију ЛГБТ особа запослених у установама ЕУ. За ову организацију Бејгер такође вели да је „јак политички лобиста на европској позорници” (Beger, 2000: 267).

и новинарима, ради стављања неког проблема на дневни ред и обезбеђења подршке за одговарајуће решење (види уобичајену листу активности у Schlozman and Tierney, 1983: 357). Друга стратегија подразумева првенствено рад на акционој или финансијској мобилизацији интересних присталица (*grassroots lobbying*). Карактеристичан начин је позивање пристаха да пишу писма или упућују телефонске позиве на одређене политичке или медијске адресе (Schlozman and Tierney, 1983: 363–364). Када је реч о ЛГБТ организацијама, видећемо да су се неке од тих интересних група у САД више специјализовале за инсајдерско лобирање (рецимо, Human Rights Campaign), а неке за мобилизацијско деловање (рецимо, The Task Force; Engel, 2007: 76).

Интересне групе не само да делују у правцу уже групе политичара, како би утицале на законодавство, већ оне делују и према широкој групи чиновника (*bureaucrats*, *bureaucratic agents*) како би обезбедиле да се законодавне и судске одредбе, у свакодневном животу, најпре протумаче, а онда и спороводе, на за њих најповољнији начин (Haider-Markel, 2006). Ово је посебно важно код питања за која интересне групе оцењују да могу имати симболички значај по нормативну сензибилизацију јавности (Haider-Markel, 2006: 97). Према неким проценама чак 85 посто активности интересних група тиче се управо спровођења званично усвојене политике (Haider-Markel, 2006: 98). Главно средство притиска интересних група на том пољу јесте паљење „сигналне црвене лампице за узбуну”, тј. позивање медија у помоћ. Уколико су интересне групе довољно моћне да могу озбиљно да мобилишу медије, чиновници, једнако као и политичари, стичу зазор од негативног публицитета по појединим питањима. Стога они унапред прихватају тумачење моћних интересних група као релевантно. Тако се ствара врста постојане неформалне спреге чиновника/политичара и руководства интересних организација (Haider-Markel, 2006: 97–98). Успешност неке групе за притисак се и огледа у њеном *системском поунутравању*, тј. у томе да доносиоци одлука ту интересну групу уредно консултују кад год је дотакнуто питање од главног интереса за њу (Smith, 1999: 23).

Предмет анализе овог поглавља првенствено су ЛГБТ организације у САД. ЛГБТ покрет у САД се и иначе сматра не само организационо најразвијенијим од свих ЛГБТ покрета у свету, већ и хегемоном културе глобалних размера. Он је не само узор за начин организовања, расположивост ресурса и успешност институционалних акција, већ је и главни извор културно-идентитетских симбола за ЛГБТ заједнице у свим осталим земљама света (од самог имена „геј”, преко заставе дугиних боја, до начина облачења; Nardi,

1998: 568). Глобализација ЛГБТ покрета, чега смо сведоци у последњим деценијама, заправо представља американизацију појединих националних „квир” култура (Nardi, 1998). Са друге стране и контрапокрет ЛГБТ програму – онај хришћанских традиционалиста, такође је најразвијенији у САД (Nardi, 1998: 573) и у много чему представља узор сличним покретима у другим земљама. Све то није изненађујуће ако имамо у виду да су САД средишње (или водеће) друштво светског капиталистичког система. Отуда је замисао овог поглавља да се један друштвени феномен посматра у његовом средишњем и најразвијенијем облику.

Особине организација

Особине ЛГБТ организација које ћу изложити у овом одељку рада су: бројност чланства, величина годишњег буџета, бројност плаћеног особља (службеника и консултаната), прокламовани циљеви и методи деловања, као и репутација у јавности. Основни извори података биће званичне мрежне странице ових организација, као и научна, ЛГБТ и остала периодика. Нажалост, о неким организацијама неће се моћи дати сви подаци, првенствено због ограничености извора. У одељку који следи након овог (*Начин утицаја*), а кроз различите примере, даћу потпунији преглед основних метода друштвеног и политичког деловања ЛГБТ организација.

Све ЛГБТ интересне групе можемо, по њиховим организационо-формалним карактеристикама, поделити у три врсте: 1. организације са јасним ЛГБТ идентитетом; 2. организације општег типа, чији важан (а некад и кључни) део делатности представља заступање неког ЛГБТ интереса; у неким од ових организација формирају се посебне организационе јединице које су специјализоване за ЛГБТ питања; и 3. формалне ЛГБТ лоби групе, које постоје унутар неке партије или државне институције. С друге стране, по области деловања, ЛГБТ интересне групе можемо поделити на оне које дејствују: 1. према политичким институцијама; 2. према медијима; 3. према судским инстанцама; 4. према образовном систему; и 5. у осталим областима друштва. У прегледу датом на наредним страницама, ЛГБТ интересне групе ће бити разврстане према пољу њиховог деловања.

* * *

Када је реч о *политици*, најзначајнија и најмоћнија организација са јасним ЛГБТ идентитетом је *Кампања за људска права* (Human

Rights Campaign, HRC). Сматра се, уопште, да је HRC највећа ЛГБТ организација у САД (HRC, 2011; Green, 2007: 4), односно најмоћнија ЛГБТ интересна група (Engel, 2007: 67) и најутицајнији ЛГБТ лоби у Вашингтону (Vitulli, 2010: 162; Barth and Parry, 2009: 34; Lublin, 2005: 241). Дичи се са 750.000 чланова (HRC, 2011), а њен буџет је у 2005. износио 36 милиона долара (CU, 2011). Има 130 запослених (Engel, 2007: 67). Састоји се од две НВО: HRC Фондације (HRC Foundation), која је више усмерена на јавну, правну и образовну делатност, и HRC Комитета за политичку акцију (HRC Political Action Committee), који је више усмерен на лобирање званичника у Конгресу, односно на помоћ кампањама политичких кандидата који дају подршку таквим законима.

У кампањи за изборе 2008, HRC је активно подржао Обаму, за кога је прикупио 2 милиона долара прилога, док је за остале про-ЛГБТ кандидате за законодавне положаје скупио још 5 милиона долара (HRC, 2008). Такође је ангажовао чланове и симпатизере у мобилизацији и мотивацији бирача да изађу на изборе и гласају за одређене кандидате (*исто*). HRC сачињава и објављује годишњу ранг-листу свих конгресника и сенатора на основу њиховог појединачног гласања по ЛГБТ питањима (HRC, 2010). Ова листа се од стране америчких политиколога узима као мерило стварног утицаја ЛГБТ лобија у Конгресу и Сенату (Lublin, 2005). HRC сачињава и ранг-листу великих корпорација по њиховој наклоњености за ЛГБТ питања (Corporate Equality Index; WB, 2010e).

Сматра се да је HRC одиграо кључну лобистичку улогу приликом проширења закона о злочину из мржње (Matthew Shepard and James Byrd, Jr. Hate Crimes Prevention Act, 2009), којим су обухваћени и злочини према припадницима „сексуалних мањина”. Такође је, почетком деведесетих година прошлог века, HRC одиграо важну улогу у лобирању за закон против дискриминације болесних од сиде. Данас је HRC кључни лобиста за закон против дискриминације запослених на основу сексуалне оријентације (Employment Non-Discrimination Act, ENDA; Wk, 2011e).

Национална геј и лезбејска оперативна група (National Gay & Lesbian Task Force, NGLTF), такође је једна од најмоћнијих ЛГБТ организација у САД, са годишњим буџетом од 10 милиона долара (Eleveld, 2009), 24 запослена и 40.000 чланова (Engel, 2007: 67). Углавном делује као мобилизацијска организација (*grassroots organization*), односно као национална капа многобројних мањих ЛГБТ организација. Обучава њихове лидере и активисте како да политички делују, ојачају организациону структуру, прикупљају

средства, препознају симпатизере међу бирачима, мобилишу активисте и супротстављају се референдумима којима се зауставља судско или законско увођење истополног брака. „Мисија Националне геј и лезбијске оперативне групе”, каже се у програму ове организације, „јесте да се изгради најшира основа моћи за лезбејску, геј, бисексуалну и трансродну (ЛГБТ) заједницу. Ми то чинимо кроз обуку активиста, оспособљавањем државних и локалних организација за употребу вештина које су нужне за организовање широке кампање која би водила поразу анти-ЛГБТ референдума и кроз потпомагање про-ЛГБТ законодавства и јачање организационих капацитета нашег покрета. Наш Политички институт – покретов главни тинк-танк – обезбеђује истраживања и анализе политике који подржавају борбу за потпуну равноправност, а против десничарских лажи” (TF, 2011).

Цилов акциони фонд (Gill Action Fund) основао је Тим Цил (Tim Gill, 1953), компјутерски магнат (Quark) и „геј могул” (како га је назвао *Тајмс*; Nealy, 2007), односно данашњи водећи мецена ЛГБТ покрета (Wk, 2011n). Процењује се да ова фондација обезбеђује петину свих прихода геј организација (Hopkins, 2001; према Minnery, 2008). Он и његова фондација су, само на међуизборима 2006, уложили 15 милиона долара како би, у 12 савезних држава, било поражено 70 политичара за које је оцењено да су „анти-геј”. И 50 њих заиста није било изабрано (Nealy, 2007). Сматра се да је захваљујући управо новцу који је уложила ова фондација, током избора 2006, у четири савезне државе (Ајови, Мичигену, Пенсилванији и Вашингтону) законодавно тело преузела Демократска странка, која подржава ЛГБТ циљеве (Green, 2007). Цилов акциони фонд је окосница донаторских конференција више од 200 највећих ЛГБТ дародаваца⁶.

Уз Цилов акциони фонд, постоји и *Цилова фондација* (The Gill Foundation), сестринска организација, коју је такође основао Тим Цил, за новчану помоћ ЛГБТ програмима и удружењима. Располаже имовином у Колораду вредном 225 милиона долара (Hopkins, 2001; према Sears and Osten, 2003 : 24). Према финансијском извештају за 2009. годину, буџет ове фондације износио је преко 16 милиона долара (GF, 2009). Ова фондација је, према подацима са званичног сајта Циловог акционог фонда, од оснивања, 1994. године, уложила

⁶ Ови дародавци се, како извештавају ЛГБТ медији, окупљају иза затворених врата, не откривајући тачна имена приложника, са циљем да „геј мрежа” (gay network) помогне изборном успеху прогеј кандидата (Chibbaro, 2010в).

преко 110 милиона долара у ЛГБТ програме (Gill Action, 2011; исто и: Nealy, 2007).

Геј и лезбејски фонд за победу (Gay & Lesbian Victory Fund) обезбеђује финансијску и другу помоћ за ЛГБТ кандидате за Конгрес, законодавна тела држава или локалне функције (Victory, 2011a) и помаже запошљавање ЛГБТ службеника у савезној администрацији (Victory, 2011b). У 2009. години, од 79 кандидата које је помагао овај фонд 54 је добило изборе. На различитим изборима, током 2010. године, било је више од 350 ЛГБТ кандидата, а Фонд за победу је обезбедио помоћ за њих 164 (Dison, 2011). Према извештају за 2009, годишњи приход Фонда био је 2,3 милиона долара (Victory, 2009 : 11).

Када је пак реч о ЛГБТ лоби групама унутар политичких странака и институција, најутицајнија је она унутар Демократске странке. Зове се *Националне стоунвол демократе* (The National Stonewall Democrats), а себе види као „широку мрежу која повезује ЛГБТ активисте Демократске странке” (NS, 2011). Њен основни циљ је да мобилише ЛГБТ бираче да гласају за кандидате ове партије (исто). Са друге стране, НСД омогућава и да ЛГБТ заједница утиче на законодавна и друга тела, у којима већину имају демократе, као и да „преко локалних школских одбора, окружних комисија (county commissions) и законодавних тела држава-чланица (state legislatures), потребан број пута доносе прописи у прилог једнакости” (исто). Ова организација омогућава и директан утицај ЛГБТ заједнице на политичаре изабране са листе Демократске странке. „Ми не само да лобирамо демократе у ходницима моћи, већ такође укључујемо ове званичнике на нивоу бирачког места чак и тако што идемо са њима од врата до врата, током изборне године. Стоунволова је обавеза да објаснимо нашој заједници како рад са демократама доводи до суштинског напретка. И док као демократи настављамо да се залажемо за ЛГБТ породице, ми такође морамо да наставимо да објашњавамо нашој странци зашто демократе морају да се придруже борби наше заједнице за једнаки брак” (исто).

Демократски кандидати изабрани у Конгрес, а који подржавају ЛГБТ програме, окупљени су у *Кокусу за ЛГБТ једнакост* (LGBT Equality Caucus). У програму овог кокуса стоји да је „састављен од чланова Конгреса који су пре свега посвећени постизању пуног остварења људских права за ЛГБТ особе у САД, као и широм света” (ЕС, 2011b). Иако на званичној интернет презентацији стоји да је кокус „двопартијски” (ЕС, 2011b), заправо је од 88 чланова само један републиканац (конгрескиња Peana Ros-Lehtinen; ЕС, 2011a). Отуда се он и може сматрати за део про-ЛГБТ структура Демократске странке.

Међу републиканцима, најпознатија ЛГБТ лоби група је *Републиканска брвнара* (Log Cabin Republicans)⁷. За себе кажу да су „једина национална организација републиканаца која подржава правду, слободу и једнакост за геј и лезбејске Американце” (LCR, 2011). Смер њиховог деловања је двострук. С једне стране, они желе да утичу на то „да Републиканска странка постане у већој мери инклузивна, нарочито када је реч о геј и лезбејским питањима”, а основни начин који за то виде је „едукација осталих републиканаца”. Са друге стране, „Брвнара постоји и као глас за републиканске вредности међу припадницима геј и лезбејске заједнице”, како би се, за Републиканску странку, регрутовали „нови савезници у геј и лезбејској заједници” (LCR, 2011). „Брвнари” су свесни да се циљеви ЛГБТ заједнице не могу остварити само ослањањем на Демократску странку, односно да „једнакост неће бити могуће постићи без републиканских гласова” (LCR, 2011). Стога, потребно је мењати и републиканце, јер већина републиканаца, очигледно, нема превише слуха за ЛГБТ питања. Отуда инсистирање „брвнара” на едукацији републиканаца⁸.

⁷ Брвнара (log cabin) је, иначе, симбол за првог републиканског председника САД, Абрахама Линколна (Abraham Lincoln), који је рођен у брвнари.

⁸ Програм Републиканске брвнаре изложен је у „Резолуцији носећег дебла” (The Sill Resolution), усвојене 26. септембра 2009 (LCR, 2009). „Ми верујемо”, каже се у програму, „да омогућавање истополним особама да се венчавају, уз владино признање и преузимање одговорности, може само додатно да обогати и ојача дуготрајну установу каква је брак.” „Имајући у виду да постоји забрана истополних бракова у већем делу земље, ми снажно заговарамо грађанску заједницу, као привремену меру, под условом да може да пружи истоветну заштиту и корист као и законити хетеросексуални брак.” Прописе који се тичу брака и грађанске заједнице треба и даље да доносе само државе чланице, а „док се не постигне једнакост брака, залажемо се за то да владе у нашим државама, као и савезна влада, омогуће истополним паровима једнако право на одбитке у пореским пријавама као што их имају и брачни парови”. „Залажемо се за усвајање као најбољу алтернативу за нежељену трудноћу у овој земљи. Сви Американци који имају љубав и одговорност, без обзира на сексуалну оријентацију, треба да имају свако право да могу да понуде детету топли дом, било кроз усвајање, било кроз хранитељство.” Залажу се, такође, за укидање прописа „Не питамо, не реци”, за једнако право уселеништва лезбигеј партнера, итд. (LCR, 2009).

Од „Брвнара” се 2009. одвојила конзервативнија фракција ЛГБТ републиканаца и образовала организацију *ВСПоносни* (GOProud⁹). Ова организација „представља геј конзервативце и њихове савезнике”. Држе се „традиционалног конзервативног програма, који ставља нагласак на ограничење власти, на индивидуалне слободе, на слободно тржиште и поуздану (confident) спољну политику” (GOP, 2011). Противе се ширењу надлежности федералних власти на брачну регулативу, сматрајући да то треба да буде искључива надлежност држава чланица. Али у свом програму немају јасан став о томе да ли треба, или не, дозволити истополне бракове.

Када је реч о ЛГБТ лоби групама у политичким институцијама, у Стејт департменту делује јака ЛГБТ организација – *Гејеви и лезбејке у агенцијама за спољне послове* (Gays & Lesbians in Foreign Affairs Agencies). То се види из извештаја са састанка државне секретарке Хилари Клинтон (Hillary Clinton) и више од 400 чланова тог удружења, одржаног 22. јуна 2010. Том приликом Клинтонова је рекла да њено министарство нарочиту пажњу поклања заштити ЛГБТ заједнице у другим земљама, јер су „људска права геј права, а геј права људска права”. У ту сврху она је од сваког регионалног бироа Стејт департмента затражила „да то питање постане приоритет” (Johnson, 2010б)¹⁰. Стога је Клинтонова, још 2009, затражила сагласност Конгреса за повећање буџета Министарства, како би се запослили нови службеници у Бироу за људска права (Human Rights Bureau) Стејт департмента. Њихов задатак био би управо праћење стања људских права ЛГБТ заједнице у другим земљама (Johnson, 2010г). То законско повећање буџета коначно је одобрено у 2010.

⁹ GOP је скраћеница за Grand Old Party (Велика стара партија), што је један од надимака републиканаца.

¹⁰ Клинтонова је посебно нагласила да је од Бироа за афричка питања захтевала да свака амбасада САД у Африци достави извештај о стању људских права локалних ЛГБТ заједница. Са поносом је истакла да су се „службеници Стејт департмента ставили на страну про-ЛГБТ група у иностранству, упркос претњама по личну безбедност”. Као пример навела је учешће америчких званичника на Паради поноса у Словачкој, првој такве врсте у тој земљи. „Било је анти-геј демонстраната који су постали насилни”, рекла је Клинтонова, „а полиција је користила сузавац, што је нашег отправника послова и друге дипломате изложило прилично непријатном искуству, али то је било служење праведној ствари”. Међутим, та врста пожртвовања, истакла је министарка, није била узалудна, јер „најтеже битке често су имале и највећи учинак” (Johnson, 2010б).

години (Johnson, 2010з). Тиме је ојачана кадровска база за праћење ЛГБТ питања у другим земљама и заступање ЛГБТ интереса.

Слична ЛГБТ организација постоји и у Министарству правде (Department of Justice, DOJ) – *МП Понос* (DOJ Pride). То се види из извештаја са састанка државног тужиоца, Ерика Холдера (Eric Holder), са више од 100 чланова овог удружења, одржаног 21. јуна 2010. Том приликом Холдер је указао на новоуспостављену институцију у том министарству – „план за управљање разноликошћу” (diversity management plan) – као и на именовање Ченинга Филипса (Channing Phillips) за новоуведено место заменика државног тужиоца задуженог за разноликост (deputy associate attorney general for diversity). Холдер је указао да ће Министарство правде на тај начин моћи да „ефикасно регрутује, запосли, задржи и развије радну снагу која ће одражавати сву богату разноликост наше нације, у чему Министарство поздравља и охрабрује допринос својих ЛГБТ службеника” (Johnson, 2010ј).

Такође, у службама Представничког дома (U.S. House of Representatives) делује *ЛГБТ удружење конгресних службеника* (LGBT Congressional Staff Association). Ова организација „предузима нископрофилни приступ (a low-profile approach) како би унапредила потребе ЛГБТ службеника и унапредила про-ЛГБТ политику у Конгресу”. Удружење тесно сарађује са *Кокусом геј, лезбејских и савезничких службеника Сената* (Gay, Lesbian & Allies Senate Staff Caucus), који са истим задатком делује у другом дому америчке скупштине (Johnson, 2010д).

* * *

Прелазим на област *медија* и на ЛГБТ организације које делују у том пољу. *Геј и лезбо алијанса против клевета* (Gay & Lesbian Alliance Against Defamation, GLAAD) медијски је свакако најутицајнија ЛГБТ организација у САД. Специјализовала се за јавну борбу против увредљивог или неодговарајућег писања о ЛГБТ заједници. GLAAD има буџет од преко 10 милиона долара (GLAAD, 2009) и 48 запослених (Chibbaro, 2010г). Прокламовани циљ GLAAD-а је да учини медије „одговорним за речи или слике које користе”, и да „промовише разумевање, веће прихватање и унапређење једнакости” за ЛГБТ особе (GLAAD, 2011). GLAAD је посебно активан у Холивуду (Chibbaro, 2010д), где је, од 1997, преузео програме организације *Холивудска подршка* (Hollywood Supports), која је до тада била главна ЛГБТ интересна група у филмској индустрији (Wk, 2011д).

Начине утицаја GLAAD-а и поједине примере његовог успешног деловања опширније ћу изнети у следећем одељку. Овде ћу само поменути да GLAAD сачињава годишњу ранг-листу медија по позитивним ЛГБТ ликовима и њиховој заступљености (Network Responsibility Index). Прошле године, рецимо, прво место је заузела телевизијска мрежа MTV, у којој је „од 207,5 часова ударног prime-time програма, 42 посто укључивало садржај који је одражавао живот геј, бисексуалних и трансродних људи” (WB, 2010ж). Следе CW са 35 посто, Fox са 30, ABC са 26 посто, NBC са 13, док је CBS са 7 посто означен као ТВ канал који „није задовољио” (енг. *failing*; WB, 2010ж).

Медији јесу важни за Америку (Media Matters for America) није ЛГБТ организација, али својим деловањем изразито покрива ЛГБТ питања, због чега се мора унети у овој преглед. Себе види као „напредни истраживачки и информативни центар посвећен свеобухватном праћењу, анализирању и исправљању конзервативних дезинформација у америчким медијима” (ММ, 2011). Реч је о великој и јакој организацији која упошљава око 100 људи, а годишње прикупи и до 23 милиона долара донација (Chibbaro, 2010д). Уз настојање да се успостави реторика политичке коректности на свим темама, ова организација посебну пажњу посвећује ЛГБТ питању. Она активно интервенише у сваком случају када се у медијима на неодговарајући начин третира ЛГБТ тематика. Рецимо, ММА оштро критикује конзервативни *The Washington Times* због стављања „геј брака” под наводнике (ММ, 2010б). Критиковала је и Билија О’Рајлија (Bill O’Reilly), једног од најпознатијих водитеља и политичких коментатора са Фокс телевизије (Fox News Channel), зато што је у једној расправи поставио питање зашто се, ако је већ брак само јавно признање нечије љубави, онда не би могла дозволити полигамија или бракови између човека и корњаче (ММ, 2009). И сама Фокс телевизија је била критикована јер је део најаве за једну Рајлијеву емисију гласио: „Да ли медији славе геј културу? Иза ТВ крстарења једне геј породице” (ММ, 2008).

У 2010. години образована је и посебна организациона грана ММА која се бави искључиво ЛГБТ тематиком – *Питања једнакости* (Equality Matters). Ова организација је наставила тамо где је ММА стала: Fox News је већ критикован због коментара спољног сарадника ове телевизије, Такера Карлсона (Tucker Carlson). Он је, наиме, током разговора са водитељем, довео у питање пропис из Калифорније који захтева укључивање ЛГБТ историје у уџбенике (снимак коментара: ММ, 2010а; препис и критика ЕМ, 2010). Ова организација је имала примедбу чак и на најаву овог кратког разговора (трајао је мање од

три минута) која је гласила: „Следеће на програму: нове лекције додате наставном плану у основним школама. Геј права? Али, зашто с тим не бисмо започели већ у обданишту?” (снимак: ММ, 2010в).

Национална лезбејска и геј новинарска организација (The National Lesbian & Gay Journalists Association, NLGJA) бори се да „у индустрији вести постоји поштено и тачно покривање ЛГБТ питања” (NLGJA, 2011а). На сајту ове организације не постоји податак о броју чланова, али годишњој конвенцији, 2006, присуствовало је 650 људи (NLGJA, 2006). CNN им је 2006. дао донацију од 100.000 долара (Welsh, 2006). За NLGJA је посебно значајан „пројекат редакцијске отворености” (The Newsroom Outreach Project). Он подразумева да „чланови NLGJA раде са редакцијама на питањима о којима се извештава”, посебно на темама „као што су државне регулативе о браку, усвајање деце или заштита на послу, као и на локалним питањима као што су градска политика према клубовима Геј-стрејт савезништва у јавним школама, или на медијском покривању Параде поноса” (NLGJA, 2011б). Конзервативни критичари ову организацију сматрају „моћном” (formidable; Kupelian, 2005).

У области *судства и адвокатуре*, односно на плану вођења поступака са прецедентним значајем, истиче се неколико ЛГБТ организација. *Ламбда фонд за правну заштиту и образовање* (Lambda Legal Defense and Education Fund) је организација првенствено усмерена на вођење судских поступака којима се успостављају правни преседани у корист ЛГБТ особа (Lambda Legal, 2007). Водили су, рецимо, случај *Лоренс против Тексаса* (Lawrence v. Texas, 2003), којим је оборен тексашки закон против содомије, *Колин против Школске управе Оранџа* (Colin v. Orange Unified School District, 2005), којим је успостављено право на организовање геј удружења у школама, а помогли су и у процесу пред Врховним судом Хаваја (Hawaii Supreme Court, 1999), којим је озваничен геј брак у овој држави. Њихов годишњи буџет износи преко 14 милиона долара (Lambda Legal, 2009: 2).

Геј и лезбејски адвокати и заштитници (Gay & Lesbian Advocates & Defenders, GLAD) такође воде судске спорове по ЛГБТ питањима. Њихов најпознатији случај је *Гудриџ против Министарства здравља* (Goodridge et al. v. Dept. Public Health, 2003), којим је, прецедентном судском одлуком у Масачусетсу уведен геј брак. Имају 35 стално запослених (GLAD, 2011). *Америчка фондација за једнака права* (American Foundation for Equal Rights, AFER) првенствено је усмерена на признање истополног брака (AFER, 2011). Посебно се ангажовала у правним и политичким борбама око геј

брака у Калифорнији (Perry v. Schwarzenegger). *Америчка унија за грађанске слободе* (American Civil Liberties Union, ACLU), основана још 1920. са идејом да брани слободу говора и приватност грађана у односу на државу. Буџет ове моћне организације износи преко 110 милиона долара (ACLU, 2011в), уз 200 запослених и 500.000 чланова (ACLU, 2011а). Ово није ЛГБТ организација, али, између осталог, води судске спорове и јавну кампању за ЛГБТ права: за истополни брак, за слободно образовање клубова Gay-Straight Alliances у школама, итд. (ACLU, 2011б). ACLU је, рецимо, током 2010. заступао ученицу Констанс Мекмилен (Constance McMillen) којој управа школе није дозволила да на матурску промотивну свечаност дође обучена у мушко одело и у пратњи партнерке. Школа је морала да исплати 35.000 долара одштете, плус адвокатске трошкове, као и да се извини због „дискриминације засноване на сексуалној оријентацији” (WB, 2010д).

Када је реч о *образовању*, онда је главна ЛГБТ организација која делује у просвети свакако *Геј, лезбејска и стрејт образовна мрежа* (Gay, Lesbian, Straight Education Network, GLSEN). „Будући да хомофобија и хетеросексизам подривају здраву атмосферу у школи”, каже се у програму ове организације, „ми радимо на едукацији наставника, ученика и јавности о штетности које ове појаве имају како на младе, тако и на одрасле” (GLSEN, 2011б). У ту сврху ова организација, између осталог, помаже отварање ученичких клубова *Геј-страјт савезништва* (Gay-Straight Alliances), по школама. До сада је отворено око четири хиљаде таквих клубова (GLSEN, 2011а). Буџет GLSEN-а је око 7 милиона долара (GLSEN, 2009), а запошљава око 40 радника (Wk, 2011з). Клубови Геј-страјт савезништва новчано су подржани од стране појединих савезних држава, као начин да се предупреди или ограничи међусобно кињење деце. Само Масачусетс је у једној години доделио 1,5 милиона долара овим клубовима (Heineman, 2000). GLSEN је, током деведесетих, седам година добијао помоћ из буџета, за ову намену (Hayward, 2000). По доласку Обаме на чело администрације, један од оснивача GLSEN-а, Кевин Џенингс (Kevin Jennings), именован је за помоћника министра образовања (Department of Education, Assistant Deputy Secretary), управо за програм „Безбедне школе” (Safe and Drug-Free Schools). То је изазвало серију напада конзервативних медија, који су Џенингсово именовање видели као опасност од „промоције хомосексуализма у школама” (WT, 2009а) и „пропаганде сексуалне прљавштине” (WT, 2009б).

Једна од најупечатљивијих акција GLSEN-а био је „Дан тишине” (Day of Silence), уприличен 10. априла 2002. у средњим школама

широм САД. Ученички клубови Геј-стрејт савезништва позвали су, наине, све ђаке да тога дана протестно ћуте, те да на сва питања наставника одговарају тако што ће им показати картон на ком пише: „Молим Вас да разумете моје разлоге зашто данас не говорим. Ја сам учесник Дана тишине, којим национални омладински покрет протестује против ћутања с којим се суочавају лезбејке, гејеви, бисексуалне и трансродне особе и њихови савезници. Моје намерно ћутање је одјек те тишине, која иде уз узнемиравања, предрасуде и дискриминацију. Верујем да је окончање тог ћутања први корак ка борби против ове неправде. Размислите о гласовима које нисте чули данас. Шта ћете да урадите да бисте прекинули тишину?“ (Stefanakos, 2002). Конзервативни критичари ове акције оптуживали су GLSEN да је подстицао ђаке да праве спискове наставника, друге деце и осталих који негодују или одбијају да се солидаришу с оваквим начином протеста (Betsch, 2002).

Савет за једнакост породица (Family Equality Council) залаже се за „пуну социјалну и правну једнакост у име око милион лезбејских, геј, бисексуалних, и трансродних породица које подижу два милиона деце“ (FEC, 2011). Ова организација посебну пажњу посвећује прихваћености ЛГБТ породица у школи¹¹. Од наставника се захтева „да приликом приказивања породичног живота уопште, укључе слике, књиге и разговоре о ЛГБТ породицама“ (FEC, 2008: 21). Њихов буџет је у 2009. години износио 1,5 милиона долара (Eleveld, 2009).

На универзитетском нивоу делују *ЛГБТК ректори* (LGBTQ Presidents in Higher Education; Q у имену је скраћеница за „квир“). Ова ЛГБТ група се залаже за „достигнућа успешног лидерства у области вишег и високог образовања, подржава професионални развој ЛГБТК лидера у том сектору, и обезбеђује образовање и заступање у вези са ЛГБТК питањима у оквиру глобалне академске и шире јавности“ (PHE, 2011). Ту је и *Харвардски геј и лезбијски кокус* (Harvard gay and lesbian caucus). Њега чини више од 5.000 бивших и садашњих

¹¹ У једном приручнику за родитеље и ученике, који је штампала ова организација, саветује се како одговорити на дечја питања. „Како Јован може да има двојицу тата? Породице постоје на много различитих начина. Јован живи у породици у којој су двојица тата, пошто његови родитељи, као и твоји, веома много воле један другог и желели су да у својој породици имају дете које ће бити део њиховог живота. Где је Јованова мама? Његова породица се састоји од двојице тата, Јована и остале браће и сестара. Једна жена је родила Јована. Његове тате су они који чине дом за њега и брину о њему“ (FEC, 2008: 19).

студената, професора и запослених са Харварда. Основни циљ ове лоби групе такође је борба за афирмацију ЛГБТ ставова на универзитету и у друштву (HGLC, 2011).

Када је реч о деловању ЛГБТ организација у *осталим* сферама друштва, на социјалном плану се истиче *Лосанђелески геј и лезбејски центар* (L.A. Gay & Lesbian Center). Он је један од мноштва локалних центара за здравствену, социјалну, правну и другу помоћ ЛГБТ лицима. Овај центар је добио, у октобру 2010, од Савезног министарства здравља (Federal Department of Health & Human Services), донацију од 13 милиона долара за програм помоћи „ЛГБТ младима” који су „принуђени да напусте своје хранитеље због непријатељства према њиховој сексуалној оријентацији и родном идентитету” (WB, 2010г). Центар иначе има зграду са 24 кревета где се на 18 месеци (док се не обуче за неки посао) смештају млади ЛГБТ бескућници (од 18 до 24 године) (LAGLC, 2011).

По питању друштвене борбе за признање *истополног брака* посебно су активне организације *Слобода брака* (Freedom to Marry; Wk, 2011г), чији је буџет за 2009. износио 2,2 милиона долара (FM 2009: 13), као и *Дејвид Боне фондација* (David Bohnett Foundation), која годишње улаже 5 милиона долара у различите програме, при чему 65-70 посто новца иде на ЛГБТ питања, посебно на борбу за истополни брак (Johnson, 2010и)¹².

Да би се разумела сва разноликост активизма у ЛГБТ покрету, набројаћемо само још имена неких ЛГБТ организација. Ту је, најпре, *Национална геј и лезбо трговачка комора* (National Gay & Lesbian Chamber of Commerce, NGLCC), која „заступа интересе више од 1,4 милиона ЛГБТ пословних људи и предузетника” (NGLCC, 2011). *Геј и лезбејско медицинско удружење* (Gay and Lesbian Medical Association, GLMA) броји око две хиљаде чланова који „заступају интересе више од 70.000 лезбејских, геј, бисексуалних и трансродних

¹² Мајкл Флеминг, извршни директор ове фондације, каже да су геј питања и лично важна како за њега, тако и за самог Дејвида Бонеа, будући да су обојица гејеви. Флеминг се сећа како га је, својевремено, Боне позвао, након што је свој сајт продао Yahoo за 3 милијарде долара, са питањем како да тај новац најбоље потроши у борби за „друштвену правду” (Johnson, 2010и). Оснивање и рад *Боне фондације* била је управо она жељена формула која је омогућила одговарајуће улагање дела зарађених 3 милијарде долара. Треба рећи да су и неке старије фондације, које никада нису финансирале ЛГБТ програме, у новије време почеле то све више да раде. Тако је *Фондација Волтера и Елајзе Хас* (Walter and Elise Haas Fund) у 2009. одвојила 6,5 милиона долара само за један ЛГБТ програм (Eleveld, 2009).

(ЛГБТ) лекара и студената медицине, као и милионе ЛГБТ пацијената” (DHHS, 2011). *ГЛБТ историјско друштво* (GLBT Historical Society) „прикупља, чува и тумачи историју ГЛБТ људи и заједница које их подржавају” (HS, 2011). *Федерација геј игара* (Federation of Gay Games), по угледу на Олимпијске игре, сваке четири године организује такмичење геј спортиста у различитим олимпијским дисциплинама (FGG, 2011). Постоје сталне геј хокејашке лиге, које организују локална удружења геј хокејашких тимова (Chicago Gay Hockey Association, NYC Gay Hockey Association, Madison Gay Hockey Association) итд.

Начин утицаја

Два су разлога зашто политичари у САД воде рачуна о ставу ЛГБТ заједнице, који им се саопштава кроз различите интересне групе. Први је бројност ЛГБТ бирача. Процењује се да од 125 милиона бирача, колико је гласало на претпоследњим председничким изборима у САД (4. новембра 2008), око 5 милиона (или 4 посто) јесу ЛГБТ бирачи (Keen, 2008). Пошто је Обама имао чак 7 посто индексних поена предности у односу на Мекејна, то гласови овог бирачког тела нису могли бити пресудни. Али некада су председнички избори далеко неизвеснији. Рецимо, 2004. разлика је била мања од 3 посто у корист победника, а на изборима 2000. оба главна кандидата су добила по 48 посто гласова (па је одлучила величина електорског тела). Отуда бирачко тело од 4 посто не може да се третира као занемарљиво.

Истраживања рађена на дан гласања (Exit poll) показују да су демократски председнички кандидати добијали уверљиву већину међу ЛГБТ гласачима. Бил Клинтон (Bill Clinton) је добио 71 посто ЛГБТ гласова (1996), Ал Гор (Al Gore) 70 посто (2000), Џон Кери (John Kerry) 77 посто (2004), а Обама 70 посто (2008; Keen, 2008). Републикански председнички кандидати, пак, у ЛГБТ популацији су добијали: Боб Дол (Bob Dole) 16 посто (1996), Џорџ Буш (George W. Bush) 25 посто (2000), поново Буш 23 посто (2000) и Џон Мекејн (John McCain) 27 посто (2008; Keen, 2008). Стога демократски, али и републикански политичари, воде рачуна о ставу лидера ЛГБТ организација према њиховој кандидатури.

Други разлог овог утицаја јесте новац, који за про-ЛГБТ кандидате у изборној кампањи обезбеђују ЛГБТ организације. Рецимо, на изборима за Представнички дом, 2009, Дејвид Сислајн

(David Cicilline) је – као „отворени геј” (*openly gay*)¹³ – победио свог противкандидата Џона Лафлина (John Loughlin) између осталог и зато што је успео да скупи готово три пута више донација. Док је Лафлин скупио 0,6 милиона долара, Сислајн је намакао чак 1,7 милиона (Johnson, 2010к). „Сислајн је уживао подршку многих националних ЛГБТ организација, између осталог и Кампање за људска права (Human Rights Campaign) и Фонда за победу (Victory Fund)” (Johnson, 2010а). То, у условима изузетне комерцијализације и маркетинга избора у САД, може да објасни тријумф над Лафлином. Већ сам навео и друге податке о великим новчаним донацијама различитих ЛГБТ фондова и организација про-ЛГБТ кандидатима.

У предизборној кампањи политичари (нарочито из Демократске странке) спремни су да дају различита обећања како би привукли ЛГБТ бираче. Али уколико би били изабрани, ЛГБТ организације су ту да их подсећају на та обећања и да врше стални притисак на њих да испуне оно што су рекли. Дobar пример је данашњи председник САД Барак Обама.

Још у време када се кандидовао за Сенат Илиноиса (1996), Обама је у једној анкети рекао да „недвосмислено подржава геј брак”, да се „залаже за легализацију истополних бракова и да ће се супротставити настојањима да се забране такви бракови” (WCT, 1996). Када је пак почео да води изборну кампању 2008. за место председника САД, он је штампао посебан летак намењен ЛГБТ заједници (Обама, 2008а). У том летку обећао је следеће:

- проширење Закона о злочину из мржње (Hate Crimes) из 2004. и на злочине из мржње над ЛГБТ особама;
- проширење Закона о забрани дискриминације на послу (Employment Non-Discrimination Act) и на сексуалну оријентацију;
- подршку увођењу установе пуне грађанске заједнице (Civil Unions) која даје истополним паровима једнака законска права и привилегије као што их имају и брачни парови, укључујући право да може да пружи помоћ својим најближим у случају потребе, као и право на једнако здравствено осигурање, накнаду запосленима, те право на имовину и усвајање;
- укидање Закона о одбрани брака (Defense of Marriage Act, DOMA), тј. савезног закона донетог 21. септембра 1996, који дефинише брак као законску заједницу између мушкарца и жене (члан 3) и према

¹³ У то време су у Представничком дому, од 435 конгресника, четворо њих били отворени гејеви или лезбејке: David Cicilline (Род Ајланд), Barney Frank (Масачусетс), Tammy Baldwin (Висконсин) и Jared Polis (Колорадо); (Johnson, 2010в).

- којем ниједна држава не мора да призна као брак истополну заједницу регистровану у другој држави (члан 2);
- доношење прописа којима би се обезбедило да се више од 1.100 права и повластица које произлазе из брачног статуса, а који су дати савезним законима, прошире и на истополне парове који су у грађанској заједници или у неком другом правно признатом облику заједнице;
 - противљење уставној забрани истополних бракова, односно уставним амандманима који дефинишу брак искључиво као заједницу мушкарца и жене (што спречава судско проширење права из брака на истополне парове);
 - залагање за укидање политике „не питај, не реци” (Don't Ask-Don't Tell) у војсци САД, тј. политике да се приликом регрутације не испитује сексуална оријентација кандидата, али да се од војника, заузврат, очекује да ни они сами не објављују своју сексуалну оријентацију;
 - подршку борби против АИДС-а и повећање здравствених фондова за ту намену (Обама, 2008а).

Такође се, током кампање 2008, Обама супротставио доношењу амандмана на Устав Калифорније, којим се брак дефинише као заједница мушкарца и жене (California's Prop 8) (Васон, 2008). Написао је и писмо ЛГБТ организацијама у којем је стајало: „Није у реду да имамо милионе Американаца који живе као грађани другог реда у овом народу. Зато тражим вашу подршку на овим изборима, како бисмо заједно донели истинске промене за све ЛГБТ Американце” (Johnson, 2010е).

Када је постао председник, Обама је настојао да задржи добре односе са ЛГБТ заједницом и редовно их је извештавао о свом раду на испуњавању датих обећања. То је најчешће радио тако што је, у његово име, службеник Беле куће држао специјалне конференције за штампу (briefing for the press) само за представнике ЛГБТ медија (Chibbaro, 2010в), затим кроз председничке прогласе поводом „Месеца поноса” (Pride month; који се обележава у јуну)¹⁴, а нарочито тако што је једном годишње, председник лично примао представнике ЛГБТ заједнице и са њима разговарао.

¹⁴ Тако је 3. јуна 2010. председник Обама издао проглас којим је истакао „немерљив допринос ЛГБТ Американаца” за САД, и истакао своју „посвећеност борби за једнака права ЛГБТ Американаца”. Председник је такође истакао да истополни парови треба да имају „иста права и одговорности као и сваки брачни пар”. Сличан проглас Обама је издао и 2009. године, током прве године свог председниковања (Johnson, 2010ж).

Рецимо, 2010. Обама је направио пријем за стотинак ЛГБТ представника (Johnson, 2010ђ). Пријему су, како се каже у извештају, присуствовали и најистакнутији геј службеници из Обаминае владе¹⁵. Председник Обама је, том приликом, „охрабрио ЛГБТ особе да се боре за своја права” и подсетио на две мере које је недавно преузела његова администрација. Одлуком Министарства рада (Department of Labor) истополни партнер биолошког родитеља добио је једнак статус са традиционалним супружником у коришћењу одсуства ради бриге о детету. И друго, Министарство здравља је донело пропис по ком се, када је реч о праву на посету болесницима и о одлучивању, у хитним случајевима, о медицинским интервенцијама, изједначавају истополни партнери са супружницима из традиционалног брака (Johnson, 2010ђ).

Такође је под Обаминам администрацијом дошло до проширења Закона о злочину из мржње (Hate Crimes) из 2004. и на злочине из мржње над ЛГБТ особама. Тај акт о проширењу (Matthew Shepard and James Byrd, Jr. Hate Crimes Prevention Act, 2009) усвојен је у Конгресу 22. октобра 2009, а Обама га је потписао шест дана доцније. Обама је објавио и да његова влада (тачније Министарство правде), за разлику од Бушове, неће пред судом бранити уставност Закона о одбрани брака (Defense of Marriage Act, DOMA) из 1996. Коначно, Обама је издејствовао и доношење закона *Don't Ask, Don't Tell Repeal Act* (ступио на снагу 20. септембра 2011) којим је у војсци САД напуштена политика да се не пита за сексуалну оријентацију, али ни да се не толерише јавно испољавање хомосексуалних преференци.

Стога је Џо Солмонезе (Joe Solmonese), председник HRC, и могао да истакне да је Обама „учинио више за ЛГБТ људе него било који други амерички председник у историји” (Johnson, 2010е). Међутим, како су се приближавали председнички избори 2012, Обама се нашао под снажним притиском ЛГБТ заједнице. Њему се пребацивало да су „два главна обећања, дата ЛГБТ заједници 2008, остала неиспуњена. То је усвајање Закона о забрани дискриминације на послу (Employment Non-Discrimination Act) и потпуно законодавно

¹⁵ У том контексту су наведени: Џон Бери (John Berry), директор Канцеларије САД за управљање персоналом (U.S. Office of Personnel Management), Фред Хохберг (Fred Hochberg), председник Експорт-импорт банке САД (U.S. Export-Import Bank), Ненси Сатли (Nancy Sutley), председница Савета Беле куће за квалитет животне средине (White House Council on Environmental Quality), и Брајан Бонд (Brian Bond), званичник Беле куће за везу са ЛГБТ заједницом (LGBT liaison for the White House).

повлачење Закона о одбрани брака (Defense of Marriage Act)” (Johnson, 2011a). Од њега се такође захтевало да и у кампањи за изборе 2012. изнесе сличну листу обећања, која је дао и 2008, како би га ЛГБТ заједница и у наредном мандату могла држати за реч (*исто*). Представник НРС је, у том смислу, рекао да његова организација још није донела одлуку ког ће председничког кандидата подржати на изборима 2012 (Johnson, 2011b).

Суочен с овим притиском, Обама је, током кампање 2012, појачао ЛГБТ реторику, изјавивши најзад, 9. маја, да би ЛГБТ особама требало дозволити да склапају бракове. То је било, после 1996, први пут да се јавно zaloжио за истополни брак, и сасвим супротно његовој изјави из августа 2008: „Верујем да је брак заједница мушкарца и жене. За мене, као хришћанина, то је такође и света заједница. С присутним Богом” (Obama, 2008b). Обама је ову своју личну „еволуцију у ставовима”, како ју је сам назвао (извор: Dwyer, 2012), образложио речима: „Важно је да идем напред и да потврдим да би истополним паровима требало омогућити да се венчају” (извор: Klein, 2012). Он је објаснио да је на промену његовог става, „током неколико година”, између осталог утицало и размишљање о америчким геј војницима, „који се боре за нас, а ипак се осећају ускраћено (...) пошто не могу да положе брачну заклетву” (*исто*). Тиме је сасвим задобио ЛГБТ организације, па је представник НРС, Џо Солмонезе, оценио Обамину изјаву као „историјску” (Johnson, 2012). Председнички кандидат републиканаца, Мит Ромни, остао је код става да је брак заједница жене и мушкарца (Танјуг, 2012).

* * *

Ако притисак ЛГБТ организација на политичаре почива на снази новца и мобилизацији бирача, онда притисак ових интересних група на медије почива на претњи да ће се одвратити главни оглашивачи од намере да у њима објављују рекламе, као и на претњи бојкотом самог медија. Дobar пример је начин на који је GLAAD-а успео да укине ТВ емисију Лоре Шлесингер (Laura Schlessinger), 2001. године.

Шлесингерова је дипломирала биологију, одбранила мастер рад из физиологије, а затим и докторирала физиологију на Универзитету Колумбија (Columbia University, 1974). Завршила је и постдокторске студије за саветовање у области брака, породице и деце и, као лиценцирани психотерапеут, 12 година радила у приватној пракси. Крајем седамдесетих година 20. века почела је да води радио-емисију, у којој је разговарала са слушаоцима о њиховим емоционалним

проблемима. Њена емисија је убрзо постала толико популарна, да је ишла сваки дан на KFI радио, тада најслушанијој радио-станици у САД. Лорину емисију је преносило 450 других радио-станица, и била је друга по слушаности у САД. Њен успех код публике довео је до тога да је 2000. године потписала уговор да почне да ради и телевизијску емисију за ТВ мрежу CBS.

Међутим, Шлесингерова није имала „пријатељски” став према геј питању. Она је хомосексуално понашање сматрала „дисфункционалном” и „девијантном”, „биолошком грешком”, била је одлучно против тога да геј парови усвајају децу, и тврдила је да је „добро финансиран и добро повезан покрет хомосексуалних активиста постао макартизам 21. века” (WDL, 2000). Још пре него што је Лорина ТВ емисија и почела да се емитује, у септембру 2000. геј групе су повеле кампању против ње, настојећи да спрече Шлесингерову да прошири свој утицај и на ТВ публику. Покренут је сајт StopDrLaura.com, уз помоћ бесплатног хостинга GAYBC.com, а уз обилати новчани прилог HRC (Rondeau, 2002: 472). GLAAD је на свом сајту отворио рубрику „Мотримо др Лору” (“Dr. Laura Watch”). Ту је публикована свака реч коју би Шлесингерова изговорила у вези с геј питањем. Такође, сваки дан су објављивани бројеви телефона и електронске адресе директора компанија које се рекламирају у ТВ емисији Шлесингерове, и ти спискови су слати на адресе различитих геј сајтова, са позивом да се упућују протести и претње да ће компанија бити бојкотована.

Ови протести су заиста уплашили оглашиваче. Начелно се сматра да су ЛГБТ особе добри, тј. платежно способни купци. Према попису из 2000. геј парови зарађују више од невенчаних хетеросексуалних парова, а лезбејски парови више и од венчаних (Antecol, Jong and Steinberger, 2008). При томе се процењује да неотворени гејеви (nonopen gays) зарађују више од отворених (Hagy, 1993: 34). Процена је да укупна куповна моћ ЛГБТ заједнице у САД износи чак 610 милијарди долара (Балон, 2007 : 208). Истраживања, међутим, показују да је готово 90 посто геј популације спремно да бојкотује „антигеј корпорације” (Knoebel, 1992 : 10). Стога су оглашивачи схватили веома озбиљно упозорења GLAAD-а да могу бити бојкотовани уколико наставе да се рекламирају у емисијама Лоре Шлесингер.

Тако су своје рекламе из ТВ емисије Шлесингерове повукли Procter and Gamble, AT&T, Sears, Robuck & Co., Херох и још десетак великих оглашивача. Девет GLAAD-ових објава на сајту ове организације, током новембра и децембра 2000, доносило је извештаје

о погоршању рејтинга Лорине емисије, о све мање рекламних спотова и о брзом паду прихода од оглашавања. GLAAD је наставио да позива чланове да не посустају с акцијом притиска, а „геј пријатељски” медији, попут *Вашингтон поста*, доносили су негативне критике емисије, уз посебан нагласак да се код Шлесингерове рекламни блок састоји још само од „депресивног асортимана рекламних отпадака – огласа за ауто-школу, ТВ-шоп ђубрета, лекова за уклањање ћелавости и огласа превараната који преко телефона гатају у тарот карте” (Shales, 2000).

Коначно, 30. марта 2001. GLAAD је са одушевљењем објавио вест о укидању емисије Шлесингерове. Ово је дошло, каже се у саопштењу, као учинак GLAAD-ове „трогодишње кампање образовања јавности... против [Лориних] клевета и анти-геј толеранције”¹⁶. Наравно, емисија није скинута с програма само због кампање GLAAD-а, која је довела до малих прихода од реклама. Шлесингерова се, због особене природе медија, показала и као мање привлачна ТВ ауторка него што је била као радијски водитељ. То је морало утицати на слабију популарност њене емисије код ТВ публике. Ипак, GLAAD-ова кампања је поткопала сваку шансу да и као слабије гледана емисија обезбеди довољно огласа да се може задржати на програму. GLAAD је показао своју снагу утицаја на медије.

Такође, GLAAD има сличан утицај и у Холивуду, када су филмови у питању. Као илустрација може да послужи скорашњи случај филма *Дилема* (The Dilemma, 2011), Рона Хауарда (Ron Howard), снимљен за студио Јуниверзал (Universal). У филму, главни јунак, чији је посао продаја кола, у једном тренутку каже: „Електрични аутомобили су веселкасти. Не мислим хомосексуално веселкасти, већ веселкасти као родитељи који су некога допратили на игранку” („Electric cars are gay. I mean, not homosexual gay, but my-parents-are-charperoning-the-dance gay”). Реченица „Electric cars are gay” је стављена и у рекламу за филм (trailer). Студио Јуниверзал се, међутим, пре него што су реклама и филм пуштени у јавност, обратио GLAAD-у за мишљење. Сама та чињеница је показатељ успешности GLAAD-а као групе за притисак – у Смитовом (Smith, 1999 : 23) смислу да доносиоци одлука ту групу консултују у потенцијално спорним питањима. GLAAD је, наравно, одлучно протествовао против таквог коришћења речи „геј”. Оне две реченице из филма назване су

¹⁶ „GLAAD applauds Cancellation of Dr. Laura”, Mar. 30, 2001, *GLAAD*, <http://www.glaad.org/org/press/index.html?record=2737>; овај пост се више не налази на GLAAD-овом сајту, па га наводим према Rondeau, 2002: 473.

„анти-геј сценом” (anti-gay scene), „анти-геј језиком” (anti-gay language) и „хомофобним материјалом” (homophobic material) који „промовише анти-геј ставове” (promotes anti-gay attitudes; Ferraro, 2010). Коначни учинак је био да је Јуниверзал избацио исказ „Електрични аутомобили су веселкасти” из рекламе. Међутим, режисер Рон Хауард, који је, по уговору, имао последњу реч када је у питању коначни изглед филма, одбио је да оне две реченице уклони и из самог садржаја филма. Тако GLAAD-ов успех у овом случају није био потпун.

GLAAD уредно протестује и кад су у питању цртане серије¹⁷, разговори у студију¹⁸, коришћење Фејсбука¹⁹, па и музички текстови. За ово последње је карактеристична кампања коју је GLAAD водио против, како га назива, „анти-геј реге певача” (anti-gay reggae singer), са Јамајке, Кеплтона (Capleton; Paxton and Ferraro, 2010). Повод су били стихови „Bun out ah chi chi, Blood out ah chi chi”, из песме „Bun Out Di Chi Chi”. „Bun out” је на исквареном енглеском „спалити”, а „blood out” „пустити крв”, док је значење „chi chi” спорно. Chi Chi LaRue (1959) естрадно је име познатог режисера геј порно филмова, тако да GLAAD сматра да се „чичи” односи на геј заједницу. Са друге стране, Кеплтонов менаџер је тврдио да је „чичи”, у јамајчанском сленгу, само општи симбол за моралну исквареност (LF, 2011). Како год било, због притиска GLAAD-а, у фебруару 2010. сви Кеплтонови концерти у САД су морали бити отказани. „GLAAD жели да се захвали и да ода признање свим групама и појединцима који су заједно с нама допринели да се постигне да реге уметник Каплтон не буде добродошао све дотле док истрајава на својим насилним стиховима”,

¹⁷ У једној епизоди популарне цртане серије за одрасле, *Породични тип* (Family Guy), отац једног од споредних ликова (Глена Квегмајера (Glenn Quagmire)) мења пол и постаје „Ида”. GLAAD је, међутим, исказао „озбиљну забринутост” (serious concerns) због сцена у којима главна јунакиња Лоис Грифин (Lois Griffin) баца храну коју је припремила дотична „трансродна особа”, а антропоморфни пас Брајан (Brian) повраћа пошто је, након секса са Идом, сазнао да је у питању бивши мушкарац (Rosales, 2010).

¹⁸ GLAAD је протествовао што је CNN, 7. августа 2010, разоварао са Ричардом Коеном (Richard Cohen), некадашњим хомосексуалцем, који сматра да, уз одговарајућу психотерапеутску помоћ, код мотивисаних гејева може доћи до промене сексуалне оријентације (Creager and Ferraro, 2010).

¹⁹ GLAAD врши непрестани притисак и на Фејсбук да уклони сваки садржај који се може сматрати увредљивим или насилним за ЛГБТ заједницу или појединце (WB, 2010б).

каже се у задовољном званичном саопштењу ове организације (Raxton and Ferraro, 2010).

Посебно је значајан рад GLAAD-а на увођењу језика политичке коректности у главне медије. У ту сврху, GLAAD објављује *Водич за медије* (Media Reference Guide), са списком појмова који се сматрају увредљивим (offensive terms) или клеветничким (defamatory language) за ЛГБТ заједницу. У прве спада, рецимо, реч „хомосексуалан”, који се медијима не препоручује, већ им се саветује да користе реч „геј”. Баш захваљујући настојањима GLAAD-а, по тврдњама саме ове организације, угледни *Њујорк тајмс* (*New York Times*), 1987. године, реч „хомосексуалан” заменио је с речју „геј” (наведено у; Rondeau, 2002: 469). Ипак, актуелни GLAAD-ов *Водич за медије* и даље дозвољава коришћење појма „хетеросексуалан” (GLAAD, 2010: 6). Такође, новинарима се саветује да избегавају израз „сексуалне преференције”, будући да сугерише да је бити геј ствар избора. Као узор се наводи речничка пракса *Њујорк тајмса* који чак саветује својим новинарима да начелно избегавају и израз „геј права” (gay rights), будући да он асоцира на „нарочита права” (special rights), препоручујући им изразе „једнака права” (equal rights) или „грађанска права за геј људе” (civil rights for gay people; GLAAD, 2010: 16). Такође се као добра пракса наводи и стил *Вашигтон поста* (*Washington Post*), који својим новинарима саветује да избегавају термин „геј активиста” (gay activist), већ да употребљавају израз „борац за геј права” (gay rights activist; GLAAD, 2010: 17). GLAAD-ов *Водич* такође саветује новинарима да избегавају израз „геј брак”, зато што имплицира да је брак геј особа другачији од брака мушкарца и жене, и да се користи само „брак” или, евентуално, „брак за геј и лезбејске парове” (GLAAD, 2010: 21). Такође се опомињу новинари да, у случају да је неки преступник геј, то не би требало посебно истицати, како се не би стварала нежељена асоцијација између „бити преступник” и „бити геј” (GLAAD, 2010: 31)²⁰.

²⁰ Сличну праксу давања термилолошких упутстава новинарима има и Национална лезбејска и геј новинарска организација (NLGJA). Она је издала „Стилски додатак у вези ЛГБТ назива” (Stylebook Supplement on LGBT Terminology). У њему се новинари, такође, саветују да избегавају придев „хомосексуалан”, да не користе израз „геј брак” – већ, ако се мора направити разлика, „брак за истополне парове” (marriage for same-sex couples) – и позивају се да истополне парове који одгајају децу обавезно зову „родитељи” (parents; NLGJA, 2010).

Овакво GLAAD-ово инструкисање медија, на које највећа јавна гласила пристају, изазивају оштре и горке коментаре конзервативних и традиционалистичких кругова (рецимо, Sears and Osten, 2003: 40). Они се питају шта би било када би нека велика хришћанска организација слала упутства медијима које речи да користе, а које да избегавају. Шта би било, питају се они, уколико би Амерички породични савез (American Family Association), Хришћански антиклеветнички одбор (Christian Anti-Defamation Commission), Забринуте жене Америке (Concerned Women for America), Савез за истраживање породице (Family Research Council), Коалиција за традиционалне вредности (Traditional Values Coalition) или нека друга велика хришћанска организација издали упутство у коме се од медија тражи да, кад говоре о хришћанима, не смеју да употребљавају речи као што су „фундаменталиста” (fundamentalist), „фанатик” (bigot) или „библијски добошар” (Bible thumper)? „Можемо само да замислимо каква би се узбуна дигла”, кажу ови критичари, „завијање о цензури чуло би се од обале до обале” (Sears and Osten, 2003: 40).

* * *

Онај ко дефинише, контролише или уређује доминантни дискурс свакако да има моћ, опште је мишљење (пост)модерних теоретичара (Батлер, 2010). Стога наведена вајкања хришћанских традиционалиста јасно показују сразмеру утицајности ова два покрета у медијској елити. Већа моћ ЛГБТ покрета – уз благонаклоност медија – може се успешно разазнати и на нивоу Фукоове (1997: 32-33) *микрофизике моћи*: у свакодневним односима, пре свега у догађајима током заоштрених политичких околности, у симболички важним питањима и на местима где ЛГБТ заједница остварује предност. На следећим страницама навешћу неколико таквих примера. У њима се види снага социјалног притиска ЛГБТ покрета, уз благонаклоност или одсуство озбиљније критике у мејнстрим медијима. Иако се, често, не могу идентификовати конкретне организације које иза тог притиска стоје, тај притисак се најчешће завршавао успехом.

Први је случај Скота Екерна (Scott Eckern), уметничког директора Музичког позоришта Калифорније (California Musical Theatre), у Сакраменту. Он је, уочи референдума, 2008. године, о допуни устава Калифорније одредбом о браку као заједници мушкарца и жене (Prop. 8), дао прилог од 1.000 долара за кампању подршке таквој допуни. Када се, међутим, сазнало за ову донацију, Екерн је постао предмет снажних јавних и приватних напада геј група и појединаца, а стављен је и на веб-сајт Антигеј-црна-листа-тачка-ком

(antigayblacklist.com). Џеф Вити (Jeff Whitty), писац предлошка за популарни мјузикл *Авенија Кју* (Avenue Q), који је Музичко позориште Калифорније требало ускоро да изведе, и отворени геј (Whitty, 2011), објавио је да ће због Екерна бојкотовати ову кућу (Boehm, 2008б). Пошто му се Екерн обратио и дао, како је Вити рекао, „убедљиво и искрено извињење”, Вити је своју одлуку о бојкоту ипак повукао. Али је Марк Шејмен (Marc Shaiman), композитор мјузикла *Лак за косу* (Hairspray), који изводи ово позориште, и такође геј (Rapp, 2004), најавио даљи бојкот Екерна речима да је „јасно да анти-геј ставови неће бити прихваћени у овој позоришној заједници”. Ричард Луис (Richard Lewis), у име управе позоришта, рекао је да су „Екернови ставови само његови”, позвао да се „не кажњава позориште за оно што је Скот одлучио да уради” и изразио још једном „захвалност ... [ЛГБТ] заједници која је одиграла кључну улогу у нашем успеху” (Boehm, 2008б; уметак је изворни).

Затим је Екерн, да би колико-толико поправио штету, дао другу донацију од 1.000 долара НРС-у, још једном се „најдубље извинио” што је „поступање по верским уверењима толико погодило све оне које воли и којима се диви” и напоменуо да је његова сестра такође лезбејка која живи с партнерком у истом домаћинству (Boehm, 2008б). Међутим, ни то није било довољно. Екерн је већ сутрадан ипак био принуђен да поднесе оставку (писмени отказ), која је одмах прихваћена (Boehm, 2008в). Он је објавио да, после 24 године²¹, са жаљењем мора да напусти Музичко позориште Калифорније, и да је разочаран („што су ме моја уверења коштала могућности да радим оно што највише волим, а то је да наставим са обогативањем уметничке и позоришне заједнице Сакраманта”; Boehm, 2008а). Одмах по пријему отказа, Екернова биографија је уклоњена са сајта позоришта (Boehm, 2008в).

Слична непријатност десила се и продуценту Ричарду Радону (Richard Raddon), који је радио као директор Лосанђелеског филмског фестивала (Los Angeles Film Festival). И он је, као и Екерн, дао прилог од 1.500 долара за кампању подршке *Prop. 8*. Фестивал је био засут протестима и захтевима да се Радон отпусти, што је управа најпре одбила, премда се јавно оградилa од њега (Hofler and Jones, 2008). Исто је поступила и компанија која надгледа Фестивал – Независни филм (Film Independent). Она је издала саопштење у коме каже: „Као предводник различитости, Независни филм је посвећен подржавању

²¹ Екерн је у овом позоришту био запослен од 1984, а уметнички директор био је од 2003 (Boehm, 2008б).

грађанских права свих појединаца. У исто време, наша организација не надзире личне, верске или политичке одлуке било ког службеника, члана или директора" (Hofler and Jones, 2008).

Међутим, притисци на обе компаније да се Радон уклони настављени су. Режиер Грег Араки (Gregg Araki), као отворени геј (Yutani, 1996), објавио је да неће да учествује на Фестивалу све док Радон „не одступи” (Abramowitz and Daunt, 2008). „Не мислим да га треба принудно удаљити. Гранична црта је ако неко да новац за кампању мржње против црних људи, или против јеврејског народа, или против било које друге мањинске групе, тада би било много мање оправдања за њега” (Abramowitz and Daunt, 2008). А Чад Грифин (Chad Griffin), политички саветник у Холивуду, рекао је: „Сваки долар за кампању која се залаже за `да`, јесте долар подршке фанатизму, хомофобији и дискриминацији. Последице ће морати да уследе. Сваки појединац који се држао хомофобичних ставова и који је изашао у јавност тиме што је написао чек, може очекивати да му се јавно суди. Многи могу да очекују да ће још дуго времена да плаћају цену” (Abramowitz and Daunt, 2008). И тако је, након десетак дана, и Радон поднео оставку, коју је управа Фестивала одмах прихватила (Abramowitz, 2008).

Претњама бојкотом, због новчаних прилога менаџера или власника датим кампањи подршке *Prop. 8*, биле су изложене управе биоскопа²², ресторана²³, хотела²⁴ и самопослуга²⁵, а демонстрирало се

²² Алан Сток (Alan Stock), извршни директор једног од највећег ланца биоскопа (Cinemark Theatres), дао је прилог од 9.999 долара за кампању подршке промени устава. То је изазвало позив на бојкот овог ланца (Moore, 2008). Посебно је вршен притисак на управу Санденс филмског фестивала (Sundance Film Festival) да откаже одржавање фестивала у Синемарковим биоскопима (Hofler and Jones, 2008). Синемарк је одмах издао саопштење у ком је нагласио да је „сваки чин или добровољни прилог појединца само то, чин појединца који је ствар слободе личног изражавања и који не одражава ставове компаније или њену политику” (Hofler and Jones, 2008). Ипак, то није спречило одржавање демонстрација испред Синемарк биоскопа (Jones, 2008).

²³ Стотине ЛГБТ демонстраната је протествовало испред мексиканског ресторана Којот (El Coyote) у Лос Анђелесу, зато што је Марџори Кристоферсон (Marjorie Christofferson), једна од менаџерки, дала прилог од 100 долара (Hofler and Jones, 2008). Управа ресторана, у којој део клијентеле чини и ЛГБТ популација, одмах је заказала конференцију за штампу, на којој је Мерџори прочитала своје саопштење у коме се дубоко извињава ако је некога својим новчаним прилогом повредила. Упитана да ли ће сада да

и испред цркава које су подржавале промену Устава²⁶.

И мис Калифорније, Кери Прејжан (Carrie Prejean), доживела је крах каријере због свог става према истополном браку. Она је, наиме, ушла у финале такмичења за мис САД 2009. међу пет најлепших Американки. Свака финалисткиња је одговарала на питање по једног члана жирија, а Прејжановој је допао судија број 8, Перез Хилтон (Perez Hilton), отворени геј. Хилтон ју је упитао: „Вермонт је недавно постао четврта држава која је легализовала истополне бракове. Да ли мислите да свака држава треба да следи тај пример? Зашто да, или зашто не?“. Одговор Прејжанове био је следећи: „Мислим да је сјајно да Американци могу да изаберу један или други пут. Ми живимо у земљи где можете да изаберете истополни брак или брак супротних полова. Знате шта, у мом завичају, у мојој породици, мислим да брак треба да буде између мушкарца и жене, и да нико није позван у то да се меша. Нека ми нико овде не замери, али то је оно како сам ја подизана и верујем да би то требало да буде између мушкарца и жене” (Taylor, 2009; Video, 2009).

Овај одговор је Прејжанову стајао титуле мис Америке – изабрана је за прву пратиљу. Наиме, као што је и сам Хилтон одмах после такмичења изјавио, „она је изгубила [куну] због тог питања. Она је дефинитивно била фаворит пре тога” (BBC, 2009a). Хилтон је, наиме, по сопственим речима, био „покошен” (flooded) одговором Прејжанове, којим је „од себе одбила милионе геј и лезбејских

можда да прилог и за противничку страну у кампањи, она је рекла да не би могла, и онда је заплакала. На то је главни менаџер ресторана обећао „широкогрудну донацију” управе за Lambda Legal и L.A.’s LGBT Center (Weinstein, 2008).

²⁴ Сан Дијега хотел је био стављен на бојкот листу, због донације Дага Манчестера (Doug Manchester), његовог власника, у прилог промени Устава (Donald, 2008).

²⁵ Локални ланац самопослуга А1 био је такође стављен на бојкот листу, због донације власника Тери Кастера (Terry Caster; Donald, 2008).

²⁶ У Калифорнији су нарочито цркве у Сан Дијегу биле мета уличних протеста (Donald, 2008). Демонстрације су одржаване и испред мормонске цркве у Њујорку (AP, 2008). Одржан је и Готам митинг 5.000 демонстраната који су се састали испред мормонске цркве на раскрсници улице Колумба и Бродвеја (Hofler and Jones, 2008). Вандализма и повика на „мормонски шљам” било је по многим црквама. У Калифорнији је укупно 17 цркава или богомоља вандализовано – полупани прозори, врата и зидови ишарани графитима, молитвеници спаљени, у браве набијен лепак... (Wk, 2011л; Yi and Adams, 2008).

Американаца, њихових породица и њихове присталице" (BBC, 2009a). Он је Прејжанову, на свом веома популарном видео-блогу, назвао „глупом кучком” (dumb bitch; Video, 2009), која има само „пола мозга”, и рекао да би се попео на позорницу и стргао јој тијару с главе, само да је она победила (MO, 2009).

Али губитак круне мис Америке није била једина непријатност коју је Прејжанова доживела. Она се пожалила да су, након финала, представници њеног покровитеља – организатори такмичења за Мис Калифорније – тражили од ње да се јавно „извини геј заједници” (NYDN, 2009). Када је то одбила, покровитељ се окренуо против ње. Кодиректорка такмичења за Мис Калифорније, Шана Моуклер (Shanna Moakler), љутито је рекла да је Прејжанова „изгубила круну зато што није била у стању да испољи саосећање са свим људима које мис САД треба да представља. А допадало вам се то или не, гејеви и лезбејке такође чине ову земљу” (Moakler, 2009). У јавност је изненада, највероватније из кругова блиских покровитељу, процурео податак да је организација такмичења за Мис Калифорније платила Прејжановој, недељу дана пред избор за мис САД, естетску корекцију груди. Тиме је у очима публике требало да се накнадно оправда њено друго место. Да Прејжанова има вештачке уметке у дојкама злурадо је потврдила и Моуклерова, не пропуштајући да још једном дода да ју је Прејжанин одговор „веома погодио” (Today, 2009). Онда су у јавност процуреле и неке полуобнажене фотографије Прејжанове, начињене када је имала 17 година (Miller, 2009). Покровитељи су је одмах оптужили да им је тај податак прикрила, раскинули уговор с њом (тј. отпустили је) и званично јој одузели титулу мис Калифорније²⁷. Тако је Прејжанову, на крају, прилично скупо стајао њен традиционалистички одговор на питање о браку.

И док се у претходним примерима социјалног притиска нису у првом плану појављивали представници ЛГБТ организација, у случају глумца Исаије Вашингтона (Isaiah Washington) имали смо и њих на позорници. Вашингтон је, наиме, приликом снимања популарне серије *Grey's Anatomy*, добацио једном колеги да је „педер” (faggot). Он се после тога јавно извинио, али га је NBC одмах отпустио. Како би могао поново да добије посао, морао је да прође кроз посебну

²⁷ Прејжанова је против покровитеља поднела тужбу, оптужујући их за клевету и верску дискриминацију (CNN, 2009). Организатори су одговорили контратужбом, захтевајући да Прејжанова плати естетску интервенцију на грудима (Duke, 2009a). На крају су обе стране споразумно одустале од тужби (Duke, 2009b).

процедуру. Најпре је отишао на разговор са „лидерима геј-заједнице“ – Нејлом Ђулијанијем (Neil G. Giuliano), председником GLAAD-а и Кевином Џенингсом, оснивачем GLSEN-а, те пред њима „признао штету коју је проузроковао” (Fleeman, 2007). „Исаија схвата да његово извињење није довољно”, рекао је председник GLAAD-а. „Он зна да ће тек његови будући поступци, укључујући и први прави корак – који представља данашњи састанак, показати колико је искрена његова намера да постане део решења за антигеј фанатизам”, рекао је Ђулијани. Следећи корак је био одлазак Вашингтона на „специјални третман за рехабилитацију понашања”. Реч је о нарочитом психотерапијском течају, „како би схватио шта је урадио и да се иста ствар више никада не би поновила” (Nudd and Keith, 2007). „Захвалан сам на чињеници да ми је пружена још ова прилика”, покајнички је изјавио Вашингтон, најављујући свој одлазак на психотерапијски течај, „и посветићу се претварању мојих рђавих дела у позитивне резултате, личне и професионалне” (*исто*). Након завршетка течаја, NBC студио је одлучио да Вашингтону ипак да „и другу шансу” (Ingrassia, 2007).

Ако имамо у виду да је, претходно, и популарни бејзбол играч Џон Рокер (John Rocker), због једне „хомофобне” реченице²⁸, био упућен код психијатра (Gottfried, 2004: 72), тешко је не закључити да је успостављање нове дефиниције „нормалности” и „патологије” (тј. замена „хомосексуалности” са „хомофобијом”, у дијагностичким приручницима америчких психијатара; Стојнов, 2005: 266) дошло управо као учинак промене у структурама моћи (нарочито током деведесетих). И као што су структуре моћи у некадашњем СССР имале свој израз у дијагнози *метафизичка интоксикација* – за адолесценте затечене у религиозној или аксиолошкој (само) рефлексiji, или пак у дијагнози *социјална шизофренија* – за дисиденте који поричу да је социјализам најбоље друштвено уређење (Стојнов, 2005: 267), тако је, чини се, и сада на делу особено управљање јавним (и медицинским) дискурсом. „Хомофобија” је постала једна од данашњих шифара моћи, етикета која социјално

²⁸ Рокер је изјавио да никада не би играо за њујоршке клубове зато што је Њујорк „град који је претерано грозничав, који раздражује. Замислите да се возите линијом 7 до стадиона, то је као јахање кроз Бејрут, морате најпре да прођете поред неког клинца са љубичастом косом, па покрај неког квира са АИДС-ом, па поред неког типа који је управо изашао из затвора по четврти пут, па поред неких двадесетогодишњих мајки са четворо деце. То је депресивно...” (Pearlman, 1999).

стигматизује онога на кога је налепљена и, истовремено, показује кратолошки статус онога ко је овлашћен да етикету ставља. Мало је сумње да управо ЛГБТ организације у САД сматрају да имају јавно овлашћење за финално коришћење ове етикете²⁹.

Критике

Наравно да најоштрије критике ЛГБТ организација и њиховог утицаја на америчке политичаре и медије долазе од хришћанских традиционалиста. Они оптужују ЛГБТ покрет да разара институцију брака и породичне вредности, да злоупотребљава политичко лобирање и судове како би наметнуо норме које немају демократски легитимитет, и да ограничава темељну слободу мишљења и јавног изражавања (Sears and Osten, 2003). Посебно се оштро – уз коришћење етикета као што су „хомонацисти” (homonazis; Sarfati, 2005), „содомофашисти” (sodomofascist; Sarfati, 2005) и „гејстапо” (Gaustapo; Adams, 2008) – критикује реглементација јавног дискурса, односно увођење ултимативног речника политичке коректности.

²⁹ Сличну функцију додељивања стигматизујуће етикете *мрзитељска група* (hate group) врши *Правни центар за сиромашни Југ* (Southern Poverty Law Center, SPLC). То је организација која се специјализовала управо за дефинисање и откривање „мрзитељских група” широм САД. Када је реч о ЛГБТ питању, СПЛЦ је прогласио укупно 18 „мрзитељских антигеј група”. Списак укључује: Амерички породични савез (American Family Association), Хришћански антиклеветнички одбор (Christian Anti-Defamation Commission), Жене забринуте за Америку (Concerned Women for America), Савез за истраживање породице (Family Research Council), Институт за истраживање породице (Family Research Institute), Илиноиски породични институт (Illinois Family Institute), Савет слободе (Liberty Council), Масачусетски отпор (MassResistance), Национална организација за брак (National Organization for Marriage), Коалиција за традиционалне вредности (Traditional Values Coalition)... Иако су поједине изјаве представника неких од ових организација заиста прегрубе, каткад је за стицање „мрзитељске” етикете довољно изјавити да „постоји јака струја педофилије у хомосексуалној поткултури”, да је „хомосексуални стил живота везан за промискуитет”, да „хомосексуалност није урођена и да се може променити”, да је „код хомосексуалаца виша стопа злостављања деце”, или се просто противити истополном браку. Тако је и Роберт Џорџ (Robert George), угледни професор са Принстона, као један од оснивача Националне организације за брак, стављен у контекст „мрзитеља” (Schlatte, 2010).

Међутим, у овом одељку се неће излагати критика ЛГБТ покрета и његових организација која долази од стране супарничког контрапокрета, већ она коју износе дисиденти унутар самог ЛГБТ покрета, као и поједини друштвени научници. Тако, рецимо, дисиденти (Malebranche, 2006; Raimondo, 2001) сматрају да су вође ЛГБТ покрета, нарочито током његове институционализације деведесетих, издале идеју ослобађања личности и произвеле нову, поробљавајућу праксу политички коректног идентитета, друштвених улога и социјалних норми („хомонормативност”).

Џек Донован (Jack Donovan; псеудоним Jack Malebranche) сматра да су вође ЛГБТ покрета издвојили један део хомоеротске поткултуре („геј културу”), и од ње направили „геј идеологију” (Malebranche, 2006: x), те да помоћу ње желе да све мушкарце који воле мушкарце, или имају секс са другим мушкарцима, претворе у „гејеве” – типизоване чланове квазиетничке заједнице (Malebranche, 2006: 18). Права је „космичка иронија”, каже Донован, да културу мушке љубави данас заступа покрет који је дубоко феминизован – од назива љубавника („партнер” је лезбејски израз, мушкарци имају „друга” (compadre)) и прихватања феминистичког модела друштвене жртве (“oppressed group”), преко пристанка на медијску слику геја као феминизованог мушкарца, до заступања женског, малограђанског концепта брака и породице (Malebranche, 2006: 115). Ахилеј и Патрокло се воле као мушкарци, они не иду унаоколо са дугином заставом на кочијама, захтевајући да могу да ступе у брак и гаје децу, упозорава Донован. Због ове суштинске грешке у идентитету, „покрет за геј права се окренуо којештаријама” (Malebranche, 2006: 33). Таква којештарија (nitpicking) је „геј брак”. Брак је институција створена да заштити жену и децу, зато она нема везе са мушком љубављу (Malebranche, 2006: 127). Зашто би „андрофилија” Ахилеја и Патрокла, пита се Донован, морала да буде друштвено призната једино ако би држава дала сагласност да се и они могу обући као младожење и разменити прстење пред свештеником и обе породице? Зашто би мушкарци који воле мушкарце морали да образују удружења, скупљају новац и држе митинге како би се за *то* борили?

И заиста, могло би се додати: онога трена када мушкарци који љубе мушкарце, или који имају секс с другим мушкарцима, постану „гејеви” – то јест, када преузму (квазиетнички) идентитет, налепницу која подразумева јасно дефинисану родну, друштвену и политичку улогу – они заиста постају мањина која нема иста брачна и породична права као остале заједнице. Тако би се могло рећи да је датум конституисања „геј особа” као чланова „геј заједнице” истовремено и

датум почетка њихове правне „различитости” (дискриминације). Јер, тек кад мушкарац који има секс с другим мушкарцем постане *геј* – то јест мушкарац који хоће право да се *ожени* другим мушкарцем – он почиње да осећа да је брачно-правно или породично-правно закинут. Он постаје љут на друштво, јер је његова социјална улога „геја” управо и дефинисана кроз норму традиционалне моногамности (брачности), односно кроз модел борца за једнакост у брачно-правној и породично-правној сфери³⁰. Но о аргументима за овакав став, као и о његовим друштвеним последицама, биће речи више у наредним поглављима.

Много одређенији у својој критици, поготово ЛГБТ организација, јесте други дисидент, Џастин Рајмондо (Justin Raimondo). Он вођама ЛГБТ покрета замера не само стварање сепаратног псеудоетничког идентитета, већ и коришћење државне бирократије како би се цело друштво натерало да прихвати одређени нормативни образац³¹. „Некада су геј активисти тражили да влада изађе из спаваће собе”, пише Рајмондо. „Данас нова генерација геј лидера позива владу да се тамо врати. Политички програм првих геј активиста био је усредсређен на кампању за легализацију хомосексуалних односа између одраслих особа. Њихова порука свим владама и на сваком месту била је истоветна: оставите нас на миру. Геј покрет новог миленијума пак има другачију поруку. Далеко од тога да се залаже за начело `даље руке!`, он захтева од владе да активно интервенише у корист хомосексуалне мањине” (Raimondo, 2001). Од државе се тражи, каже Рајмондо, не само „доношење закона који би штитили хомосексуалце од наводне дискриминације у области становања и запошљавања”, већ и афирмативну акцију у области тзв. јавних вредности – у медијима, школству и хуманистичким и друштвеним наукама, односно „проширење државне власти на готово сваки аспект нашег живота” (Raimondo, 2001).

³⁰ Заправо, кроз геј идентитет *сексуално* постаје *јавно* и *политичко* – као што и кроз идентитет „модерног политичара” (или „модерног интелектуалца”) *религијско* постаје *приватно* и *породично*. Процес изокретања јавног и приватног тиме добија на убрзању.

³¹ Геј вође „захтевају пуни статус званично признате групе жртве, управо онако као што га уживају црнци, жене и друге мањине са сертификатом владе САД. А ако друштвени обичаји неће да се предају пред нашим нападом, онда ћемо као овна-разбијача да употребимо моћ владе, како бисмо заузели утврђење и преузели варош” (Raimondo, 2001).

„Средишња идеја геј ослобођења, какво је најпре замишљено, била је ослобађање од владе. Данас, такозвани покрет за геј права види владу као средство, а не непријатеља тог ослобођења. Од плаћеног лечења, преко антидискриминационог законодавства, до обавезних лекција о `толеранцији` по школама – не постоји ниједан план о повећању моћи вашингтонске бирократије а да га ови вајни либерационисти не подржавају” (Raimondo, 2001). Објашњење ове појаве Рајмондо види у симбиози геј покрета са „новом левицом” из шездесетих. Нова левица је, као једну од тачака свог политичког програма, прихватила и политички спонзорисану „еманципацију” ЛГБТ особа од „опресивног друштва”. Када је та генерација, за Клинтеновог мандата, преузела кључне државне полуге, она је своје идеје почела да спроводи у дело преко законодавне и егзекутивне машинерије (Raimondo, 2001).

„У непромишљеним тачкама овог програма”, наставља Рајмондо, „оно што је некада био крсташки рат за толеранцију претворило се у главни извор загрижене нетолеранције. У сваком важном смислу геј покрет је постао огледало религиозне деснице – или барем карикатуралне верзије религиозне деснице – директно позивајући државу да активно промовише њихово виђење хомосексуалности у школама и у уметности. Како у обе од ових области доминира влада, оне су постале богато ловиште за различите жртвословне групе које полажу право на свој `поштени део` колача” (Raimondo, 2001). Проблем је, међутим, у томе што „свакоме ко доведе у питање овај програм одмах се налепљује етикета `хомофобичан`, која га не само обележава, већ и претвара у мету прогона до краја времена”. Као што се некада хомосексуалност проглашавала душевним поремећајем, каже Рајмондо, тако се сада то исто чини са „хомофобијом”³².

„У пракси, хомофобију изгледа чини свака акција и говор који се не свиђају одређеним хомосексуалцима. И то не обичним гејевима, нашим комшијама, већ члановима организованог геј лобија” (Raimondo, 2001). Као део тог лобија Рајмондо посебно наводи GLAAD, организацију која је „узела на себе улогу геј заштитника и оцењивача слике геј заједнице у јавности”. „GLAAD-ове хиперсензитивне антене”, ироничан је Рајмондо, „претражују небо у потрази за

³² Она се дефинише као параноични страх од нечије тајанствене болести, а узроци таквог страха су, наводно, било латентна хомосексуалност „болесника”, било завист, било бојазан од другачијег и непознатог. И као што се некада лечила хомосексуалност, тако се сада заговара лечење „хомофобије” (Raimondo, 2001).

знацима хомофобије у медијима” (Raimondo, 2001). Ни научници се више не усуђују да се баве истраживањима која би могла довести у питање догму о „урођености” као једином изворишту хомосексуалности. Рајмондо као пример наводи (већ помињано GLAAD-ово) настојање да се елиминише чак и употреба синтагме „сексуалне преференције” (будући да асоцира на могућност, или слободу, избора). „У својим непрестаним настојањима да застраши уреднике, писце, издаваче и филмске продуcente, GLAAD је представник оне необичне аномалије новог миленијума: нелибералних либерала. Иронично је, а још више опасно, да GLAAD подржавају и субвенционису управо наводни заговорници `слободног изражавања` и отворености – чији ће новац послужити за потпору неке нове, политички коректне верзије Библиотечке полиције” (Raimondo, 2001).

Део научника критикује вође ЛГБТ организација и због занемаривања интереса свог чланства зарад новца од реклама који стиже од компанија за производњу алкохола и цигарета. Комерцијализација ЛГБТ догађаја (попут геј парада) и професионализација ЛГБТ организација, довела је до значајног прилива у фондове који се пуне захваљујући рекламама (Chasin, 2000; Richardson, 2005). Организатори ЛГБТ догађаја и уредници ЛГБТ часописа радо објављују рекламе за алкохолна пића (рецимо за *Absolut Vodka*; Richardson, 2005: 526) или за цигарете (Offen, Smith and Malone, 2008). Поставља се питање етичности таквог „фандрејзинговања”, имајући у виду податак да, рецимо, геј или бисексуални мушкарац пуши 50 посто више него просечан мушкарац, а лезбејска или бисексуална жена чак три пута више од просечне жене (Bye et al. 2005; према Offen, Smith and Malone, 2008: 144). Организација која води рачуна о добробити свог чланства, имајући у виду ове податке, или би ограничила рекламирање дувана, или би, упоредо са нужним рекламама, повела и акцију упознавања чланства са штетношћу пушачких навика. Међутим, вође многих ЛГБТ организација не раде ништа од тога. Три научнице, Офен, Смит и Малон, уприличиле су интервјуе са 74 вође ЛГБТ организација у САД баш у вези с тим питањем. Показало се да „ЛГБТ вође нису универзално усвојиле рedefиницију `дуванског проблема`, коју даје покрет за контролу пушења, као проблема који је изазван делатношћу дуванске индустрије. Штавише, они сматрају да је то питање доношења личних одлука међу вршњацима, а не суочавања са спољним извором који наноси штету заједници” (Offen, Smith and Malone, 2008: 145).

Тако, извештавају нас Офенова, Смитова и Маленова, директор једне ЛГБТ организације изјављује да је за њега прихватљива свака

компанија све док не почне да води анти-ЛГБТ политику. Следи да, пошто дуванске компаније не воде антигеј политику, проблем пушења за ову ЛГБТ организацију практично не постоји. Организатор једног фестивала поноса примећује да се „ми ионако залажемо да људи прихвате оно што јесу, и да на то буду поносни”, па зато није ствар ЛГБТ вођа „да одређују (људима) шта треба да раде, шта да пуше, да ли да не пуше, шта да пију, да ли да не пију”. Издавач једног ЛГБТ часописа сматра да је његово да објављује рекламе за различите производе, а „наши читаоци су довољно паметни да сами одлуче да ли желе да их користе”. „Докле год је пушење легално у САД”, каже уредник у другом ЛГБТ часопису, „сваки појединац има право да донесе одлуку да ли ће да пуши или не; стога ви можете да рекламираете”. А други се слаже: „Не мислим да се наша улога састоји у цензури информација о легалним производима”. Управник једног локалног ЛГБТ центра истиче да је „избор темељ већине грађанских права за које се боримо – избор и приватност”, а шеф једног ЛГБТ историјског друштва каже да „људи, у америчком систему теже, противтеже и слободу, треба да имају могућност да сами одреде своје отрове” – па онда и дуван (Offen, Smith and Malone, 2008: 149–151).

Из те оптике, упозоравају ове три научнице, „употреба дувана готово да постаје питање патриотизма, питање људских права и слобода, а не здравствени проблем зависности и болести” (Offen, Smith and Malone, 2008: 151). Оваква отуђеност ЛГБТ вођа од стварних интереса сопственог чланства, па и извесна неодговорност према њиховој судбини, може се оценити само као тамна страна процеса који Ричардсонова назива „професионализацијом лезбејске и геј културе и политике” (Richardson, 2005: 525). Уласком великог новца („big-money”) у ЛГБТ покрет, током деведесетих, и професионализацијом његовог руководства, дошло је и до одређене промене његове нарави. „Током протекле деценије, политика покрета на националном нивоу се драстично трансформисала. Његовим лицем у јавности сада доминира мала група националних организација и једнако мала група медијских звезда, а сви су прикључени на мрежу политике великог новца која се врти око саветника за јавност, професионалаца за вођење кампање и адвоката који воде спорове” (Warner 1999:67; према Richardson, 2005).

Међутим, сматрају поједини научници, није реч само о „професионализацији сексуалне политике”, већ и о „новим облицима социјалног владања повезаним с неолиберализам” (Richardson, 2005: 523; 516). Неолиберализам, наиме, подразумева повлачење државе не само из економије, већ и из сфере друштвене бриге за грађанина, као

и улазак приватног предузетништва у све области. Грађанин постаје купац, који само треба слободно да следи своје индивидуалне преференце, а сва потребна роба и услуге ће му већ обезбедити професионалци-специјалисти. Тако је у економији (као и у индустрији секса), тако је у политици (па и у политици сексуалности), тако је и у култури (па и у геј култури).

Пражњење друштва од државе, „ослобађање” економије, политике и културе од бриге заједнице за судбину појединца, и препуштање индивидуализованог и усамљеног грађанина старању специјализованих предузетничких дружина (*company*), није, међутим, праћено повећањем појединачне слободе. Заправо, попуштање стега у државној регламентацији и бирократској контроли ишло је упоредо са јачањем нормативних стега и профилисањем нових, али једнако чврстих социјалних улога. Појединац јесте постао нешто више слободан да бира, али ипак само између неколико већ уканачених друштвених рола. Стереотипизована и кљаштећа „хетеронормативност” добила је свој пандан у једнако стереотипизованој и кљаштећој „хомонормативности” (Vitulli, 2010; Duggan, 2002).

И док на једној страни свакако да имамо извесну плурализацију допуштених облика (конзумеристичког) живљења, на другој страни не може а да се не примети тенденција повећања контроле над друштвом баш преко монопола над дефинисањем и прописивањем „инклузивности” и „диверзитета” (Gottfried, 2004: 79). „Костретни” језик политичке коректности само је један од показатеља тих нових облика доминације. Верски плурализам у раним америчким колонијама 17. века био је, исто тако, праћен појачаним пуританизмом у говору и понашању. И као што су стари протестантски пастори тврдили да сваки неприкладни говор појединца може угрозити целу заједницу, тако и сада клерици неолиберализма тврде да свака погрешна реч угрожава вредности „мултикултурне заједнице”, те директно доводи у опасност неку од „рањивих група” (Gottfried, 2004: 73).

Али праксу пристојног говора треба разликовати од политичке коректности, која је део (нео)либералне „мултикулти” идеологије (Nannery, 1995: 85). Политичка коректност је жеља да се влада друштвеним мишљењем, да се преко увођења једне врсте орвеловске „зломисли” (*thoughtcrime*) ограничи алтернативе у мишљењу, вредновању и понашању (Schmidt, 1997). Тако се „хомофобија”, као једна од кључних етикета „зломисли”, може зарадити и због сасвим академске критике геј брака. Чак и ако сте врхунски стручњак за вашу област – рецимо, за египатске хијероглифе Друге династије – довољно

је да изразите сумњичавост према „истополном браку”, па да будете оцењени као „хомофоб”, и да због тога не добијете место на универзитету (Scruton, 2006: 28).

Улога ЛГБТ организација и њихових вођа у овом процесу бирократске колонијализације сексуалности и јавног дискурса није занемарљива. Они су изградили својеврсни „хомонормативни естаблишмент” (Vitulli, 2010: 156) који је у САД постао део елитних структура што владају „светом живота” (*Lebenswelt*). Њихов начин контроле и владавине тим животом, очигледно, није много другачији од оног који упражњава и „хетеронормативни” део тог естаблишмента.

Закључак

Моћ и успешност неког покрета и његових организација може се мерити на два начина: поређењем прокламованих са оствареним друштвеним циљевима, као и поређењем утицаја и снаге самог покрета са оним које има контрапокрет.

Стратешки циљеви ЛГБТ покрета у САД, крајем 20. века, били су: укидање Закона о кажњавању хомосексуалног односа, законско признање истополне „брачне” везе, законска могућност усвајања деце (или давања деце у хранитељство) за истополне парове, добијање статуса „рањиве групе” у оквиру Закона о злочину из мржње, забрана дискриминације на послу, и престанак омаловажавања, те прихватање различитости у јавном дискурсу (тј. у главним медијима). Ако из угла тих циљева посматрамо данашње стање, могли бисмо да кажемо да је успех ЛГБТ покрета у САД свакако несумњив (мада не и потпун).

До 1962. у свим државама САД „содомија” је законски кажњавана (чак и доживотним затвором). Такви закони су, међутим, до 2002. укинута у 36 држава, а 2003. Врховни суд их је прогласио неуставним и у преосталих 14 држава. Склапање пуноправног истополног брака дозвољено је данас (јануара 2013) у 9 држава, а „грађанска веза” (*civil unions*), „партнерско домаћинство” (*domestic partnerships*), или неки други облик законског признања истополне везе (с правима сличним оним која потичу из брака), постоји још у 17 савезних држава. Лезбејски или геј појединац у 42 државе законски може да усвоји дете, а у 48 да буде његов хранитељ (Redding, 2008: 127). Усвојена је допуна Закона о злочину из мржње, који и ЛГБТ особе убраја у „рањиве групе”, а у току је и усвајање Закона о забрани дискриминације на послу, који ће ЛГБТ особе на сличан начин да

заштити и у сфери рада. У главним медијима данас нема омаловажавања ЛГБТ особа, штавише, постоји веома благонаклон однос медијске (и академске) елите према ЛГБТ питању.

С друге стране, тај успех је био праћен нарастањем контрапокрета хришћанских традиционалиста, који данас успешно блокира даље ширење признања истополног брака, и који се сада активно супротставља у свакој тачки борбе за ЛГБТ захтеве. Наиме, ЛГБТ покрет је, током осамдесетих и деведесетих година, био веома успешан у утицају на судску, па и законодавну и извршну власт да промени неке норме које погађају ЛГБТ интересе. Управо захваљујући судским одлукама, не само да су укинута закони о „содомији” већ је, из државе у државу, кренуло и признавање права лезбејским и геј паровима на склапање брака. Међутим, контрапокрет је успео да мобилише бирачко тело и да преко референдума у 29 држава постигне доношење уставних амандмана којима се брак дефинише искључиво као веза мушкарца и жене (па таква законска дефиниција данас постоји у 41 држави САД). Тиме је заустављен процес ширења истополног брака судским путем.

Уопште, анализа државно-нормативних одлука везаних за „геј питања” показује да је ЛГБТ покрет у САД, у раздобљу 1974–1994. остварио сразмеру повољних и неповољних одлука (по своје циљеве): у сфери законодавне власти 236:10, у сфери судске власти 50:31, у сфери извршне власти 22:0, док је исход у сфери народних референдума био 1:27 (Werum and Winders, 2001: 396). Стога се може рећи да је ЛГБТ покрет био веома успешан у политичким и друштвеним процесима у којима доминира елита (судска, политичка, медијска или академска), али и неуспешан у сфери референдума и других облика масовне демократије. Рекло би се да је ЛГБТ покрет „освојио” елиту, али не и народ. А у системима који хоће да буду демократски, такав учинак не обезбеђује трајну заштиту постигнутих циљева.

Утицај и снага ЛГБТ покрета су, такође, несумњиво велики. Али они му још увек не дају „одлучујућу премоћ” у односу на контрапокрет хришћанских традиционалиста. Видели смо да се буџети ЛГБТ организација рачунају у милионима, па и десетинама милиона долара, да оне запошљавају на десетине, па и стотине професионалаца, те да се њихово чланство рачуна у стотинама хиљада људи. Уопште, процењује се да годишњи фондови ЛГБТ организација у САД износе око 100 милиона долара (Green, 2007: 4). Међутим, велике организације хришћанских традиционалиста по буџету и запосленима ипак не заостају за ЛГБТ покретом. Напротив.

Рецимо, *Фокус на породицу* (Focus on the Family, FOF) упошљава 1.300 људи, а буџет за 2000. му је био 129 милиона долара (Irvine, 2005: 19). *Савет за истраживање породице* (Family Research Council), запошљава 120 људи, има 455.000 чланова, а буџет му је у 2000. био 10 милиона долара (*исто*). *Амерички породични савез* (The American Family Association) упошљава неких 100 људи, има 500.000 чланова, а буџет му је био 11,4 милиона долара у 2000. години (Irvine, 2005: 20). *Жене забринуте за Америку* (Concerned Women for America) имају 500.000 чланова и буџет од 13 милиона долара у 2000. години (*исто*). Сматра се да су два најважнија ресурса интересних група чланство и новац (Haider-Markel and Meier, 1996: 336). Ако по ова два ресурса упоредимо ЛГБТ покрет са контрапокретом хришћанских традиционалиста, могли бисмо да кажемо да овај други покрет има предност.

За разлику од ресурса, ЛГБТ покрет има огромно превањство по утицају на елиту. Америчка елита се, у основи, поставља као „супергарант” у подршци ЛГБТ захтевима и третира их као *људско право* које је и она дужна да брани. Реч је о томе да у америчкој судској, политичкој, медијској или академској елити ЛГБТ заједница ужива статус *угрожене мањине*. Управо то објашњава неједнак медијски (јавни) третман истих случајева – а на шта упорно указују хришћански традиционалисти³³. И заиста, док декларисаних ЛГБТ

³³ Рецимо, често се пореди медијски публицитет које је добило убиство Метју Шепарда (Matthew Shepard), са оним које је добило убиство Мери Стахович (Mary Stachowicz). Шепарда, који је био геј, убила су, у октобру 1998, двојица вршњака. Сам злочин је извршио тежак наркоман, који је те вечери, како је сам рекао, „само желео некога да пребије и опљачка” (ABCNews, 2004: 3), а Шепард му се, због ситне грађе, учинио као zgodна жртва. Убиство је привукло велику пажњу јавности, јер се тврдило да је Шепард убијен само зато што је био геј (иако је један од водећих полицијских истражитеља изјавио да „Шепардова сексуална оријентација сигурно није била мотив убиства”; ABCNews, 2004: 3). То је послужило као окидач за поменуто допуно Закона о злочину из мржње (*Matthew Shepard Act*, од 28. октобра 2009). Мери Стахович, са друге стране, убио је, 13. новембра 2002, деветнаестогодишњи домар зграде у којој је радила, а који је био геј. Стаховичева је, као посвећена католикиња, а непосредно након недељне мисе којој је присуствовала, покушала да му укаже на грешност његовог (хомо)сексуалног начина живота. Она га је, изгледа, при томе подсетила на мајку, која га је често опомињала истом причом. „Имала је онај подсмех који је обично имала и моја мајка, када ме је тукла”, рекао је доцније убица (Esposito, 2002). Кралисова је упоредила медијски публицитет који су добила оба убиства и утврдила да је Шепардово убиство,

особа у САД има мање од 3 посто пунолетних грађана (Laumann et al., 1994; Leigh et al., 1993), декларисаних хришћана је 76 посто (Kosmin and Keysar, 2008). Како је реч о изразитој статистичкој мањини, чији су отворени припадници још у недавној прошлости били законски прогањани и друштвено изопштавани, америчка елита сматра да је природно да према тој мањини постоји заштитнички однос.

Ипак, положај ове друштвене групе је у САД, почетком 21. века, изгубио неке од најупадљивијих елемената дискриминације (осим ако се немогућност склапања пуноправног брака између истополних парова не рачуна у дискриминацију; али о томе више у трећем поглављу). Отуда се, данас, ЛГБТ покрет у САД може посматрати из нешто неутралније перспективе, а његове организације и као типичне интересне групе, са свим врлинама и манама које такве групације имају у актуелном систему америчке демократије.

током следећих месец дана, било покривено са преко 3.000 чланака у штампи, а Стаховичкино са свега четири (Kralis, 2003). Различита пажња коју су главни медији дали овим убиствима довела је до тога да се на интернету (преко г угла) може наћи 12 милиона текстова о Шепарду, а свега 30.000 о Стаховичевој (Parrocki, 2006: 247).

Друга глава

„GAY AGENDA”: МИТ ИЛИ СТВАРНОСТ?

У публицистици хришћанских традиционалиста, за који смо видели да се у САД сматра „контрапокретом” у односу на ЛГБТ покрет, раширено је уверење о постојању *геј програма* (gay agenda) – инхерентног распореда постизања радикалних циљева поступним навикавањем друштва на све проблематичније норме, тако да се шира јавност не узнемири и не пружи озбиљнији отпор. У овом поглављу изнећу како је настало то уверење, на чему се оно заснива и колико је оправдано.

Настанак и оправдавања појма „геј програм”

Ако ЛГБТ покрет у САД, крајем 20. века, посматрамо као целину, могли бисмо да кажемо да су његови прокламовани стратешки циљеви били: укидање закона о кажњавању хомосексуалног односа, законско признање истополне везе као брачне, законска могућност усвајања деце (или узимања у хранитељство) за истополне парове, добијање статуса „рањиве групе” у оквиру Закона о злочину из мржње, забрана дискриминације на послу, и престанак омаловажавања, те прихватање различитости у јавном дискурсу. Пошто сваки покрет има свој програм (agenda), ови набројани стратешки циљеви ЛГБТ покрета често се виде као његов „темељни програм” (deep agenda; Fleischmann and Hardman, 2004: 409), „програм

ЛГБТ циљева” (the LGBT issue agenda; Engel, 2007: 84) или „програм геј права” (the gay rights agenda; Mck. Norrie, 2008: 414).

Међутим, израз „геј програм” не односи се само на ове јавно прокламоване циљеве. Он подразумева да ЛГБТ покрет има и извесне дугорочне циљеве који нису јавно обзнањени јер су исувише радикални по садашњи нормативни поредак. По овом, ширем схватању, званично прокламовани стратешки циљеви ЛГБТ покрета заправо су само краткорочни, тактички циљеви. Тек по њиховом испуњењу видеће се да то није крај ЛГБТ захтева и да потпуна листа захтева изгледа радикалније (са рђавим последицама које би наступиле по читаво друштво уколико би се они прихватили). Представници ЛГБТ покрета, међутим, одлучно одбијају овакве примедбе, тврдећи да не постоји никакав скривени „геј програм”, и да је чак и сам тај израз „реторички изум антигеј екстремиста” (GLAAD, 2010: 13).

Израз „геј програм”, према једном популарном тумачењу (с *Википедије*; Wk, 2011г), први пут се у јавности јавља 1992. када је једна од организација хришћанских традиционалиста (Савет за истраживање породице [Family Research Council]) објавила видео под називом *Геј програм* (Gay Agenda). Од тада је тај термин постао уобичајен у публицистици хришћанских традиционалиста, у својим различитим облицима: „геј програм” (gay agenda; CL, 2011), „хомосексуални програм” (homosexual agenda; Sprigg, 2010; Sears and Osten, 2003; Rondeau, 2002: 477; 480; WT, 2010), „гејправашки програм” (‘gay rights’ agenda; Knight, 2010; Kupelian, 2005), „хомосексуални политички програм” (homosexual political agenda; Knight, 2010), „хомо-след” (‘homo-genda’; Unruh, 2010) итд.

Заступници уверења о постојању геј програма обично се позивају на два списка, која би требало да откривају скривену стратешку матрицу геј покрета. Први од њих је *Платформа за геј права* (Gay Rights Platform; GRP, 1972). Реч је о платформи која је усвојена на конвенцији Националне коалиције геј организација (National Coalition of Gay Organizations), одржане фебруара 1972. у Чикагу. Око 200 представника 85 геј удружења из 18 америчких држава састало се у циљу израде политичке платформе пред тадашње председничке изборе. На дводневној конвенцији усвојена је Платформа од 17 захтева, упућених како председнику и федералној влади, тако и владама држава чланица уније. Око ове платформе, напомиње социолог Елизабет Армстронг (Elizabeth A. Armstrong), професорка на Мичигенском универзитету, геј покрет је постигао велико јединство. „Никада раније, на некој националној конференцији

геј организација, није постигнут толики степен сагласности око неког геј становишта” (Armstrong, 2005: 174).

Пре него што буде изложен сам садржај ове платформе, требало би рећи нешто више о политичком контексту у коме је она настала. Ова велика конвенција геј организација, наиме, одиграла се у тренутку озбиљне програмске кризе читавог геј покрета. Управо се била завршила његова прва, револуционарна фаза, фаза „геј ослобођења” (gay liberation) и „геј моћи” (gay power). У тој фази, геј покрет је сматрао да не постоје никакви чврсти сексуални идентитети, те да су сви људи, у већој или мањој мери, бисексуалци (парола: „свако је геј, свако је стрејт” [„everyone is gay, everyone is straight”]; Armstrong, 2005: 171). У геј покрету се тада сматрало да хомосексуалци нису посебан сексуални варијетет мушкараца, већ само „сексуално слободни” људи (извор у: Armstrong, 2005: 171). Стога су крајњи политички циљеви геј покрета у његовој првој, раној фази (крај шездесетих и сам почетак седамдесетих) били сексуално ослобођење свих, односно ослобођење целог друштва.

Типичан пример програмског документа из те прве фазе геј покрета био је *Манифест Фронта за геј ослобођење* (GLF 1971). У њему се позивају „геј сестре и браћа” да „користе свој праведни гнев како би искоренили (uproot) данашњи тлачитељски систем” и да „заједно с другим групама потлачених започну обликовање новог поретка и ослобођеног стила живљења” (a liberated lifestyle). У спису се вели да је антигеј становиште „укорењено у најосновнијој институцији нашег друштва – у Патријархалној породици”. „Угњетавање геј људи започиње већ у основној јединици друштва, породици”, а „сам облик породице ради против хомосексуалности”. „Цело наше правно устројство”, каже се даље у документу, „тобоже је засновано на хришћанству, чије архаично и ирационално учење подржава породицу и брак као једино дозвољену претпоставку за секс”. Пошто је корен поробљавања тако дубок и средства ослобађања морају бити радикална. „Геј ослобођење не подразумева само реформе. Оно подразумева револуционарну промену у целом нашем друштву.” „Сексизам није случајан – он је кључна састојница нашег данашњег друштва и не може се променити, а да се цело друштво не промени.” Крајњи циљ ослободилачке борбе требало би да буде „нови, слободни стил живљења, који наговештава, колико је то могуће, слободно друштво будућности. Бити геј показује тај смер. На неки начин ми већ предњачимо у односу на стрејт људе. Ми смо већ ван породице и већ смо, макар делимично, одбацили `мушке` или `женске` улоге, које је друштво направило за нас” (GLF 1971).

У тој, првој фази, дакле, геј покрет је одбацивао традиционални модел моногамне породице („принудну моногамију”; GLF 1971), па чак и модел моногамне доживотне везе („идеал... који су геј људи преузели”; GLF 1971). „То и не може бити друго до пародија”, стоји у *Манифесту Фронта за геј ослобођење*, „пошто они (геј људи – С. А.) немају чак ни уобичајено оправдање стрејт парова – потребу да се обезбеди стабилно окружење за децу”. „У нашем друштву моногамни пар, с децом или без њих, изолована је, у себе затворена, до краја сужена јединица, сумњичава и непријатељска према сваком изван ње”, стоји још у Манифесту, међутим, „људима је потребно да имају различите односе да би се развијали и расли, и да би учили о другим људима. Посебно је важно да геј људи престану да копирају стрејт људе – ми смо управо они који имају најбоље могућности да створе нови стил живота, и ако ми нећемо, нико други неће”. На крају овог радикалног документа, тако типичног за прву фазу геј покрета, каже се: „Немамо намеру да за било шта молимо. Намеравамо да станемо чврсто и тражимо наша основна права. Ако то укључује насиље, нећемо бити ми ти који су га први употребили, већ они који покушају да спрече наш пут ка слободи” (GLF 1971).

У тој фази, геј покрет је био саставни део Нове левице, широког фронта лево оријентисане универзитетске омладине и интелигенције у САД и Европи, друге половине шездесетих (видети опширније: Isserman and Kazin, 2000; Теодори, 1979). Али, управо те 1971. године, долази до слома Нове левице, као револуционарног покрета (Armstrong, 2002: 81). Већ тада многим актерима на друштвеној и политичкој сцени у САД постаје јасно да револуционарни циљеви и револуционарне методе немају прођу. Потребно је извршити редифиницију и метода и циљева, како би се остало у политичкој игри. Практично, убрзо ће се показати да ће из целог покрета преживети само они његови делови који су се трансформисали у организације за људска права, односно они који су преузели људскоправашку реторику. Преживели су само они који су са политике револуције прешли на политику интересних група (interest group politics) и политику идентитета (identity politics) (Armstrong, 2002: 82).

Управо такав прелаз се, почетком седамдесетих, догодио и у геј покрету. То је било доба преласка на нову платформу борбе за афирмацију геј идентитета, уздизања различитости и геј културе („параде поноса”), а посебно за признање геј права (gay rights; Armstrong, 2005: 161; 171). Стога су друга половина седамдесетих, а нарочито осамдесете, доба убрзаног замирања организација за геј

ослобођење и, истовремено доба праве експлозије оснивања организација за геј права (види графикон у: Armstrong, 2005: 173). „Први пут да су се геј организације сложиле око националног програма геј права (a national gay rights agenda), и окренуле се оштрије ка остваривању заједничких циљева у политичкој арени” (Armstrong, 2005: 161).

Прекретница ка таквом моделу политике била је управо поменута *Платформа за геј права* из 1972. године. Платформа је била усредсређена на специфичне геј интересе које треба афирмисати у оквиру постојећег поретка, а не на ревизију целокупног друштвеног система. Основни захтеви, у тој платформи, били су усмерени на изједначавање геј особа у правима са другим категоријама становништва. Цела реторика овог документа била је, заправо, стриктно људскоправашка – од захтева да се нико, због сексуалне оријентације, не може отпустити са посла (или из војске), преко захтева да се „геј брачни парови” једнако ослобађају од пореза као и традиционални брачни парови, па до захтева да се геј паровима омогући једнако право на усвајање деце (GRP, 1972).

Ипак, у неколико тачака ова платформа иде даље од сваког данашњег захтева било које мејн стрим организације за геј права. То је, најпре, тачка 6 захтева федералним властима, у којој се тражи да федералне власти „охрабре и подрже течаје сексуалног образовања, које припремају и држе геј жене и мушкарци, а у којима се хомосексуалност представља као вредна и здрава склоност и животни стил, односно као одржива алтернатива хетеросексуалности”. Такође, ту су и тачке 2 и 3 захтева савезним државама, у којима се тражи „укидање свих закона држава чланица који забрањују приватни сексуални однос лица која су дала пристанак” (дакле без обзира на године), као и „укидање свих закона држава чланица који забрањују салетање (solicitation) у циљу успостављања приватних добровољних сексуалних веза”. То је, дакле, био захтев за укидање закона који утврђују старосну границу за добровољне полне односе и захтев за опозивањем закона савезних држава који бране салетање (спопадање, навођење) ради успостављања добровољне полне везе. Коначно, посебно је карактеристична била тачка 8 захтева савезним државама да „укину све законске одредбе које ограничавају пол или број лица која ступају у брак”, као и да се, у том смислу, „прошире законске добробити на сва лица која живе заједно, без обзира на њихов пол или број” (GRP, 1972). Ово последње је, практично, био захтев да тројица, па и више хомосексуалаца могу склопити легални брак, са правом на државну помоћ и заштиту итд.

Треба рећи да је ова платформа донета на самом почетку друге фазе геј покрета, тј. у време када је још увек био веома јак начин мишљења из његове прве, револуционарне фазе. Такође, ниједна данашња мејн стрим организација за геј права у својим програмским документима не позива се на ову платформу. Ипак, радикалност и потпуност захтева из ове платформе, јединство које су око ње постигле тадашње геј организације, као и утемељујуће време њеног доношења за ову фазу геј покрета, наводи поједине хришћанске традиционалисте да платформу виде као целовити и коначни „геј програм” данашњег геј покрета (Barber, 2008).

* * *

Други спис који се обично узима као показатељ постојања „геј програма” јесте књига Маршала Кирка (Marshall Kirk) и Хантера Медсена (Hunter Madsen) *После бала: како да у деведесетим Америка савлада свој страх и одбојност према гејевима* (After the Ball: How America Will Conquer It's Fear and Hatred of Gays in the 90's; Kirk and Madsen, 1989). Опште је место, у публицистици хришћанских традиционалиста, да је управо ова књига незванични програмски манифест читавог савременог геј покрета у САД (Sorba, 2007: 29 и даље; Kupelian, 2005; Sears and Osten, 2003: 18 и даље; Rondeau, 2002: 447-450; код нас Павић, 2010).

Сам Кирк и Медсен се сматрају изузетно интелигентним и образованим припадницима геј покрета, што је створило посебну ауру око ове књиге. Кирк је био истраживач на пољу неуропсихијатрије са дипломом психологије са Харварда (1980). Између осталог, бавио се пројектовањем тестова интелигенције за људе са коефицијентом интелигенције од преко 200 (поређења ради, за улазак у српски огранак „Менсе” довољан је резултат 131–148, у зависности од скале; Павић, 2010). Са друге стране, Медсен је докторирао политичке науке на Харварду (1985), да би доцније, на Медисон авенији, постао стручњак за тактике јавног убеђивања и маркетинга (Павић, 2010; Sorba, 2007: 28). Пре ове књиге, Кирк и Медсен су већ објавили један заједнички чланак у коме су укратко изнели основну идеју књиге. Реч је о тексту под називом „Геј програм” (The Gay Agenda), штампаном 1985. у геј часопису *Christopher Street* (Issue 95; према Sorba, 2007: 28³⁴). У чланку се износи потреба да се изврши пребацивање нагласка

³⁴ Треба рећи да је назив овог чланка било немогуће проверити преко интернета, а да сами Кирк и Медсен помињу овај чланак без навођења

у деловању геј покрета са хомосексуалности на геј идентитет, а посебно на геј права (према Sorba, 2007: 28). Такође се дају и објашњења правно-политичког значаја идеје о урођености хомосексуалне оријентације (исто).

Кирк и Медсен и сами кажу да овај њихов „нацрт пропагандне акције у целој земљи” (Kirk and Madsen, 1989: 162) тада није наишао на превише разумевања у геј заједници. „Скептици су исмевали наш предлог као ирелевантан или импотентан, методе као понижавајуће и лажне, а наше намере као реакционарне” (исто). Ипак, већ следеће године дошло је до преокрета општег расположења у геј покрету. Наиме, 1986. геј покрет је изгубио парницу *Боуерс против Хардвика* (Bowers v. Hardwick). Врховни суд је тада пресудио да поједине државе имају право да законски кажњавају хомосексуални однос, чак и ако је он добровољан³⁵. Губитак овог процеса, по Сорби (Sorba, 2007: 28–29), дошао је као хладан туш за геј покрет. Геј активисти су схватили да је једини начин да се заштите од кажњавања позивање на статус мањине, који је дефинисан Законом о грађанским правима из 1964 (Civil Rights Act; види CRA, 1964). Њиме је, наиме, прописано да тај статус добијају само оне групе које су: 1) имале дугу историју дискриминације; 2) немоћне да саме одбране своја права или побољшају свој положај; 3) имају рођењем одређене карактеристике, које су извор њиховог приписаног статуса (Sorba, 2007: 29).

У таквим околностима, дакле, Кирк и Медсен објављују 1987. свој други заједнички чланак програмског карактера: „Препакивање стрејт Америке” (The Overhauling of Straight America; Kirk and Pill 1987; [Медсен је тада писао под именом Erastes Pill]). У њему су већ садржане готово све маркетиншке идеје из њихове доцније књиге *После бала: од „умирења”* (desensitization) јавности у вези са геј питањима, преко приказивања гејева првенствено као жртава које ваља заштитити, затим преко поправљања слике о гејевима тако што ће се за хомосексуалце прогласити што више великих људи из прошлости и успостављања једнакости између критичара хомосексуалности и фашиста или религиозних фанатика, па све до

његовог имена (Kirk and Madsen, 1989: 162), тако да се у том погледу морамо ослонити само на Сорбину тврдњу.

³⁵ Одређени облици сексуалности, каже се у пресуди, могу бити кажњиви, у складу са правном традицијом, чак и ако су добровољни – рецимо, инцест. „Хомосексуална активност” је такво, законски кажњиво сексуално понашање, које „нема везе са породицом, браком и рађањем” (White, 1986). Нагласак у пресуди је, дакле, био на сексуалном понашању.

запоседања великих медија (посебно телевизије) који треба да послуже као „тројански коњ” да се уђе у дом просечног Американца и да се он преобрати (Kirk and Pill 1987). Такође, Кирк и Медсен, у овом чланку, препоручују и конкретне начине за придобијање симпатија – од изазивања сажаљења због болести од сиде, до приказивања гејева као првенствено породичних, партнерски оданих, те деци посвећених људи (Kirk and Pill 1987).

Овај чланак Кирка и Медсена већ је наишао на много бољи пријем у геј заједници. Геј покрет је, наиме, тада припремао велики скуп који је требало да „мапира будућност” у контексту епидемије АИДС вируса. Под називом „Ратна конференција” (War Conference), тај скуп је и одржан 26–28. фебруара 1988, у близини Вашингтона (Warrenton, Virginia). Учествовало је око 200 вођа геј група широм САД (СА, 2008: 5). Конференција је, у основи, кроз програм у четири тачке (a four-point agenda), како кажу Кирк и Медсен (Kirk and Madsen, 1989: 162–163), прихватила стратегију коју су, својим чланцима, раније, сугерисали управо ова двојица аутора (Sorba, 2007: 29). Посебно је, у овом програму, наглашена потреба да се уприличи „широка медијска кампања како би се промовисала позитивна слика гејева и лезбејки”, јер су „наши медијски напори од суштинског значаја ако желимо да будемо у потпуности прихваћени у животу Америке” (наведено у Kirk and Madsen, 1989: 162–163).

Кирк и Медсен су, онда, ту стратегију и развили до детаља, објавивши, 1989, књигу *После бала*. Шта је оно значајно што постоји у овој књизи и по чему се она често сматра „скривеним програмом” геј покрета? У овој књизи се, најпре, отворено говори о техникама ефикасне *пропаганде*, као кључном услову друштвеног и политичког успеха геј покрета. Пропаганда се дефинише као „било који намерни покушај да се, преко медија за јавну комуникацију, убеди масе” (Kirk and Madsen, 1989: 162). Особина пропаганде је, објашњавају Кирк и Медсен, „да се ослања више на манипулацију емоцијама, него на логику, пошто је њен циљ, у ствари, да доведе до промене у осећањима јавности” (исто). Пропаганда тоталитарних друштава се служи лажима, упозоравају аутори, али у плуралистичком друштву (какво је америчко), лажи се често могу разоткрити, а они који лажу дискредитовати. Зато је боље не лагати – мада постоје лажи у које маса жели да верује, тако да је емоција и у том питању некад важнија од истине. Међутим, чак и када је заснована на чињеницама, пропаганда је по правилу субјективна и једнострана, и од тога не треба бежати. „Не постоји ништа што је нужно рђаво у вези с тим. Пропаганда говори своју страну приче, онолико дирљиво (и

веродостојно) колико је то могуће, пошто мора да рачуна на то да ће њени непријатељи узвратити причањем друге стране приче. У борби за срца и умове, успешна пропаганда има довољно знања да може исправно да изабере којом ће ногом коракнути напред. То је оно што наша медијска кампања мора да учини” (Кирк и Мадсен, 1989: 163).

Дакле, Кирк и Мадсен су јавности и утицају на јавност приступили чисто инструментално, циљно-рационално. Они су рекли да геј покрет не треба да се служи директним лажима и преварама. Али покрет треба да користи све оно што виђамо на ТВ рекламама и што чини основу савременог маркетинга: инсистирање само на добрим странама „производа” (тј. затомљавање свега лошег), побуђивање најдубљих емоција публике, те њихово повезивање са самим „производом” („брендирање”). Такође, кад год је у питању неко нејасно или недовољно истражено место (рецимо, шта су узроци и које су шире друштвене последице неког феномена), геј покрет би требало да храбро инсистира – тим храбрије, што је нека тема значајнија – на оној интерпретацији која покрету одговара и да захтева да само она буде легитимна. „Јавност треба да буде уверена да су гејеви жртве околности”, стоји, рецимо, код Кирка и Медсена, „да они не могу да бирају своју сексуалну оријентацију више него што бирају, рецимо, своју висину, боју коже, таленте или ограничења. (Ми тврдимо да, из практичних сврха, треба сматрати да су гејеви рођени геј, иако изгледа да је, барем када је реч о већини људи, сексуална оријентација производ сложене интеракције између урођених склоности и актера из окружења током детињства и раног пубертета)” (Kirk and Madsen, 1989: 184).

Јасно је – да се задржимо на овом примеру – да Кирк и Медсен не само да добро разумеју све етиолошке проблеме везане за објашњење настанка хомосексуалности, већ и да су свесни плуралистичке природе те етиологије (опширније о томе у наредном поглављу). Али они препоручују да се инсистира само на једном њеном аспекту (урођености³⁶), јер је то најпробитачније са

³⁶ „Када би се јавности сугерисало да је хомосексуалност нешто што је избор, то онда отвара Пандорину кутију са етикетом ‘морални избор’ и ‘грех’, дајући религиозним тврдокошцима штап којим могу да нас бију. Стрејтови се морају научити (straights must be taught) да је исто толико природно за некога да буде хомосексуалан колико и да буде хетеросексуалан: зло и завођење немају ништа с тим. И пошто се схвати да нема избора, за хомосексуалност се онда не може нико кривити више него за хетеросексуалност. У ствари, то је једноставно ствар квоте – један у десет –

становишта „маркетиншке приче”, односно са становишта интереса покрета. Пошто је легитиман циљ покрета повећање толеранције друштва према хомосексуалности, „прича” је само средство да се постигне тај циљ. „Ова књига је посвећена једној шеми која би, ако се правилно спроведе, могла радикално да убрза и прошири прихватање толеранције према гејевима у стрејт друштву” (Kirk and Madsen, 1989: 161). Најважније је, дакле, да „прича” буде кохерентна и убедљива, а не мари превише ако у њој има фабулистичког претеривања – једнако као и у ТВ рекламама. Посреди је, признају аутори, „план једнако манипулативан као онај који наши непријатељи сами користе” (Kirk and Madsen, 1989: 161), па зато око његове кореспонденције са стварношћу не треба претерано лупати главу. „Говоримо о пропаганди” (Kirk and Madsen, 1989: 161).

Сама природа пропаганде јесте манипулација с осећањима, настављају Кирк и Медсен. Наиме, пропаганда која би почивала само на рационалној аргументацији, која би се позивала само на чињенице, тешко да би могла да уклони антигеј предрасуде (Kirk and Madsen, 1989: 131). Предрасуда, заправо, није веровање већ осећај, па се зато мора апеловати на осећања, и стога баш она морају бити циљ пропаганде (Kirk and Madsen, 1989: 136). Иако се осећања код рационалних људи базирају на познавању чињеница, чак 90 посто људи има доста ниску интелигенцију, односно неспособно је да само на основу нових сазнања преиспита и промени своја осећања (Kirk and Madsen, 1989: 138). Отуда је основни циљ успешне пропаганде да се произведу одговарајуће *слике* (представе) које ће утицати на промену осећања код публике.

„Уопштено говорећи, најделотворнија пропаганда за нашу ствар морала би да успе да постигне три циља одједном. Да покрене слике које умирују, ометају и/или преокрећу задрте (*desensitize, jam, and/or convert bigots*) на осећајном плану. (...) Запамтите, рационална порука служи за камуфлажу нашег скривеног позивања на осећајност, чак и онда када настоји да смањи околну мрежу уверења која рационализују нетрпељивост. (...) Да би наше поруке прихватили најпрестижнији медији, као што су ТВ мреже, оне ће и саме морати да – бар у почетку – буду суптилно замишљене и лукаво извођене” (Kirk and Madsen, 1989: 172–173).

Тај, дакле, маркетиншки план промене осећања требало би да има три фазе: 1. „умирење” (*desensitization*); 2. „ометање” (*jamming*) и 3.

по којој неко испада геј, а неко стрејт. Сваки хетеросексуалац мора бити доведен до тога да схвати да је и сам могао бити рођен као хомосексуалац” (Kirk and Madsen, 1989: 184).

„преокретање” (conversion). *Умирење* (Kirk and Madsen, 1989: 147–149) подразумева засипање јавности ненападним геј причама и сликама, нарочито оним у којима се гејеви приказују као обични људи, који никога не угрожавају, који су огромном већином потпуно безазлени, а у најгорем случају само мало луцкасти („веселјаци”). Још важније, уместо приче о *сексуалности*, која код публике ствара једну врсту слика (у основи неповољних за геј популацију) и онемогућава поистовећење, нагласак се у овој фази мора ставити на причу о *правима*, која ствара сасвим другу врсту слика и омогућава laku идентификацију.

„У раним фазама кампање, јавност не би требало да буде шокирана и одбијена прераним сликама самог хомосексуалног понашања. Уместо тога, слике секса по себи треба да буду потиснуте, а питање права хомосексуалаца, колико год је то могуће, сведено на једно апстрактно друштвено питање. Догодило се да је епидемија АИДС-а – која је истовремено проклетство и благодет за геј покрет – пружила довољно прилике да се нагласи страна ствари коју чине грађанска права и дискриминација, али нажалост то такође омогућава нашим непријатељима да скрену пажњу на навике у геј сексу које изазивају јавну осуду. (...) Наша кампања не би требало да захтева експлицитну подршку за хомосексуалне праксе, већ би уместо тога требало да као своју тему узме борбу против дискриминације. Основне слободе, уставна права, владавина закона и једнака заштита свакога, елементарна праведност и пристojност према сваком од људских бића – то би требало да се јавља у свести људи захваљујући нашој кампањи. (...) Дакле, када кажемо `говорити о хомосексуалности`, мислимо на говор о геј правима и ни о чему више: само то треба да је на уму. (...) Говорите, говорите и говорите о геј правима, и останите само на томе” (Kirk and Madsen, 1989: 178; 187; 180; 182).

У овој фази пропаганде, међутим, нагласак још увек није толико на садржају порука, колико на количини слика. Оне морају да буду бројне, честе и благо позитивне (или макар неутралне), како би самом својом количином и учесталашћу замориле публику. Циљ је, наиме, да се публика наведе да се емоционално „преда”, то јест да престане да пружа отпор. „Главна ствар је да се о гејевима говори толико да ствар постане заморна” (tiresome). (...) Умирење има за циљ смањење јачине антигеј емоционалних реакција на онај ниво који би био приближан чистој равнодушности” (Kirk and Madsen, 1989: 178; 153). У овој фази, дакле, најважнији корак је само замена непријатељских осећања неутралношћу. „За почетак, циљ је смањење осетљивости и ништа више. Заборавите покушаје да идете право на убеђивање људи

да је хомосексуалност добра ствар. Али ако можете да их придобијете да почну да мисле да је она само другачија ствар – која не изазива ништа више од слегања рамена – тада је ваша битка за законска и друштвена права практично добијена” (Кирк и Мадсен, 1989: 177). „Умирење јавности помаже да се на хомосексуалност гледа са мање страсти, уместо с јаким осећањима. Идеално би било ако би стрејтови примећивали постојање разлике у сексуалној склоности на исти начин на који примећују постојање различитих укуса за врсту сладоледа” (Kirk and Pill, 1987: 7). Учестано понављање геј садржаја, у циљу изазивања замора, стога мора бити толико да „ако стрејтови не буду могли да искључе туш, они ће на крају морати да се навикну да буду мокри” (Kirk and Madsen, 1989: 149).

Психолошки механизам отупљивања публице је следећи: „Ако различите особе на различитим местима слободно и често причају о геј правима, ствара се утисак да је хомосексуалност опште место. Тај утисак је од суштинске важности, јер како је наведено у претходном поглављу, прихватљивост сваког новог понашања, у крајњем, зависи од сразмере људи из окружења који га прихватају, или се тако понашају. (...) Најбржи начин да се стрејтови убеди да је хомосексуалност нешто уобичајено јесте да се нађе много људи који ће о томе причати неутрално, или дајући подршку” (Kirk and Madsen, 1989: 177; 178).

При томе је од изузетне важности да се ово засипање врши преко главних, породичних медија – првенствено преко филма и телевизије. Не само зато што су ти медији најприсутнији у свакодневном животу савременог човека, већ и зато што медиј даје веродостојност поруци. „Где се нешто каже, такође је веома важно. Визуелни медији, филм и телевизија, очигледно су најмоћнији ствараоци слика у западној цивилизацији. Просечно америчко домаћинство гледа ТВ седам сати дневно. Ови часови отварају улаз у приватни свет стрејтова, кроз који би могао да прође тројански коњ. Што се тиче отупљивања, медиј је порука – нормалности. До сада, геј Холивуд нам је био најбоље тајно оружје у борби за отупљивање матице” (Kirk and Pill, 1987: 8). Једноставно, општи, породични медиј, сам по себи, јесте *порука нормалности*. Стога оно што се у таквим медијима – пре свега на ТВ, у филмовима или у породичним магацинима – третира као нормално, за њихове кориснике убрзо и *јесте* нормално (Kirk and Madsen, 1989: 179). А управо та нормализација хомосексуалности и јесте основни циљ фазе „отупљивања”.

Друга фаза пропагандне борбе јесте *ометање* (Kirk and Madsen, 1989: 149–153). Њен циљ је да се ућутка изражавање другачијег мишљења и онемогући приступ медијима противницима покрета. Активни непријатељи једноставно морају бити утишавани колико год је то могуће („silence them as far as possible”; Kirk and Madsen, 1989: 176). Ометање првенствено треба да повеже противнике покрета са сликама које побуђују јака, одбојна осећања (Kirk and Madsen, 1989: 150; 153). Наиме, обични људи са јаким антигеј ставовима (које аутори називају „тврдокорним” [intransigents], и за које процењују да их је у САД око 35 посто; Kirk and Madsen, 1989: 175) не могу се одмах придобити, али се могу збунити и поколебати (а то је, у овој фази, најважније). Ометање се врши тако што се преко медија ствара слика да већина људи нема ништа против геј покрета и геј права, а да су једини изузетак шачица религиозних фанатика, политичких екстремиста и правих лудака. А са њима ће обичном човеку – ма колико био тврд у својим антигеј ставовима – ипак бити тешко да се идентификује (Kirk and Madsen, 1989: 151). „Пропагандни наступ треба да приказује хомофобичне и гејомрзачке фанатике (homophobic and homohating bigots) као сирове лајавце и смараче (assholes) – као људе који употребљавају не само реч `педер`, већ и друге срамотне и `нехришћанске` називе попут `црнчуга` и `Чивутин`. (...)Он (тај приступ – С. А.) треба, укратко, да успостави везу између гејомрзачког фанатизма и свих врста придева које би фанатика било срамота да му се припишу, као и везу са свим социјалним последицама које су за њега непријатне и застрашујуће” (Kirk and Madsen, 1989: 151–152).

Противници морају бити толико оцрњени – као религиозни фанатици, незналице из психологије, социјални реакционари и назадњаци (Kirk and Madsen, 1989: 179) – да чак и најтврдокорнији и најтрадиционалнији Американац осети потребу да се од те групе „фанатика” некако ограда (Kirk and Madsen, 1989: 189). Најбољи начин за то јесте да се реч „фанатик” (bigot) непрестано помиње уз сваког критичара геј покрета, све дотле док се та два појма – „критичар” и „фанатик” – не споје у рефлексну асоцијацију. Јер, када обични „тврдокорни” виде како пролазе отворени критичари, повући ће се (Kirk and Madsen, 1989: 152). „Имајте на уму да није потребно да фанатик и сам поверује да је једно ужасно биће, кога други људи презиру, а који је и сам био неморални узрочник нечије патње. Било би немогуће учинити да он поверује у такве ствари. Уместо тога, наш ефекат се постиже без обзира на чињенице, логику, или доказ” (Kirk and Madsen, 1989: 153). Најважније је, наиме, створити општи осећај

нелагоде, који увек треба да се јавља уз заступање таквог мишљења у јавности. Тај осећај уопште не мора да почива на доказивању стварног незнања, стварне ирационалности и стварног несклада са чињеницама. Довољно је код противника, као и код обичних „тврдокорних”, створити рефлексну нелагоду која ће им се јављати када год помисле да јавно искажу неки свој антигеј став. Антигеј ставови морају бити просто изједначени са оним предрасудама којих се људи стиде да покажу у јавној комуникацији (Kirk and Madsen, 1989: 153).

Трећа фаза пропагандне борбе је *преокретање* (преобраћање; Kirk and Madsen, 1989: 153–156). Тек у овој фази се прелази на стварање слика које треба да произведу позитивна осећања према геј покрету, односно у тој фази треба прекинути негативне асоцијације са геј питањем и заменити их позитивним асоцијацијама. Преокретање треба да погоди „просечне америчке емоције, мисли и хтења, кроз планирани психолошки напад у виду пропаганде којом се нација храни преко медија” (Kirk and Madsen, 1989: 153). Та фаза подразумева „опонашање природног поступка учења преко стереотипа”, односно стварање и утврђивање нових стереотипа. Уместо досадашњих стереотипа о гејевима – као промискуитетним, антипородичним и антисоцијалним људима, потребно је створити нове стереотипе, пласирањем слике о добрим, паметним, верним, патриотским и породичним гејевима – управо онаквим каквим противници геј покрета желе да представе себе, и какви већина Американаца желе да буду (Kirk and Madsen, 1989: 154). Напросто, гејеве треба представљати као „обичне, младе људе, средовечне жене, и остали обичан свет, свих раса” (Kirk and Madsen, 1989: 183) – ни пребогате, ни пресиромашне, ни превише добро обучене, ни превише лоше обучене, ни одвећ згодне, ни одвећ ружне... Једноставно, треба их представљати као наше добре, пристојне комшије, као љубазног полицајца кога познајемо, као нашег другара из паба, као драгог и симпатичног деку из комшилука...³⁷

„Преокретање почива на једноставној психолошкој стратегији `подривања механизма предрасуда` у наше сврхе – коришћењем управо оног процеса који је доводио до тога да нас Американци мрзе, како бисмо њихову мржњу претворили у топле симпатије – волели они то или не. (...) У *Преобраћању*, ми се бавимо мими-

³⁷ „Могло би се такође доказивати да би лезбејке требало истицати много чешће него гејеве, барем у почетној фази медијске кампање” (Kirk and Madsen, 1989: 184).

кријом природног процеса учења стереотипа...: ми узмемо добра осећања која неко са предрасудама гаји према добрим момцима и качимо их за етикету 'геј', и тако или слабимо или евентуално замењујемо њихова добра осећања према етикети и претходном стереотипу. (...) Док се у *Ометању* наша мета приказује као неко ко је пун предрасуда и кога његово друштво одбацује због предрасуда према гејевима, у *Преобраћању* ми нашој мети показујемо како се његово друштво лепо дружи са гејевима. Опет, веома је тешко за просечну особу која, по природи и васпитању, скоро увек осећа оно што осећа и њено друштво, да не реагује рефлексно на довољно добро срачунату рекламу" (Kirk and Madsen, 1989: 154; 155–6).

Уопште није превише важно да ли је таква реклама, таква слика гејева, кажу Кирк и Медсен, истинита или не. „Појавиће се приговор – који ће се понављати и понављати – да ми овим само 'чичатомизујемо' геј заједницу, да мењамо један погрешан стереотип за други, подједнако лажан, да су наше рекламе наше лажи, да то није оно како гејеви заправо изгледају, да гејеви то знају, и да фанатици то знају. Да, наравно – ми то такође знамо. Али, није важно ако су рекламе састављене од лажи; не за нас, пошто их ми користимо за етички добре циљеве, за супротстављање негативним стереотипима који су у подједнакој мери лажни, али далеко више зли; и не за фанатике, јер ће рекламе на њих имати утицај без обзира да ли они у њих верују или не" (Kirk and Madsen, 1989: 154). Напросто, такве рекламе ће противника („фанатика") збунити, отежаће му посао, довешће га у положај да такву слику може да одбије само уз ризик да буде оптужен да то ради из пуке предрасуде, из злобе, или из чистог фанатизма (Kirk and Madsen, 1989: 155).

Код обичног „тврдокорног" пак, овакве медијске слике почеће да утичу да он или збуњен ућути, или да своје предрасуде почне да мења. Тако ће се код њега створити *нове* предрасуде. Још важније, ове слике ће одлучујући утицај имати на Американце који су *неодлучни скептици* (ambivalent skeptics; аутори процењују да их има до 45 посто; Kirk and Madsen, 1989: 175). Јер, „слике су јаче од речи и снажније побуђују емоционалне реакције" (Kirk and Madsen, 1989: 155). А ти неодлучни су управо главна и најзахвалнија циљна група за прогеј пропаганду (Kirk and Madsen, 1989: 176). Основни задатак такве пропаганде је да тврдокорне ућутка, неодлучне придобије, а наклоњене (friends; има их до 30 посто) мобилише (176–7).

Са друге стране, у овој фази пропаганде од суштинске је важности и то да гејеви буду представљени као „стубови друштва" (Kirk and Madsen, 1989: 188). Томе посебно доприносе велике историјске личности, за које се може тврдити да су били гејеви (па

макар се то и не могло знати с извесношћу). „Познати историјски ликови су посебно корисни за нас из два разлога: прво, они несумњиво леже мртви, као проштаци, те нису баш у прилици да порекну истину нити да нас туже за клевету. И друго, и много озбиљније, врлине и достигнућа која чине да су ови историјски геј ликови достојни дивљења не могу бити јавно порекнути или потцењени, будући да су их средњошколски уџбеници историје већ чврсто зацементирали. И ако би се такви несумњиви јунаци осветлили на одговарајући начин, кроз вешту медијску кампању, геј заједница би могла да изгледа као права добра вила Западне цивилизације” (Kirk and Madsen, 1989: 188).

У исто време, од суштинске је важности упорно стварање слика о тешком положају геј популације у данашњим САД. Таква представа се најбоље може утврдити преко *слике жртве*. „Стрејтовима (...) морају бити приказани цртежи брутално пребијених гејева, драматизације несигурности на послу и приликом изнајмљивања стана, губитак старатељства над децом, јавна понижења итд” (Kirk and Madsen, 1989: 184). „Сврха слике жртве је да се стрејтови осећају врло непријатно, то јест, да се самоуверени понос, који обично прати антигеј борбеност, помеша са стидом, те да се тиме постави темељ за процес њихове конверзије, помажући стрејтовима да се идентификују са гејевима и саосећају са њиховим хендикепираним статусом” (Kirk and Madsen, 1989: 183). „У свакој кампањи која треба да придобије јавност, гејеви морају бити представљени као жртве којима је потребна заштита, тако да ће стрејтови бити склони да рефлексно усвоје улогу заштитника” (Kirk and Madsen, 1989: 183). Медијска кампања, наиме, треба да приказује гејеве као малу, угрожену популацију, која има функцију вечите друштвене жртве, те да апелује на најплеменитија осећања стрејтова, како би они пожелели да постану њени заштитници (Kirk and Madsen, 1989: 187).

Коначно, Кирк и Медсен у својој књизи дају и мноштво практичних савета, уобичајених у модерном „пи-ару” и маркетингу, како „појести медије живе” (eating the media alive; Kirk and Madsen, 1989: 193). Ту је, између осталог, одржавање добрих веза са емитерима и новинарима (194), коришћење па и производња скандала (193–4), укључивање познатих геј особа у емисије вести као релевантних коментатора нових закона, судских одлука, нечије смрти или најновијих скандала (195–198), истицање симболичког геј кандидата за свако политичко место и притискање медија да га морају поменути (212) итд. Такође, дају се и корисни савети о томе како успешно прикупљати новац (Funding), било од државе, од фондација,

од пословних људи, или од појединаца (265)³⁸. Указује се и на неопходност произвођења и одржавања медијске напетости, првенствено преко љутње и беса због лошег положаја геј популације и закинутости геј особа на основним људским правима („Занемарите шта каже побожност, јер заправо бес, а не љубав, лежи у основи свих прогресивних догађања”; Kirk and Madsen, 1989: 382).

Оно што је важно истаћи јесте да Кирк и Медсен дају савете и самој геј заједници да се ипак мора у понечему кориговати, ако жели да њена пропагандна кампања буде успешна. „После бала разрађује свеобухватну кампању односа с јавношћу која мора да прође дуг пут до санирања нашег нездравог имиџа. Али, ми не можемо да се заувек скријемо испод белог огртача; на крају, морамо да станемо пред фасаду, и све дотле док не учинимо неке стварне промене, људи ће нас видети као оне познате старе наказе (queers). Стрејтови мрзе гејеве не само због оног што им њихови митови и лажи веле за нас, већ и због оног што ми заиста јесмо; сва ућуткујућа медијска пропаганда на овоме свету не може да одржи на дуже стазе позитиван имиџ уколико не почнемо да се сређујемо, како бисмо се мање одавали и били заиста чистији. И као што се то лепо види, наши носеви (и други делови тела) далеко су од чистих. У једној од главних ствари, амерички хомомрсци су, као она слепа свиња из пословице, намирисали тартуф истине: то је геј животни стил – не наша сексуалност, већ наш начин живота – који је у рупи. Ово поглавље ће вам рећи шта није у реду са много гејева, разлог зашто је то лоше и како можете да заиграте нове кораке... после бала” (Kirk and Madsen, 1989: 275–276).

Али, наравно, та корекција у понашању геј популације тиче се само понечег у стилу живота, не и њених суштинских интереса и дугорочних циљева. Ти суштински интереси треба да буду, макар у почетку, представљени на прихватљив начин, како би се могли постепено остваривати. „Када си веома различит и људи те због тога мрзе, ево шта треба да урадиш: прво углави своју ногу у врата тако што ћеш изгледати што сличније њима, и тек онда – када само једна од твојих различитости буде коначно прихваћена – можеш почети да показујеш своје друге особености, једну по једну... Како каже стара

³⁸ Одржавање директних личних контаката са дародавцима (266), обраћање нарочите пажње на богате спонзоре (будући да лавовски део појединачних донација обично долази од неколико богатих појединаца), обавезна лична захвалност великим спонзорима (267), „неговање горње геј класе” (268) итд.

изрека, дозволи камили да промоли нос у твој шатор и ускоро ће да уследи цела камила” (Kirk and Madsen, 1989: 146).

Књига Кирка и Медсена за хришћанске традиционалисте заправо делује као несумњива потврда њихове бојазни да је прича о угроженим људским правима геј популације само „углављивање ноге у врата”, након које следи „цела камила” у виду отворене пропаганде хомосексуалности по школама, бракова за тројицу и више хомосексуалаца, снижавања или чак укидања сваке узрасне границе за добровољне сексуалне односе итд. За ове противнике геј покрета књига Кирка и Медсена је само још један показатељ да је велики део актуелне геј друштвене и политичке агенде више пропаганда намењена „отупљивању” и „смућивању” „стрејтова”, него искрени приказ тешког и неравноправног положаја геј популације и коначна листа захтева за поправљање тог положаја.

Да ли „геј програм” заиста постоји?

Најпре треба рећи да је књига Кирка и Медсена из неколико објективних разлога и сама допринела потхрањивању уверења да тако нешто као што је „геј програм” одиста постоји.

Она је, најпре, ставила нагласак на технику пропаганде, схваћену као манипулацију чињеницама и емоцијама публике. Иако су се Кирк и Медсен позивали на легитимност таквих техника у комерцијалном сектору друштвеног живота, употреба таквих техника у јавним дебатама о важним друштвеним питањима за велики део јавности остаје нешто што је морално спорно. Хладно, а на моменте цинично, па и брутално позивање на технике маркетиншке манипулације у стварима као што су људска права или социјална изопштеност, делује за већи део публике као пуки макијавелизам, као покушај злоупотребе високих демократских стандарда и најплеменитијих људских осећања за остварење интереса једне групације. То аутоматски производи уверење о неискрености неког социјалног актера, односно води подозривости према крајњим намерама тог истог актера.

Потом, инсистирање Кирка и Медсена на поступности у придобијању публике, на фазама „отупљивања”, „смућивања” и „преобраћања”, као и на почетном прикривању неких склоности или тежњи све док се не „углави нога у врата”, након чега тек може да уследи „цела камила”, такође су оставиле простор за различите интерпретације, сумње и оптужбе. Тиме је само појачана подозривост

да је листа захтева геј покрета „привремена” и „тактичка”, те да су „прави” и „крајњи” захтеви далеко радикалнији, укључујући већ помињане елементе из *Платформе за геј права*.

Међутим, треба рећи да се ниједна од ових сумњи о постојању скривеног геј програма ипак не може извести из самог текста Кирка и Медсена. Ови аутори се, уистину, нигде не позивају на *Платформу за геј права*, нити игде помињу неку сличну листу радикалних захтева (које треба прикрити док не дође време да буду реализовани). Иако отворено препоручују манипулацију и прикривање (премда „у добре сврхе”), а све у циљу преумљивања шире јавности, Кирк и Медсен нигде не указују да постоји нека листа радикалних норми, супротних садашњем поретку, коју геј покрет у даљој будућности мора да истакне. Књига Кирка и Медсена превасходно је план пропагандне акције, без даљих упутстава шта би требало урадити након што предложена пропагандна акција да резултат.

А јавно мњење САД се, после објављивања ове Киркове и Медсенове књиге, заиста променило. Као што указују неки истраживачи, након 1991. „јавно прихватање гејева и лезбејки драматично је порасло” (Keleher and Eric, 2008: 1). Заправо, опао је постотак испитаника који сматрају да су сексуални односи између две одрасле особе истог пола увек погрешни – са 70–78 посто, колико се кретао између 1973. и 1991. на 57 посто, колико је износио 2004. (исто). Такође, док је 1985. чак 90 посто испитаника одговарало да би били узнемирени ако би сазнали да су им син или ћерка геј или лезбејка, тај постотак је до 2000. пао на 73 посто (Rubin, 2000).

Ипак, чак ни то што су Кирк и Медсен у својој књизи нагласак у деловању геј покрета пребацили на пропаганду, манипулацију и технике придобијања јавног мњења, још увек не значи да је цео геј покрет прихватио њихове савете и њима се руководио, те да је појава њихове књиге онај чинилац који је преко геј покрета довео до промене јавног мњења у САД. Успеси геј покрета у придобијању јавног мњења САД, забележени током деведесетих, објашњавају се управо променом у тактици самог геј покрета – првенствено услед пребацивања геј питања у домен људских права, порастом присуства геј особа у популарним медијима, као и повећаним и адекватнијим геј активизмом (Anderson and Fetner, 2008). Али питање је да ли се та промена одиграла зато што је геј покрет прихватио Киркову и Медсенову књигу као своје руководеће правило, или је до те промене дошло спонтано, као резултат увида многих актера из геј покрета да је само инсистирање на људскоправном моменту проблема, те на његовој хуманој димензији, кључ друштвеног и политичког успеха.

Идеја да је књига Кирка и Медсена била незванични водич за деловање геј покрета у деведесетим, слична је идеји да је Меморандум САНУ (1986) био незванични водич српском националистичком покрету у деведесетим. Таква идеја постоји у делу балканске и „балканолошке” публицистике³⁹, па је чак тужилаштво Хашког трибунала тврдило „да је Меморандум Академије послужио као основа српске националистичке политике којом је разбијена СФРЈ” (Б92, 2005). Међутим, иако свакако има извесних подударности између појединих предлога у Меморандуму који се тичу решавања српског националног питања и онога што се доцније стварно догађало на терену политичке и међуетничке борбе у СФРЈ, тврдња да је српско комунистичко руководство, крајем осамдесетих, преузело Меморандум као свој незванични политички програм, те да је Меморандум затим постао незванични програм читавог српског националног покрета у деведесетим, далеко је од доказане.

Наиме, иако поједини списи доиста могу да изражавају „дух неке епохе” или да наговесте оно што ће убрзо постати преовлађујуће мишљење у неком покрету, ти документи не морају нужно да буду и идејни водичи главних организација или најмоћнијих актера тог покрета. Неки текст може да изражава лични поглед на неки друштвени проблем, те да се доцније испостави као спис који је добро артикулисао и веровања ширих друштвених кругова, па и читавог једног покрета, а да он ипак не буде никакав „незванични водич”, никакав „тајни план”, никакав „скривени програм” који је одређивао деловање конкретних политичких и историјских актера. Подударност у идејама између више актера не значи да постоји „идејно вођство” првог који је изнео неку идеју, а подударност доцније праксе и те идеје не значи нужно да је њен првобитни аутор „идеолог” или „инспиратор” друштвених актера који су примењивали сличну праксу.

³⁹ „Меморандум САНУ је одредио смјер рјешења српског питања унутар СФР Југославије. (...) Меморандум је имао и изрavan утјецај на Слободана Милошевића који је идеје изложене у меморандуму покушао провести у дјело” (Wk/hr, 2011). „Меморандум је (...) поставио начела великосрпске политике. (...) Преузевши идеологију недовршеног манифеста, Милошевић се није руководио својим увјерењима већ је задовољавао своју особну безумну амбицију” (Hartmann, 2002: 51; 54). „Творац оптималног националног програма, који је довео до свеопште катастрофе, није Слободан Милошевић, већ *Меморандум САНУ*, чија је национална мегаломанија само индукована у једну комунистичку свест” (Миоциновић, 1997: 67) итд.

Зато се ни књига Кирка и Медсена, нити било који други спис, не може узети као „скривени програм” једног дифузног и разгранатог покрета, какав је геј покрет у САД. Сваки покрет је састављен од мноштва организација, неформалних група и интелектуалних клубова, који су координисани више спонтано и консензуално (ако су уопште координисани), него из једног центра (стриктно субординацијски), или према једном плану и програму. Уверење да неки покрет може имати јединствени „тајни план”, стога, више спада у домен наивне теорије завере, него што припада озбиљном промишљању друштвених феномена. Такође, у сваком покрету постоји читав распон циљева и планова – од умерено-реформаторских, до радикално-револуционарних. У геј покрету се присталице најумеренијих захтева обично називају *асимилационистима* (assimilationists) – будући да хоће интеграцију ЛГБТ особа у друштво кроз потпуно прихватање његових норми (брак, верност, породица...), док се присталице најрадикалнијих захтева обично називају *либерационистима* (liberationists), јер захтевају признање пуног нормативног плурализма (право на неуобичајене стилове живота, плурални бракови, отворене породице итд; Barth and Parry, 2009: 36). Међутим, једно је постојање радикалних захтева у једном делу покрета, а сасвим друго њихово проглашавање за „скривени програм” и „крајњи програмски циљ” читавог тог покрета. Таква неоправдана генерализација такође спада у наивну или популарну теорију завере.

Одакле онда потичу и шта потхрањује уверења о скривеним плановима, методама и циљевима геј покрета, која тако често карактеришу десни популизам у САД? То је, најпре, изузетна успешност геј покрета током деведесетих (због чега хришћански традиционалисти у својеврсној паници пишу како је „данас, покрет хомосексуалних активиста незаустављив (juggernaut), нижући успех за успехом”; Kupelian, 2005). При томе су ти успеси, које сам набројао на крају првог поглавља ове књиге, постигнути првенствено кроз лобирање и „политику интересне групе” (interest group politics; Haider-Markel and Meier, 1996) – а то је друга, још важнија састојница уверења о постојању „скривеног геј плана”. Геј покрет се, наиме, врло успешно служио лобирањем и интересном политиком, како би остварио своје циљеве. Лобирање и интересна политика сматрају се легитимним методама друштвеног и политичког деловања елите у САД. Таква политика је, међутим, управо због своје успешности, али и непрозирности лобистичке праксе за „обичан свет”, као и због конфузије коју у једноставној свести ствара сваки широки спектар циљева (од реформаторских до радикалних), била доживљавана као

арканска, изазивајући снажну контрареакцију покрета хришћанских традиционалиста.

Добар пример је онај који наводи Бернштајн (Bernstein, 1997), а тиче се геј покрета у Орегону. У Портланду (Portland), током седамдесетих, била је прилично утицајна „неформална групација геј-оријентисаних бизнисмена”, тзв. Портландско градско веће (Portland Town Council (PTC)). „Углавном због недостатка опозиције и полу-инсајдерског статуса својих чланова, PTC је остварио растући низ победа, са врхунцем који је представљало усвајање прописа о забрани дискриминације према градским службеницима на основу сексуалне оријентације” (Bernstein, 1997: 545). Такође, PTC је лобирао да се у део Статута државе, који регулише људска права, убаци и сексуална оријентација. Уз то, само један глас му је недостајао да кроз представнички дом Орегона прогура сличан антидискриминациони закон (1975). Када у томе није успео, PTC је лобирао код гувернера Орегона Роберта Страуба (Robert W. Straub), који је већ следеће године образовао Саветодавну радну групу за сексуалне преференце (Ad Hoc Task Force on Sexual Preference) са задатком да спроведе истрагу о стању дискриминације по основу сексуалне оријентације и да препоручи даљу законодавну политику Орегона. У тој групи PTC је имао посебно истакнуту улогу (Bernstein, 1997: 545–546). „Уместо да се фокусира на мобилизацију (бирача – С. А.), PTC је унајмио лобисте да се боре за поновно гласање о антидискриминационом закону” (Bernstein, 1997: 545). Слична појава забележена је и у другом граду у Орегону, Јуџину (Eugene). „У Јуџину су активисти такође капитализовали свој инсајдерски статус избором стратегија које обесхрабрују масовно учешће (грађана – С. А.), а које укључују и тајне састанке са члановима (градског) Савета. Године 1977. у Јуџину су лезбејска и геј права обезбеђена уредбом” (Bernstein, 1997: 545).

Оваква интересно-лобистичка политика, фокусирана искључиво на елиту, изазвала је реакцију религиозних традиционалиста, који су је оцењивали као недемократску, па и антидемократску. Традиционалисти су се у Јуџину изборили за референдум, којим је поништена донета уредба (Bernstein, 1997: 548). Такође, након што је гувернер Орегона Нил Голдшмит (Neil Goldschmidt) донео уредбу о забрани дискриминације на основу сексуалне оријентације од стране државних органа (1987), хришћански традиционалисти су образовали Орегонски грађански савез (Oregon Citizens Alliance (OCA)). ОСА је успела да се избори да се следеће године одржи референдум, којим је поништена ова гувернерова уредба (Bernstein, 1997: 552–3). Осоклољена успехом, ОСА је прешла у офанзиву, тражећи да се распише

референдум којим би се у устав државе ставила забрана прогеј законодавства, што је и изгласано 1994. Такође је ОСА успела да до 1994. уприличи доношење прописа којима се блокира локално прогеј законодавство у 20 варошица Орегона (Bernstein, 1997: 552-3).

Већ је поменуто да је анализа државно-нормативних одлука везаних за „геј питања” показала да је ЛГБТ покрет у САД, у раздобљу 1974–1994. остварио сразмеру повољних и неповољних одлука (по своје циљеве): у сфери законодавне власти 236:10, у сфери судске власти 50:31, у сфери извршне власти 22:0, док је исход у сфери народних референдума био 1:27 (Werum and Winders, 2001: 396). Дакле, геј покрет био је веома успешан у политичким и друштвеним процесима у којима доминира елита (судска, политичка, медијска или академска), и једнако неуспешан у сфери референдума и других облика масовне демократије. Та успешност у сферама које су недовољно прозирне (транспарентне) за око „обичних грађана” потхранила је уверење да постоје прикривене методе деловања и тајне операције и планови геј покрета. Један типичан идентитетски покрет, плуралан по својим организационим и комуникативним капацитетима, данас се, у делу традиционалистичке публицистике, доживљава као „кохезивна група која пројектује моћ убеђивања у друштво” (Rondeau, 2002: 459). Али пошто није реч о „кохезивној групи”, такав покрет и не може да има „агенду”, или некакав скривени план освајања друштва.

Међутим, оно што у геј покрету – не само у америчком већ и глобалном – свакако постоји јесте *различити ниво аспирација* појединих делова (фракција) тог покрета у погледу прихваћености различитих стилова живота геј популације од стране доминантног нормативног система друштва. У том смислу могли бисмо да разликујемо пет нивоа аспирација:

1. *ступањ толерисања*: од доминантног нормативног система очекује се само да укине, или макар да не примењује законе којима се кажњава хомосексуалност; на овом ступњу, међутим, општи морал и даље осуђује свако хомосексуално понашање, мада се оно више законски не прогони;
2. *нижи ступањ прихваћености*: очекује се легализација хомосексуалних веза у виду „партнерског домаћинства” (видети наредно поглавље); хомосексуалност се на нивоу општег морала мање оштро осуђује, односно углавном се ниподаштавају или исмевају стилови живљења „отворених” гејева, док се прикривени и „дискретни” гејеви третирају као и други чланови друштва;

3. *виши ступањ прихваћености*: очекује се, за геј парове, добијање статуса „истополне регистрације” (видети наредно поглавље), а за геј заједницу статус заштићене мањине – што подразумева увођење закона против дискриминације и против „злочина из мржње” (hate crimes legislation); такође се очекује постепена „инклузија” геј тема у школство; на нивоу општег морала постоји равнодушност или толеранција не само према отвореним гејевима, већ и према „геј култури” (параде поноса итд);
4. *ступањ пуне прихваћености у оквиру општих норми*: очекује се признање за „истополни брак” (same-sex marriage) у свим друштвеним аспектима (укључив и вредносни); очекује се пуна легализација усвајања или одгајања деце у „истополним породицама”; очекује се да се геј активистима дозволи да учествују у процесу едукације деце; на нивоу општег морала постоји потпуна прихваћеност „геј културе”, која се, у многим аспектима, не само толерише (tolerate) већ и слави (celebrate);
5. *ступањ ревизије општих норми*: очекује се при-знање плуралистичког брака (троје и више особа), са једнаким правима као традиционални брак и уз једнако друштвено вредновање; очекује се спуштање узрасне границе дечака који се некажњено смеју „салетати” (solicitation) на 12 година, или чак њено потпуно укидање (тј. легализација добровољног сексуалног односа дечака и мушкарца, ма колико дете било старо); очекује се да се, кроз процес едукације, деца подстичу да свој сексуални идентитет „прихвате” или „изграде” тек након непосредног личног искуства са различитим стиловима и опцијама сексуалности итд.

Ово су не само пет ступњева аспирација који одликују различите фракције геј покрета, у његовим историјским фазама, већ се ових пет ступњева могу видети и као скала промене нормативног система појединог друштва у односу на геј питање. Први ступањ аспирација био је главни захтев геј покрета све до шездесетих година 20. века, а чак и данас то је његов главни захтев, рецимо, у афричким земљама (будући да је хомосексуалност законски кажњива у 38 од 51 земље Африке; Wk, 2011и). Други ступањ аспирација карактерише, рецимо, европски геј покрет седамдесетих и осамдесетих година 20. века, а данас је то главни захтев геј покрета у азијским земљама (у којима су укинута антигеј закони, али у којима, у огромној већини, нема било каквих признања геј веза; Wk, 2011ж). Трећи ступањ аспирација био је доминантан у геј покрету у САД и ЕУ током

деведесетих година 20. века, и као резултат те борбе за ова друштва се може рећи да је у њима геј култура већ постигла „виши ступањ прихваћености”. Четврти ступањ аспирација карактерише садашњи геј покрет у САД и ЕУ, а он је мање-више остварен у неколико држава САД (Конектикат, Ајова, Масачусетс, Њу Хемпшир, Вермонт, итд.) и ЕУ (Белгија, Исланд, Холандија, Норвешка, Шведска итд.).

Коначно, када је реч о петом ступњу аспирација, он постоји само у појединим фракцијама данашњег геј покрета, пре свега у САД и ЕУ. У следећем поглављу опширније ћу описати, рецимо, захтев неколико стотина ЛГБТ активиста и угледних јавних личности под називом „После истополног брака: нова стратешка визија за све наше породице и везе” (*Beyond Marriage*, 2006) да се, након истополног брака, изврши и пуно законско признање „посвећених, љубавних домаћинстава у којима има више од једног конјугалног партнера” и „квир парова који су одлучили да заједно створе и подижу дете са другом квир особом или паром, у два домаћинства” (модел једног детета које припада двама „квир” домаћинствима). У САД делује и Северноамеричко удружење љубави мушкараца и дечака (*The North American Man/Boy Love Association; NAMBLA*), чији је основни програм „љубав мушкараца према дечаку, као и дечака према мушкарцу” (која се описује као „пријатна, добровољна, лепа”; *NAMBLA*, 2011). Холандска Странка за комшијску љубав, слободу и различитост (*Partij voor Naasteliefde, Vrijheid en Diversiteit, PVND*) залаже се за спуштање границе добровољног секса на 12 година (*PVND*, 2008). Поједини психолози, у академским часописима које издаје Америчко удружење психолога (*APA*) траже да се појам „сексуалне злоупотребе деце” (*child sexual abuse, CSA*) не примењује аутоматски на сваки сексуални однос између одраслог и детета, већ само на оне случајеве у којима је утврђено да је дете претрпело психолошку штету, док за означавање осталих случајева треба користити израз „секс одраслог и детета (*adult-child sex*), као вредносно неутрални термин” (*Rind, Tromovitch and Bauserman*, 1998: 46). Такође се у академским часописима за истраживање хомосексуалности (попут *Journal of Homosexuality*) објављују чланци у којима се објашњава да је појам „невино дете” друштвени конструкт, да је међугенерациски секс у појединим културама сасвим прихватљив, те да јавно згражање над педофилијом у САД и ЕУ,

током деведесетих, следи исти образац „моралне панике” који је раније пратио женску сексуалност и хомосексуалност (Mirkin, 1999)⁴⁰.

Међутим, треба рећи да се данашњи главни ток геј покрета у САД и ЕУ ограђује од оваквих захтева, сматрајући да они погодују одржавању предрасуда које изједначавају хомосексуалност са педерастичком и педофилијом. Треба напоменути да још седамдесетих, па и током осамдесетих година, таквих изричитих ограда није било. Један од оснивача NAMBLA-е, Дејвид Торстад (David Thorstad), био је, почетком седамдесетих, чак председник Савеза геј активиста (Gay Activists Alliance), „водеће геј ослободилачке групе у Њујорку” (Wk, 2011б). Током осамдесетих, међутим, долази до постепеног искључивања NAMBLA-е из свих већих акција геј покрета, да би 1994. две велике геј организације, GLAAD и Task Force, издале нарочита саопштења у којима се директно осуђују ставови NAMBLA-е (Wk, 2011ј). Холандска странка PVND је једнако изолована од тамошњег геј покрета, стигматизована као „педо-партија” и без политичког утицаја (Wk, 2011љ). Такође, када је текст из часописа које издаје Америчко удружење психолога почео да се користи на суду у прилог одбране оптужених за сексуално злостављање деце (у три наврата: McCain, 2002), дошло је до јавног скандала, па се АПА оградилa од спорног текста и поновила своје оштро противљење педофилији (Wk, 2011ж). Исто тако је и поменути чланак у *Часопису о хомосексуалности* наишао на јавну осуду, те у академској и широј јавности схваћен само као део научних слобода, а не као генерални научни став (Wilgoren, 2002).

Услед свега изложеног, тешко би се могло рећи да наведених пет ступњева аспирација представља „скривени програм” геј покрета. Пети ступањ, наиме – који је и најпроблематичнији са становишта друштвеног морала, налази се на самој маргини геј покрета и одбачен је од релевантних „хомонормативних” структура. Да ли ће се његов

⁴⁰ Извесна апологија педофилије постоји и у чланку Џонатана Дрејка, „Турски порок”, који је недавно преведен и објављен у нашем часопису *QT*. Описујући судбину европских, хришћанских дечака, које су турски војници систематски отимали, да би их продали у сексуално робље или сами држали као сексуалне робове, Дрејк свој чланак завршава следећим речима: „Ја сам ипак мишљења да су се неретко срца мушкараца и дечака у љубавном чину стапала у једно, с обиљем нежне наклоности и чувстава што им је продужавало задовољство, благодат заједништва и што је потхрањивало њихову љубав, премошћујући и претварајући ступњеве сексуалне страсти у нежне чинове обостраног обожавања” (Дрејк, 2010: 296–297).

статус у геј покрету у будућности мењати не можемо са сигурношћу знати, али у овом тренутку нема разлога због којег се може тврдити да, након испуњења четири претходна ступња аспирације, аутоматски следи и пети. Одбијање виших ступњева аспирације (3. и 4) мора бити образложено – а и може се образложити (као што показујем у наредним поглављима) – унутрашњим, социјалним и моралним разлозима, а не позивањем на „скривени геј програм”.

Трећа глава

„ИСТОПОЛНЕ ПОРОДИЦЕ”: ИДЕЈА И ОСПОРАВАЊЕ

У овом поглављу, кроз анализу једне књиге, размотрићу аргументацију – која се представља као научна – а која је типична за ЛГБТ покрет: схватање природе хомосексуалног понашања и хомосексуалног идентитета, захтев за редефиницијом брака као друштвене институције, као и начин позивања на различита истраживања.

Књигу коју овде разматрам написала је др Зорица Мршевић, научни саветник (одговара рангу редовног професора) Института друштвених наука у Београду, и зове се *Ка демократском друштву: истополне породице* (2009). Њени рецензенти су: др Маријана Пајванчић, професорка Уставног права на Правном факултету у Новом Саду, др Марија Драшкић, професорка Породичног права на Правном факултету у Београду (и судија Уставног суда), и др Олга Цвејић, професорка Породичног права на Правном факултету у Новом Саду. У књизи се каже да је она настала као резултат рада на пројекту „Демократски модели унапређивања друштвене кохезије, толеранције, људских права и привредног развика у политичким и институционалним процесима европских интеграција у Србији”, који финансира Министарство науке Републике Србије.

Ова књига, дакле, има све спољне атрибуте научне монографије, а њена ауторка ју је написала као научница (у оквиру научног пројекта чији је руководилац). Међутим, као што ћу показати у овом поглављу, књига је типичан производ „гејфрендли науке” и по својим епистемичким донетима пре спада у пропагандно-идеолошку, него у научну литературу.

Књига описује промене правног регулисања заједнице истополног пара (м/м и ж/ж) у различитим земљама Европе и Америке. Иако ауторка, одмах на почетку, каже да „опредељење да се излажу правне институције у светлу динамике најновијих промена још увек не значи и њихову промоцију” (стр. 16), њен вредносни став је јасан. Она се, наиме, и сама залаже „за престанак дискриминације истополних особа

и омогућавање да уживају исту породично правну регулативу, заштиту и сигурност као и разнополне породице” (157). Иста правна регулатива, доследно схваћена, значи проширење институције брака и на истополне парове.

Књига указује на три институционална корака која воде „престанку дискриминације” и успостављању равноправности „истополних” и „разнополних породица”. Први корак је увођење установе *кохабитације* (рецимо, Француска, 1998). У овој институцији, права и дужности хомосексуалног пара изједначавају се с правима и дужностима невенчаног хетеросексуалног пара без деце. Кохабитација омогућава лезбигеј⁴¹ паровима право на здравствено осигурање, право на посету партнеру у болници, право да се не сведочи против партнера, право да се наследи имовина по тестаменту итд. Слична кохабитацији је и институција *партнерског домаћинства*⁴² у САД. То је јавно оглашавање заједничке посвећености моногамној, трајној вези. Посебна имовинска и друга права и обавезе партнера регулишу се склапањем паралелних, грађанскоправних уговора (*joint survivalship contract*), којим се уређује и деоба имовине у случају раскида везе (85).

Други корак напред у „престанку дискриминације” представља институција *регистрованог партнерства* (Чешка, Данска, Финска, Немачка, Луксембург, Норвешка, Словенија, Швајцарска, Нови Зеланд итд). Ова институција се у популарној штампи често зове „геј брак” (*gay marriage*), иако то није институција правог брака. Наиме, овде су изједначена права и дужности лезбигеј пара са готово свим правима и дужностима венчаних хетеросексуалних парова – укључив и право на партнерову пензију, право на социјално осигурање преко партнера, потпуна узајамна наследна права, право на издржавање у случају раскида, пореске олакшице, право на боловање ради неге партнера, као и обавезу издржавања партнера и дужност бриге о болесном партнеру. Ипак, једно право је остало изван домашаја хомосексуалног пара – право на усвајање деце.

Коначно, трећи корак, који означава потпуни „престанак дискриминације”, јесте *истополни брак* (који, у формалном или

⁴¹ Овај термин (*lesbigay*) у последње време се користи и у социолошкој литератури (Stacey and Biblarz, 2001). У овој књизи ћу га употребљавати упоредо с терминима као што су „истополни пар” и „м/м и ж/ж заједница”.

⁴² Сматрам да је израз „партнерско домаћинство” прикладнији превод за „*domestic partnership*”, од израза „домаћег партнерства”, који је ауторка користила.

фактичком смислу, постоји у Холандији, Белгији, Шведској, Шпанији, Исланду, Британији, Канади, Јужноафричкој републици и у пет држава САД). Он подразумева изједначавање свих права и дужности лезбигеј пара са венчаним хетеросексуалним паровима, укључив и право на усвајање деце или право на бесплатну (дотирану) асистирану оплодњу.

То прогресивно усвајање „равноправности” подржавају, према речима ауторке, и високе политичке институције САД и ЕУ. Иако се „ЕУ не бави породичним и брачним односима и не постоји основ да се било која земља натера да озакони истополни брак или истополне заједнице” (107), Европски парламент је у више наврата доносио препоруке земљама чланицама у вези с овим питањем. Тако је још 1994. донета „Резолуција о једнаким правима за хомосексуалце и лезбејке” у којој се „препоручује крај свих ограничења права лезбијки и хомосексуалаца да буду родитељи, усвајају децу или их узимају у храњеништво” (24). А 4. септембра 2003. Европски парламент је поново позвао чланице ЕУ „да укину све врсте дискриминација, законске или *de facto*, које трпе хомосексуалне особе, посебно по питању права на брак и усвајање” (17).

Сличан став према овом питању има и председник САД, Барак Обама. „Обама мисли да би гејеви и лезбејке требало да имају једнако право на усвајање деце као хетеросексуалци” (66), каже ауторка и цитира његове речи: „Морамо да подржимо и ојачамо ЛГБТ породице, јер равноправност у вези, породици и приликом усвајања није неки апстрактни принцип – него се ради о томе да ли ће милиони Американаца поносно живети у слободи” (8. фебруар 2008; 66). Уопште, борба ЛГБТ Американаца за своја права и успеси који су они у томе постигли, за ауторку је светао пример јер „даје наду мушкарцима и женама широм света који настоје да остваре боље сутра за себе и своје вољене” (101).

Из такве визуре посматрано, кохабитација и регистровано партнерство се виде углавном као „претходница увођењу истополних бракова”. Они се, по речима ауторке, „данас сматрају помало превазиђеним” (22), иако су они, као етапе развоја, свакако „знак демократичности једног друштва” (23). Ипак, геј и лезбо заједнице иду даље од ова два прва почетна корака, истичући као свој коначни циљ признање пуноправног брака. Тако је у Ирској, само дан након што је објављен Закон о грађанском партнерству – којим су лезбигеј партнери добили сва брачна права осим усвојења (види 135-6) – уследио марш ЛГБТ особа у центру Даблина, под називом „Понос и предрасуде” (Pride and Prejudice). „Маса је непрестано скандирала:

„Шта хоћемо? Брак. Када хоћемо? Сада!“ (137). Лезбигеј заједница се бунила због „стварања друштва са две неравноправне категорије људи“ и због тога што се „дискриминација лезбејки и геј мушкараца наставила са објављивањем Закона о грађанском партнерству. (...) Чињеница је да је Влада дала нека права истополним паровима још увек је далеко од једнаких права“, наводе се речи представнице једне ЛГБТ организације (137).

Ауторка разматра и критике увођења ових институција и отпоре редефинисању установе брака. Она их повезује с феноменом који назива „моралном паником“ и „појавом фанатичне религиозне искључивости“ повезане с „механизмима масовних пропагандних кампања које су некада претходиле злочинима“ (45). У том смислу, ауторка највише прозива Ватикан (стр. 37; 39; 48; 50–55), који оптужује да је „својевремено анатемисао локомотиву, а железницу сматрао ђаволовим изумом“ (50), а сада напада истополне бракове (што ауторка назива „денунцирањем“; 53). Она тврди да постоје „они који конструишу моралне панике“ (50) и да се „у моралној паници нуде псеудоанализе које, уместо да повећају ниво образовања људи по појединим питањима, стварају моралну панику“ (51). Ауторка с одобравањем наводи став „активиста људских права који те нападе карактеришу као начин промовисања хомофобије и нетолеранције“ (52) и сама сматрајући да је реч о „подржавању сексистичке и хомофобне дискриминације“ (55) и „религиозној хомофобији која ће постати алиби за све оне који желе да нашкоде гејевима“ (56).

* * *

У разматрању ове књиге усредсредићу се првенствено на њену социолошку саставницу. Њену правну страну оставићу стручњацима за ту област. При томе, не могу а да не изразим чуђење над формом ове научне монографије. Наиме, у завршном списку литературе названом „Извори“ (167–181), уз одељак „Новински текстови и интернет извори“ (168–180) и одељак „Документа“ (181), постоји и за научну монографију кључни одељак који се зове: „Књиге, поглавља у књигама и стручни текстови“ (167–8). У њему је наведено свега 25 одредница, што је прилично мало, ако се имају у виду уобичајени стандарди научних монографија. Штавише, од 25 одредница њих 9 су научни текстови саме Зорице Мршевић, који су заправо већином укључени у ову монографију. Од осталих књига помињу се и неке које тешко да могу да спадају у научне студије, као што је књига Драгољуба Мићуновића *Моја политика* (2005), књига Барака Обама *Смелост наде* (2008) и књига Мајкла Вилхојта (Michael Willhoite)

Татин цимер (Daddy's Roommate) – заправо, сликовница за децу, у којој се описује живот једног дечака са оцем и његовим геј пријатељем.

Што је посебно необично, међу ових 25 „књига, поглавља у књигама и стручних текстова”, ако изузмемо текстове саме Мршевићеве, *ниједна* одредница није стручни (научни) рад из области права. Мршевићева, наиме, није навела ниједног другог правног научника, ниједан текст објављен у неком стручном правном часопису нити иједну научну књигу из области права, који разматрају ово питање. Читава књига је, заправо, написана само на основу писања штампе и интернет извора (који не укључују научне часописе). Ако имамо у виду да је ова тема присутна у стручној правној периодици и издаваштву, помало чуди да су рецензенткиње ове књиге дале зелено светло за рад који садржи тако скромну научну апаратуру. Није лако разумети како је могуће да се као „научна монографија” препоручи рад чије правно језгро представља коментарисање различитих судских одлука и правних спорова *искључиво* на основу писања штампе.

Не знам да ли је такав однос према научним референцама у правној науци прихватљив, али не бих могао да кажем да у социологији јесте. И као што ће се видети, део проблема са овом књигом и произлази из тога што се *сва* искуствена психолошка и социолошка истраживања поменута у овој књизи цитирају *искључиво* из дневне штампе (или из интернет издања). Ма колико ова тема још увек била нова за нашу научну заједницу, то никако не оправдава овакав начин њене обраде, који искључује реферисање на научну литературу чак и у елементарном (формалном) смислу те речи.

Социолошки аспект ове књиге – који обухвата бар једну њену трећину – резимиран је следећом реченицом, која описује природу друштвене промене услед увођења нових правних института: „У социолошком смислу ту би се пак радило о амандманима на постојеће друштвене уговоре како међу половима, тако и између једне специфичне друштвене групације идентификабилне на основу сексуалне оријентације и родног идентитета с једне, и државе и шире друштвене заједнице, с друге стране” (152). Дакле, ауторка тврди да се један од основних друштвених уговора – „полни уговор” (Пејтмен, 2002) овим правним изменама и сам мења, и да се, уз то, склапа још један, нови друштвени уговор, и то између државе и одређене специфичне друштвене групације (лезбигеј заједнице).

Пошто је читава реторика друштвеног уговора једна теоријска (премда корисна) фикција, да се спор не би водио око фикција и тако

губила његова веза са стварношћу, моја ће се критика социолошких аспеката ове књиге усредсредити на три конкретна социолошка питања: 1. на ауторкино погрешно схватање природе хомосексуалног понашања и хомосексуалног идентитета; 2. на ауторкино настојање да изврши редефиницију брака као друштвене институције; и 3. на ауторкино неадекватно представљање истраживања развоја деце одгајане у лезбигеј породицама. Сваком од ових питања биће посвећен по један одељак у овом поглављу.

Питање хомосексуалног понашања и идентитета

По овом питању ауторка заузима типично *есенцијалистичко* становиште. Оно почива на идеји да су људи урођени хетеросексуалци или хомосексуалци (евентуално бисексуалци). Њихово хомосексуално или хетеросексуално понашање је ствар природе, не социјализације. Зато је оно суштински непреносиво, укључив и са одраслих на децу. У слободним (нерепресивним) друштвима, у пубертету, са појавом сексуалности, развија се и сексуални идентитет, који остаје целог живота. Геј и лезбо заједница је репрезент бар 10 посто становништва. Они, као мањина, не смеју бити ускраћени ни за једно право – баш као што то не чинимо ни онима који су леворуки.

Овај облик биолошког детерминизма широко је заступљен и у књизи Зорице Мршевић. Тако је, по њој, хомосексуалност „само мањински варијетет нормалне људске сексуалности” (18). И животиње имају хомосексуалне односе (19–20), рецимо: жирафе, мајмуни, китови и лабудови (20). Није реч само о случајним и краткотрајним односима, већ и о „истополним партнерствима која могу трајати врло дуго, па и доживотно” (20). „Готово половина парова лабудова је истополна”, а „то исто је чињеница и са више од половине пингвина” (21). Истополни парови животиња често одгајају и младе. „Мушки фламингоси и лабудови понекада су са женкама своје врсте само једну ноћ, па кад оне снесу јаја има случајева да их мужјаци чак отерају да би сами изледали и одгајали младе своје врсте” (21). Истополна партнерства код животиња „у многим случајевима у ствари представљају незаобилазну помоћ у преживљавању врста. Понекад пар мушких птица може одгајати заостала јаја, које су женске птице одбациле или када су страдале. У случајевима фламинга, на пример, два мушка фламингоса могу да покрију већу територију од оне коју покрива мешовити пар, чиме омогућавају већем броју пилића да буду отхрањени и да одрасту”

(20). Ови „не мали демографски капацитети таквих заједница” (19) могу бити од користи и за људе. „У европским земљама ниског наталитета истополне заједнице уочене су као још један демографски вредан потенцијал за стварање и подизање потомства који завређује да буде подржан” (18–19).

Пошто је реч о природном варијетету – за који се и у овој књизи, као мера ЛГБТ заступљености, узима 10 посто популације (65) – хомосексуалност је суштински непреносива. „Хетеросексуални људи никада и никако не постају хомосексуални (...) зато што је хомосексуалност постала видљивија и друштвено и јавно прихваћена. Нити јавно приказивање постојања треба крити од деце и омладине јер се она никако не могу ни `заразити`, добити `погрешне идеје` нити изгубити своју хетеросексуалну оријентацију ако им је она урођена” (18; исто и на стр. 155–6).

Како се ради о урођеном природном варијетету, припадницима геј заједнице морало би да се признају сва права као и припадницима других заједница, односно „да се призна да су припадници геј заједнице део друштва” (147), како би се и та заједница интегрисала кроз одговарајући „друштвени уговор” са државом (152).

Реч је, дакле, о типичној есенцијалистичкој интерпретацији сексуалности, која се састоји од следећег каузалног ланца (Delamater and Shibley Hyde, 1998: 16; Eschoffier, 1998: 130): неке урођене особине – створене било генетски, било услед пренаталног деловања хормона – производе хомосексуалну или хетеросексуалну жељу, та жеља води хомосексуалном или хетеросексуалном понашању, а то понашање, на крају, ствара трајни хомосексуални или хетеросексуални идентитет. Овај каузални ланац, међутим, на свим својим тачкама апсолутизује само једну од састојница узрочног деловања, па је као опис реалности једностран, а као генерализација погрешан.

Наиме, за настанак (хомо)сексуалности, уз наследни (биолошки) чинилац, као важан фактор мора се узети у обзир и средински (социјални и психолошки) чинилац (APA 2008: 2; Murphy, 2000: 84; Bancroft, 1994: 439; Bailey et al., 1993). Објашњење настанка хомоеротских жеља и понашања почива на мултидимензионалном развојном моделу који, уз наследност и пренатални развој, укључује и догађаје у детињству (childhood experiences), као и културни миље (Kauth, 2000; Terry, 1999; West, 1997; Mondimore, 1996; Haynes, 1995; Manosevitz, 1970). Сексуалне жеље, понашања и идентитети нису фиксирани и могу варирати током животног циклуса (Stacey and Biblarz, 2001: 165; Eschoffier, 1998: 129; Cohler and Galatzer-Levy, 2000:

421). Дужи списак најновије научне литературе која недвосмислено указује на то да сексуалност није фиксирана/урођена већ променљива/преферентна може се наћи код Шума (Schumm, 2012: 1358).

Многи мушкарци који су показивали хетеросексуално понашање, након доспевања у затвор укључују се у типичне „ситуационе” хомосексуалне активности” (Stacey and Biblarz, 2001: 165). Такво понашање не може се објаснити „активацијом” некаквог „геј гена”, односно кроз биолошку детерминисаност (поготово што се највећи део њих, након изласка из затвора, враћа хетеросексуалном понашању). Такође, еротска историја појединих особа тешко је објашњива са биодетерминистичког (есенцијалистичког) становишта. Рецимо, Џоен Лулан (JoAnn Loulan), након неуспелог брака, постала је истакнута активисткиња лезбејског покрета, објавивши књиге као што су *Лезбејски секс* (Lesbian Sex, 1984), *Лезбејска страст* (Lesbian Passion, 1987) и *Лезбејски еротски плес* (The Lesbian Erotic Dance, 1990). Она је, међутим, у другој половини деведесетих објавила да се, и за њу неочекивано, поново заљубила у једног мушкарца и са њим ступила у везу (Cotter, 1997). Такве промене у сексуалним жељама и понашању могле би се са, есенцијалистичког становишта, објаснити једино претпоставком да је реч о (несвесној) бисексуалности која је сукцесивно добијала час хетеросексуални, час хомосексуални вид. Али такво објашњење – које би се морало протегнути и на случајеве „ситуационог хомосексуализма” – не само да је одвећ натегнуто, већ и захтева специфичније утврђивање деловања узрочног механизма бионаслеђе – хетеро/хомо/бисексуално понашање.

Такав узрочни механизам, међутим, есенцијалисти још увек нису описали, а питање је да ли је тако нешто уопште и могуће. Сложеност овог питања најбоље се може разумети из спора вођеног око Левејовог извештаја о различитој структури мозга код хетеросексуалаца и хомосексуалаца (LeVay, 1991). Левеј је сецирао 41 леш (19 мушких хомосексуалаца, 16 мушких хетеросексуалаца и 6 хетеросексуалних жена), и утврдио да су неки од неурона у хипоталамусној регији мозга већи код хетеросексуалних него код хомосексуалних мушкараца. Пошто су хомосексуалци имали мање неуроне, он је закључио да су ти мали неурони у узрочној вези са хомосексуалношћу ових мушкараца.

Левејовом истраживању су дате бројне методолошке примедбе (види: Cohler and Galatzer-Levy, 2000; Rose, 1996; Byne 1995; Bancroft, 1994) – од тога да је узорак био мали, преко чињенице да је сам вршио мерења величине неурона (што је неуобичајено за медицинска

истраживања, поготово када појам величине неурона није технички стандардизован), до најважније примедбе у експерименталним наукама, а то је да у више других истраживања нису добијени исти налази. Међутим, чак и ако бисмо узели да је истраживање било методолошки беспрекорно, остаје питање какав је стварни смер узрочне везе између величине неурона и сексуалног понашања. Наиме, и само понашање изазива промену у величини неурона – рецимо, део мозга задужен за пипање није исти код слепих и здравих људи (Satinover, 1999). Такође није јасно да ли чињеница да су свих 19 хомосексуалаца умрли од компликација услед сиде може имати неке узрочне везе са величином неурона у дотичном делу мозга (INAH3 секција хипоталамуса; Bancroft, 1994). Коначно, чак и ако се претпостави да смер узрочности иде од величине неурона тог дела мозга ка понашању, није јасан механизам узрочног деловања те групе неурона на тип сексуалног понашања који подразумева преваленцију у избору пола сексуалног партнера (Gabard, 1999; Bancroft, 1994: 438).

На сложеност каузалног механизма који води до одређеног облика сексуалног понашања указују и истраживања сексуалности једнојајчаних близанаца. Они имају једнаку генетску структуру, делили су исту постељицу у мајчиној утроби и већина њих је расла у истим породичним и друштвеним околностима. Ипак, ако је један једнојајчани близанац хомосексуалне оријентације, други ће бити исте усмерености у 38 посто случајева (Bailey et al., 2000) до највише 50 посто случајева (Bailey and Pillard; 1991; Bailey et al., 1993). То значи да се у преко половини случајева, без обзира на истоветно биолошко наслеђе, па и социјално окружење, сексуална оријентација развила услед различитих личних, психичких и физичких искустава (насиље, вршњачки контакти, сексуални догађаји, несреће, болести итд), тј. услед јединствених догађаја (unique environment). Такође, велико шведско истраживање, које је укључило 7.600 близанаца, показало је да породично и социјално окружење, у ком су близанци одрасли, објашњава 0–17 посто избора сексуалног партнера, генетски чиниоци 18–39, а јединствени догађаји 61–66 посто (Långström et al., 2010).

Све ово сведочи да се људска сексуалност не може сводити само на биолошке факторе („урођеност”), већ да су средински чиниоци и те како важни за уобличавање различитих сексуалних оријентација. У том погледу, људи свакако утичу једни на друге. Зато се никако не би могао искључити, као што то чини Зорица Мршевић, утицај одраслих

на децу када је у питању њихово сексуално понашање, па у крајњем и сексуална оријентација⁴³.

Овде још само ваља напоменути и то да је ауторкина представа о вези сексуалности са сексуалним идентитетом, затим са припадношћу некој друштвеној групи (геј или лезбо заједници) и на крају са појединачним или колективним правима те групе, поприлично једнострана. Из истополне еротичности, или из повремениг или редовног упражњавања неког сексуалног чина, не мора да аутоматски следи никакав посебан, а још мање трајан идентитет (Weeks, 1995: 50). Поготово не следи припадност друштвеном и политичком покрету центрираном око тог идентитета. Уз биодетерминистичку представу сексуалности, ауторка, као што смо видели, заступа и „мит о идентитету”. Он подразумева да једном исказана истополна еротичност нужно води преузимању типичних друштвених улога, односно типичних образаца сексуалног и друштвеног понашања (DuBay, 1987) – укључив и, на крају, захтев за признање „истополног брака”, као и његово коришћење.

Али, као социолози који знају да је изградња идентитета не само индивидуални, већ и друштвени процес, не можемо сметнути с ума ни чињеницу да те образце понашања и идентитета, данас, настоје да прескриптивно дефинишу углавном активисти одређеног друштвеног и политичког покрета. Могло би се рећи да они врше двоструки социјални притисак. На „доле”, тј. на сваког појединца који има (или је имао) хомоеротске жеље или искуства, да преузме одређени идентитет и с њим повезане сексуалне и друштвене улоге. И на „горе”, тј. према држави, да јавна власт призна дотични покрет за репрезента читаве једне специфичне популације (коју, према наводима ових активиста, чини бар 10 посто становништва), и да,

⁴³ Рецимо, нека истраживања сексуалне злоупотребе дечака од стране одраслих, показала су да је рани хомосексуални контакт те врсте у корелацији са доцнијом хомосексуалношћу. Половина испитаника који су изјавили да су у детињству имали сексуално искуство са старијим мушкарцем, и сами су се касније идентификовали као хомосексуалци, или су били укључени у хомосексуалне активности (Johnson and Shrier, 1985; Van Wyk and Geist, 1984; наведено према: Morgan, 2002: 83). Такође, нарочито старија психијатрија (пре „политичке коректности”), указивала је на везу личности родитеља и настанка хомосексуалности. „Опште запажање дечјих психијатара је да се хомосексуалност јавља у породицама дечака чији су очеви одсутни или слаби, а мајке грубе и доминантне, као што се лезбејство јавља код девојчица чије су мајке доминантне и привлачне, а очеви или врло слаби, или екстремно груби” (Опалић, 1997: 502).

затим, склопи са тим покретом одговарајући „друштвени уговор”. Тако се од сексуалних жеља и пракси, хетерогених по својим појавним облицима, конструише „квазиетничка групација” (Queer Nation) – са сопственим симболима (заставе и грбови) и сопственим политичким и културним институцијама (НВО, лоби групе, фестивали, јавни маршеви итд; Gamson, 2002: 516; Weeks, et al., 2001: 14).

Идеја да је (хомо)сексуални идентитет урођен, због чега су „ЛГБТ особе”, као чланови „ЛГБТ заједнице” („сексуалне мањине”) одувек постојале, такође представља својеврсни анахронизам. „Нико у средњем веку нити је био, нити је могао бити `хомосексуалац`, `геј` или `квир`” (Јохансон и Перси, 2010: 44). „Поимање `геја` у данашњем смислу – као потпуног психичког идентитета својственог засебној мањини – јавља се тек с успоном распрострањених градских култура у 18. столећу, као и с успоном психијатрије која ће 1869. сковати термин `хомосексуалац`” (Саслов, 2010: 178). „У вековима ренесансе и барока (...) психолошки идентитет још увек није био подвојен на `хомосексуалну` и `хетеросексуалну` категорију, као у савремено доба” (Саслов, 2010: 186). „Пре 18. века (...) идеја `сексуалног нагона`, као чинитеља саме сржи нечијег идентитета, једноставно није постојала” (Далорто, 2010: 188). Дакле, у ранијим друштвима, хомосексуално понашање је наравно постојало, али није било никаквог „ЛГБТ идентитета” у данашњем смислу самопрепознавања индивидуе као дела „сексуалне мањине”, односно члана „ЛГБТ заједнице”.

Ова групација, као и све партикуларне интересне групације, даје одговарајућу идеолошку (поједностављену, искривљену, па и нетачну) интерпретацију стварности. Та интерпретација се покушава промо-висати као јавни „режим истине” и зато њени делови непрестано круже јавним простором. Али друштвени научник ипак не може да преузме здраво за готово такве интерпретације и да их угради као саморазумљиве претпоставке у своје научне радове. Биодетерминизам, есенцијализам, мит о идентитету и друге уобичајене састојнице дискурса ЛГБТ покрета нису несумњиве научне истине и не могу се некритички преузимати и понављати у научним делима. А управо је то ауторка ове књиге учинила.

Рedefиниција брака као друштвене институције

Ауторка у овој књизи институцију брака своди на јавно потврђен уговор двоје људи чији је основни предмет (и циљ) љубав

двоје партнера. У закључку књиге, наиме, ауторка јасно каже да је „брак пре свега заједница узајамне љубави и посвећености, а не примарно и једино заједница различитих полова” (157). Она сматра да законодавци треба да „створе климу и простор у коме два људска бића која су изабрала једно друго могу да изразе своју љубав” (136). Али „љубав нема полну или сексуалну оријентацију и треба да буде обухваћена и призната у свим својим начинима изражавања” (110). Мора се прихватити да и „истопolni људи” имају „право на љубав” (147), односно „право је људи да се воле и живе са другом особом истог пола” (23). Одбијање тога је „неприхватање чињенице да су људска права намењена свима и да су недељива, тј. да се не могу умањивати или признавати парцијално” (109). Признање лезбигеј паровима права на брак и усвајање деце јесте само „правно нормализовање њиховог статуса” и престанак „дискриминације на основу сексуалне оријентације” (17).

По ауторки, право на брак није у вези са репродуктивним капацитетом супружника. „Ниједној одраслој особи не може да се забрани склапање брака само зато што не може или не жели да има децу”, каже Зорица Мршевић, тумачећи једну судску одлуку (81). „Немогућност или одсуство жеље да се имају деца уопште не умањује правну легитимност воље да се ступи у брак” (81). Стога чињеница да истопolni партнери не могу да буду биолошки родитељи не може да буде разлог за ограничење њиховог приступа установи брака (81).

Ауторка одбија и аргумент да би омогућавање уласка геј и лезбејских парова у институцију брака утицало на статус (односно углед и привлачност) те установе. Она одбацује „упозорења да су институције брака и породице `доведене у питање` признавањем неког вида легалитета истополним паровима”, тврдећи чак да „реакција на постојање правне регулативе хомосексуалних веза не може да делује спречавајуће на заснивање хетеросексуалних породица ни у најмањим размерама, па ни у појединачним случајевима” (18).

Уопште, по мишљењу Зорице Мршевић, „истополна партнерства нису погубна за традиционалне породичне вредности” (17). Легализација таквих партнерстава је „резултат потребе и интереса сваког друштва да што већем броју људи правно омогући да живи у стабилним, породичним, правно признатим и регулисаним заједницама” (17–18). Тачно је да „резултати истраживања говоре такође и да су заједнице истополних парова нестабилније и краткотрајније од бракова разнополних људи”, али то је управо због тога што „венчани парови имају на располагању разне привилегије,

друштвено признање и друге предности које их дуже задржавају заједно” (82). „Хомосексуални парови немају законску могућност да остваре све те предности и друштвене повластице омогућене хетеросексуалним паровима, што сигурно више доприноси повећаној нестабилности од самог карактера односа” (82). Због тога ауторка сматра да „не обезвређују неконвенционалне породице својим постојањем вредности традиционалне породице, већ су те вредности много више обезвређене настојањима да се породична регулатива ограничи и учини ексклузивно приступачном само хетеросексуалним паровима” (18).

Овакво схватање институције и функције брака је једнострано и у основи погрешно. Оно, као прво, своди брак на јавну потврду уговора двоје људи. Како је за склапање уговора, рецимо о куповини неке робе, небитан пол уговарача, из тога се закључује да ни за брак, као један облик уговора, пол уговорних партнера не сме бити препрека за склапање облигације.

Међутим, брак није јавно оверен уговор два партнера, већ посебна друштвена институција (Scruton, 2006; Stewart, 2006; Eastman, 2006) у коју се ступа на основу одговарајућих специфичних, правно формалних квалификација. Отуда се питање брака не тиче једнакости *индивидуалних* људских права, већ формално испуњених услова једног *пара* за улазак у одређену институцију. Као што то упозорава професор права Џон Истман (John Eastman), „питање о природи и досегу брака не може се једноставно посматрати као питање индивидуалних права, тако да они који заступају такво мишљење не схватају нити институцију брака, као ни историјску улогу друштва у подстицању те институције и у уживању користи од ње” (Eastman, 2006: 246).

Наиме, нису све друштвене институције отворене за свакога, па у том смислу не постоји апсолутна једнакост приступа свакој институцији⁴⁴. Старачки дом, факултет, гласање на изборима,

⁴⁴ Основна идеја једнакости и јесте да се једнаки морају третирати једнако, а неједнаки неједнако (Arist. *Eth. Nich.* 1131a; српски превод, Аристотел, 1980: 118). Али шта је једнако, а шта неједнако зависи од *контекста*, тачније од институције. Рецимо, сваки човек има *једнако* право на слободу. Али не и криминалац. Није дискриминација уколико се преступнику, на законити начин, привремено одузме слобода. А ко је преступник, а ко не, зависи од *институције* кривичног законика. Дакле, једнакост је неодвојива од контекста, а контекст од институције. Зато је управо институција оквир који одређује садржину захтеване једнакости.

обданиште, спортски тим и друге друштвене установе, захтевају да се претходно испуне одређени, често веома *формализовани услови* да би се у њих ушло. А формални услови за приступ друштвеној институцији зависе од њених функција⁴⁵.

Институционални, а не искључиво приватноуговорачки карактер брака најбоље се може разумети паралелом са институцијом избора. Функција избора јесте да се на демократски и рационалан начин донесу политичке одлуке. Демократска компонента функције избора имплицира опште право гласа. Али њена компонента везана за рационално доношење политичких одлука ограничава то право само на одрасле. Стога је кључни формални услов за гласање то да бирач има (рецимо) 18 година.

Тако је и са браком. Тачно је да је једна од функција брака јавна подршка нечијој љубавној (сексуалној) вези. Али то није *једина* функција брака. Друга његова, и то далеко важнија друштвена функција јесте *подршка у рађању и одгајању деце*. А нужни услов да би неки пар имао децу (а затим их одгајао) јесте да супружници припадају различитим половима. Зато је разнополност кључни формални услов за улазак у институцију брака.

Важно је разумети логику функционисања и попуњавања друштвених институција. У првом кораку се, дакле, из друштвене функције институције изводи нека кључна особина коју треба да поседује онај који у њој треба да делује. Рецимо, код институције избора, из функције рационалног политичког одлучивања произлази рационалност као пожељна особина. Али рационалност се не утврђује на *индивидуалном* нивоу, већ према општим особинама две категорије становништва. То је други корак, у ком се грађани неке државе деле на одрасле, за које се претпоставља да су довољно рационални, и на децу, за коју се претпоставља да нису још довољно рационална. Иако има сасвим разборитих седамнаестогодишњака, као што има и сасвим неразборитих педесетогодишњака, закон не улази у индивидуалну рационалност појединачних лица. Он оцењује да је само *категорија* одраслих довољно разборита да њени припадници могу да добију право гласа. Стога, у трећем кораку, законодавац, као демијург институције, прави формалну разлику између деце и одраслих, повлачећи границу на 18 година старости.

Исто је и са установом брака. Његова друга друштвена функција је, као што смо видели, подршка у рађању и одгајању деце.

⁴⁵ „Поставити питање какву функцију нешто има значи тражити одговор на питање коју друштвену потребу оно задовољава” (Диркем, 1972: 93).

Посматрани као категорије, парови м/ж имају 1. потенцијал да роде децу и 2. потенцијал да их друштвено успешно одгајају. Парови м/м и ж/ж немају потенцијал бр. 1, док им је потенцијал бр. 2 ограничен. То је унутрашња, институционална логика зашто парови м/м и ж/ж, као категорије, немају приступ установи брака.

То може бити на појединачном нивоу неправедно. М/ж парови старији од 70 година такође не могу да имају децу. Исто, неки м/ж парови као биолошки родитељи одгајају децу веома рђаво, горе него што би то радио неки савестан и посвећен м/м или ж/ж пар. Али, као што је већ речено, разлика у приступу установи брака направљена је на основу категорија, не по индивидуалним капацитетима. И као што друштвена установа бирачког права не гледа на појединце, већ на формалне категорије (деца–одрасли), тако и друштвена установа брака не гледа на појединце, већ на формалне категорије (разнополни и истополни пар, дијада а не тријада, старији од 15 година итд.).

Наравно, ако се неке ови услови уласка у институцију чине неправедним, он може да предложи реформе. Али треба имати у виду да су реформе ових установа могуће само до извесне мере. Могуће је, рецимо, уместо формалног услова за приступ (преко категорија), увести индивидуални приступ. На пример, неки факултети или спортски тимови немају формалне услове уписа, већ прописују само индивидуални тест способности за сваког кандидата. Али кад боље размислимо, схватамо да оваква индивидуализација није подобна за установе као што су избори или брак. Наиме, идеја да се помоћу неког индивидуалног испита пресуђује да ли је неки појединац довољно рационалан да буде бирач, или пак неки пар довољно заљубљен, плодан и посвећен да би био родитељ, није нешто што би се допало највећем броју људи. Дакле, индивидуалан приступ овде је искључен.

Но, решење није ни у укидању свих формалних услова приступа. Из тога што је формална граница од 18 година неправедна према многим политички рационалним тинејџерима, не следи да треба укинути сваку старосну границу за учешће на изборима. Такође, из тога што се поједини м/м и ж/ж парови више воле него поједини м/ж парови, или више желе децу, или се може замислити да би се старали боље о њима, не следи да треба укинути сваки услов за ступање у брак. Оно што се реално може учинити јесте или прилагођавање формалних услова приступа, или увођење нових институција у којима ти услови нису битни.

Рецимо, у првом случају, може се спустити граница између одраслих и деце на 16 година. Или, у другом случају, може се увести нека другачија институција, попут кохабитације или грађанског

партнерства, у којој неће постојати (разно)полно ограничење приступа. Али зато што кључни формални услови за приступ друштвеној институцији зависе од њених функција, није могуће укинути кључни формални услов и, *истовремено*, задржати дотадашњу функцију институције. Са променом кључног формалног услова, наиме, мењају се и карактер и функција институције.

* * *

Ово ће бити јасније ако се подсетимо најважнијих функција брака које се тичу деце (уз помоћ Stewart, 2006: 17–20; Scruton, 2006), а затим погледамо последице редефинисања брака и уклањања кључног формалног услова за улазак у ову институцију.

Прво, брак је друштвена институција која обезбеђује да дете подижу *његова* мајка и *његов* отац. То је, начелно, са становишта интереса самог детета и бриге о њему, боље него да га подижу особе које му нису биолошки родитељи (видети наредну главу).

Друго, брак не само биолошки, већ и друштвено производи људе (Gallagher, 2004: 44). Он ствара нове и социјализоване чланове заједнице. Друштвена функција брака је стварање следећег поколења, не пуко имање деце. Подизање деце није производња беба, већ њихово „претварање” у одрасла, социјализована бића. Зато друштво преко институције брака подстиче *одговорно родитељство* (Eastman, 2006: 259). У том процесу и отац и мајка имају своје специфичне полне (или родне) улоге.

Треће, брак је друштвена институција која подржава такво зачеће и рађање деце код којег партнери унапред прихватају обавезе према детету. За друштво, свако дете рођено у браку има и оца и мајку који ће се о њему бринути. Дете рођено ван брака најчешће има само мајку.

Четврто, зачеће је скопчано са сексом, а секс са страшћу. Али страст – која често није ни рационална, ни одговорна – неће да гаји дете, нити да брине о мајци. Кроз брак, међутим, приватна страст се спаја са јавним преузимањем одговорности за њене учинке. Тако сексуални однос у браку постаје друштвено признат. Но признатост је у функцији обезбеђења деце, она не постоји због некакве специфичне врсте сексуалног задовољства партнера или због њиховог друштвеног угледа.

Пето, подизање деце траје најмање петнаестак година и скопчано је са озбиљним напорима и трошковима: емоционалним, временским и финансијским. Жена или мушкарац могу сами да подижу дете. Али, и за њих, и за децу, као и за друштво, најбоље је да

то раде удвоје. Друштво кроз установу брака подстиче такве специфичне, финансијске, обитавајуће (стамбене) и емоционалне (сексуалне) заједнице.

Шесто, институција брака отежава раздвајање родитеља из површних и непромишљених разлога. То омогућава да се боље чува заједница која директно брине о добробити деце и стварању нових, социјализованих чланова друштва.

Седмо, брак обезбеђује социјалне улоге *мужа и жене*. Установа брака трансформише мушкарца у мужа (и оца), а жену у супругу (и мајку). Друштво подржава ту врсту трансформације, зато што се њом преузимају одговорности и улоге нужне за оптималну биолошку и социјалну прокреацију.

И осмо, брак, преко прескриптивне категорије *верности*, подржава сексуалну ексклузивност партнера. Верност је за друштво добра зато што обезбеђује да децу гаје биолошки родитељи, смањује ризик од сексуално преносивих болести и јача узајамну приврженост супружника. За друштво је верност позитивна особина зато што усмерава трошење ресурса – времена, новца и емоционалне ангажованости, првенствено на оне сексуалне везе које воде друштвено одговорном родитељству. А основна функција брака је управо то – друштвено одговорно родитељство.

Рedefинисање брака као равнодушног према прокреацији (тзв. бесполни концепт брака⁴⁶), међутим, води кидању суштинске везе између брака и одговорног и друштвено подржаног биолошког родитељства. Ако би брак, наиме, био само институција партнерске љубави, а не и установа за рађање и подизање деце, друштво са таквим концептом брака може доћи у опасност да угрози сопствено демографско обнављање. „Репродукција може бити ствар избора за појединце, али не и за друштва. Друштва која нису имала `довољно` беба, нису ни преживела. А бебе ће најпре порасти до функционалне зрелости ако се о њима брину и мајка и отац” (Gallagher, 2004: 46). Људи су, дакле, слободни да изаберу да ли желе да имају децу или не. Али друштво такву слободу нема. Оно *мора* да има децу како би се репродуковало. Брак је управо она установа која то обезбеђује.

⁴⁶ „Бесполни брак” (genderless marriage; Stewart, 2006) требало би, заправо, превести са „безродни”. Али такав превод на српски исувише би нагињао ка неплодности. Стога је боље, зарад веће појмовне неутралности, занемарити уобичајену социолошку пол-род разлику и задржати „бесполни брак” као превод.

Тврдња да промена концепције брака, као основне репродуктивне установе, неће утицати на саморепродукцију друштва није утемељена. „Истополни бракови” су, историјски, новија појава, не старија од десетак година, и просторно веома ограничена, да бисмо већ сада могли јасно да измеримо демографске учинке те појаве. Према прегледу саме Зорице Мршевић, почетком 2009. када је она завршила рукопис своје књиге, пуноправни истополни брак је био законит само у Холандији, Белгији, Шпанији, Канади, Јужној Африци и у америчким државама Масачусетс и Конектикат (34; на следећој страни ауторка овим земљама додаје и Шведску). Правно бесполни концепт брака је, стога, појава веома кратке историје. „Холандија је постала прва земља која је признала пуноправни брак истополним паровима 2001. године” (35), али усвајање деце и истополним паровима у Холандији је омогућено тек 2009. године (32). „У Белгији је геј брак дозвољен 2003. године” (35), али је право на усвојење истополним паровима дато тек 2008. године (43). „Шведски парламент је, према очекивањима, озаконио истополни брак почетком 2009. године” (35). Масачусетс је легализовао истополне бракове 18. новембра 2003, а Конектикат 10. октобра 2008 (93).

Дакле, бесполни концепт брака, у социјалном смислу (а поготово у историјском), тек што је уведен. Демографске промене се не дешавају преко ноћи. Зато је, најблаже речено, преурањено тврдити да „не постоји никакав уверљив доказ о повезаности пада склапања хетеросексуалних бракова услед омогућавања лицима хомосексуалне оријентације да озакоњују своје заједнице”, односно да „реакција на постојање правне регулативе хомосексуалних веза не може да делује спречавајуће на заснивање хетеросексуалних породица *ни у најмањим размерама, па ни у појединачним случајевима*” (18; подвукао С. А.). Одбацимо ли дефиницију брака као генеративне, родилачке, односно творачке (*generative*) заједнице (Morgan, 2002: 25) и сведемо ли га само на љубавну заједницу, тиме се битно мења друштвени статус ове институције, чак и ако остала регулатива не буде измењена. А све демографске последице такве промене моћи ћемо да сагледамо тек у годинама које долазе.

Историјски су позната друштва која су своју декаденцију, па и колапс, доживела, између осталог, и због неодговарајућег испуњавања родилачке функције брака. Спарта може бити пример тога. Тамо је постојао моногамни брак, али су мушкарци живели одвојено од жена, у касарнама. Жену су посећивали само ноћу, и то тајно, у једној врсти друштвене игре у којој би били кажњени уколико би њихов поход био примећен (Plut. *Luk.* 15; превод Plutarh, 1988: 95). Дечаци-кадети,

током вишегодишње војне обуке, добијали су ментора, „нешто старијег љубавника, свог `инспиратора`, којем је постајао вољени `слушалац`; у биткама њих двојица су се увек борила раме уз раме и тај облик хомосексуалне љубави показало се као можда најзначајнији састојак ратничке храбрости Спартанаца” (Рјенкур, 1998:17; види *Plut. Lыk.* 17–8; *Plutarh*, 1988: 97–8). „Та врста љубави је до те мере била код њих допуштена, да су чак и лепе и честите жене љубиле девојке” (*Plut. Lыk.* 18; *Plutarh*, 1988: 98). Спартијати су били беспрекорна ратна машинерија и савршени борци. Али, између осталог и због оваквих брачних и сексуалних обичаја, бивало их је све мање. У време када су доживели први већи пораз, код Леуктре (371. пре Христа), број мушкараца-ратника је већ био пао са десет хиљада на свега хиљаду (*Arist. Pol.* 1270a, 11–12; српски превод, Аристотел, 1984: 44). Првенствено из демографских разлога, Спарта се више није могла војно подићи. Но, демографски колапс овог друштва није се видео одмах, већ је био резултат дуготрајне декаденције. Неодговарајућа родилачка функција брака била је једна од важних саставница тог процеса.

* * *

(Ре)дефинисањем брака само на љубавну (сексуалну) везу, врши се померање нагласка у овој друштвеној институцији са деце на брачни пар (*Somerville*, 2005: 67). Уз демографске, могуће последице ће бити и ланчани поремећај низа норми и дефиниција у оквиру датог правног и друштвеног система, као и очекивано отварање питања редеофинисања неких других аспеката брака.

Када је прва последица у питању, не треба губити из вида да се свака институција састоји од читаве мреже међусобно повезаних норми – формалних и неформалних, мреже која је и сама повезана са другим институционалним појмовним межама (*Nee and Ingram*, 1998: 19). Не може се променити кључна дефиниција неке установе, а да не дође до ланчане промене читавог низа норми везаних за њу. Рецимо, ако се из дефиниције брака избаци његова генеративна функција, одмах се отвара питање зашто би се даље забрањивали инцестуозни бракови? Јер, ако је брак само јавно осведочена љубавна (сексуална) заједница двоје (било којих) одраслих људи, зашто би био забрањен брак између брата и сестре, или оца и кћерке. Није ли и ту реч о двоје слободних људи који се „само воле”? (*Eastman*, 2006: 255–6).

Занимљиво је да се у Масачусетсу, у коме је, као што смо видели, прецедентном судском одлуком 2003. дозвољен истополни брак, законом и даље брани брак блиских рођака (*Massachusetts*

Statutory Code). Али тај закон на овај начин дефинише недозвољени унутарпородични брак (Chapter 207, Section 1): „Нико не може да ожени своју мајку, бабу, ћерку, унуку, сестру, маћеху, дедину жену, унукову жену, ташту, женину бабу, поћерку, женину унуку, синовицу, сестричину, тетку или ујну”. Закон, међутим, не забрањује брак брата са братом, јер се, у време доношења, није могло ни претпоставити да га може склопити мушкарац са мушкарцем (Eastman, 2006: 252 и даље). Поставља се питање – шта сад? Ако је брак одвојен од генеративности и дозвољен брак брата са братом, с којим правом се онда брани брак брата и сестре? Опет, поставља се и питање на основу чега забранити брак брата и брата, када је јасно да код њих не постоји рационална основа забране инцестуозне везе?

Овакве бизарне последице промене дефиниције брака нису једине. Постоји законска претпоставка очинства, која подразумева да је муж отац детета, све док се не докаже супротно (Gallagher, 2004: 56). Када се дете уписује у матичну књигу рођених, муж се аутоматски третира као отац. Са променом карактера брака, међутим, нестаје претпоставка очинства и једино што се уместо тога може успоставити јесте претпоставка родитељства. Тако, када лезбејка у законитом браку са партнерком роди дете, њена партнерка се у дететову крштеницу уписује као „родитељ”. Рецимо, у Масачусетсу, у изводима из матичне књиге рођених више не стоји рубрика „отац” и мајка”, већ „родитељ А” (Parent A) и „родитељ Б” (Parent B; Gallagher, 2004: 69). Сличну препоруку дао је недавно и Савет Европе⁴⁷. Будући да и биолошки отац, ако је познат, има статус родитеља, налазимо се у ситуацији да једно дете има троје родитеља (Gallagher, 2004: 57). Нестанак оца и мајке из крштенице и појава трећег родитеља представљају озбиљну ревизију уобичајене концепције породице, која тиме постаје „бесполна” и са променљивим бројем „родитеља”.

Друга негативна последица је отварање питања редефинисања других кључних аспеката брака. Јер, ако брак више није генеративна институција, већ само јавно потврђени уговор људи који се воле, зашто би га склапале само две особе? Зашто би брак био само трајна, љубавна (сексуална) *двочлана* асоцијација (м/ж, м/м и ж/ж), а не и

⁴⁷ На иницијативу социјалистичке посланице у швајцарском парламенту Дорис Штумп (Doris Stump), Савет Европе је препоручио властима 47 земаља чланица да у својим уредима и документима више не користе „сексистички језик”. То подразумева и да се изрази „мајка” и „отац” у документима замене речима „родитељ” или још боље „један од родитеља” (Ernst, 2010; српски превод вести Б92, 2010).

трочлана (мушкарац/жена/жена, жена/мушкарац/мушкарац, мушкарац/мушкарац/мушкарац и жена/жена/жена) или *четворочлана* (м/ж/ж/ж, м/м/ж/ж/, м/м/м/ж, м/м/м/м, ж/ж/ж/ж)? И зашто би се брак заснивао само на сексуалној љубави? Зашто брак не би чинио било који пар који се на одређени начин воли и који трајније живи заједно (пријатељ/пријатељ, сестра/сестра, брат/сестра, мајка/кћерка, отац/син) или одређена група таквих људи (пријатељ/сестра/брат/ујна, мајка/син/стриц/сестра-од-стрица, отац/кћерка/тетка/брат-од-тетке...)?

Ако неко мисли да су овакве даље рedefиниције немогуће, или да се не траже, прилично греши. Само годину дана након што је у Масачусетсу, као првој држави САД, дошло до промене у карактеру брака, двоје угледних правника је у једном универзитетском часопису затражило даљу „диверзификацију облика партнерства” (Suffredini and Findley, 2004: 595). Они су објаснили да се делови сексуалне културе ЛГБТ заједнице разликују од традиционалистичког концепта породице, односно да „једнакост за ЛГБТ особе захтева не само посвећеност у постизању истих социјалних и законских права, која уживају и хетеросексуални појединци, већ и остваривање слободе од дискриминације која произлази из њихове разлике” (615–6). Стога се аутори опредељују против „претпостављеног примата (supremacy) брачне, двородитељске породице (married, two-parent families)”, објављујући неопходност стварања „инклузивне стратегије која се бори за диверзификацију партнерства и признање (статуса – А. С.) домаћинства, која, уз једнако право на брак, може да понуди бољу заштиту интереса свих припадника ЛГБТ заједнице” (618).

Две године доцније (2006), горњем захтеву за укидање „примата двородитељске породице” придружило се на стотине ЛГБТ активиста, али и јавних личности – адвоката, професора, уметника, писаца, новинара. Потписници манифеста „После истополног брака: нова стратешка визија за све наше породице и везе” (Beyond Marriage, 2006а) кажу да је „борба за право на истополне бракове само један део ширих напора да се ојача безбедност и стабилност различитих домаћинстава и породица. ЛГБТ заједница има довољно разлога да призна да породице и односи не познају границе и никада неће моћи да се удену у један постојећи калуп. Свим породицама, везама и домаћинствима који се боре за стабилност и јачање економске сигурности биће лакше уколико дође до одвајања основног облика правне и економске признатости од брачне и конјугалне везе”. „Ми сањамо заједно једну нову будућност у којој ће сви људи бити истински слободни”, кажу потписници овог манифеста, захтевајући законско признање, између осталог и „посвећених, љубавних

домаћинстава у којима има више од једног конјугалног партнера” и „квир парова који су одлучили да заједно створе и подижу дете са другом квир особом или паром, у два домаћинства” (модел једног детета које припада двама „квир” домаћинствима). „Ово није ништа друго до захтев да се, након истополних бракова, признају и полигамна и полиаморозна домаћинства” (polygamous/polyamorous households), јетко су констатовали критичари (парафраза Kurtza, 2006).

У САД постоји и посебан покрет „полиамориста”, под називом Савез сједињујућих универзалиста (Association of Unitarian Universalists). Он, према тврдњама његових лидера (у: Lattin, 2004), броји 183.000 чланова и залаже се за признање полиаморних заједница. Полиаморија (polyamory) се у овом покрету дефинише као „филозофија и пракса љубави или интимне везе са више од једне особе у исто време, уз поштење и интегритет” (Lattin, 2004). Универзалисти се, следећи логику „реформисања” класичног брака и његовог свођења на уговор сексуалних партнера, питају – ако троје или више људи, слободном вољом жели да успостави трајну и блиску заједницу, зашто би то било коме сметало? Зашто они, као слободни, одрасли грађани, не би имали иста права на брак, или на неку врсту законски признате заједнице, као и сви други? (Lattin, 2004).

Треба рећи да *Америчка унија за грађанске слободе* (American Civil Liberties Union, ACLU) – једна од најмоћнијих америчких НВО за људска права, са годишњим буџетом од 110 милиона долара (ACLU, 2011в), 200 запослених и 500.000 чланова (ACLU, 2011а) – уз кампању за легализацију лезбигеј брака (ACLU, 2011б), такође показује и много разумевања за „плуралистички брак”. „ACLU верује”, пише у једном њиховом документу, „да кривични и грађански закони који забрањују или кажњавају праксу плуралног брака нарушавају уставну заштиту слободе изражавања и удруживања, слободу вероисповести, и право на приватност у личним односима одраслих људи, који почивају на пристанку” (ACLU, 1991: 175). ACLU се, ипак, тренутно не залаже за легализацију плуралног брака, већ само одбацује кажњавање консенсуалне полигамије. Али, упозорава Стенли Курц (Stanley Kurtz, 2008), „нема разлога да верујемо да, када дође време, они то неће учинити. Стефан Кларк (Stephen Clark), правни директор огранка ACLU за Јуту, рекао је: `Прича о полигамистима из Јуте једнака је причи о гејевима и лезбејкама који само желе право да живе свој живот`” (Kurtz, 2008: 182). То значи да иза пуне легализације „геј брака” природно следи и легализација консенсуалне полигамије/полиандрије, односно „плуралног брака”.

Али чак ни ту не мора да буде крај редефинисању брака. Ако је брак само озваничена љубавна веза, поставља се питање зашто би се брак односио само на сексуални пар човек/човек? Зашто се он не би тицао сваког сексуалног пара, од којих је најмање један партнер људско биће (човек/пас, човек/делфин, човек/мајмун...). Одговор да су животиње „несвесне” и да би то било кршење „права животиња” лицемеран је, јер би се могло закључити како није кршење права животиња ако се нека животиња убије и поједе, али јесте ако се она воли, са њом има секс и на крају се с њом ожени (Eastman, 2006: 256).

Све ове гротескне последице долазе управо због вештачког одвајања генеричке функције брака од његове правне дефиниције, због одвајања суштинске социјалне функције једне друштвене институције од њене правне форме. Заправо, да би се омогућило да једну институцију (брак) користе и парови који, под уобичајеним околностима, никако не би могли у њу да уђу (хомосексуални парови), врши се редефиниција конститутивног одређења саме те институције (одбацује се генеративна димензија брака). Тиме се, међутим, мења и карактер читаве институције. Не може се троугао редефинисати као „геометријска фигура која може имати до четири угла”, а да сама концепција троугла буде сачувана. Не може се брак редефинисати као „озваничена љубавна веза”, а да се тиме не промени и његова природа. Брак чине *муж* и *жена* (као једини пар који може створити дете). Ако га редефинишемо тако да га чине *муж* и *муж*, брак једноставно престаје да постоји.

Позивање на истраживања развоја деце одгајане у лезбигеј породицама

Иако Зорица Мршевић заступа бесполну концепцију брака, која је начелно равнодушна према генеричкој функцији ове друштвене установе, она ипак посебну пажњу посвећује питању одгајања деце у истополним заједницама. Она тврди да „није доказано да ће било какве значајне разлике у одгајању деце произаћи као резултат чињенице да су их одгајали родитељи истог пола, а не родитељи различитог пола” (81). Тиме ауторка ипак посредно признаје да брак није само „заједница људи који се воле”, већ и „заједница за рађање и одгајање деце”. Иако се, дакле, правном концепцијом бесполног брака на једној страни врши његово редефинисање, како би у ту институцију могли да уђу и м/м и ж/ж парови, опет се, на другој страни, покушавају преузети (првобитно одбачене) класичне функције брака,

помоћу којих би се м/м и ж/ж парови ипак додатно статусно афирмисали или задовољили извесне потребе или интересе. У том смислу је, за идеологе ове концепције, важно умирити најширу јавност која по правилу верује да одгајање деце у истополним заједницама може имати рђаве последице по саму децу.

Најчешће се мисли да м/м и ж/ж заједнице лоше делују на децу коју одгајају из пет разлога (преглед у: Redding, 2008: 132–3). Прво, постоји бојазан да одрастање у таквим заједницама може да доведе до психолошких или адаптивних проблема код деце, као што су анксиозност, депресија, смањено самопоуздање, или до проблема у понашању, као и да ће истополни стараоци и сами вероватније имати више проблема са менталном стабилношћу, што може негативно да утиче на децу коју подижу. Друго, постоји бојазан да ће остала деца (тј. вршњаци) задркивати или сасвим одбацити децу која одрастају у таквим заједницама, због чега ће она имати потешкоћа у друштвеним односима. Треће, постоји бојазан да ће деца која одрастају у истополним заједницама имати проблеме с родним идентитетом и вероватније понављати обрасце хомосексуалног понашања. Четврто, сматра се да је за децу најбоље да одрастају у целовитим породицама, са мајком и оцем, јер свако од родитеља на специфичан начин доприноси социјалној интеграцији и психолошкој стабилности детета. И пето, постоји бојазан да код геј и лезбо особа постоји већа тенденција ка промискуитетном сексуалном понашању, због чега су њихове заједнице нестабилније, као и да су ГЛ(БТ) особе склоније сексуалном злостављању деце, што децу која одрастају у таквим заједницама доводи у опасност да и сама буду увучена у превремене сексуалне односе или у недолично сексуално понашање.

Ово су „инстинктивне бојазни” најшире јавности које, наравно, не морају увек да почивају на научно провереним увидима. Зато је, у читавој дебати о „истополном браку”, од велике важности и то шта каже друштвена наука. Зорица Мршевић то разуме и зато се на више места позива на налазе научних истраживања. „Истраживања доказују”, каже она (82), да „(...) и истополни парови могу да створе породичну атмосферу и одгаје здраву и добро прилагођену децу”. Истина, „истраживања доказују и да се деца која одрастају са двоје истополних родитеља суочавају у свом развоју са `фазом тешкоћа` када се не слажу са чињеницом да је њихова породица различита од већине осталих породица око њих. Ту има и доста бола, али то је све део процеса одрастања, кроз који пролазе и деца која одрастају у традиционалним породицама (фаза када деца негирају родитеље)” (83).

„За дечји развитак је од највећег могућег значаја”, каже у наставку ауторка, „да одрастају у породичној атмосфери са минимумом свађа, максималном негом, максималном подршком, као и веома јаком и блиском везом између деце и родитеља. Хомосексуални родитељи у стању су да обезбеде топлу атмосферу прожету љубављу. Оно што обезбеђује породичну структуру није, дакле, искључиво биолошка веза између родитеља и деце, већ неговатељски однос између родитеља и деце. Деца рођена, зачета вештачким осемењавањем, или усвојена од истополних парова, нису у ситуацији повећаног ризика од проблема у понашању и психи. Истраживања јасно указују на то да нема никаквих доказа да би само једна врста родитељства могла да буде тако доминантно савршена да искључује све остале облике неболошког родитељства, као што је усвојење, родитељство очуха и маћеха, храњеништво и родитељство лезбијки и хомосексуалаца” (83–4).

После ових начелних изјава о резултатима научних истраживања, ауторка прелази на навођење примера. „Према резултатима три студије вођене у Сједињеним Државама, Британији и Холандији”, каже она (84), „деца рођена у лезбејским паровима, без обзира да ли су зачета `природно` или вештачком инсеминацијом, здрава су и добро прилагођена. Стандардни психолошки тестови не показују никакве разлике између деце хетеросексуалних и лезбејских парова”. Овде одмах треба рећи да ауторкин извор за све три студије није неки научни часопис, већ чланак који је емитовала агенција Асошијетед прес (4. априла 1997: наведено на стр. 84 као: Recer, Paul. „Lesbian`s Kids Emotionally Sound”, The Associated Press, 4 april 1997). Овакав начин позивања на истраживања није уобичајен у научној литератури. Чланак ове агенције више се не може наћи на интернету. Тако се ништа од ауторкине интерпретације ових истраживања не може проверити. Ипак, претрагом интернета – на основу ауторкиног доцнијег препричавања ове три студије – посредно сам утврдио да се вест односи на три реферата који су, у априлу 1997, представљени на састанку америчког Друштва за истраживање дечјег развоја (Society for Research on Child Development; UVA, 1997).

Ево како ауторка представља ове три студије. Прва од њих је неименована студија „Шарлоте Питерсон, истраживачице са Универзитета Вирџинија”. У овој студији се каже да у САД „постоји прави `лезбејски бејби бум` у последњих неколико година”, односно да се „све више лезбејских парова одлучује да има децу”. Тај „лезбејски бејби бум”, међутим, како објашњава Мршевићева „додуше још није

квантификован, тј. изражен статистичким показатељима, али је сигурно да постоји општи осећај да је све више деце лезбејских парова” (84).

Овакво представљање једне студије одмах изазива два питања: 1. Зашто се као доказ да нема рђавих учинака одгајања деце у истополним заједницама наводи истраживање које се тиче пораста броја деце у таквим заједницама? Да ли ауторка верује како је пораст тог броја само по себи доказ да таквих учинака нема? 2. Какво је, уопште, истраживање у коме се за главни налаз каже да он „још није квантификован”, али да „постоји општи осећај” да је он исправан? Да ли неко научно истраживање може да почива на категорији „постоји општи осећај” да је нешто тако-и-тако?

Нисам успео да откријем који је изворни текст Шарлоте Патерсон (Charlotte Patterson; и њено презиме је у овој књизи погрешно написано), на који реферира ауторка. Али Патерсонова је израз „лезбејски бејби бум” (lesbian baby boom) користила у више својих радова који су претходили поменутој конференцији (Patterson, 1995; 1994; 1992). У првом од њих, она је изашла са проценом да се број деце у САД, коју одгајају лезбигеј родитељи, креће између 6 и 14 милиона (Patterson, 1992). До те процене Патерсонова је дошла тако што је пошла од поставке да је 10 посто становништва САД хомосексуално, као и да 10 посто гејева и 20 посто лезбејки има сопствену децу, и то, у просеку, по двоје. Ова процена је, од стране многих аутора, одбачена као претерана. Рецимо, Стејси и Библарц тврде да се број од 14 милиона деце може односити евентуално само на укупан број свих живих потомака које су икада одгајали лезбигеј родитељи или парови, а никако не и на особе млађе од 18 година које тренутно живе у таквим домаћинствима. Они тај број свде на максимум 9 милиона, али под претпоставком да се као лезбигеј родитељ класификује свако ко је имао хомоеротске жеље (види моју фусноту 5). Но, ако дефиницију лезбигеј родитеља дамо строго на основу сексуалног идентитета родитеља, онда је бројка од 1 милион далеко реалистичнија (Stacey and Biblarz, 2001: 164–5).

Штавише, према попису становништва из 2000 (U.S. Census 2000), у САД је било 594.391 једнополно домаћинство (301.026 геј и 293.365 лезбејских домаћинстава). Истраживачи претпостављају да је тај број потцењен за 16–19% (Pawelski et al., 2006: 350–51), као и да сваки четврти истополни пар подиже децу (Pawelski et al., 2006: 351). По самом попису из 2000, децу подиже 33 одсто (96.810) ж/ж и 22 посто (66.225) м/м домаћинстава. Када се све прерачуна, уз претпоставку о двоје деце по пару, добија се не више од 350.000 деце која расту у заједницама истополних парова. Процена од милион деце

Стејсијеве и Библарца укључује и једнородитељска домаћинства, али је и тих милион деце, заправо, доста „широкогруда” процена.

Све у свему, ако имамо у виду да се Мршевићева позвала на ауторку чија је процена била толико погрешна да је, по веома широкогрудом критеријуму, између 6 и 14 *пута* премашивала стварно стање, онда опис главног налаза њене доцније студије као „још није квантификован, али постоји општи осећај” можда и није сасвим некоректан. Мада се намеће питање колико је таква студија вредна помињања у научној литератури.

Другу студију, коју помиње у својој књизи, Зорица Мршевић овако описује: „Рејмонд Чен (Raymond Chen), професор на Универзитету Вирџинија, упоредно је анализирао наставничке извештаје о понашању деце лезбејских и хомосексуалних парова са понашањем деце хетеросексуалних парова у три земље у којима се водило истраживање, и није открио никакве разлике између тих група деце. Такође, и деца лезбејских и хетеросексуалних парова, зачета било природно или вештачким осемењавањем, развијају се у складу са нормама шире друштвене заједнице” (84).

И овакво ауторкино извештавање је проблематично. Најпре, реч је о Рејмонду Чану (Raymond W. Chan), а не Чену (Chen), како је ауторка погрешно написала. Затим, није реч о „професору на Универзитету Вирџинија”, већ о (тада) докторском студенту код Шарлоте Патерсон (UVA, 1997). Уз то, реч је о студији 88 породица на основу не само извештаја наставника, које помиње ауторка, већ и родитеља (Chan, Raboy, Patterson, 1998). Деца, дакле, нису непосредно испитивана, већ је о њиховом понашању и о развоју закључивано само на основу извештаја из друге руке, и то особа које у овој ствари не морају бити сасвим објективни. Такође, у доцнијој литератури (у односу на Мршевићкину књигу), ово истраживање се изричито критикује зато што су аутори рђаво познавали статистичке методе, те су „погрешно закључили да њихова студија поседује одговарајућу статистичку снагу” (Amato, 2012: 772), што значи да се закључци овог истраживања не би смели пројектовати на целу популацију.

Међутим, постоје и методолошки знатно исправније студије које дају другачије резултате. Рецимо, аустралијски социолог Сотирис Сарантакос (Sotirios Sarantakos) урадио је, на основу извештаја наставника и родитеља, али и на темељу испитивања саме деце, упоредно истраживање по 58 деце основношколског узраста, која су расла у тројаким породицама: 1. венчаних м/ж парова, 2. невенчаних м/ж парова и 3. м/м и ж/ж парова (Sarantakos, 1996). Деца која су расла код хомосексуалних парова имала су, у односу на друге две

групе, слабије оцене из вербалног и писменог изражавања и основних математичких радњи (мада и нешто боље резултате из друштвених наука). Такође, таква деца су се ређе укључивала у спортске или друге групне активности, њихови наставници су их чешће описивали као интровертну и усамљену децу, „збуњену” (more confused) у вези с полним улогама, а и сами хомосексуални парови ређе су посећивали дете у школи и ређе му помагали око домаћих задатака (табела 1).

Табела 1
Упоредна постигнућа деце
према породици из које долазе (лествица од 1 до 9)

Област	Брачна заједница	Ванбрачна заједница	Хомосексуална заједница
Језик	7,7	6,8	5,5
Математика	7,9	7,0	5,5
Друштвене науке	7,3	7,0	7,6
Спорт (занимање и укљученост)	8,9	8,3	5,9
Друштвеност / Популарност	7,5	6,5	5,0
Став према учењу	7,5	6,8	6,5
Односи родитељ–школа	7,5	6,0	5,0
Помоћ код домаћих задатака	7,0	6,5	5,5
Родитељске аспирације	8,1	7,4	6,5

Извор: Sarantakos, 1996, pp. 24–27.

У својој доцнијој књизи (Sarantakos, 2000), овај социолог је исто истраживање проширио и на девијантно понашање у општем смислу – укључујући прекомерну употребу алкохола, узимање дроге, скитање, сексуалну девијантност и вршење кривичних дела. Закључио је да „судећи по изјавама одрасле деце (преко 18 година старости) [...] деца хомосексуалних родитеља исказују више размере девијантности него деца хетеросексуалних парова (брачних или ванбрачних) (Sarantakos, 2000: 131).

Сви ови Сарантакосови налази, и са здраворазумског становишта, нису неочекивани ако имамо у виду да су, у овом истраживању, поређена деца која су расла у породицама са најчешће оба биолошка родитеља, са децом која су расла код парова у којима је, извесно, само један партнер био биолошки родитељ (о овом питању опширније у следећој глави). Такође, одрастање у м/м и ж/ж домаћинствима свакако је на изванредан начин социјално издвајало и обележавало ову децу. Стога је Сарантакосов налаз о постојању разлика вероватнији и истинитији

од Чановог налаза, по коме, како извештава Мршевићева, „нема никакве разлике између тих група деце”.

Друго истраживање које на овом месту треба поменути – мада, наравно, Мршевићева за ово истраживање (за разлику од Сарантакосовог) није морала да зна (објављено је 2012) – јесте Марка Регнеруса, са Одељења за социологију Тексашког универзитета из Остина (Regnerus, 2012a). Регнерус је користио податке из истраживачке базе *Студије нове породичне структуре* (New Family Structures Study) која обухвата одговоре 2.988 испитаника, старости 18–39 година, изабраних случајном методом (преко телефонских бројева и интернет адреса; први талас селекције чинило је 15.058 испитаника; разговори су обављени 2011). Из оваквих база, истраживачке куће Knowledge Networks, произашло је преко 350 научних саопштења, чланака и књига (Regnerus, 2012a: 756), од којих се пет директно односе на ЛГБТ проблематику (Schumm, 2012: 1359). Међу 2.988 испитаника ове базе, било је 175 њих који су одрастали са мајком која је имала истополне везе и 73 њих који су одрастали са оцем који је упражњавао истополне сексуалне релације. Њихове одговоре о одрастању, као и садашњем друштвеном и емоционалном стању, Регнерус је поредио са одговорима испитаника који су одрастали у породицама својих биолошких родитеља који су у браку (њих 919), у домаћинству разведене мајке или оца (818), у домаћинству преудате мајке или поново ожењеног оца (394), у домаћинству усвојитеља (101) итд. (Regnerus, 2012a: 757–8).

Имајући у виду да је „поступак испитавања великог броја људи како бисте пронашли мали број случајева скуп, када је реч о времену и новцу”, прокоментарисао је Регнерусов узорак проф. Пол Амато (Amato, 2012: 772), иначе председник секције за истраживање породице Америчког социолошког друштва, „*Студија нове структуре породице* вероватно је нешто најбоље чему се можемо надати, барем у блиској будућности”. Ни она, наравно, није без мана (о примедбама у следећем поглављу), али у поређењу са Ченовим истраживањем „Регнерусова студија је имала адекватну статистичку снагу за већину својих поређења” (Amato, 2012: 772).

Поређење је вршено по 40 исхода, а статистички посебно значајне разлике показале су се када је реч о сексуалности. Вероватноћа да ће се испитаник самоидентификовати као потпуно хетеросексуалан (entirely heterosexual) била је чак 90 посто за испитанике који су одрастали у очуваним (биолошким) породицама, а свега 61 посто за испитанике који су одрастали код лезбејских мајки и 71 посто код геј очева. Такође, вероватноћа да ће, током одрастања,

бити „туширани на сексуалан начин, од стране неког одраслог, или присиљен да се тушира са одраслим на сексуалан начин” била је 2 посто за децу из потпуних породица, 6 посто за децу геј очева и 23 посто за децу лезбејских мајки (десет пута више). Коначно, вероватноћа да ће бити присиљени да имају секс против своје воље била је код деце из потпуних породица 8 посто, код деце геј очева 25 посто и код деце лезбејских мајки 31 посто (Regnerus, 2012a: 760).

Статистички значајне разлике на штету деце која су одрастала у лезбигеј домаћинствима било је и када је у питању достигнут образовни ниво, осећај породичне сигурности, осећај да из породице долази изванредан негативан утицај, осећај депресије, квалитет садашњих емотивних веза, пушење, коришћење марихуане, бројност сексуалних партнера итд (Regnerus, 2012a: 761). Иако се део ових показатеља можда може објаснити и негативним утицајем околине која има предрасуда према ЛГБТ домаћинствима – што разумљиво утиче и на децу која у њима одрастају – неки показатељи се ипак тешко могу на тај начин оправдати (поготово не они који се тичу сексуалних пракси). У сваком случају, тврдња да истраживања „не показују никакве разлике између деце хетеросексуалних и лезбејских парова” (84) једноставно није била тачна ни по истраживањима публикованим у време објављивања књиге Мршевићеве, а још мање је то данас, након Регнерусовог извештаја (о проблему тумачења резултата ових истраживања видети наредно поглавље).

* * *

Коначно, трећа студија, на коју се Мршевићева позива, описана је овако: „Фiona Таскер, истраживачица са Бирбек Колеца (Холандија) доказује својим истраживањем да је лезбејска мајка, која није биолошки родитељ, много више окупирана дететом него отац у хетеросексуалном пару. Штавише, биолошка не-родитељка најчешће има главну родитељску улогу у подизању заједничког детета. По резултатима њеног истраживања, 90 посто лезбејских партнерки, не-биолошких родитеља, сматрају да је подизање заједничког детета, заједнички посао, који захтева њихово пуно и активно учешће, док то исто сматра 37 посто хетеросексуалних очева. У дисциплиновању деце узима активно учешће 60 посто лезбејских партнерки, биолошких не-родитељки, за разлику од 20 посто очева из хетеросексуалних парова” (84).

Ни до оригиналног текста овог реферата нисам успео да дођем, али верујем да је у њему Таскерова изнела налазе истраживања представљеног у чланку Tasker and Golombok, 1998. У овом истра-

живању се пореди брига о деци подизаној у домаћинствима 15 лезбејских парова са бригом о деци у 84 м/ж породице, на основу извештаја самих укућана. И заиста, партнерке лезбејских мајки више учествују у кућним пословима око детета, него очеви у м/ж породицама. Но, ниво учешћа жене и мушкарца у неговању малог детета зависи и од биолошке, еволутивно настале, јачине нагона за бригу о младима. Он се различито испољава код жена и мушкараца (Geary, 2002; Lopreato and Crippen 1999), што је додатно учвршћено и културним разликама у подели мушко-женских улога у домаћинству. Две жене ће се, из биолошких и културних разлога, свакако другачије старати о беби од пара мушкарца и жене. Вероватно би истраживање понашања пара мушкарац-мушкарац у неговању детета дало сасвим другачији налаз о учешћу партнера који је небиолошки родитељ у пословима око детета, него овај који се тиче небиолошког родитеља из женско-женског пара.

Међутим, подела посла у домаћинству скопчаног с бригом о детету не говори нам ништа о психолошком развоју самог детета. У истраживању Таскерове, просечни узраст детета био је свега шест година. Психолошки значај оца може бити временом већи, што је дете старије, посебно код дечака (Lamb and Lewis 2010; Furstenberg, 1998; Ropoe, 1996; Biller, 1993). То што лезбејска партнерка мајке у просеку проводи више времена са малим дететом него отац у уобичајеној породици, само по себи не може бити узето за доказ да „нема никакве разлике” између деце коју подижу мајка и отац, на једној страни, и деце коју подижу мајка и њена партнерка, односно отац и његов партнер, на другој страни. Такав налаз би могао да следи само из истраживања психолошког и социјалног стања саме деце, и то свих узраста, на узорку довољно великом за поређење и са виšekратним (лонгитудиналним) праћењем испитаника. А истраживање Таскерове је по свему далеко испод ове методолошке норме.

Другим речима, од три истраживања које је Мршевићева у овом одељку књиге навела, једно се бави повећањем броја лезбејских домаћинстава с децом, друго извештавањем наставника о понашању деце у школи, а треће квантитетом и квалитетом бриге о деци коју показују укућани. Ниједно се заправо не бави самом децом и њиховим психолошким стањем. Стога, тешко да иједно од ових истраживања може да послужи као доказ да „нема никакве разлике” између деце одгајане у класичним и лезбигеј породицама.

На још једном месту у књизи Мршевићева се позива на научна истраживања. Реч је о поглављу названом „Истополне породице у цифрама – резултати недавних истраживања” (142–7). Међутим,

већина истраживања која се овде представљају заправо су истраживања јавног мњења о томе да ли треба истополном партнерству дати статус брака. Помињу се само два истраживања деце која одрастају код истополних парова.

Прву студију, коју наводи Мршевићева, „написала је Џералдина Моан (Geraldine Moane)” (142). Она је устврдила да, како нас извештава Мршевићева, „тврдње да су деца одгајана од истополних родитеља лошија од деце коју подижу хетеросексуални родитељи не подржавају резултати истраживања. (...) Нема никаквих посебних научних доказа који би подржали изјаву да деца одгајана од стране истополних парова имају развојне проблеме” (142). Како се тачно зове та студија у књизи се не каже, већ се као извор само наводи: „EuroQuir, 18. december 2006” (142).

Немогуће је преко интернет-претраживача идентификовати који рад Моанове је посреди. Али оно што се може сазнати из представљања Џералдине Моан на званичном профилу универзитета у Даблину (UCD, 2011), јесте да Моанова првенствено негује „психологију ослобођења” (liberation psychology), која „спаја феминистичку теорију и постколонијалну психологију”, а да се не бави дечјом психологијом. Из њене приложене библиографије (UCD, 2011б), наиме, не види се ниједан рад који се тиче деце, а камоли нека студија која би представљала било самостално истраживање одрастања деце у домовима истополних парова, било прегледну анализу таквих истраживања. Стога, све што је изрекла или написала Моанова, у „EuroQuir”-у, о психолошком стању деце коју одгајају ж/ж и м/м парови, представља занимљиво, али не и одлучујуће научно мишљење о једном питању, односно не би се могло рећи да потиче не само од неоспорног, већ и од било каквог научног ауторитета за ту област.

У истом контексту, Мршевићева помиње и студију Сузан Голombok (Susan Golombok), такође без назива или извора (осим ако се „EuroQuir”, као извор, не односи и на њу?). Голombokова је, за разлику од Моанове, заиста радила на истраживањима деце у различитим породицама. Могуће је и да се Моанова и на њу позивала. Мршевићева каже да је Голombokова „презентовала(...) налазе бројних студија” из којих је „добijen значајан број научних доказа који конзистентно демонстрирају да деца истополних родитеља имају исте перформансе као и деца родитеља различитих полова мерено психолошким инструментима” (142).

За разлику од Моанове, Голombokова јесте значајно име за ову тему, премда постоји више озбиљних критика њених истраживања

(видети наредну главу). Овде ћу само да укажем на то да је начин на који се Мршевићева позива на Голомбокову академски неуобичајен. О њој се не само извештава из друге руке (вероватно преко Моанове), већ и из извора који не спада у научну литературу, а сама истраживања Голомбокове, која би требало да буду доказ за тврдњу да „нема разлике...”, наводе се без имена, без описа методологије и без описа налаза. Стога такво поткрепљивање неке тезе није академски прихватљиво, те је, у крајњој линији, научно недовољно релевантно.

Коначно, рецимо нешто и о три конкретна искуствена истраживања, које Мршевићева на овом месту помиње. Прво од њих тиче се хомосексуалности тинејџера. Она каже: „Крајем јануара 2008. објављено је да 13–14 процената канадских тинејџера прихвата своју истополну оријентацију. Четрнаест процената девојака и 13 процената младића у тинејџерском узрасту је привучено особама истог пола како показује ово истраживање. Резултати Ипсос Реид истраживања јавно су представљени у јануарском броју часописа *Paediatrics and Child Health*” (143).

Ово истраживање се лако може идентификовати (као: Frappier et al., 2008), иако ни за њега није наведен извор. Чланак заиста говори о резултатима Ипсос Реид истраживања у Канади, међу 1.171 тинејџером, спроведеном октобра 2005. Међутим, података да „13-14 процената канадских тинејџера прихвата своју истополну оријентацију”, као и да је „четрнаест процената девојака и 13 процената младића привучено особама истог пола”, једноставно нема. Штавише, из табеле 1 на страни 27 види се да, од свих сексуално активних тинејџера (26 посто дечака и 28 посто девојчица), секс *искључиво* са супротним полом има 95 посто дечака и 89 посто девојчица.

Чак и ако претпоставимо да се у неком другом извештају из истог истраживања – али свакако не „у јануарском броју часописа *Paediatrics and Child Health*” – помиње налаз да је „четрнаест процената девојака и 13 процената младића привучено особама истог пола”, из тога тешко да може следити закључак „да 13–14 процената канадских тинејџера прихвата своју истополну оријентацију”. На том узрасту сексуални идентитет је далеко од формираног, те постоји конфузија у привлачностима која се јављају, укључив и хомоеротске жеље. Али из тога што се једном броју тинејџера у једном тренутку допала особа супротног пола, апсолутно не може да следи да сви они „прихватају своју истополну оријентацију”. То је типична супстанцијалистичка грешка, о којој је било речи у првом делу овог рада – стављање знака једнакости између жеље, праксе и идентитета.

Друго искуствено истраживање ауторка представља овако: „У мају 2009. објављени су резултати још једног ирског истраживања. Оно се односи на децу која одрастају у истополним заједницама. Наиме, деца која су васпитавана и одрастају у истополним заједницама су сасвим добро, исто као и деца која живе са својим хетеросексуалним родитељима, тврди ирски стручњак за децу, иначе директорка Дечјег истраживачког центра Тринити Колеца у Даблину, проф. Шејла Грин (Sheila Greene). Она је изјавила да нема никаквих доказа да деца лезбејских или геј породица доживљавају проблеме за које су неки људи претпостављали да ће им се дешавати. Професорка је рекла: „Деца из геј и лезбејских породица уопште нису учесталије и сама хомосексуална него деца из других породица, они нису ни збуњена, нити пате од ма каквих менталних поремећаја ни у већем нити у мањем обиму него деца коју подижу њихови биолошки мајка и отац” (145; правопис и граматика су изворни).

Као извор за овај извештај ауторка наводи чланак из једних ирских новина (доступан преко интернета: Ring, 2009). Међутим, из самог чланка лепо се може видети да никакви „резултати још једног ирског истраживања” нису „објављени”. Извештач ирских новина само је пренео оно што је професорка Грин говорила као гост на симпозијуму под називом „Питање брака за лезбејске и геј особе”, а који је уприличила ирска Национална геј и лезбејска федерација (National Gay and Lesbian Federation). Новинар нигде није написао да се Гринова том приликом позивала на некаква своја истраживања, а што се из текста њеног излагања, доступног преко интернета (Greene, 2009), такође може видети.

Гринова је, несумњиво, стала на становиште да „истраживања показују да нема разлике...” – становиште које се може академски легитимно заступати, али и озбиљно одбацивати. О споровима око тог становишта опширније пишем у следећем поглављу, те о томе овде неће бити говора. Али оно што овде треба рећи јесте да свакако није академски легитимно додавати ставу Гринове и некакве „резултате још једног ирског истраживања деце која одрастају у истополним заједницама”. Академска заједница почива на поверењу у коректност интерпретације извора. Ако се, међутим, покаже да аутор некоректно користи изворе – тако што напросто додаје оно чега у извору нема – онда се поверење губи. А како је оно базично за кумулативну природу научног сазнања, његов губитак често значи својеврсно самоискључење из чланства у академској заједници.

Конечно, на још једном месту Зорица Мршевић помиње неко конкретно искуствено истраживање деце која одрастају у

домаћинствима истополних парова. Реч је о „истраживању Dutch-Speaking Free универзитета у Бриселу” (36–7) које, такође, ауторка наводи без прецизирања извора. Оно се односило на „децу чије су мајке лезбејке, а која су зачета коришћењем донације сперме” (36). „Истраживачи/ице су пратиле или посматрале 41 дете које одраста у таквим околностима”, пише ауторка, „чији је просек година био 10 и, у поређењу са другом децом која су одрастала у хетеросексуалним породицама, нису нашли никакве разлике у њиховој друштвеној прилагођености и психолошком здрављу” (37). Једино је 46 посто деце изразило жељу да сазна нешто више о свом оцу и то „више дечаци, него девојчице” (37).

Будући да је о овом истраживању дато мало података, нисам успео да га идентификујем, тако да га не могу коментарисати. Једино могу поновити да овакав однос према изворима није академски. Ненавођење извора за научна истраживања на која се реферира, или коришћење новинских (интернет) чланака као *једини* извор у прегледу таквих истраживања, тешко се могу толерисати чак и у семинарским радовима студената на основним студијама (барем не на факултету, на којем предајем). Тим је необичније да су тако ниски академски стандарди присутни у овој књизи која је, између осталог и на основу рецензија, класификована као „научна монографија”.

Све у свему, ауторкина позивања на истраживања су озбиљно дефектна, не само из формалних разлога (тј. због ненавођења, или због лошег навођења извора). Она су дефектна и из садржинских разлога. Већина истраживања које ауторка помиње не тичу се психолошког или социјалног стања деце која одрастају у домаћинствима истополних парова, те не могу бити доказ да „нема разлике” у психолошким или социјалним последицама које овакви бракови могу имати на децу. Отуда, ауторкино настојање да налазе из ових истраживања употреби као аргумент у прилог проширења установе брака и на истополне парове, не може бити оцењено као научно коректно и успешно.

Закључак

Два су основна закључка овог поглавља – један се тиче теме „истополног брака”, а други критиковане књиге.

Заступници концепта „истополног брака” – попут Зорице Мршевић, свде брак на „јавни уговор о трајној љубави”, чиме занемарују две кључне ствари: 1. да је брак друштвена институција (а

не само уговорни однос), и 2. да је његова друштвена функција рађање и одгајање деце (а не само друштвено прихватање неке љубавне везе и помоћ пару у њеном очувању). Тиме се суштински редефинише институција брака. Такво редефинисање за последицу има не само отварање брака за истополне парове, већ и за сваку другу уговорну љубавну (сексуалну) заједницу – без обзира на број и пол партнера. Пошто је брак једна од кључних институција друштва, тиме се отвара пут за дубинску промену читавог друштва. Та промена је, у демографском и културном смислу, ризична, и може се с правом претпоставити да носи много више негативних, него позитивних социјалних последица.

Када је реч о квалитету и значају књиге, тешко је отети се утиску да је Зорица Мршевић тему „истополне породице”, нажалост, више обрадила као политичка активисткиња, заинтересована за промоцију одређене политичке агенде, него као непристрасна научница. Мислим да је тиме учинила лошу услугу не само науци, већ и ствари за коју се залаже. О правној страни књиге треба да говоре правници. Али њена социолошка страна је проблематична, а форма је ближа политичко-публицистичком штиву, него научној монографији. Књига Зорице Мршевић и у нашој науци покреће питање „геј брака” које је, очигледно, већ доспело на политички дневни ред⁴⁸. Но, она то, нажалост, чини на начин који нема превише тога заједничког са објективним и непристрасним научним сазнањем.

⁴⁸ У Србији су, током расправе о Предлогу закона против дискриминације (2009), главна тема били геј бракови (Аздејковић, 2009). Али закључено је да они ипак нису могући, јер члан 62 Устава Србије изричито дефинише брак као заједницу мушкарца и жене. Зато се захтева да се приступи промени Устава (исто). А тадашњи министар за људска и мањинска права Владе Републике Србије, Светозар Чиплић, 21. фебруара 2009. изјавио је да „пре свега због правне сигурности, треба регулисати истополне бракове” (Двоугао, 2009).

Четврта глава

ДЕЦА У „ИСТОПОЛНИМ ПОРОДИЦАМА”: ПРЕГЛЕД ДЕБАТЕ

Као што смо видели у претходном поглављу, тему „истополних породица” је у нашу друштвену науку унела књига Зорице Мршевић *Ка демократском друштву: истополне породице* (Мршевић, 2009). Позивајући се на нека истраживања деце која одрастају у домаћинствима истополних парова, она је закључила да „није доказано да ће *било какве* значајне разлике у одгајању деце произаћи као резултат чињенице да су их одгајали родитељи истог пола, а не родитељи различитог пола” односно да „истраживања *доказују* да (...)лезбејске мајке и хомосексуални очеви, као и истополни парови могу да створе породичну атмосферу и одгаје здраву и добро прилагођену децу” (Мршевић, 2009: 82; 81; моје подвлачење).

Питање истраживања деце која одрастају у домаћинствима истополних парова је занимљив проблем, будући да отвара бар две релевантне теме. Прва се тиче како методологије научних истраживања и тумачења истраживачких налаза, тако и „режима истине” и „политике истине” у савременим друштвеним наукама. Друга је више антрополошког значаја, и тиче се различитих детерминанти сексуалности, као и утицаја породице на уобличавање личности, њених особина и идентитета. У овом поглављу даћу преглед дебате која се, током протекле деценије, водила око интерпретације налаза ових истраживања, а посебно око методологије која је у њима коришћена, и указаћу на значај ове дискусије не само за социологију

и антропологију, већ и за саморазумевање друштвених (хуманистичких) наука као особене „социјалне мреже”.

Становиште „нема разлике”

Уопштено говорећи, постоје три становишта у тумачењу налаза истраживања деце која одрастају у домаћинствима истополних парова. Прва група аутора сматра да истраживања психолошког или социјалног стања деце која одрастају у таквим домаћинствима показују да *нема разлике* у психолошким или социјалним последицама у односу на децу која одрастају у класичним породицама. Ово је и званични став Америчког удружења психолога (American Psychological Association), најмоћније и најугледније националне асоцијације у својој научној дисциплини.

По другом становишту, заступници тврдње да „нема разлике” из налаза истраживања изводе закључке који не следе, односно врше погрешне и неоправдане генерализације. Пажљивија анализа резултата истраживања, сматрају заступници овог другог становишта, показује да ипак *постоје разлике* у психолошким или социјалним последицама по децу. Када је реч о англосаксонској академској заједници, ово гледиште је мањинско у односу на прво становиште.

По трећем становишту, заиста постоје методолошка ограничења до сада спроведених истраживања, а у неким аспектима постоје и разлике у последицама по децу. Упркос томе, присталице овог становишта сматрају да се те разлике ипак морају прихватити као део плурализације друштва (становиште „има разлике, али шта мари”). У англосаксонској академској заједници ово гледиште је такође мањинско у односу на прво становиште.

На наредним страницама рећи ћу најпре нешто о првом од наведена три становишта. Са истраживањем домаћинства у којем живи истополни пар или хомосексуални родитељ са дететом, почело се још у осмој деценији прошлог столећа (рецимо: Hoefffer, 1981; Kweskin and Cook, 1982; Miller, Jacobsen and Bigner, 1982; Rand, Graham and Rawlings, 1982; Hotvedt and Mandel, 1982; Golombok, Spencer and Rutter, 1983; Green et al., 1986; Harris and Turner, 1986; Steckel, 1987; Bigner and Jacobsen, 1989; Huggins, 1989), а интензивно се наставило и током деведесетих година (рецимо: Bigner and Jacobsen, 1992; Jenny, Roesler and Poyer, 1994; Patterson, 1994; Bailey et al., 1995; Flaks et al., 1995; Brewaeys et al., 1997; Tasker and Golombok, 1997; Chan, Raboy and Patterson, 1998; Chan, Brooks et al., 1998;

McNeill, Rienzi and Kposowa, 1998; наведено према прегледној студији Stacey and Biblarz, 2001).

У истраживањима психолошког и социјалног стања деце, или у прегледним текстовима самих истраживача, најчешће је закључивано да „налази показују да нема разлике, по било ком мерилу, између хетеросексуалних и хомосексуалних родитеља у вези начина подизања, емоционалне усклађености и сексуалне оријентације деце” (Allen and Burrell 1996:19). Рецимо, истраживања попут Golombok, Spencer, and Rutter 1983; Huggins 1989; Patterson 1994; Flaks et al. 1995; Tasker and Golombok 1997; Chan, Raboy, and Patterson 1998; Chan, Brooks, et al. 1998, нису нашла разлике по питању дечјег самопоштовања, анксиозности, депресије, проблема у понашању, особина потребним за друштвене арене (спорт, пријатељство, школа), коришћења психолошких саветовалишта, извештаја мајки и наставника о хиперактивности деце, недруштвености, емоционалних тешкоћа, или других проблема у понашању (преглед у: Stacey and Biblarz, 2001).

Када је пак реч о сексуалној оријентацији деце, често се у овим истраживањима или прегледним чланцима закључивало да се „развијеност родног идентитета, понашање у оквиру родне улоге, као и сексуалне склоности (...) утврђене у свакој од ових студија, крећу у уобичајеним оквирима (within normal bounds)” (Patterson, 1992: 1031). Такође је писано да су „резултати постојећих истраживања, у којима се пореде деца геј или лезбејских родитеља са оном чији су родитељи хетеросексуални, сасвим јасни (...): нема доказа да је психосоцијални развој деце геј мушкараца и лезбејки угрожен на било какав значајнији начин у односу на онај који имају потомци хетеросексуалних родитеља” (Patterson and Redding, 1996: 44-45). Уопште, „резултати искуствених истраживања не дају никаквог основа да се у име најбољег интереса детета ускрате или ограниче родитељска права лезбејских и геј родитеља на основу њихове сексуалне оријентације, нити систематска истраживања дају икакав основ да верујемо да су лезбејке или геј мушкарци мање погодни од хетеросексуалаца да служе као усвојиоци или хранитељи” (Patterson and Chan, 1999: 212). Изричит став да „не постоји потврда да деца имају тешкоће (experience difficulties) зато што их подижу лезбејски и геј родитељи” заступала је, у овој деценији, и Фиона Таскер (Tasker, 2005: 238).

Овакав став је, почетком деведесетих, превладао и у Америчком удружењу психолога (American Psychological Association – АРА). „Одбор за лезбејска, геј и бисексуална питања” овог удружења (Committee on Lesbian, Gay, and Bisexual Concerns), још је 1991.

године издао брошуру у којој се, на основу прегледа дотадашњих истраживања, указивало да сексуална оријентација мајке не може неповољно да утиче на дете (види АРА, 1995). Дајући стручно мишљење у судском поступку у ком је једна од страна била лезбејска мајка (*Bottoms v Bottoms*, 27. децембар 1994), АРА је званично саопштила да „уверење како је вероватније (*more likely*) да ће дете одрасло у домаћинству са лезбејским или геј родитељем и само постати лезбејка или геј, *без икакве стварне основе*” (*without any basis in fact*; АРА, 1994: 19; наведено према Morgan, 2002: 42; моје подвлачење). Следеће године, АРА је такође званично саопштила да, према расположивим научним подацима, деца коју одгајају лезбигеј родитељи „нису у неповољнијем положају у било ком смислу у односу на децу хетеросексуалних родитеља” (АРА, 1995; наведено према Gallagher and Baker, 2004: 175–6).

Такав став овог удружења имао је снажан утицај на јавну политику (Garnets and Peplau, 2000: 183). Убрзо су се становишту АРА да се не може унапред противити истополним заједницама као нечему супротном добрим интересима детета, званично придружила и друга америчка стручна удружења: Америчка академија за дечју и адолесцентску психијатрију (*American Academy of Child and Adolescent Psychiatry*), Америчка академија породичних лекара (*American Academy of Family Physicians*), Америчка академија за педијатрију (*American Academy of Pediatrics*), Америчка психоаналитичка асоцијација (*American Psychoanalytic Association*), Национално удружење социјалних радника (*National Association of Social Workers*) и Америчко медицинско удружење (*American Medical Association*) (Redding, 2008: 136).

Становиште „има разлике”

Присталице овог становишта сматрају да се из методолошки ограничених истраживања извлаче генерални судови који из њих заправо не следе (рецимо: Marks, 2012; Schumm, 2006; Rekers, 2005; Byrd, 2005; Rekers and Kilgus, 2002; Lerner and Nagai, 2001; Williams, 2000; Cameron, 1999; Wardle, 1997; Belacastro et al., 1994), а првенствено не следи став да је „доказано” да „нема разлике”. Штавише, ако се пажљивије погледају налази, видеће се да ипак постоје последице одрастања деце у лезбигеј домаћинствима. С овом методолошком критиком се, начелно, слажу и заступници становишта „има разлике, али шта мари” (Redding, 2008; Stacey and Biblarz, 2001),

мада они, наравно, другачије оцењују социјалне последице тих разлика. У претходном поглављу су наведена и истраживања двојице социолога која показују да по више важних ставки „има разлике” између деце одгајаних у лезбигеј и традиционалним домаћинствима (Sarantakos, 1996; Regnerus, 2012a).

Треба рећи да, иако су неки од критичара „нема-разлике”– истраживања психолози или психијатри, ове критике, изузев у једном случају (Belacastro et al., 1994; према Redding, 2008: 139), нису присутне у најпрестижнијим психолошким часописима (premier peer-reviewed journal). Према се научни углед једног од ових критичара доводи у питање⁴⁹, остали наведени критичари су сасвим неспорни ауторитети – рецимо, у области методологије социолошких истраживања (Lerner and Nagai, 2001), а чланак двоје социолога, Стејсијеве и Библарца (Stacey and Biblarz, 2001), који такође оспоравају становиште да „нема разлике” (али са позиције број три), објављен је у веома угледном социолошком часопису (*American Sociological Review*⁵⁰). Чланци Маркса и Регнеруса – од којих први оспорава дотадашња „нема-разлике” – истраживања, а други презентује истраживање које показује да „има разлике” – објављени су у часопису *Social Science Research* чија је репутација неспорна (спада у првих 15 посто социолошких часописа по ранг-листи ISI; Gates et al., 2012: 1351). Са доста разлога се може претпоставити да је данашња затвореност престижних америчких психолошких часописа за ову расправу пре последица круте „политике истине”, које се тренутно држи АРА, него истраживачке разрешености овога питања.

Методолошке замерке на ова истраживања односе се на:

1. неодговарајући узорак,
2. проблеме са постављањем хипотезе,
3. недовољно објективизоване мерне технике (што омогућава повишени утицај [несвесне] пристрасности истраживача и самопредстављајуће пристрасности испитаника),
4. неодговарајуће читање сопствених налаза; и
5. неоправдану генерализацију (о свему види исцрпније ниже).

⁴⁹ Критика коју износи Пол Камерон (Paul Cameron) често се дисквалификује тврдњом да је „Камерон избачен из Америчке психолошке асоцијације због намерног искривљавања налаза истраживања” (Hicks, 2005: 159). Камерон, међутим, тврди да је он сам напустио АРА, и да такве оптужбе никада нису доказане (FRR, 1994).

⁵⁰ *American Sociological Review* је водећи часопис (flagship journal) Америчког социолошког друштва (American Sociological Association).

Стога, Лернер и Нагајева, који су пажљиво анализирали методологију и налазе четрдесет девет искуствених истраживања на ову тему, сматрају да ниједно од њих не задовољава кључне методолошке критеријуме потребне за јаку валидност и поузданост (strong validity and reliability; Lerner and Nagai, 2001: 118-123). Штавише, Лернер и Нагајева сматрају да су анализирани студије у тој мери методолошки погрешно постављене, да се вероватноћа са којом се унапред могло знати да, без обзира на добијене резултате, оне *неће ни моћи* да покажу постојање стварних разлика, кретала између 80 и 90 посто (Lerner and Nagai, 2001: 103). До сличног закључка дошли су и Рекерс и Килгус, који су анализирали тридесет и пет истраживања (Rekers and Kilgus, 2002), као и Лорен Маркс, који је разматрао педесет и девет истраживања (Marks, 2012).

Када је у питању *узорак*, основно статистичко правило, скрећу пажњу Лернер и Нагајева (2001: 77–8), јесте да се на основу непробабилистичког узорка не могу извучити закључци о неком друштвеном феномену, нити доносити друштвено релевантне одлуке (које хоће да имају научну легитимност). Већина ових истраживања има мали⁵¹ и нерепрезентативан⁵² узорак (15–50 учесника), да би се на основу њега смело закључивати о особинама целе популације. Ове студије су, по правилу, „користиле `приручне узорке` (convenience samples) разних врста, не успевајући да обезбеде систематски или случајни узорак популације за коју су се занимали” (Rekers and Kilgus, 2002: 359). Наиме, већина учесника ових истраживања, а посебно међу лезбигеј родитељима, били су волонтери регрутовани преко ЛГБТ организација, преко огласа у ЛГБТ публикацијама и/или преко других учесника студије (тзв. узорковање по моделу грудве снега

⁵¹ На чинилац величине узорка скрећу пажњу: Lerner and Nagai, 2001: 95–110; Rekers and Kilgus, 2002: 353–57, 360; Schumm, 2006: 452; Williams, 2000: 354; Marks, 2012: 736; да су узорци мали сагласна је и Tasker, 2005: 235, као и многи други истраживачи (види наводе у: Rekers and Kilgus, 2002:357-360).

⁵² „Тридесет и четири (97 посто) од тридесет и пет студија о хомосексуалним родитељима и/или деци који су одгајали хомосексуални родитељи нису успела да обезбеде узорак који се може сматрати репрезентативним за већу популацију хомосексуалних родитеља и/или за већу популацију деце одгојене од стране хомосексуалних родитеља” (Rekers and Kilgus, 2002: 357). Да ниједан узорак из ових истраживања не задовољава услов репрезентативности и случајности указују и Stacey and Biblarz, 2001: 166; Marks, 2012: 736. Тога су свесни и сами истраживачи (види наводе у: Rekers and Kilgus, 2002: 355).

[„snowball sampling”]). Већина учесника је, такође, била свесна шта је циљ истраживања и које су његове друштвене последице (Lerner and Nagai, 2001: 74; Rekers and Kilgus, 2002: 357–60, 363–65; Williams, 2000: 354; Tasker, 2005: 234–35; види такође и Stacey and Biblarz, 2001: 166). Уз то, многа истраживања нису чак имала ни контролну групу. Међу 17 истраживања у којима се испитивало одрастање деце у истополним домаћинствима, а која су разматрали Рекерс и Килгус, у чак 13 њих (што је 76 посто) уопште није било контролне групе (Rekers and Kilgus, 2002: 347). У Марковом разматрању (2012: 739) тај удео је био 26 од 59 истраживања (44 посто).

Када је у питању *проблем са постављањем хипотезе*, већина критичара указује на неодговарајућу формулацију или статистичку потврду хипотезе да „нема разлике” (“no difference” hypothesis; Lerner and Nagai, 2001; Rekers and Kilgus, 2002: 346–74; Schumm, 2006: 434–36; Williams, 2000: 353–5; слаже се и Tasker, 2005: 234–35). Истраживања често уопште нису укључивала хипотезе које се могу подврћи тесту статистичког просуђивања (inferential statistical test)⁵³, или се тврдило да је *доказана* нулта хипотеза⁵⁴, што показује елементарно незнање из инферентне (просуђивачке) статистике (inferential statistics). „Једна од првих лекција које се уче у инферентној статистици јесте да, без обзира на величину узорка, нулта хипотеза никада не може бити потврђена статистичким тестирањем. Заправо, све што се може покушати открити јесте да ли се нулта хипотеза може одбацити са одређеним нивоом вероватноће, да ли разлика између узорачких група одражава стварне разлике међу одговарајућим групама у општој популацији, као и нису ли разлике у самом узорку плод случајности” (Rekers and Kilgus, 2002: 370; исто и Lerner and Nagai, 2001: 15–21).

Ова истраживачка грешка најбоље се може разумети на примеру истраживања Голомбокове и сарадника (Golombok et al., 1983). Извештавајући о својим налазима, Голомбокова једноставно каже да „одсуство разлика (добијено у истраживању – А. С.) изгледа да негира хипотезу да ће деца одгајана од стране мајке – активне лезбејке

⁵³ Рекерс и Килгус извештавају да међу анализираним студијама које се баве одрастањем деце у једнополним породицама (укупно 17) чак 41 посто њих уопште нема хипотезе које се могу подврћи тесту статистичког просуђивања (Rekers and Kilgus, 2002: 369–370).

⁵⁴ Ово је, по Рекерсу и Килгусу, случај у 41 посто студија одрастања деце у једнополним породицама, које су они имали у свом узорку, као и у 31 посто свих студија које су анализирали (Rekers and Kilgus, 2002: 369–370).

вероватно показати психосексуалне аномалије” (Golombok et al., 1983: 568). У том контексту она закључује да „налази овог истраживања доследно показују да не постоји разлика у односу на родни идентитет, сексуалне улоге у понашању или сексуалну оријентацију, између деце одгајане у лезбејским домаћинствима и деце одгајане од стране хетеросексуалних самохраних мајки” (исто). Дакле, то што хипотезу да „постоје значајне разлике између групе А и Б” није потврдило њено истраживање (што је такође упитно – види доле), Голомбокову међутим наводи на закључак како је њиме *потврђена* хипотеза да „не постоје значајне разлике између групе А и Б”. Међутим, „одсуство разлика” у једном истраживању није довољно да се тврди како је тиме истовремено *оборена* хипотеза о постојању разлика, а још мање да се закључи како је тиме *потврђена* хипотеза да „не постоје разлике”. Једноставно, из тога што се у неком емпиријском истраживању *није* потврдила хипотеза А никако не може да следи закључак да је тиме *доказана* хипотеза Б.

Следећи методолошки проблем су *недовољно објективизовани мерни инструменти*. То, најпре, доводи до повишеног утицаја (несвесне) пристрасности истраживача. Истраживачка процедура, приликом утврђивања психолошког стања деце, најчешће почива на тзв. пројективним тестовима као што су Роршархов тест (Rorschach Test; испитаник прича о десет симетричних мрља које су му показане), Тест тематске аперцепције (Thematic Apperception Test; испитаник саставља причу гледајући 31 провокативну слику) или КДЛ тест (House-Tree-Person test; испитаник нацрта кућу, дрво и људско биће, па одговара на питања у вези са својим цртежима). Тумачење одговора испитаника, у истраживањима која се ослањају на такве технике испитивања, носе изразит печат администратора теста – укључив и његова предубеђења или личне вредности. Налази превасходно почивају на интерпретацији истраживача, тако да други истраживачи могу, на сличној групи испитаника, да понове исту процедуру и да добију другачији исход (Rekers and Kilgus, 2002: 348).

Због тога критичари сматрају да су често, у оваквим истраживањима, „истраживачи склони да виде оно што желе да виде” (Schumm, 2006: 438), односно да „наводни налази ових студија одражавају процес који је сличан `ефекту приклањања` (allegiance effect) у психотерапијским истраживањима – то јест, истраживачи проналазе резултате који подупиру њихову сопствену теоријску позицију. Можда у овим студијама, истраживачи долазе до резултата који прате њихову сопствену сексуалну оријентацију и/или вредности

које се тичу хомосексуалног животног стила” (Rekers and Kilgus, 2002: 362).

Са оваквим критикама слаже се и Рединг, као представник становишта „има разлике, али шта мари”. „Већина истраживача подржава лезбигеј родитељство и брачна права”, пише он. „Многи од њих су такође геј или лезбејке (Baumrind, 1995: 135) и вероватно да су лично заинтересовани (have a personal stake) за одређени исход истраживања. То изазива забринутост у неким круговима да несвесне предрасуде могу да утичу на њихова истраживања, или бар на то како они тумаче своје резултате” (Redding, 2008: 137). „*Не* мислим да сугеришем да гејеви и лезбејке не треба да спроводе овакву врсту истраживања”, оградајује се одмах Рединг, „или да су истраживачи намерно нахерили своја истраживања како би произвели резултате који погодују лезбигеј родитељству, већ једино то да несвесне пристрасности могу да утичу на истраживачки подухват, што су друштвене и психолошке студије довољно добро показале (MacCoun, 1998; Redding, 1999)” (Redding, 2008: 137; подвукао Рединг).

Ако се има у виду и то да „психолози, психијатри и социјални радници који спроводе истраживања долазе из научних дисциплина, у којима већину чине политички либерали” (Redding, 2008: 137), онда потпуно разборито звучи Бомриндов предлог „да би било добро ако би се у будућности спровела истраживања које би заједнички водили геј, лезбејски, и хетеросексуални истраживачи, да се у хипотезе стави оно што недостаје, а да их формулишу конзервативни, једнако као и либерални научници, на такав начин да оне могу да буду емпиријски тестиране” (Baumrind, 1995: 135; наведено у Redding, 2008: 137).

Такође, проблем лежи и у пристрасности самопредстављања (selfpresentation bias) испитаника, нарочито у студијама где је узорак попуњаван добровољним пријављивањем. „Од двадесет седам студија хомосексуалних родитеља”, пишу Рекерс и Килгус, „у двадесет шест (96 посто) користи се истраживачки поступак који је оптерећен пристрасношћу самопредстављања” (Rekers and Kilgus, 2002: 364). Тога су често свесни и сами истраживачи. „Неки (испитаници – А. С.) су се можда добровољно пријавили за овај пројекат”, пишу Гартрелова и сарадници, „мотивисани жељом да покажу да су лезбејке у стању да одгоје здраву и срећну децу. У мери у којој би ови испитаници желели себе и своје породице да представе у најбољем могућем светлу, налази ове студије су можда закривљени самоправдањем и пристрасношћу самопредстављања” (Gartrell et al., 1996: 279). Исту појаву у свом истраживању уочавају и Харис и Гарнер, који упозоравају да би геј родитељи могли да буду

пристрасни у односу на извештавање о позитивним аспектима свог односа с децом, верујући да би резултати студије могли утицати на одлуке судова у будућим судским поступцима (Harris and Turner, 1986: 111–12; према Rekers and Kilgus, 2002: 365).

Следећи проблем је *криво тумачење добијених резултата*. Добар пример је студија Голomboкове и Таскерове (Golombok and Tasker, 1996). У питању је лонгитудинално истраживање деце коју су одгајале лезбејске и хетеросексуалне мајке, при чему су деца прво испитивана када су имала 10 година, и доцније са 24. Голomboкова и Таскерова су утврдиле да је 36 посто деце које су одгајиле лезбејке известило да их је привукла особа истог пола, наспрам 20 посто деце хетеросексуалних мајки. Међутим, од све деце која су осетила ту врсту привлачности, *ниједно* дете хетеросексуалне мајке није искусило хомосексуалну везу, док је 37 посто деце лезбејских мајки пробало такву везу (Golombok and Tasker, 1996: 7–8). Такође, 64 посто деце лезбејских мајки је размишљало о томе да можда има хомосексуалну везу, у поређењу са свега 17 посто деце хетеросексуалних мајки. Коначно, 33 посто кћерки које су расле код лезбејских мајки и саме су имале хомосексуалну идентификацију (Golombok and Tasker, 1996: 7–8).

Међутим, Голomboкова и Таскерова, и поред ових налаза који јасно указују на то да *има разлике*, ипак су закључиле: „Добијени налази у овој студији не потврђују раширено уверење да ће деца коју одгајају лезбејске мајке и сама постати лезбејке или гејеви; највећи број деце који је одрастао у лезбејским породицама идентификовао се, доцније, као хетеросексуална особа, и није било статистички значајне разлике у погледу сексуалне оријентације између младих пунолетника пореклом из лезбејских и оних из хетеросексуалних породица” (Golombok and Tasker, 1996: 8). Ако наведено „раширено уверење” (commonly held assumption) тумачимо као „*све кћери свих лезбејских мајки ће и саме бити лезбејке*”, наравно да налази Таскерове и Голomboкове то не потврђују. Али ако под њим подразумевамо исказ „*кћерке које одгајају лезбејске мајке чешиће ће развити лезбејско понашање*”, онда налази из овог истраживања несумњиво поткрепљују то уверење⁵⁵.

⁵⁵ Да Голomboкова и Таскерова у овом чланку на неодговарајући начин тумаче резултате указују и Redding, 2008: 148; Stacey and Biblarz, 2001: 170; Williams, 2000: 355. На једнако погрешну интерпретацију резултата у другом чланку истих ауторки (Tasker and Golombok, 1995), који разматра

Сличан раскорак постоји и између Милеровог закључка да се „није појавио несразмерно већи удео хомосексуалности код деце геј очева” (Miller, 1979: 546–7), и бројки из његовог сопственог истраживања, које показују да је код ћерки геј очева пет пута заступљенија појава хомосексуалности него у укупном узорку одраслог становништва, а код синова геј очева два пута (Rekers and Kilgus, 2002: 375). Такав необичан раскорак присутан је и у студији Хагинсове (Huggins, 1989), када је реч о разликама у варијабилности самопоштовања између деце хомосексуалних и хетеросексуалних родитеља (види Williams, 2000: 355); затим у студији Луисове (Lewis, 1980), која је утврдила постојање емоционалних и социјалних тешкоћа у животима деце хомосексуалних родитеља, али је ипак закључила да „нема последица” (Williams, 2000: 355); такође, и у студији Грина и сарадника (Green et al., 1986), који су поредили подизање деце у једнородитељским породицама хомосексуалних и хетеросексуалних мајки, да би закључили да, „што се тиче дечака, нису пронађене значајне разлике између два типа домаћинства, а када је реч о девојчицама, нађено је мало значајних разлика” (Green et al., 1986: 168), иако подаци који се налазе у самом тексту истраживања не допуштају овакав закључак⁵⁶, итд.

Конечно, ту је и *неоправдана генерализација*, са парцијалних налаза на целу популацију. „Готово сви се слажу”, пише Шум, „да истраживања имају суштинска ограничења, без обзира да ли су сами критичари про-геј или анти-геј. Ипак, за истраживања се и даље верује да пружају озбиљне одговоре. Пада у очи колико аутора прилично поштено прво уочава та ограничења, да би затим једноставно игнорисали те слабости, како би извукли релативно чврсте закључке” (Schumm, 2006: 436). „Међу седамнаест студија деце хомосексуалних родитеља, испитиваних у овом прегледу”,

истоветну тему на основу истог истраживања, скрећу пажњу и Schumm, 2004: 422–4 и Rekers and Kilgus, 2002: 373–4.

⁵⁶ Рецимо, три пута више дечака из првог типа породице, у односу на дечаке из другог типа породице, спремно је да се игра и са девојчицама (Kendall's tau beta = - 0.36, $p < 0.01$), такође, знатно више њих као узор ће поменути жену ($r^2 = 0.21$, $p < 0.05$) или показивати занимање за глуму (Kendall's tau beta = - 0.24, $p < 0.05$). Ако ови показатељи различитости образаца понашања нису значајни, онда их није ни требало ставити у инструментаријум. Но, ако су овакви индикатори укључени, онда се не може извести закључак да „нема значајних разлика”. Јер ове разлике *јесу* статистички значајне. Слично Рекерс и Килгус показују и када је реч о „малим разликама” за девојчице (Rekers and Kilgus, 2002: 367–8).

извештавају Рекерс и Килгус, „у једанаест (65 посто) је извршена нелегитимна генерализација налаза, или су извучени неосновани закључци из података добијених у истраживању. Од укупно тридесет и пет студија о хомосексуалним родитељима и/или деци одгајаној од стране хомосексуалних родитеља, у двадесет и једној (60 посто) је извршена нелегитимна генерализација налаза, или су извучени неосновани закључци из података добијених у истраживању” (Rekers and Kilgus, 2002: 371).

Реч је о томе да се у истраживањима најчешће поредило одгајање деце од стране разведених хетеросексуалних и хомосексуалних мајки, дакле у једнородитељским домаћинствима. У анализи Лорен Маркса, од 33 истраживања са контролном групом, 13 су била једнородитељског типа (Marks; 2012: 741). Врло су ретка, наиме, истраживања деце која расту код геј парова која би се поредила са контролном групом потпуне (двородитељске), биолошке породице (Маркс указује да преосталих 20 истраживања, у његовој анализи, не садрже прецизан податак о брачном статусу мајке – да ли живи у кохабитацији, или је удата за оца свог детета, или је преудата итд; Marks; 2012: 741; уп. Redding, 2008: 142). Поготово је мало, или су недовољно релевантне студије одраслих (пунолетних), који су као деца расли код неког истополног пара (нарочито гејева; Marks; 2012: 744). Нема ни студија деце усвојене од стране неког лезбејског или геј пара (Stacey and Biblarz, 2001: 166; Morgan, 2002: 127).

Дакле, из поређења хетеросексуалних и хомосексуалних мајки изводио се закључак који се преносио и на сва домаћинства истополних парова. То је значило да се налаз о деци, добијен на узорку разведених мајки, транспоновао у закључак о деци коју одгајају (или би могли да одгајају) парови мушкарац – мушкарац. Таква врста генерализације је апсолутно нелегитимна, али је она врло често чињена.

Све у свему, закључују Рекерс и Килгус, „сваки стручни чланак о хомосексуалном родитељству који је критикован у овом прегледу садржи седам до дванаест или више озбиљних методолошких слабости, предрасуда, ограничења и мањкавости који их чине научно неподобним за генерализацију или примену добијених налаза на било ког другог појединца или популацију појединаца изван мале студијске групе која је истраживана” (Rekers and Kilgus, 2002: 376). Лернер и Нагајева, пак, у својој анализи, на питање „да ли ових 49 студија нуде доказе да *нема разлике* између хетеросексуалног и хомосексуалног родитељства”, одлучно закључују да „ове студије не садрже основ за такав закључак, пошто оне почивају на истраживањима која су

озбиљно мањкава (deeply flawed)” (Lerner and Nagai, 2001: 9). Такве студије, оцењују Рекерс и Килгус, „не треба сматрати ничим више од објашњавалачких пилот-радова који указују на правац неких будућих озбиљних истраживачких студија” (Rekers and Kilgus, 2002: 345–6). До истог закључка долази и Маркс, указујући да *ниједна* од 59 анализираних студија, управо по мерилима саме АРА-е, не испуњава услове за „јаке, генерализујуће закључке” (Marks, 2012: 748)

Становиште „има разлике, али шта мари”

Горе пренете методолошке критике, у званичним телима струковних организација (попут АРА-е) која су се држала становишта „нема разлике”, углавном су дочекиване са ћутњом. Када су се поједини заговорници становишта да „нема разлике” и освртали на њих, они су их одбијали из разлога који су се ипак више тицали „политике истине”, него истине саме.

Тако је, рецимо, Хикс одбацио све методолошке критике оваквих истраживања, зато што оне „почивају на позитивистичком виђењу знања као нечега што мора бити објективно, директно опажљиво и што рађа научне законе” (Hicks, 2005: 160). По њему би истраживачи, „уместо да се питају да ли је геј родитељство лоше за децу”, требало „да се питају на који начин савремени дискурси сексуалности одржавају основну идеју да су лезбејске и геј породице суштински различите и, заправо, мањкаве. Али, да бисмо се ово запитали, мислим да нам је потребан шири спектар истраживања лезбејског и геј родитељства који укључује интерпретативну методологију, која се не ослања на пуки извештај о чињеницама, а који иде даље од опседнутости подацима који се тичу последица (obsession with outcome-based evidence). Квалитативне, дубинске студије, па чак и лична виђења која долазе од лезбејских и геј родитеља и њихове деце, даће нам извесну `толеранцију за комплексност` (Gubrium and Holstein, 1997: 13), која је неопходна да би се истражила сва разноликост лезбејског и геј живота” (Hicks, 2005: 165). Дакле, истраживачи не би смели да се питају да ли има разлике, или да те разлике покушавају да квантификују, већ да се труде да разумеју и прихвате сву „комплексност” и „разноликост лезбејског и геј живота”.

Са друге стране, Регнерусова па и Марксова студија (Regnerus, 2012a; Marks, 2012), објављене у угледном часопису *Истраживања у друштвеним наукама* (Social Science Research) – а што су студије за

које смо видели да доводе у питање „нема разлике” закључак из досадашњих истраживања (Маркс), односно да на већем и случајном узорку показују да ипак „има разлике” (Регнерус) – изазвале су бурну дебату. Око две стотине социолога и психолога који се баве ЛГБТ проблематиком, у заједничком писму уредништву овог часописа (Gates et al., 2012), протестовало је због објављивања Регнерусовог „има разлике” чланка. Они су тврдили да је поступак рецензије био сумњиво кратак за стандарде часописа (5 недеља, док је уобичајена процедура 2–3 месеца) и да у рецензирању нису учествовали „научници са експлицитном стручношћу у истраживањима ЛГБТ породица” (Gates et al., 2012: 1351). Замерили су Регнерусу што је хомосексуалност родитеља утврдио на основу исказа њихових кћери и синова, а не непосредно, као и што је у узорак породица лезбејских мајки и геј очева укључио све за које су њихови потомци известили да су имали „романтичне” (сексуалне) истополне везе, без обзира да ли је и колико дуго истополни партнер живео са дететом у истом домаћинству (Gates et al., 2012: 1350–1).

Дарен Шеркат, као члан Уредничког савета часописа (Board of Advisory Editors), такође је проблематизовао поступак рецензије за оба чланка, тврдећи да главни уредник, проф. Џејмс Рајт (James D. Wright), није добро одабрао рецензенте: сви су били мушкарци, старији од 50 година, специјалисти за квантитативна истраживања породице и породичних односа, а „квантитативни истраживачи породице теже да буду конзервативни” (Sherkat, 2012: 1347). Такви рецензенти по Шеркату нису ни могли да уоче мане ових чланака, мада Шеркат додаје да тиме не тврди да код Рајта постоји идеолошка предрасуда: Уредник је у ранијим бројевима часописа објавио и Шеркатов рад о хомосексуалности „који је писан са становишта заговорника грађанских права” ЛГБТ особа (Sherkat, 2012: 1348). Ипак, Шеркат пребацује Рајту као уреднику да није био довољно упоран у потрази за одговарајућим рецензентима или приказивачима (ту изричито помиње Шарлот Патерсон као бољи избор), те да није био опрезан објављујући оба спорна текста у жеку кампање за председничке изборе 2012. у којој је питање геј брака било једно од важнијих тема. Тим неопрезом је пружио могућност конзервативним противницима геј брака да већ сутрадан по објављивању цитирају Регнерусов чланак у својим антигеј списима (Sherkat, 2012: 1348–9). Уредников преступ, по Шеркату, састоји се у томе да је био свестан да ће и у научној дебати о ЛГБТ питању Регнерусов чланак од сада морати бити навођен, критички или афирмативно, што ће значајно увећати цитираност часописа. Управо због повећања импакт фактора

часописа, тврди Шеркат, Рајт је објавио рад који је морао бити одбијен само да је пажљивије обављена процедура рецензирања. Шеркатов закључак је да се такви уреднички пропусти могу избећи само уласком нових кадрова у уредништво, које је „исувише старо, стрејт, бело и мушко” (Sherkat, 2012: 1349).

Сличне примедбе као и Шеркат имао је и Дон Барет. Он је такође изразио забринутост што су објављени чланци написани тако да остављају могућност да буду коришћени у „законским поступцима против права гејева” (Barrett, 2012: 1355). Као уредник за ЛГБТ питања *Међународне енциклопедије друштвених и бихевиоралних наука* (International Encyclopedia of Social and Behavioral Sciences, друго издање), чији је главни уредник управо Џејмс Рајт, Барет каже да је био „веома забринут откривши да је Марксов, а нарочито Регернусов чланак објављен у часопису који он (Рајт – С. А.) уређује”, питајући се „како је (Рајт – С. А.) могао да објави такве проблематичне и политички безосећајне (politically insensitive) чланке?”. Међутим, „након размене више електронских писама са Џимом (Рајтом – С. А.), уверен сам да он подржава геј ставке (gay issues) као што сам и раније мислио” (Barrett, 2012: 1356). Стога овај случај по Барету само сведочи како се може „оклизнути (slipped) и уредник који је генерално наклоњен геј правима”, што значи „да би слични проблеми вероватно довели и до пропуста других уредника”, те ово мора да послужи као поука за све (*исто*).

Изнете су и примедбе које се не тичу само „политике истине”. Дејвид Егебин каже да Марксова и Регнерусова студија, иако провокативне, заправо „ништа не доказују” (Eggebeen, 2012: 775). Марксова студија само осликава колико је тешко истраживати једну малу, маргинализовану, па и стигматизовану скупину, а при томе задовољити високе научне критеријуме успостављене у истраживањима великих, друштвено неспорних група (Eggebeen, 2012: 776). Са ширењем и друштвеним прихватањем лезбигеј домаћинства, као и са повећањем фондова за ову врсту истраживања, моћи ће се доћи и до научно релевантнијих резултата (*исто*). Са друге стране, Регнерусово истраживање, иако рађено на узорку „већем и ближем националној репрезентативности од ма ког другог грозда података коришћеног у ранијим студијама” ипак је „далеко од идеалног” (Eggebeen, 2012: 777). Наиме, обе групе испитаника који су расли у лезбо односно геј домаћинства по својој бројности (175 и 73) су и даље мање од 393 испитаника колико Маркс (2012: 747), позивајући се на уобичајене критеријуме АРА, тврди да је минимум нужен за детектовање разлике у исходима (*исто*).

Пол Амато се слаже са Марксом да је АРА претерала када је тврдила да „ниједна студија није пронашла да су деца лезбејских и геј родитеља у неповољнијем положају у било ком значајнијем погледу у односу на децу хетеросексуалних родитеља” (АРА, 2005: 15; подвукао С. А.). Сарантакосова студија такав исказ једноставно чини не сасвим истинитим (Amato, 2012: 771). Али, ако се урачуна и Регнерусово истраживање, онда, по Амату, „огромна већина студија” и данас показује да „нема разлике” (исто). Марксове замерке на узорак коришћен у тим истраживањима стоје, сматра Амато, али реч је о реткој појави да би се могао користити уобичајени случајан узорак. Рецимо, од 18.000 мајки у једном лонгитудиналном истраживању свега 18 њих су биле лезбејке (исто). И сам Регнерус је користио базу података чију основу чини 15.058 испитаника, међу којима је нађено свега 175 њих са лезбејским мајкама и 73 њих са геј очевима. „Испитати велики број људи како бисте пронашли мали број случајева скуп је поступак када је реч о времену и новцу. Из тог разлога, велики случајни узорак – како то препоручује Маркс – мало је вероватно да ће се икада појавити у овој врсти истраживачке литературе”. Ипак, закључује Амато, „Студија нове структуре породице (база података коју је Регнерус користио – С. А.) вероватно је нешто најбоље чему се можемо надати, барем у блиској будућности” (Amato, 2012: 772).

У одбрану Регнерусове студије као академски коректне устала је група од 27 друштвених научника, у писму објављеном у *Social Science Research* (Johnson et al., 2012). Регнеруса је у истом часопису бранила и Синтија Озборн, социолог породице, која каже да је „Регнерусова студија једна од најсвеобухватнијих и најригорознијих студија спроведених у овој области до сада” (Osborne, 2012: 779; исто и 780). Регнерусова студија „потврђује да постоје значајне разлике између група након одговарајуће контроле, премда он (Регнерус) не даје теоретско образложење због чега ове разлике постоје” (Osborne, 2012: 782).

На замерке је одговорио и Џемс Рајт, главни уредник часописа (Wright, 2012). Регнерусов текст је заиста прихваћен за штампу за 6 недеља, али је та брзина узрокована жељом уредника да га „спари” (што је уобичајена пракса овог часописа) са тематски сличним текстом Маркса, одраније већ усвојеним за штампу. Рајт је стандардним писмом замолио рецензенте Регнерусовог рада да дају мишљење у уобичајеном року од 28 дана, и добио позитивне рецензије већ после 6, 7 и 13 дана. Тако брзи одговор – на који уредништво није имало утицаја – омогућило је брз одлазак у штампу

Регнерусовог текста. Када је пак реч о избору рецензената, Рајт се за оцену Марксовог и Регнерусовог чланка обратио на 9 адреса и добио 6 позитивних одговора (по три за сваки рад). Пет од тих шест рецензената стандардно оцењују текстове за овај часопис, а сви су истакнути стручњаци у области истраживања породице (неки чак и „social science superstars”). Избор рецензената није вршен по мерилу да ли су они „конзервативни” или „либерални” у вези с неким (ЛГБТ) питањем, већ да ли су стручни за дато истраживачко поље. Ипак, испоставило се да је троје рецензената „конзервативно”, а троје „либерално” или „умерено”, а сви шесторо су закључили да су ови радови „вредни објављивања”. Наравно да сваки главни уредник жели да повећа импакт фактор свог часописа, али у *Social Science Research* се то не ради тако што се намерно објављују контроверзни текстови. Објављивање чланака у овом часопису није рефлексивна било које теме из председничке кампање, а уредништво није могло претпоставити да ће објављивање ова два текста изазвати толико злонамерних оптужби о сврставању уредништва на било коју страну у актуелним политичким дебатама (Wright, 2012).

И Регнерус је одговорио на примедбе (Regnerus, 2012б). Од 175 лезбејских мајки из узорка њих 85 је живело једно време са партнерком и дететом (31 до једне године, 20 од једне до две, пет три, осам четири, итд). Нестабилност овакве породичне структуре, без обзира да ли родитељ живи са својим „романтичним партнером” или не, има утицај на децу, нарочито ако се она упореде са децом која одрастају у стабилним (традиционалним) породицама (са оба биолошка родитеља). Ако је генерализација на основу досадашњих истраживања (рађених на не-случајном узорку) тврдила да „нема разлике”, онда се после овог истраживања (на случајном узорку) показује да се традиционална породица мора *искључити* из те генерализације (Regnerus, 2012б: 1368–9). Нестабилне хетеросексуалне (м/ж) заједнице (кохабитација) *не могу бити мање неповољне* за децу од нестабилних хомосексуалних заједница (кохабитација), што значи да ж/ж и м/м заједнице *нису* изузетак (а што је имплицирало „нема разлике” становиште; Regnerus, 2012б: 1377).

Фактор нестабилности, опет, не значи да се фактор хомосексуалности мора изоставити из анализе. Када социолог разматра феномен пушења, он не може изоставити податак да далеко више мушкараца пуши од жена, иако пол пушача не утиче на индивидуално избијање болести. Зато веза стабилности и сексуалне припадности партнера у некој заједници остаје легитиман предмет социолошких разматрања. Једна шведска студија показује да после тамошње

легализације лезбигеј бракова, постоји разлика у вероватноћи да ће се брак распасти. Та вероватноћа је 13 посто за м/ж бракове, 20 посто за м/м бракове и 30 посто за ж/ж бракове (након 6 година заједничког живота; Andersson et al., 2006: 96; према Regnerus, 2012б: 1370). Разлика која постоји у трајности између м/м и ж/ж брака, дакле, показује да друштвена стигма *није* једини фактор нестабилности лезбигеј заједница, односно да и *пол* партнера игра улогу. Ако су истополне (ж/ж и м/м) заједнице нестабилније од хетеросексуалних (м/ж) заједница због пола партнера, а нестабилност је у узрочној вези са добробити детета, онда такође становиште да, када је реч о дечијој добробити, „нема разлике” између лезбигеј и хетеросексуалних родитеља, не може имати искуствену основу (*исто*).

* * *

Другачијим путем су, међутим, кренули Стејсијева, Библарц и Рединг. Стејсијева и Библарц су поново прегледали истраживачке податке изнете у 21 студији о хомосексуалном родитељству и закључили да „наше пажљиво преиспитивање налаза о којима оне извештавају указују на то да у неким димензијама – посебно у оним које се тичу рода и сексуалности – сексуална оријентација родитеља је ипак од веће важности по њихову децу него што ови истраживачи тврде. (...) Деца лезбигеј родитеља показују мање традиционални тип рода и вероватно ће бити отворенија за хомоеротске везе” (Stacey and Biblarz, 2001: 167; 170). Стејсијева и Библарц, наиме, налазе да су у овим студијама „истраживачи често занемаривали налазе који указују на разлику која се тиче дечјег рода и сексуалних преференција и понашања” (Stacey and Biblarz, 2001: 159). Подаци, међутим, сугеришу да ће деца одгајана од стране лезбигеј родитеља знатно чешће искусити хомоеротску привлачност, разми-шљати о хомосексуалним везама или почети и сама да се хомосексуално понашају (Stacey and Biblarz, 2001: 170–1). Прећутки-вање тих налаза може се разумети као жеља истраживача да не дају муницију „хетеросексистичкој идеологији”, како се не би поткопала политичка и судска борба за остваривање права лезбигеј родитеља. Али, „нити је интелектуално поштено, ни политички мудро заснивати захтев за правдом на темељима који се могу емпиријски доказати као погрешни” (Stacey and Biblarz, 2001: 178).

До сличног закључка долази и Рединг, који каже да, уз сва методолошка ограничења, студије ипак јасно показују да постоје „разлике у сексуалном идентитету и сексуалној оријентацији деце која су одрасла у лезбигеј наспрам оне у хетеросексуалним

домаћинствима” (Redding, 2008: 147), те да „истраживања указују да ће деца коју су одгајали лезбигеј родитељи вероватније да развију хомосексуалну оријентацију” (Redding, 2008: 133). Рединг се, између осталог, осврће и на Бејлијеву студију (Bailey et al., 1995), у којој је испитивана сексуална оријентација одраслих синова геј очева. Бејли је утврдио да је 9 посто синова и само постало геј или бисексуалац (што је више од уобичајене стопе, која се креће од 2 до 5 посто; Redding, 2008: 149). На Бејлијеве налазе позивају се и Стејсијева и Библарц, када кажу да „ова студија такође пружа доказе за умерени утицај трансмисије родитељ-дете на сексуалну оријентацију” (Stacey and Biblarz, 2001: 171). Сам Рединг, уз Бејлијеве резултате, анализира и налазе из студије Голomboкове и Таскерове, као и неке друге, да би закључио како „узети заједно, сви ти налази показују да на дечју сексуалну оријентацију може утицати кућно окружење као модел прихватања хомосексуалности” (Redding, 2008: 149; више истраживачких студија објављених у раздобљу 2000–2012, која то недвосмислено потврђују, наводи и Schumm, 2012: 1363).

Међутим, Стејсијева, Библарц и Рединг сматрају да то што ће деца коју су одгајали лезбигеј родитељи вероватније развити хомосексуалну оријентацију не мора, само по себи, да буде ништа лоше. По Стејсијевој и Библарцу негативан став према таквом исходу представља „прихватање хетеросексуалног родитељства као златног стандарда” због чега „разлике подразумевају мањкавост” (Stacey and Biblarz, 2001: 162). Зато се они залажу да се „закорачи иза хетеронормативности” (Stacey and Biblarz, 2001: 163), како у концептуалном, тако и у истраживачком смислу. „Када истраживачи занемарују значај неких налаза о постојању разлика, они пропуштају јединствену прилику да у потпуности искористе предности `природне лабораторије` коју појава лезбигеј родитељства пружа за истраживање учинака и добити од рода и сексуалног идентитета, идеологије и понашања” (Stacey and Biblarz, 2001: 162–3). Ако се деца одгајана у таквим „социјалним лабораторијама” (Stacey and Biblarz, 2001: 179) по нечему и „удаљавају од традиционалних родно заснованих норми” (Stacey and Biblarz, 2001: 171), то не би смело бити спорно у „једном демократском, сексуално плуралистичком друштву” које негује „емпатију за социјалну различитост” (Stacey and Biblarz, 2001: 177).

Исто мисли и Рединг. Тачно је, пише он, да „истраживања указују да ће деца коју су одгајали лезбигеј родитељи вероватније да развију хомосексуалну оријентацију, али то не треба и не може се посматрати као негативни исход” (Redding, 2008: 133). Такав налаз никако не би смео да има последице на јавну политику у друштвима

која признају плуралитет и диверзитет (Redding, 2008: 150). Хомосексуалност није болест, да бисмо се морали плашити њеног ширења међу децом (Redding, 2008: 150). „Иако деца одгајана од стране лезбигеј парова имају нешто веће шансе да развију хомосексуалну оријентацију, овакав исход се не може посматрати као негативан ако, као друштво, поштујемо плурализам и разноликост” (Redding, 2008: 192).

Искусвена истраживања и „политика истине”

На основу овог прегледа различитих тумачења налаза истраживања деце која одрастају у домаћинствима истополних парова може се разумети колико је стварност сложенија од тврдње да „није доказано да ће *било какве* значајне разлике у одгајању деце произаћи као резултат чињенице да су их одгајали родитељи истог пола, а не родитељи различитог пола” односно да „истраживања *доказују* да (...) лезбејске мајке и хомосексуални очеви, као и истополни парови могу да створе породичну атмосферу и одгаје здраву и добро прилагођену децу” (Мршевић, 2009: 82; 81; моје подвлачење).

Уопште, из овог прегледа се може видети у којој мери и ваннаучни чиниоци могу утицати на читање и тумачење налаза научних истраживања, на генерализацију тих налаза, а поготово на даље представљање тако добијених генералних закључака у широј јавности. У тим ваннаучним шумовима често се губе истанчаности и финесе које, између осталог, сачињавају науку. Ако научник, рецимо, каже да „није доказано да су м/м парови лошији одгајатељи од м/ж парова” – зато што, једноставно, није било таквих истраживања – тај исказ до шире публике, након што прође кроз већи број различитих посредника, на крају може доспети у облику: „научници су *доказали* да су м/м парови једнако добри родитељи као и м/ж парови”.

Сама истраживања, налази и тумачења, спадају у домен науке. Али чим на сцену ступе разни комитети који треба да формулишу званичан став струке, затим адвокати који заступају неког од родитеља у судским споровима о старатељству над децом, па лоби групе које „гурају” одговарајућу промену институционалних аранжмана у законодавним телима, те новинари који о свему извештавају – ступамо у домен политике, где се неспоразуми и погрешне интерпретације готово да не могу избећи. Комитет може и најпажљивије да формулише закључак – рецимо, да истополна сексуална оријентација родитеља не мора нужно и увек негативно

утицати на дете, па да стога не може бити основ за ускраћивање нечијих родитељских права (што је била интенција АРА у давању стручног мишљења на судовима). Али и тако пажљиво сročена формулација често може, као у игри глувих телефона, на крају да заврши као тврдња да цела струка, из неке научне области, подржава давање деце на усвајање истополним паровима⁵⁷.

Оно што можемо да претпоставимо јесте да основна антрополошка и социолошка знања указују да ипак тешко да може бити „исто” уколико дете одгајају његови родитељи (односно мушкарац и жена), са ситуацијом у којој то чине, рецимо, пар мушкарац-мушкарац, или само мајка, или само отац, или отац и помајка/маћеха, или мајка и поочим/очух. Није само ствар предрасуда осећај да је дете без мајке или оца ускраћено за једну специфичну састојницу љубави и бриге, те да то не може а да не остави и извесног трага на психолошко стање и социјалне изгледе детета. Постоји и више студија које потврђују специфични значај присуства, рецимо, *оца* за емоционално и психолошко здравље детета, као и за успешну дететову социјализацију (рецимо: Lamb and Lewis 2010; Sarkadi et al., 2008; Rohner and Veneziano, 2001; Furstenberg, 1998; Popenoe, 1996; Biller, 1993; Dawson, 1991). Исто је и са *мајком* (Hunter, 1997). Отац и мајка, мушки и женски део пара, на различите, али допуњујуће начине одгајају децу. „Чак и код старије деце”, пише Поупеној, „очев начин подизања детета није истоветан као мајчин. Мушкарци обично више наглашавају игру, него бригу, а њихова игра ће вероватније укључивати и нешто грубљи приступ. У ставовима и понашању мајке имају тенденцију да буду одговорне, а очеви чврсти; мајке нагласак стављају на емоционалну сигурност и узајамни однос, а очеви на надметање и преузимање ризика; мајке се обично више брину за

⁵⁷ Тако је Америчка академија породичних лекара (American Academy of Family Physicians), 15. октобра 2002. закључила да „подржава законске прописе који промовишу сигурну и васпитну средину, што укључује психолошку и правну сигурност за сву децу, укључујући и ону која су усвојена, без обзира на сексуалну оријентацију родитеља”. То је, међутим, *Washington Blade* (The LGBT Community News Source; <http://www.washingtonblade.com/>) протумачио, десет дана доцније, као да је подршку геј усвојењу дало „93.000 породичних лекара из AAPL” (према: „Додатак IV”, штампано у Пол Камерон, *Хомосексуалност: одабрани чланци*, Београд 2003, Ихтус, стр. 127–131; нажалост, VB и AAPL немају интернет архиву, па за ове цитате нисам успео да нађем директну потврду преко интернета; тако су сви наводи дати према извору који није академски и који стога треба узети с резервом).

тренутну добробит детета, а очеви за дететову дугорочнију аутономију и независност” (Popenoe, 1996: 11).

И деца коју одгаја мушко-женски пар, од којих је само један партнер отац или мајка детета, често се различито третирају, подижу и осећају, него деца која расту код оба биолошка родитеља (Case, Lin and McLanahan 2000; Cooksey and Fondell 1996; McLanahan and Sandefur 1994; Thomson, Hanson and McLanahan 1994; Thomson, McLanahan and Curtin 1992; Amato 1987). Партнери оца или мајке ипак се, у многим случајевима, другачије понашају према деци него сам биолошки родитељ. Како показују нека истраживања (Case and Paxson, 2000; Anderson et al., 1999; Anderson et al., 1999; Zvoch 1999; Daly and Wilson 1998; Emlen 1998; Russell, 1984), неболошки родитељ је склонији да нешто мање брине о здрављу пасторка, мање улаже у његово високо образовање, мање му времена посвећује, има емоционално хладнији однос, чешће га занемарује или злоставља, итд. Наравно, у питању је статистичка вероватноћа, не нужна предикција понашања већине партнера биолошког родитеља.

У том смислу се може рећи да деца коју одгајају истополни парови могу, на неки начин, бити двоструко ускраћена. Она расту без (бар) једног биолошког родитеља. И друго, она расту без породичног додира са једним од полова. У мери у којој, рецимо, очев партнер може да испуњава функцију мајке, или мајчина партнерка улогу оца, може се и тврдити да „нема разлике” између такве и уобичајене породичне средине. Али то је тврдња која нема потврду у стварности⁵⁸. Уосталом,

⁵⁸ Колико очев партнер заиста може да замени мајку, види се из извештаја двојице истраживача и „геј очева” (Bigner and Bozett, 1990). Они пишу да је „геј култура самачки оријентисана (singles oriented), и чине је појединци који често имају мало дугорочних обавеза, мало или нимало финансијске одговорности за друге, и изразити нагласак на личну слободу и аутономију”. Они такође описују колико се често геј очеви сусрећу са „дискриминацијом и одбацивањем од стране других гејева који нису очеви, којима се не допада такво ограничење слободе и који показују мањак разумевања, па чак и ниподаштавање, за место које деца заузимају у нечијем животу. (...) Љубавно везивање (liaisons) доноси неуобичајену напетост због осећања љубоморе према деци које често имају мушки партнери, али и због сазнања да ће геј отац обично задржати јаку, па чак и предпостављајућу (preferential), везаност и приврженост према својој деци” (Bigner and Bozett, 1990: 159; наведено према: Morgan, 2002: 109–110). У лезбејској заједници ситуација је нешто боља, али и тамо постоји доста јако „антипородично, антидечеје нагнуће” (anti-family, anti-children slant; Lott-Whitehead and Tully, 1999: 251; наведено према: Morgan, 2002: 109–110).

нешто слично признаје и сама Зорица Мршевић, када пише: „Однос родитеља је важан модел за учење, и за децу је важно да имају као узор родитеље различитог пола, тако да се као проблем јавља оно што би се могло назвати `преобиле информација о једном полу, а недостатак о другом`” (Мршевић, 2009: 83).

Такође, друштвени научници би вероватно морали да буду нешто опрезнији у извлачењу закључака са крупним институционалним последицама по друштво из својих (и туђих) истраживања, поготово када се та истраживања, у методолошком и епистемолошком смислу, налазе тек у почетној, пилот или нелонгитудиналој фази. У том смислу се, поготово код критичара увођења установе бесполог брака (*genderless marriage*; рецимо Stewart, 2006: 68–69; FT, 1997), често прави поређење са својевременом променом у поступку развода (увођење тзв. развода без кривице) и тадашњем стању истраживања о деци разведених родитеља (на ову паралелу указује и Osborne, 2012: 782). Почетком седамдесетих, наиме, када је у САД уведен развод без кривице (*no-fault divorce*) још увек није било озбиљнијих лонгитудиналних истраживања утицаја развода на децу (Guidubaldi et al., 1983: 300). Чак и деценију доцније у прегледним чланцима се упозоравало да је „изненађујуће колико је мало урађено да се доспе до искуственог разумевања утицаја родитељског развода на децу” (Guidubaldi et al., 1983: 300).

Постојећа истраживања, дакле, почетком седамдесетих, указивала су да одрастање деце без једног од родитеља (најчешће оца) ствара извесне проблеме, али се код већине деце само једним испитивањем ипак нису могле открити неке веће разлике у односу на децу из целих породица. За дечаке предшколског узраста који одрастају без очевог присуства, рецимо, изналажено је да су феминизованији (по Gough Femininity Scale), мање агресивни и више зависни, али за девојчице чак ни те разлике нису проналажене (Santrock, 1970). Нека истраживања су, међу таквим дечацима, налазила мала одступања од уобичајених преференција ка полним улогама (Greenstein, 1966; McCord, McCord, & Thurber, 1962; Miller, 1961; Mitchell & Wilson, 1967; Terman & Miles, 1936), а нека нису откривала било какву разлику (Biller, 1968; Barclay and Cusumano, 1967). Ламб (Lamb, 1977: 177) своју студију закључује тврдњом да, док су деца разведених родитеља, у поређењу са децом из целих породица, у психолошком смислу несумњиво „под ризиком, није могуће тачно навести (*to specify flatly*) учинке развода, будући да не постоје последице (*sequelae*) које могу бити набројане као нужни производи развода и распада породице”. Истраживачи су

закључивали да развод може да доведе до различитог (different), али не нужно и до ометеног (disturbed) обрасца дечјег развоја (Kurdek & Siesky, 1978).

Штавише, неки истраживачи (чак и доцније) сматрали су да се стрес који дете доживи током и после развода родитеља не може нужно приписати растави или искуству живота са једним родитељем, већ пре дететовој узнемирености због свађа родитеља пре, током и након развода (Emery, 1982). Како се разводом уклањају напетости и страх који су присутни у породицама које лоше функционишу, указивали су неки истраживачи, то може заправо поспешити дечји развој (Kurdek & Siesky, 1978). Деца из једнородитељских породица чак могу постати бољи доносиоци одлука од деце из целих породица (Hutchison and Spangler-Hirsh, 1989: 21–22). У том смислу је Шлезинџер тврдио да је, када је у питању ометање дечјег развоја, „мит о разводу разорен” (Schlesinger, 1982: 6). Поједини истраживачи су објашњавали да на лоше расположење детета чији су се родитељи развели заправо више утиче нелагода, напетост, па и патња које због развода осећају сами родитељи (један, или обоје), него сам чин раставе. Ако би се родитељи понашали као да је у питању нормална ствар, аргументисало се, ни деца не би била толико узнемирена (Hutchison and Spangler-Hirsh, 1989: 21).

Стога се развио читав правац у делу психологије који се, зарад бољег осећања деце, залагао за максималну социјално-вредносну „нормализацију” развода. Рецимо, Констанс Аронс је написала књигу *Добар развод*, у којој је захтевала да друштво и родитељи развод посматрају првенствено као транзицију (shift) из мононуклеарне у „бинуклеарну породицу” (binuclear family; Ahrons, 1995: xi). Разлика између првих и других наводно је само у томе што мононуклеарне породице живе у једном домаћинству, а бинуклеарне у два. „Породица наставља да буде једна јединица (unit)”, објашњава Аронсова, „иако је дошло до преласка њене структуре из мононуклеарне у бинуклеарну” (исто). Овим „здравим језиком”, пише ауторка, „желим да нормализујем разведене породице стављајући их у исти ранг са нуклеарним породицама” (Ahrons, 1995: 3). У том смислу и ауторка се придружује захтевима за „разбијање дубоко укорењеног мита” – да су „једине нормалне породице нуклеарне породице”, а да су „једнородитељске породице, геј и лезбејске породице, бинуклеарне породице и усвојеничке породице све лоше и ненормалне” (Ahrons, 1995: 3).

Дакле, и током тих седамдесетих година, лако бисмо могли замислити истоветну структуру аргументисања оној која данас

постоји код заступника бесполне концепције брака. И тада би се могло тврдити да истраживачки није непобитно утврђено да, у психолошком смислу, *има разлике* између деце разведених родитеља и деце која живе са биолошким родитељима. Из тврдње да таква разлика није научно утврђена, могло би се, такође, тражити како одговарајуће промене у институционалном аранжману, тако и социјално-нормативно (прескриптивно) изједначавање две друштвене категорије („бинуклеарне” са традиционалном породицом). Тешкоће које деца имају због развода родитеља објашњавале би се, из тог угла, првенствено „традиционализмом” и „затуцаношћу” друштвене околине, а не негативним последицама одвајања детета од оца или мајке, односно престанком постојања његове биолошке породице.

Међутим, у следеће три деценије, након потпуне легализације „лаког развода”, појавиле су се лонгитудиналне студије које су осветлиле и неке негативне димензије развода, када је у питању утицај на дечје психолошко стање, а које се, својевремено, нису могле изнаћи једним разговором са дететом. Са једне стране, тачно је да су деца много чвршћа бића него што смо често склони да претпоставимо, те да су у стању добро да поднесу многе тешкоће. *Већина* деце заиста неће имати веће психолошке или социјалне дисфункције због развода родитеља. Док 10 посто деце из очуваних бракова у САД има озбиљније психолошке или социјалне проблеме, тај постотак код деце из разведених бракова неће прећи 50 посто, него ће порастати „само” до 25 посто (Hetherington & Kelly, 2002).

Дакле, за децу разведених родитеља је само *вероватније*, али не и *неопходно*, да ће имати тешкоћа у школи, проблеме са понашањем (behavior problems), осећај мање вредности (negative self-concepts), невоље с вршњацима (све у: Amato and Keith, 1991), лошије оцене у школи (McLanahan, 1999), мање „финансијског, друштвеног, хуманог и културног капитала” (Sun & Li, 2001), осећај потиштености (depressed moods), да ће имати више разговора са стручњацима за ментално здравље, да ће напустити школу пре дипломирања, да ће се и сами развести (све у: Emery, 2004), да ће, уопште, имати више тешкоћа у интимним везама (Amato, 2000; Wolfinger, 2000; Chase-Lansdale, Cherlin, & Kierman, 1995), као и да ће дуго имати болна сећања, односно да ће патити од осећаја губитка и жалости (Kelly & Emery, 2003). Једноставно, за децу из разведених бракова све ове лоше ствари само су *већи ризици*, не и *неизбежни догађаји* који ће већину њих да погоде.

Али то не значи да ако утврдимо да нека појава (на срећу) не оставља озбиљнији негативни траг на *већину* људи тиме ту појаву

можемо да прогласимо вредносно неутралном. У том смислу је занимљив налаз лонгитудиналне студије Џудит Волерстин и сарадница (Wallerstein, Lewis and Blakeslee, 2000). Волерстинова је разговарала са 93 особе које је 25 година раније интервјуисала као децу разведених родитеља, за потребе својих тадашњих студија о разводу (Wallerstein and Kelly, 1980; Wallerstein and Blakeslee, 1989). Најмлађа од те деце су, приликом најновијег разговора, била у позним двадесетим годинама, а најстарија у раним четрдесетим. Само седморо њих је изјавило да сада мисли да је у новом дому имало добар однос са очухом или маћехом. Две петине њих и даље није било у браку, а две трећине је изјавило да не жели да има децу. Три пута мање њих, у односу на децу из очуваних биолошких породица, имало је финансијску потпору за студирање. Заправо, Волерстинова је сада морала да закључи да су последице развода по децу *кумулятивне* и да крешендо достижу тек када деца поодрасту, то јест у њиховим двадесетим и тридесетим годинама.

Због сличних налаза, до којих се долазило и у другим истраживањима утицаја развода на децу, није мало психолога који су променили мишљење шта је за децу боље – лош брак или развод њихових биолошких родитеља. Психолог Мери Пифер (Mary Pipher) рецимо пише: „У позним седамдесетим годинама (двадесетог века – С. А.) веровала сам да је деци боље да буду са срећним самохраним родитељем, него са родитељима који су у несрећном браку. Мислила сам да је развод боља опција од борбе да се изађе на крај са лошим браком. Сада сам схватила да у пуно породица деца нису у стању ни да примете да ли су њихови родитељи незадовољни или задовољни (браком – С. А.). С друге стране развод ће многу децу јамачно да изломи” (наведено према FT, 1997). Зато ће данас психотерапеути избећи да олако кажу како ће развод било коме донети „позитивна и ослобађајућа искуства”, а многи ће указати и да „одбијање да се признају канцерогене последице развода по друштво може довести до даљег разарања друштвеног ткива, чија поправка може да потраје деценијама” (наведено у: FT, 1997).

Али, морамо уочити да су се обрасци понашања у међувремену променили, а да је извесна друштвена штета већ учињена. Некада је, наиме, грижа савести због деце спречавала многе брачне парове са несугласицама да се одмах разведу. Они су улагали додатне напоре да несугласице превазиђу, а многи су у томе и успевали. Али онда је – захваљујући можда и површним и олаким закључцима појединих стручњака – јавност прихватила идеју да је „боље добар развод него лош брак”. Некада је (1962) половина жена сматрала да због деце

треба остати у браку, чак и када он не функционише. Међутим, 32 године доцније (1994), тај удео је, код оба пола, пао на 15 посто (SOU, 2007: 23). „Пажљиве анализе статистике о разводима показују да је, почевши око 1975, присуство деце у браку постало веома слабаши инхибитор развода” (SOU, 2007: 23; аутори се овде позивају на Waite and Lillard, 1991; Heaton, 1990; Morgan, Lye and Condran, 1988).

Епидемија развода, током тих тридесетак година, променила је породичну структуру САД. Од 1960. стопа развода се удвостручила, а вероватноћа да ће се (први) брак распасти данас је између 40 и 50 посто (SOU, 2007: 18). Сваке године милион деце у САД чује од својих родитеља „Ми се разводимо” (SOU, 2007: 24). Док је 1960. свега 9 посто деце живело само с једним родитељем, 2005. тај удео се попео на 28 посто (исто). Брзи и лаки распади бракова приближили су ову установу кохабитацији, тако да се и бракови ређе склапају него пре. Број венчања на 1.000 неудатих жена старијих од 15 година пао је у САД са 76,5, колико је било 1970, на 40,7, у 2005. години (SOU, 2007: 17). Смањивање разлике између брака и кохабитације, уз промену сексуалног морала, довело је до огромног пораста удела деце која се рађају ван брака. Док су 1960. свега 5,3 посто деце донеле на свет мајке које нису удате, тај удео се данас (2005) попео на 36,8 посто (SOU, 2007: 25). Од све деце у домаћинствима невенчаних парова, чак 70 посто њих не живи са оба биолошка родитеља (SOU, 2007: 25).

Било би, наравно, претерано рећи да је до оваквог развоја прилика дошло само због увођења установе „лаког развода”, а још мање зато што су се резултати појединих научних истраживања неоправдано генерализовали или погрешно тумачили. Али можда не би било сасвим погрешно рећи да је општој атмосфери повлађивања „лаком разводу” донекле допринело и површно и помодарско закључивање појединих стручњака о „стварној добробити за децу”, те одсуство озбиљнијих, лонгитудиналних истраживања на ту тему.

У сваком случају, расправа о статистичкој значајности и друштвеном значају налаза истраживања деце која одрастају у домаћинствима истополних парова веома је корисна за наше боље разумевање домета и ограничења оних делова друштвених наука који почивају на искуственим истраживањима, као и за перцепцију како „режима истине” који владају у појединим струкама, тако и праксе позивања на научна истраживања у друштвеним и политичким борбама. И сама наука, а поготово друштвене и хуманистичке дисциплине, може се посматрати као социјално поље на ком делују различите друштвене мреже и испреплетени интереси (Шкорић,

2010). Нису нетачна ни мишљења да су поједини научници у академским хуманистичким дисциплинама можда и превише оптерећени идејом потпомагања социјалне трансформације, као кључног задатка струке (критички о томе: Searle, 1990; Gross and Levitt, 1998; Шкорић, 2010). Са друге стране, постоји и мишљење да је основни задатак науке чврсто сведочење истине, да је то, уједно, и најбољи начин да се друштву помогне, те да је за саму науку – управо због њене кумулативне природе – начелно боље да буде ригиднија и конзервативнија у прихватању (или одбијању) методолошких и теоријских иновација, као и у саопштавању резултата, него да се поводи за идејом различитих врста „пожељних” дубинских трансформација (Polanyi, 1963; Шкорић, 2010). Избор између ова два приступа „етици позива” лична је ствар сваког научника. Али наш основни задатак остаје заједнички: трагање за истином, те њено саопштавање у облику универзално проверљивих исказа, а све у доброј вери да истина мора бити на корист целог друштва.

Пета глава

ШКОЛСКА „КВИР ИНКЛУЗИЈА”: ТЕЖЊЕ И ОТПОРИ

Уношење ЛГБТ садржаја у градиво (curriculum) и штиво (syllabus) намењено ученицима основних и средњих школа постављено је на друштвени дневни ред у Србији захтевом поверенице за заштиту равноправности, Невене Петрушић, просветним властима да се у „наставне садржаје и наставну праксу” угради „представљање различитих модела породице у савременом друштву, као што су самохрани родитељи, старатељске породице, право истополних партнера на породицу” (Танјуг, 2011). Петрушићева сматра да се у српским уџбеницима искључиво заговара „модел нуклеарне хетеросексуалне породице која је заснована на браку”, а да се „хомосексуалност спомиње на свега неколико места, где се или своди на `поремећен однос хормона` или се помиње у одељку посвећеном проституцији” (цитирано у: Словић, 2011). „Она је навела да уџбеници заправо не подржавају инклузивно образовање” и да „у уџбеницима недостају садржаји који би на прави начин популарисали равноправност и толеранцију” (Танјуг, 2011).

Слично јавно упозорење недавно је изрекла и заменица заштитника грађана задужена за права детета, Тамара Лукшић Орландић. „Наши уџбеници су прилично старомодни, не негују довољно културу различитости, ненасиља, уважавања свих врста различитости, као ни особености ЛГБТ особа”, рекла је она. „Уџбеници из психологије, социологије, филозофије ту тему (лезбигеј домаћинства – С. А) уопште не помињу”, сматра Орландићева, што чини да „деца не добијају адекватне информације тамо где би то било сасвим логично,

у школи”. „Време је да наши уџбеници прођу оштру контролу”, истакла је заменица, наводећи да план и програм српских школа мора бити осавремењен, на основу чега ће се и правити нови уџбеници (Танјуг, 2013).

Нешто раније, и Петрушићева је позвала „образовне, здравствене и друге установе” да раде на „превазилажењу предрасуда и стереотипа” када су у питању „припадници и припаднице сексуалних мањина у Србији” (Блиц, 2011)⁵⁹. Петрушићева је, тако, подржала захтев Лазара Павловића, из Геј стрејт алијансе, који је након Параде поноса 2010. затражио „измене закона о основном и средњошколском образовању”, јер „домаћи образовни програми или игноришу постојање ЛГБТ особа или истополну сексуалну оријентацију третирају на социолошки, правно и медицински неприхватљив начин” (Павловић, 2010). Сличан захтев је и званично, 2008, Министарству просвете упутио Предраг Аздејковић, први човек *Квирија центра* (Стандард, 2008). Током 2011. Аздејковић је ову идеју актуелизовао, а начелно ју је подржао и Борис Милићевић, оснивач Геј стрејт алијансе и високи функционер СПС-а (Миловановић, 2011). И у Србији се, у „гејфрендли” медијима, већ помињу „деца која у српским школама трпе малтретирање због свог сексуалног опредељења” (Динић, 2011), а то је, као што ћемо видети у овом поглављу, један од главних разлога за школску квир инклузију.

Пре Петрушићеве, сличну јавну функцију обављала је Зорица Мршевић. Наиме, пре увођења функције повереника за заштиту равноправности (2010), део тих надлежности покривао је заменик републичког Заштитника грађана (омбудсмана) задужен за родну равноправност. На тој дужности се, 2008–2010, налазила Зорица Мршевић. Она се, у оквиру своје службе, такође активно залагала да се „у јавном простору доследно поштују правила недискриминативног понашања и вербалног изражавања у односу на (...) особе ЛГБТ оријентације” (Омбудсман, 2009: 1)⁶⁰. Као научна радница,

⁵⁹ Петрушићева је, том приликом, у опште прескриптивном контексту, навела као „оне који су били или јесу хомосексуалци и лезбијке” Андерсена, Чајковског, Бетовена, Леонарда, Микеланђела, Шекспира, Лорку, Елтону Џона, Шинејд О’Конор и Мартину Навратилову (исто).

⁶⁰ Док се Мршевићева налазила на поменутој дужности, Омбудсман је издао „Упутства за стандардизован недискриминативни говор и понашање”. Као „један од типичних видова дискриминације истополно оријентисаних људи” у Упутству је наведена пракса да се „у колективима или канцеларијским условима” „заузме комплетан неформални комуникациони простор

Зорица Мршевић је објавила књигу *Ка демократском друштву: истополне породице* (Мршевић, 2009) у којој се, као што смо видели у трећем поглављу, заложила за пуно признање истополних бракова у Србији, укључив и право на усвајање деце. У том контексту, Мршевићева је посебно нагласила значај дечјих сликовница и ране едукације за „процес прихватања истополних породица и њихове деце” (Мршевић, 2009: 87). Сматрајући да „невидљивост` неконвенционалних породица доприноси неразумевању и нетолеранцији”, она је у књизи истакла да је „најбоље деловати на дечји узраст пре него што се предрасуде створе и укорене” (*исто*). Као „један од многих примера” таквог позитивног деловања, Мршевићева је навела сликовницу за децу *Татин цимер* (Willhoite, 1991). Ево како је она ту сликовницу представила у својој књизи:

„Прва група слика: у првом плану дечак од 7–10 година прича како су се пре годину дана његови тата и мама развели и објаснили му да то значи да тата више неће живети са њима, али да ће се он са њим виђати често и, наравно, да тата њега и његовог млађег брата воли највише на свету. На слици се види тата како одлази са коферима, мама држи за руку млађег уплаканог сина. Обоје, и тата и мама, имају одлучне, у црту стиснуте усне, и тврде непоколебљиве погледе, док дечак стоји између њих збуњен, а око њега искачу знаци питања.”

„Друга слика: тата сада живи у стану у другом делу града, а од пре пар месеци има цимера Џона. Дечко га воли: татин цимер га води да скупљају разне инсекте, лептире и бубе, и помаже му да им после одреди стручне називе и врсте, прича му интересантне приче из биологије и показује му занимљивости у разним дебелим књигама. Сва тројица, дечко који прича, његов тата и татин цимер, иду заједно на пецање, на утакмице, понекад играју и фудбал. Увече гледају ТВ програм или видео-филмове за децу, при чему дечак седи мало у татином крилу, а мало у крилу његовог цимера, за кога каже да има готово исто нежне руке као и мама.”

„Трећа слика: тата и његов цимер заједно кувају, после тога заједно перу судове, а дечак им помаже. Наравно, тата и његов цимер

разговорима о својим брачним друговима, деци, проблемима у партнерским односима и сл. без покушаја да се иста пажња и простор омогући и онима који имају истополне партнере”. „Пажљиво и колегијално је”, каже се у Упутству, „уважити различитост искустава, чути и саслушати и тај део приватне приче (особа ЛГБТ оријентације – С. А.), без погрешних и увредљивих претпоставки, без изолације, подсмеха или чак бојкота свега што није хетеросексуално обојено” (Омбудсман, 2009: 5–6).

спавају у истом кревету (виде се двојица у пругастим пицамама, један чита књигу, а други зева и протеже се поред њега), а ујутру се заједно брију. Повремено се тата и његов цимер посвађају, али се убрзо и помире (виде се двоје како црвени у лицу вичу један на другог, а после тапшу један другог по рамену и тресу носеве – очито је било и суза; коначно, испијају по чашицу пића у знак помирења).

„Четврта слика: у школи су неки момци са злим погледима и оштрим зубима рекли дечаку да је његов тата „педер”, и да је вероватно и он то исто, што дечко није знао шта значи, али је разумео да је то нешто врло ружно, па је љутито негирао тако да је дошло до туче. Раздвојила их је учитељица која их је све изгрдила, али ништа није објаснила. Дечак је решио да не пита тату, бојећи се да је то нешто збиља лоше, што би могло бити истина, него је одлучио да пита маму.”

„Пета слика: мама је рекла да је његов тата заиста педер, али као прво, да то не значи да је и он педер, јер то није наследно, и као друго, да то није ништа лоше. То, наиме, значи да његов отац воли мушкарце, дакле то је само једна врста љубави, а како љубав никада није лоша, ни бити 'педер' није ништа лоше. На питање које све врсте љубави постоје, мама је одговорила њему и његовом млађем брату, 'То ћете ви мени рећи, а ја ћу писати'. На крају, на столу остаје подужи списак, а мама се грли са својим дечацима.

„И сви су срећни и задовољни, како у бајкама и треба да буде” (Мршевић, 2009: 87–88).

Сматрајући тему уношења одговарајућих ЛГБТ садржаја у школско градиво друштвено актуелном и научно изазовном, у овом поглављу ћу да размотрим неколико њених кључних аспеката: сам појам „квир инклузије”, досадашња искуства на том пољу САД и Британије (као централних друштава светског система, због чега их друштва у развоју често следе као позитиван пример), отпоре квир инклузији који су се јавили у овим друштвима, као и разлоге који се наводе „за” квир инклузију и „против” квир инклузије.

Појам школске „квир инклузије”

Уношење експлицитно или имплицитно афирмативног ЛГБТ садржаја у школско градиво, у научној и стручној литератури различито се назива: „геј инклузија у јавно образовање” (gay inclusions on public education; Miceli, 2005: 595; 598), „школска геј инклузија” (gay inclusions in schools; Miceli, 2005: 599), „квир

инклузија” (queer inclusions; Rayside, 2008), „инклузија ЛГБТ садржаја у школе” (inclusion of LGBT content in schools; Macgillivray and Jennings, 2008: 178) „инклузија ЛГБТ тема у уџбенике” (inclusion of LGBT topics in textbooks; Macgillivray and Jennings, 2008: 171; 172), „инклузија геј и лезбејских тематских штива у наставу у основној школи” (inclusion of gay and lesbian themed literature in elementary school classrooms; Souto-Manning and Hermann-Wilmarth, 2008: 263), „геј инклузивна мултикултурна градива” (gay-inclusive multicultural curricula; Ford, 1996: 290), „коришћење образовних материјала који су геј инклузивни” (displaying educational materials that are gay inclusive; Bakker and Cavender, 2003: 70), „доношење инклузивних и афирмативних програма који се тичу ЛГБ” (providing inclusive and affirming LGB related programs; Chesir-Teran and Hughes, 2009: 971), „плуралистичко образовање” (pluralist education; Schneiderman, 2005: 83), „геј и лезбејско образовање” (gay and lesbian education, Dankmeijer, 1994), „квиризација основног образовања” (queering elementary education; Letts and Sears, 1999), „квир педагогија” (queer pedagogy; Soenser Breen, 2000: 355), „антихомофобично образовање” (anti-homophobia education; Little, 2001: 106), итд.

У овом поглављу ће се као технички термин користити „квир инклузија”. Та синтагма денотира процес који се у савременој англосаксонској научној и стручној литератури прескриптивно одређује као вишедимензионалан, тј. састављен из неколико педагошких елемената:

1. *уношење ЛГБТ садржаја у градиво и штиво*; подразумева читање „књиге или приче са ЛГБТ јунаком, разговор о новинском чланку који говори о ЛГБТ заједници, гледање видеа о ЛГБТ заједници, разговор о чувеним ЛГБТ појединцима, (...) развргавање митова које ученици могу имати о тој популацији, (...) слање поруке ученицима да су они (ЛГБТ популација – С. А.) признати у школи” (that the classroom environment recognizes them; Morgan, et al., 2011: 10). „Одговарајуће признање гејева и лезбејки у школама” (Fossey and Davis, 2003: 277) не значи само да се, током педагошких активности, „констатује да нешто постоји”, већ то мора бити истозначница за „прихваћеност и легитимност” (acceptance and legitimacy), односно за „једнаки статус” (status equality; Barron and Bradford, 2007: 258). Штавише, ученици неће бити само неутрално информисани о постојању Параде поноса, већ ће школе „окачити постере који славе (celebrated) Параду поноса” (Little, 2001: 107);

2. *употреба „родно неутралног” и „инклузивног” језика у школи;* то значи да ће наставно и друго службено особље у школи, уместо да каже ученику „твоја девојка” или ученици „твој дечко”, говорити „значајни други” или „партнер” („significant other” and „partner”; Morgan, et al., 2011: 8;9; исто и Little, 2001: 107), односно, да ће, уместо да неку девојку пита „имаш ли дечка?”, или неког младића „имаш ли девојку”, користити родно и сексуално неутрални облик говора као: „Виђаш ли се с неким?” (Benton, 2003: 254). Сличан „родно неутрални језик” наставници ће да користе и приликом разговора с ученицима о одраслима са којима живе (Little, 2001: 107).
3. *активно сузбијање хомофобичног говора међу ученицима;* не само да ће се спречавати коришћење увредљивих назива, у школском дворишту или у ходнику, као што су „педер” (faggot) или „лезбача” (dyke), већ ће се ограничавати и употреба речи „геј” у неодговарајућем контексту: „ако учитељ чује да ученик неког другог назива `гејом` он треба да од извршиоца затражи разјашњење о значењу те изјаве”, питајући га: „Да ли знаш значење те речи?”, „Мислиш ли да има нечег лошег код ЛГБТ ученика?” и „Како би се ти осећао да тебе неко тако назове?” (Morgan, et al., 2011: 9–10). Уопште, од школа се тражи „политика нулте толеранције” према сваком „антигеј и антилезбејском злостављању и кињењу” (zero-tolerance policy for... antigay or antilesbian harassment and bullying; Walls, Kane and Wisneski, 2010: 325).
4. *одбацивање предрасуда и самог педагошког особља према ЛГБТ популацији;* ово је потребно како би наставници сличне предрасуде ефикасније могли да сузбијају међу децом; још почетком деведесетих огромна већина америчких наставника имала је „негативна осећања према лезбејкама и геј људима” (Sears, 1991: 39); иако се тај удео до краја деведесетих смањило, он је и даље оцењиван као „знатан” (Bliss and Harris, 1999); стога се америчким наставницима саветовало да прво и сами одговоре на питања која тестирају степен њихових предрасуда према ЛГБТ особама, као што су: „Да ли је моје мишљење о ЛГБТ заједници позитивно, неутрално или негативно?”, „Да ли је моја интеракција са ЛГБТ заједницом позитивна, неутрална или негативна?”, „Јесам ли заиста спреман да спроведем мере против ученика који користе увредљив речник у школи?”, итд. (Morgan, et al., 2011: 10); такође, и школским медицинским сестрама (school nurses) у САД се саветовало да „повећају

интеракцију са члановима геј заједнице, како би се (код њих самих – С. А.) смањили негативни стереотипи, предрасуде и дискриминација”, као и „да се заложе за стварање геј-стрејт алијанси” међу ученицима школа у којима раде (Bakker and Cavender, 2003: 70).

5. *подстицање сексуално самосвесних ученика и студентата, а посебно наставног и административног особља, да јавно испоље свој ЛГБТ идентитет*; ово се нарочито односи на више степене школовања; наиме, ако особе с ауторитетом ученицима и студентима покажу да се не стиде своје сексуалне оријентације, тиме ће се ефикасније допринети „смањењу степена сексуалних предрасуда који постоји међу хетеросексуалним студентима” (Swank and Raiz, 2010: 27).

Треба рећи да овај процес није једнозначно одређен, већ да се, зависно од педагошке политике која се води у одређеној земљи, области или школи, може састојати и само из неких од наведених димензија. То се може видети и на основу искустава са квир инклузијом у САД и Британији, о чему ће бити речи у наредном одељку.

Квир инклузија у САД и Британији

Квир инклузија је у САД отпочела раних деведесетих година 20. века, и то најпре у приватним школама Масачусетса и Калифорније. Ове две државе су средишта америчке геј популације, и у њима најчешће власт обављају либерални, „про-геј” политичари. Из приватних школа, затим, квир инклузија се до краја деведесетих проширила и на државне (јавне) школе Масачусетса и Калифорније, а онда и на приватне школе неких других америчких држава. ЛГБТ садржаји се најчешће обрађују на течајевима, или у оквиру тема, као што су: „образовање о породичном животу” (family life education), „образовање о разноликости” (diversity education), или „образовање о поштовању различитости” (respecting differences education).

О садржају квир инклузије у америчким школама најбоље сведочи један документарни филм – *То је основно (It's Elementary, 1996)*. Њега је снимила продукцијска кућа Граундспарк (GroundSpark), која је снажно про-ЛГБТ оријентисана (види њихов сајт⁶¹). Отуда је цео филм био направљен као афирмација те врсте

⁶¹ <http://groundspark.org/>

образовања⁶². Филм приказује прославу „Дана поноса” у једној основној школи (Cambridge Friends School), у Масачусетсу, 1994. године. Треба напоменути да је реч о приватној школи, у коју своју децу уписују углавном добростојећи, либерално оријентисани родитељи⁶³.

Филм почиње изјавом директора школе да је сутра „Дан поноса” и да ће тим поводом у свим одељењима школе, од вртића до 8. разреда, наставници и васпитачи с децом разговарати о „геј и лезбејском питању” (НВSC, 2013: 0:21–34). У следећој сцени (0:35–1:04) један феминизован предавач (који можда и не припада редовном наставном особљу школе, пошто се не види на доцнијем састанку учитеља) говори очигледно збуњеној деци (види реакцију девојчице на 0:44, и дечака на 0:58) о познатим људима који су „геј, лезбејке и би” (тј. бисексуалци). При томе им, између осталог, показује слику мушкарца, обученог као жена, који плеше (0:51–59).

Затим следи приказ састанка наставника, који отвара директор, позивајући их да сада претресу сва нејасна питања везана за сутрашње школске активности око „геј и лезбејског Дана поноса” (1:12). Јавља се једна црна наставница, која у почетку делује доста несигурно, замуцкује, и очигледно веома пажљиво и с напором бира речи. Она се пита да ли се од њих, као наставника, очекује да утичу на децу „која долазе из миљеа у којима се хомосексуалност сматра за нешто што није исправно” (1:37–42) да почну да другачије гледају на ствари. Одговара јој друга наставница (која на реверу носи значку са ружичастим троуглом, окренутим тако да стоји на врху). Она каже: „Мислим да ми (треба да) тражимо од деце да верују да је то исправно. Не као питање општег начела, већ као питање... ми њих образујемо, и то је део онога што ми сматрамо да је здраво образовање” („I think that we are asking kids to believe that this is right. Not as a matter of world principle but as a matter of... we are educating

⁶² Делови тог филма се могу наћи и на Јутјубу; чим га Граундспарк скине са неке адресе, позивајући се на ауторска права (види, рецимо: <http://www.youtube.com/watch?v=P3Byvky7J9Y>), он изникне на неком другом месту – рецимо, НВSC, 2013, што ћу ја овде користити као извор за први део филма (други део: www.youtube.com/watch?v=oQ9xdWIatVA).

⁶³ Данас на сајту ове школе стоји податак да 10 посто ученика долази из „ЛГБТ породица” (CFS, 2011). У доба када је овај филм снимљен (1994), међутим, такве деце изгледа да није било (јер је као пример детета из „истополне породице” ученицима у филму представљена једна гостујућа девојчица).

them, and this is part of what we consider to be a healthy education"; 1:48-2:03).

Потом иду сцене из две учионице, у којој наставнице читају својим ученицима, деци првог и другог разреда, сликовницу „Ашине маме” (Elwin and Paulse, 1990). Слушамо садржај сликовнице: Аша је узбуђена због одласка на екскурзију, али је потребно да оба родитеља потпишу сагласност. Аша доноси образац који су попуниле њене „две маме”. Али, гђа Семјуелс, њена учитељица, жели да зна које од имена на обрасцу припада Ашиној мајци. Аша одговара „оба”. Но, учитељица јој вели да „не може имати две маме”, те да, ако не попуни образац на исправан начин, неће моћи да иде на екскурзију. Сада једна од учитељица која чита сликовницу застаје и пита децу шта мисле како се Аша у том тренутку осећала. „Лоше!”, одговарају деца углас, а учитељица их пита „зашто”. „Зато што јој је учитељица рекла да не може да има две маме”, одговара неко од деце, уз пуно одобравање учитељице. Следи одговор једног седмогодишњака, који каже да Ашина учитељица „није била отвореног ума”. На питање да објасни шта значи бити отвореног ума, дечак каже да је то супротно од онога када неко дете има пред собом две врсте поврћа, па упорно једе само једну врсту, не желећи ни да проба другу (3:44–4:14).

Даље се види како учитељице настављају да читају сликовницу о Аши. Ашу њена другарица из разреда, Џуди, уверава да не може да има две маме. „Да, може”, прискаче јој у помоћ Рита, „као што неко може да има две тетке, двојицу тата, или две баке”. „Шта се овде догодило?”, тражи сад учитељица од својих ученика да прокоментаришу збивања у сликовници. „Другови су стали уз Ашу”, закључује један дечак, уз видно одобравање учитељице (4:38–40). Одмах затим јавља се једна девојчица, од 4 или 5 година, која је очигледно гост разреда, и иза које седе две жене с пинк троугластим значкама. Она каже „Верујете ли да и ја имам две маме?”. „Верујем!”, одговара учитељица, смејући се, „Јеси ли срећна што су обе твоје маме данас са тобом?”, „Да”, клима главом девојчица” (4:42–59).

Следи сцена из трећег и четвртог разреда, у којој деца с учитељицом разговарају о „речима које могу да повреду геј особе”, а једна девојчица, с ружичастим троуглом на прсима, каже да је „изненађујуће колико тога има у нашој школи” и да то код ње „изазива мучнину” (5:19–51). Затим опет говори директор и објашњава да се деца не могу учити друштвеним вредностима само код куће (6:03–28). Наредни снимак је са школске приредбе поводом Дана поноса. Један од учесника је и наставник физичког, млад и наочит. Он има фудбалску лопту и каже деци у публици: „Замислите

да сваки пут кад хоћу да играм фудбал морам да кријем десну ногу.” Затим ставља своју значку са ружичастим троуглом на десну ногу и скачући на левој ноzi неспретно одгурује лопту (уз смех деце). „То није лако, али се може, уз много енергије потрошене на скривање једне ноге.” Онда наставник, уз олакшање у публици, спушта ногу, и лако и лепо води лопту. Коначно застане, затакне ружичасту значку на груди, подбочи се, високо подигне главу и каже: „Рећи ћу истину да сам ја – геј. И сада ћу имати много више енергије да играм фудбал, да будем добар наставник, да будем бољи колега и да будем бољи друг!” Његов наступ се завршава тако што узима лопту, уз веселу поруку деци: „Видимо се на фудбалском игралишту!”, на шта га малишани у публици испраћају овацијама (6:58–8:09).

Већ је речено да је квир образовање убрзо из приватних прешло у јавне школе – пре свега у Калифорнији и Масачусетсу. Средином деведесетих, државне школе у Сан Франциску већ су имале развијен програм такве едукације (Saunders, 1996). Деца у обданишту, као и у првом разреду, имала су предмет „Моја породица”. У оквиру њега су учили да су „породице с двојцом тата или с две маме” такође нормалне породице, односно да породицу чини „заједница две или више особа, које су везане било рођењем, било избором, и које могу да живе заједно, али и не морају, те које настоје да брину о потребама оних других и деле заједничке циљеве и интересе” (наведено у Saunders, 1996). Деци првог разреда, хомосексуални родитељ као гост читао би сликовницу „Глорија иде на Геј параду” (Newman, 1991). У тој књизи се описује како девојчица Глорија маршира на Паради поноса „са своје две маме”, како им неко из публице ружно добацује, те како „једна од Глоријиних мама” објашњава да „неки људи не мисле да две жене или два мушкарца треба да се воле, али да парада и служи томе да покаже да сви људи треба да су поносни на оно што јесу” (сажетак књиге у: ADL, 2011). Ученици су и сами правили заставу за Геј параду, тако што су предшколци израђивали црвену траку, прваци жуту, и тако редом до петог разреда, што је требало, како је стајало у школском програму, да „изрази креативност, љубав и поштовање за различитост” (наведено у Saunders, 1996).

У следећем кораку су ђаци, како сведочи један чланак о тим истим калифорнијским школама, објављен десетак година доцније (WM, 2004), били оцењивани по томе колико су успешно „прихватили различитост” и „бранили школско окружење од хомофобије”. Сличне оцене су даване и у појединим школама у држави Њујорк, где су ђаци првог и другог разреда оцењивани из „толеранције”, тј. у којој мери „поштују друге људе, различитих култура, родова, искустава и

способности”, а те оцене су уписиване у рубрику „доживотно научене вештине” (Lifelong Learning Skills) – дакле, пре оцене из писања, читања и познавања природе и друштва (Norvell, 2002).

Следећи корак у квир инклузији су опет направиле приватне школе. Калифорнијска школа „Crossroads School for the Arts and Sciences” – установа која нуди потпуно школовање, од обданишта до факултета, а коју често похађају деца холивудских звезда, увела је „градиво о сексуалној оријентацији” (sexual orientation curriculum), за ђаке од обданишта до петог разреда (WND, 2004). Ученици старијих разреда ове основне школе глуме у представи: „Све је могуће: геј одисеја” (“Everything Possible: A Gay Odyssey”), која кулминира пољупцем двојице тинејџера. Ученици гимназијског дела ове школе, пак, имају један до два часа недељно предмет који се зове „животне вештине” („life skills”). У оквиру њега разговарају о различитим питањима, укључив и сексуалну оријентацију. Један од модератора у тим разговорима, Адам Берман (Adam Berhman), објаснио је да се током тих сеанси тинејџери охрабрују да испитају сопствену сексуалност, укључив и истраживање бисексуалности: „Једну ствар сам почео да примећујем у последњих годину-две, која је стварно, стварно сјајна, и то не само у нашој школи, већ и на другим местима, а то је да је све више и више људи који се налазе на потпуно стрејт крају спектра, а који сада овако размишљају: 'Можда сам ја бисексуалан?' (...) 'Можда не морам да се спутавам, да утрњујем самог себе?’” (WND, 2004).

Најновији корак се, опет, очекује од јавних школа у Калифорнији, након доношења „Прописа о праведном, исправном, инклузивном и поштујућем образовању” (Fair, Accurate, Inclusive and Respectful Education Act – скраћено FAIR Education Act). Наиме, у децембру 2010, геј сенатор Марк Лено (Mark Leno), из Демократске странке, предложио је закон који од државних, основних и средњих школа захтева да у своје програме из области друштвених наука, између осталог, обавезно укључе и „ЛГБТ историју”, односно историју ЛГБТ покрета у САД и допринос истакнутих ЛГБТ појединаца напретку нације (WB, 2010a). Захваљујући демократској већини у представничком телу Калифорније, овај пропис је усвојен (23 : 14 у Сенату и 50 : 26 у Скупштини), да би га, 13. јула 2011, потписао гувернер Калифорније (MSNBC, 2011). Његова пуна примена у калифорнијским државним школама очекује се од школске 2013/14. године.

* * *

Када је пак реч о Британији, продор ЛГБТ образовања у тамошње школе започео је, још средином осамдесетих, увођењем у библиотеке школа у Лондону фото-сликовнице „Џени живи са Ериком и Мартином“ (Bösche, 1983). Сливовница, заправо, описује неколико дана у животу петогодишње Џени, која живи с оцем Мартином, као и с Ериком, који је представљен као „Мартинов љубавник“ (Martin's lover). Описује се њихов заједнички одлазак у перионицу, прослава Ериковог рођендана, свађа и помирење Ерика и Мартина, добацивања на улици и разговор о томе. Једна од фотографија у књизи приказује Џени како доручкује у кревету између голог Ерика и голог Мартина (види фотографију у: Phibbs, 2009). Ерик, такође, црта Џени двојицу мушкараца између којих се одвија следећи разговор: – „Волим те Фред“. – „И ја тебе волим, Бил. Зашто не живимо заједно?“ – „То је сјајна идеја“ (види слику у: Аноним, 2009).

Међутим, како је град Лондон био под управом лабуриста, конзервативци се нису сложили са оваквом образовном политиком па су, 24. маја 1988, у парламенту донели Закон о локалној самоуправи, чији је члан 28 гласио: „Локалне власти неће: (а) намерно промовисати хомосексуалност или објављивати материјал за промоцију хомосексуалности; (б) промовисати у било којој врсти школе прихватљивост хомосексуалности у смислу правих породичних веза, било путем објављивања материјала, било на други начин; (в) пружати финансијску помоћ ма ком лицу за било који од циљева изнетих у ставовима (а) или (б) горе“ (наведено у: Rayside, 1992: 121). Ради предупређења могућих неспоразума, Министарство образовања и науке (Department of Education and Science) одмах је упутило окружницу свим школама (Circular 12/88) у којој их обавештава да се „члан 28 не тиче рада школске управе, нити наставника“ и да „нема за циљ спречавање било разговора о хомосексуалности у учионицама, било давања савета ученицима који су забринуте за своју сексуалност“ (наведено у: Measor, Tiffin and Miller, 2000: 21). Тиме је јасно направљена разлика између „промоције хомосексуалности“ међу децом и „обавештавања о хомосексуалности“ у школама.

Међутим, члан 28 је за либералну јавност у Британији, као и за лабуристе, постао симбол конзервативне цензуре и ограничења „геј права“ (види: Wk, 2011м). Под снажним притиском тог дела политичке јавности, члан 28 је, 18. новембра 2003, укинут. Након тога, прилике у британским школама, када је реч о геј образовању, почињу да личе на оне у САД. Министарство образовања подржало

је, 2007, пројекат „Без искључених” (“No Outsiders”), вредан 600.000 фунти (1,16 милиона долара). Реч је о двогодишњем пилот пројекту, који се спроводио у 15 енглеских основних школа. Циљ пројекта је био, како је јавио Ројтерс (Kelland, 2007), „да помогне школама да се прилагоде новим правилима промоције хомосексуалности као животног стила” („to help schools adjust to new rules on promoting homosexuality as a lifestyle”; Kelland, 2007). Британска деца, почев од своје четврте године, како је стајало у вести, биће едукована о истополним заједницама кроз сликовнице као што су „Краљ и краљ” и „Танго утроје” (Kelland, 2007).

„Краљ и краљ” (Naan and Nijland, 2002) приповеда о принцу Бертију, који упорно одбија да се ожени, иако му непрестано доводе принцезе на упознавање. То брине његову мајку, краљицу, која жели у пензију и пита се ко ће тада да наследи краљевство. Но, све се мења када Бертију представе принцезу Мадлен и њеног брата, принца Лија. Обојица краљевића ускликнуће: „Да дивног ли принца!” и одмах ће уговорити свадбу. Краљица коначно може да се опусти, јер је будућност њеног краљевства обезбеђена. „То је било једно посебно венчање. Од силног узбуђења и среће, стара краљица је брисала сузе с лица.” Прича се завршава дугачким пољупцем у уста двојице новопроглашених краљева.

„Танго утроје” (Richardson and Parnell, 2005), друга сликовница која се помињала у Ројтерсовој вести о пројекту „Без искључених”, приповеда о двојци мушких пингвина, по имену Рој и Сило. Они живе у њујоршком зоо-врту и убрзо се „заљубљују” и „заснивају породицу”. Чувар им, наиме, даје једно напуштено јаје, о коме се они брину, све док се из њега не излеже мала пингвиница Танго. Сада њих троје живе као срећна породица. Занимљиво је да је ова сликовница делимично заснована на истинитом догађају. Наиме, у њујоршком зоо-врту заиста су постојала двојица пингвина, Рој и Сило, који су се понашали као пар и којима је чувар дао јаје да га излегу. Међутим, они нису виђани да имају сексуални однос, а после извесног времена један од пингвина се спарио са женком и напустио „партнера” (Miller, 2005). Ипак, овај бизарни догађај из света животиња био је слављен у ЛГБТ покрету као белодани доказ да је хомосексуалност природна (Smith, 2004).

Но, као што се види из једне репортаже ВВС (ВВС, 2009б: 1:48), на школским полицама у Британији убрзо је, уз сликовнице „Краљ и краљ” и „Танго утроје”, осванула и сликовница „Џош и Џаз имају три маме” (Argent, 2007). Џош и Џаз су, стоји у тој књижици, петогодишњи близанци који не живе с мајком и оцем – јер ови имају

„проблеме с дрогом” – већ с лезбејским паром Сју и Френ⁶⁴. Када учитељ од ђака тражи да нацртају своје породично стабло, Џош и Џаз уз помоћ Сју и Френ стављају све три „маме” на цртеж. Сутрадан, у школи, учитељ и друга деца су „одушевљени оним што су (Џош и Џаз) израдили”, каже се за ову сликовницу у топлој препоруци сајта „Здраве књиге” (НВ, 2011).

Вође пројекта „Без искључених” одредили су као његов циљ, како стоји у материјалу за један припремни семинар, „стварање такве основне школе у којој се квир сексуалност афирмише и слави” (“creating primary classrooms where queer sexualities are affirmed and celebrated”; наведено у Khan, 2008). „Тим је заинтересован да преиспита десексуализацију тела деце, негирање задовољства и жеље у контексту образовања, као и тенденцију да се током рада на пројекту `Без искључених` избегавају разговори о (сексуалним) телесним активностима”, каже се у припремном материјалу. Зато се у семинарима за извођаче овог пројекта „доводи у питање претпоставка, која се иначе узима здраво за готово, о `одсуству полности, телесности и жудње у учионицама основних школа`” (наведено у Khan, 2008). Књига коју су аутори овог пројекта написали као извештај о резултатима самог пројекта иначе се зове: „Преиспитивање хетеронормативности у основним школама” (DePalma and Atkinson, 2009), а називи прва два поглавља су „Увођење квира у наставу” („Putting Queer into Practice”) и „Ка квиризацији педагошког праксиса” („Seeking a Queer(ying) Pedagogic Praxis”).

Пошто је пројекат окончан (2009), дошло је до промене у влади (2010), па овај пилот пројекат није проширен на цео школски систем. Наиме, нова, коалициона влада конзервативаца и либералних демократа донела је Закон о академијама (Academies Act 2010). Њиме

⁶⁴ Књигу је, заправо, штампала једна од агенција за усвајање, па се с правом може претпоставити да су деца, у стварности, одузета родитељима и дата на хранитељство или усвајање том лезбејском пару. О масовној пракси одузимања деце родитељима у САД и доцнијој незавидној судбини те деце, врло уверљиво, стручно и потресно пише Wexler, 1995. Када је пак реч о Британији, недавно је једном тамошњем брачном пару трајно одузето четворо деце – петогодишњи дечко и три девојчице, узраста од једне, седам и једанаест година – зато што су „исувише дебела” (Brooke, 2011). Деца ће бити дата на усвајање, или на хранитељство „без контакта са родитељима”. У чланку се напомиње да би несрећним родитељима било трајно одузета и остала три детета – синови од 13 и 16, те ћерка од 15 година, такође „због дебљине”, само да деца нису „исувише стара за усвајање” (*исто*).

је основним и средњим школама омогућено да се преобразе у академије, установе које задржавају финансирање из јавних фондова, али имају велику аутономију у стварању наставних планова и програма (АА, 2010). Сада овакве школе самостално одлучују хоће ли, и у којој мери, у своју наставу унети ЛГБТ садржаје. Како су прилику за преображај искористиле пре свега школе које раде у средњокласном миљеу (Vaughan, 2010), а имајући у виду да је ЛГБТ покрет јак управо у том друштвеном слоју⁶⁵, тек ће се видети хоће ли такве школе у будућности масовније развијати програме са инклузивним ЛГБТ садржајима.

Отпори квир инклузији

Најорганизованији отпор квир инклузији у САД долази од покрета традиционалних хришћана, као и од политичких снага на које овај покрет има утицаја (углавном републиканаца). Међутим, овде ћу изнети неке случајеве отпора унутар *државног* школског система, тј. случајеве једног наставника, једне ученице, једног родитеља и једне групе родитеља. Из ових примера, наиме, видеће се јасније многе позитивне, али и негативне стране америчког школског система, као и специфични педагошки и морални аспекти који се јављају код имплементације школске квир инклузије.

У пролеће 1997. Школски одбор за Лос Анђелес (Los Angeles School Board), задужен за све државне школе на том подручју, а у жељи да унапреди „толеранцију према различитости”, издао је меморандум којим је позвао на организовање „Месеца свести о геј и лезбејском проблему” (Gay and Lesbian Awareness Month). На основу овог меморандума, наставници Лајкмен гимназије (Leichman High School) направили су огласну таблу и поставили је унутар школе, окачивши, између осталог, тематске постере „Разноликост је лепа” и „Шта је породица”, као и плакате који позивају на толеранцију према геј и лезбејској популацији. Међутим, Роберт Даунс (Robert Downs), наставник у истој гимназији, сачинио је посебну огласну таблу, испред своје учионице, под називом „Преиспитивање толеранције” (Testing Tolerance). А када је у школи постављена још једна огласна

⁶⁵ То се може видети из податка, утврђеном за САД, да што неку школу у већој мери похађају ученици из виших социјалних слојева, то је већа вероватноћа да ће се у њој образовати неко прогеј ученичко удружење, рецимо „Геј-стрејт алијанса” (GSA; Fetner and Kush, 2008: 123).

табла „Свести о геј и лезбејском проблему”, Даунс је одговорио новим паноом „Рedefинисање породице” (Redefining the Family).

На својим зидним таблама Даунс је, између осталог, објавио и (тада актуелни) податак да 60 посто Американаца сматра да је хомосексуалност неморална, те пренео делове из Светог писма који говоре о хомосексуалности – рецимо, из Књиге Левитске (18: 22) где се каже: „са мушкарцем не лежи као са женом; гадно је”. Управа школе је, међутим, наредила да се уклони Даунсов материјал јер су га „чланови школске заједнице” оценили као „омаловажавајући (disrespectful), увредљив (offensive), узнемирујући (upsetting), неприхватљив (objectionable) и погрдан (derogatory)” (наведено у Fossey and Davis, 2003: 279). Даунс се писмено пожалио управи, али му је одговорено да „све дотле док сте запослени у Обједињеним школама Лос Анђелеса и док је на снази политика Школског одбора [која афирмише ЛГБТ популацију], и од вас се очекује да пратите ту политику. Да сте запослени у приватној школи, то онда не би био случај” (*исто*). Такође је директор школе у разговору са Даунсом указао да је његов материјал „подвајајући и омаловажавајући према правима” (divisive and disrespectful of the rights) неколицине запослених у тој школи (*исто*).

Даунс се због тога жалио суду, позивајући се на своје уставно право на слободу говора. Но суд је одбио Даунсову тужбу, с образложењем да школске огласне табле нису место за слободно изношење личног мишљења запослених, већ да „изражавају (педагошко) становиште школе”, а да то становиште ближе одређује одговарајући школски одбор (*исто*). Даунс се након тога обратио Апелационом суду (The United States Court of Appeals for the Ninth Circuit), који је потврдио пресуду нижег суда. Образложење је било да је Даунс јавни службеник који је дужан да спроводи политику виших органа, укључив и саопштавање одговарајућих порука преко ресурса у државној својини која су поверена служби у којој ради, а да своја лична мишљења може изражавати „на тротоару, у парковима, у собама за ћаскање, за својим кухињским столом, те на безброј других локација” (наведено у Fossey and Davis, 2003: 279).

* * *

Супротну одлуку, међутим, суд је донео у случају Елизабет Хансен (Elizabeth Hansen), матуранткиње државне гимназије „Пионир” у Ен Арбору (Мичиген). У њеној гимназији, као део обележавања „Недеље различитости, за 2002. годину” („2002 Diversity Week”), управа школе је овластила гимназијску Геј-стрејт алијансу да

организује панел дискусију о хомосексуалности и религији („Religion and Homosexuality”). Панел дискусија је, иначе, део редовних школских активности и одржава се за време часова, тако да наставници на њу доводе своја одељења (Rosen, 2003: 4). На овај панел, међутим, као говорници, позвани су искључиво геј-френдли свештеници, укупно њих шесторица. Стога се ученица Бетси Хансен обратила управи школе с молбом да се у рад панела укључи и један свештеник који би заступао мишљење, као што је и њено, да је са хришћанског становишта хомосексуалност грех. Њена молба је одбијена с образложењем да такво мишљење на панелу „није добродошло” (наведено у пресуди: Rosen, 2003: 1). На састанку код директора школе, наиме, „одлучено је да се ни Бетси, нити било ком представнику који би изразио Бетсин религијски поглед, не дозволи да говори на панелу” (наведено у пресуди: Rosen, 2003: 17).

За вођење дискусије на панелу био је задужен Паркер Пенингтон (Parker Pennington), наставник у гимназији, који је отворени геј (Rosen, 2003: 1). Дискусија је била организована тако што су присутни ученици писмено достављали питања водитељу трибине, наставнику Паркеру, а он је између њих бирао она која ће да постави говорницима (Rosen, 2003: 18). Стога су ученици који су присуство-вали панелу могли чути само једно мишљење – да су позивања на делове Светог писма који о хомосексуалности говоре као о греху и неморалности ствар „неразумевања” (misunderstood) и „погрешног превода” (mistranslated; наведено у пресуди: Rosen, 2003: 18).

Желећи да ипак допусти Бетси да нешто каже, управа школе јој је понудила да на тематској приредби, поводом Недеље различитости, као једно од троје ученика, одржи двоминутни говор на тему „Шта различитост значи за мене?”. Бетси је, као и остало двоје говорника, била дужна да своје излагање достави унапред управи школе. Хансенова је тако и урадила, али се управа успротивила делу говора који гласи: „Једна ствар која ми се не свиђа, када је реч о Недељи различитости, јесте што се расна различитост, религијска различитост, као и сексуална различитост, стављају у исти кош и сравњују као да су исте ствари. Раса није строго узевши нека идеја. То је нешто с чим се рађате; нешто што се не мења током вашег живота – осим ако нисте Мајкл Џексон, али он је посебан случај. Она (раса) не почива на избору или деловању. С друге стране, ваша вера је ваш избор. Сексуалност подразумева деловање, те постоје људи који су били стрејт, па су онда били геј, па поново стрејт. Ја у потпуности и здушно подржавам расну различитост, али не могу да прихватим

верске и сексуалне идеје или акције које су погрешне” (наведено у пресуди: Rosen, 2003: 20). Наставници задужени за организацију приредбе су оценили да тај део Бетсиног говора „може погодити појединце или групе, посебно хомосексуалце” (исто). Зато су из школе позвали телефоном Бетси, да јој „сугеришу” да измени говор. Она то није желела. Али Хансенова је знала да школска правила прописују да ће се учениково „одбијање да се повинује упутствима наставног особља, датим усмено или на други начин” третирају као „неодговарајуће понашање” (“inappropriate behavior”; наведено у пресуди: Rosen, 2003: 20). Зато није имала избора и морала је да прихвати „сугерисане” измене.

Сазнавши за ова дешавања, Бетсина мајка и још један родитељ поднели су тужбу суду. Они су тврдили да су школске власти повредиле слободу говора, зајамчену Првим амандманом. Суд је кренуо од становишта, на основу претходних прецедентних пресуда, да школа има право да ограничи слободу говора ученика на школским трибинама или у школским публикацијама из „разумних педагошких разлога” (reasonable pedagogical concerns; Rosen, 2003: 29). Међутим, у овом случају, оценио је суд, таквих разлога није било. Обележавање Недеље различитости подразумева подучавање ученика о толеранцији на различита становишта, штавише, према изјави самог директора школе, „подучавање омладине да постоје различитости које би требало славити” (that there are differences that should be celebrated; наведено у пресуди, Rosen, 2003: 38). Ако школа, међутим, позове ученике да изнесу лично становиште („Шта различитост значи *за мене?*”), она не може очекивати да ученик нужно изнесе становиште које је истоветно са становиштем школе. Такође, ако се појави спор различитих гледишта („Библија каже/ не каже да је хомосексуалност грех”), при чему ниједно од њих није недвосмислено утврђено школским програмом, школа је дужна да заузме „неутрално становиште” (viewpoint neutral; Rosen, 2003: 35–36). Стога, ограничење Бетсиног права да изнесе своје мишљење није било из „легитимних педагошких разлога”, већ заправо из политичких, културних и религиозних (Rosen, 2003: 39–40). А то значи да је, у Бетсином случају, збиља повређен Први амандман који такву врсту ограничења изричито забрањује (Rosen, 2003: 43–49).

„То што оптужени (тј. чланови управе школе) очигледно искрено мисле да су успешно допринели промоцији `прихватања и толеранције мањинских становишта`, док су они сами испољили нетолеранцију за становиште које се не поклапа са њиховим сопственим, не завређује озбиљнији коментар”, јетко се констатује у

пресуди (Rosen, 2003: 39). „Овај случај представља ироничан и несрећан парадокс једне јавне школе која слави `различитост` тако што одбија да дозволи да се ученицима уопште представи `неприхватљиво` гледиште на тему хомосексуалности и религије, док сама активно промовише једно од супарничких становишта”, написао је још судија Џералд Роузен у пресуди (Rosen, 2003: 1). Реч је, по њему, о пракси „једносмерне различитости” (one-way diversity), која је „узнемиравајућа сама по себи” и која „забрињава – и уставно, и етички” (исто).

У пресуди се, такође – као и у једном коментару на њу (Fossey and Davis, 2003: 281) – упозорава да је овај случај другачији од Даунсовог. Наиме, док је Даунс, као наставник у државној школи, дужан да промовише поруке надлежних просветних власти (Rosen, 2003: 25), Бетси, која је ученица, има право да, на одговарајућем форуму школе, изнесе мишљење које је чак „можда `политички некоректно`” (Rosen, 2003: 2).

* * *

Следећи је случај родитеља Дејвида Паркера (David Parker), иначе доктора фармације. Његов син Џејкоб (Jacob) похађао је основну школу Истрабрук (Estrabrook) у Лексингтону, у држави Масачусетс. Већ у предшколском забавишту (2005), Џејкоб је добио за читање „Ко чини породицу” (Skutch, 1997) – сликовницу у којој су се, као породице, представљала и домаћинства са „двојцом тата” и са „две маме”. Паркер је сазнао и да у првом разреду ове школе учитељи деци наглас читају књигу „Краљ и краљ” (о којој је већ било речи), а која се завршава пољупцем двојице мушкараца у уста. Паркер се обратио школској управи, захтевајући да његово дете буде изузето са часова на којима се прерађују такве лекције. Наиме, Општи закон Масачусетса (General Laws of Massachusetts) предвиђа да школа мора да обавести родитеља када његовом детету треба да се држе часови с „градивом које првенствено подразумева сексуално образовање које се тиче људи, или питања људске сексуалности”, те да родитељ има право да захтева да његово дете буде изостављено с тих часова „без икаквих последица по дете” (GLM, 1996). Управа школе је, међутим, одбила Паркеров захтев, због чега је он протествовао тако што је стајао у ходнику школе, све док није ухапшен. Паркер је тужио школу суду, позивајући се на Први амандман и Општи закон Масачусетса. Захтевао је да му се омогући да повуче дете са часова кад год се обрађују ЛГБТ теме, те да суд нареди повлачење из школских

библиотека оних публикација у којима се афирмативно приказује физички контакт хомосексуалаца.

Суд је одбио Паркерову тужбу (пресуда: Wolf, 2007). Суд је пошао од чињенице да су у Масачусетсу, од 2003, легализовани „истополни бракови”, те да лекције о плурализму породица говоре о легалним породичним односима. Такође, садржај тих лекција није „првенствено сексуално образовање”, већ упознавање ученика с плурализмом легалних породичних форми, као и њихово васпитавање за толеранцију према свим људима, без обзира на породични миље из којег други људи долазе, или на личну сексуалну оријентацију других људи. Стога се у овом случају не може применити одредба из поглавља 71, чл. 32а Општег закона Масачусетса, која даје право родитељима да повуку дете са часова сексуалног образовања.

Што се тиче Првог амандмана, суд сматра да он не подразумева право родитеља да од јавне школе захтева које тачно вредносне или религиозне садржаје треба да предаје његовом детету. Паркерова слобода ни у чему није повређена: тужитељи „могу да пошаљу своју децу у приватну школу, која не тежи да негује разумевање за хомосексуалност или за истополне бракове, ако је већ то у сукобу с њиховим верским уверењима. Они такође могу да образују и васпитавају децу код куће. Поред тога, тужиоци могу да покушају да убеди и друге (родитеље) да им се придруже у избору Школског одбора Лексингтона, који ће онда да спроводи школски програм спојив с њиховим уверењима. Међутим, тужиоци су изабрали да шаљу своју децу у државну школу Лексингтона, која има текући наставни план и програм. Устав им не дозвољава да прописују шта ће њихова деца тамо да уче” (Wolf, 2007: 6).

Паркер се жалио Апелационом суду. Нагласио је да не жели да прописује наставни програм државној школи, већ да само тражи да се његово дете ослободи присуства појединим часовима или читања поједине литературе за коју сматра да су супротни његовим моралним и верским уверењима. Апелациони суд је, међутим, одговорио да такво право родитеља не постоји у федералном праву (пресуда: Lynch, 2008: 32). Државне школе не смеју да намећу ниједну религију, нити да присиљавају ученике да крше своје верске дужности. Али ово није тај случај (Lynch, 2008: 38). У овом случају, наиме, нема јасних доказа да је вршена систематска индоктринација државе према деци, како би она „прихватила афирмативни поглед на геј бракове” (Lynch, 2008: 38). По мишљењу суда, сликовница „Ко чини породицу” само обавештава децу о постојању различитих врста породичних миљеа, у којима расту друга деца. Мада је књига „Краљ и краљ” усмерена на

стварање толеранције према геј-браку, од деце се у овом случају није тражило да хвале (to affirm) геј брак, већ само да прочитају, или саслушају њен садржај (Lynch, 2008: 40–41). Од ученика се, стоји у пресуди, „није захтевало да читају много књига које афирмишу геј брак. (...) Учитељево читање једне књиге, или чак њих три, па и када је реч о малој и поводљивој (impressionable) деци, не може да представља `индоктринацију`” (Lynch, 2008: 42). „Ми не кажемо да избор књига за ђаке који је извршила ова школа није дубоко увредљив за верска уверења тужилаца, којих се они искрено придржавају”, каже се на самом крају ове пресуде. „Но, ако је школски систем недовољно осетљив за таква верска уверења, тужиоци могу да приступе уобичајеним политичким процесима за промену, како у граду, тако и у држави” (Lynch, 2008: 43).

* * *

Ова поука из пресуде Апелационог суда, као и она из пресуде Основног суда – о здруженом деловању с осталим родитељима, како би се утицало на школски програм – односи се заправо на један стваран догађај, забележен раније у Њујорку. Наиме, у државним школама овога града – које, иначе, похађа преко милион ученика (више него у целој Србији), са 65.000 наставника – у школској 1991/1992. почео је да се спроводи програм „Деца дуге” (Children of the Rainbow). Он је требало да подучава расној, етничкој и свакој другој толеранцији, укључив и толеранцију према ЛГБТ особама (Myers, 1992: 1). У тексту програма, намењеног учитељима који организују часове (радионице), био је и део о хомосексуалним особама. Тај текст је тражио да се деци у првом разреду основне школе – дакле, у узрасту од 6 година (на коме многи још увек верују у Деда Мраза, како се доцније у расправи истицало) – говори о различитим „сексуалним оријентацијама” које постоје код људи (цитирано у: Gutmann, 1993: 1). Текст програма је такође објашњавао учитељима да ће 10 посто њихових ученика, када порасту, постати хомосексуалци (*исто*).

У одељку под називом „Подстицање позитивних ставова према сексуалности”, програм је садржао тврдњу да ако „наставници не започну разговор о лезбејским/геј питањима, она вероватно и неће бити постављена. Деци су потребна стварна искуства која ће да стекну преко креативне игре, књига, посетилаца и томе слично, да би за њих лезбејке/гејеви постали видљиви као стварни људи који треба да буду поштовани и цењени” (цитирано у: Gutmann, 1993/1; штавише, последња реч у овом цитату, у првој верзији Програма,

гласила је – не „цењени” (appreciated) – већ „слављени” (celebrated), па је тек после интервенције та формулација ублажена (Mayo, 2004: 101-2)). Као литература која ће се користити у настави, програм је учитељима препоручивао сликовнице „Хедер има две маме” (Newman, 1989), „Денифер има двојицу тата” (Galloway, 1983), „Татин цимер”, „Глорија иде на геј параду” и „Цени живи с Ериком и Мартином”. Такође се у програму тражило да „на часовима треба помињати лезбејке и гејеве у свим наставним областима” – што се, дословце узето, могло разумети да ЛГБТ особе треба афирмативно помињати чак и на настави из математике или из музичког (наведено у: Myers, 1992: 3).

Уследила је побуна родитеља свих етничких и расних група (април 1992 – фебруар 1993). Тако је жеља за успостављањем мултирасног и мултиетничког јединства била на парадоксалан начин испуњена. Вођа родитељске побуне била је Мери Каминс (Mary Cummins), која је председавала школским одбором 24. рејона (School District 24), у коме преовладавају бели католици (тј. католици који нису Хиспаноамериканци). У Њујорку је, иначе, законом о школској децентрализацији, од 30. априла 1969 (School Decentralization Law in New York City), омогућено да 32 рејонска школска одбора, која су изабрали заинтересовани грађани (тј. углавном родитељи, пошто мање од 10 посто грађана излази на те изборе; Robertson, 1993: 1), утичу на наставни програм у основним школама. Њихов пак рад надгледају и координишу Централни школски одбор Њујорка (The Central Board of Education) и градски секретар за школство (New York City Schools Chancellor). Централни одбор се састоји од седам чланова, а именују их председници општина⁶⁶ и градоначелник⁶⁷. Градски секретар за школство, у то време, био је Џозеф Фернандез (Joseph A. Fernandez), снажни заговорник „Дугог програма” (the Rainbow Curriculum), који је уживао пуну подршку градоначелника Дејвида Динкинса (David Dinkins).

Каминсова је сазвала одбор 24. рејона и упутила писмо Фернандезу у којем му је саопштила одлуку да основне школе у њиховом рејону „неће спровести ништа од вашег програма” за први разред, „јер је сав прожет опасним погрешкама хомосексуалне/лезбејске пропаганде”. „Као и увек”, стајало је у писму, „ми ћемо наставити да учимо наше ученике да цене широк спектар верских

⁶⁶ Њујорк има пет општина, тако да сваки председник именује по једног члана.

⁶⁷ Именује два члана.

традиција и расних и етничких култура које су заступљене у савременом америчком друштву. (...) Но, нећемо да наша деца уче да се према свим врстама људског понашања односе као подједнако безбедним, здравим и прихватљивим” (наведено у Gutmann, 1993: 1). Фернандез је, на ово, одговорио тако што је запретио да ће суспендовати Школски одбор 24. рејона и именовати трочлано повереништво, које ће да спроведе програм. Такође је оптужио Каминсову и њен одбор за „подизање степена мржње у овом граду” (наведено у Freiberg, 1992: 5). Будући да је Фернандез уживао пуну подршку градоначелника, као и великог дела „образовног естаблишмента” (education establishment; Gutmann, 1993: 1), изгледало је да Каминсова нема шансе за победу и да ће и њујоршку децу, баш као и њихове вршњаке у Калифорнији и Масачусетсу, обухватити квир инклузија.

Међутим, Каминсова се није дала. Послала је писмо на 22.000 адреса родитеља из 24. рејона, у ком је објаснила шта се дешава. Родитељи су је подржали и њих око хиљаду отишло је пред градску скупштину (City Hall) да протестује. То је подстакло и друге школске одборе да се побуне. Одбор 29. рејона дао је упутство својим школама да из мултикултуралистичког програма „изоставе сва помињања гејова и лезбејки, уз задржавање настојања да се ученици подучавају толеранцији, поштовању и саосећању према свим људима” (наведено у Gutmann, 1993: 2). Следећи се побунио рејон у ком преовладавају Латиноамериканци – католици, па 31. рејон, са махом белом, радничком класом, па 21. рејон, који је саопштио да „програмске ставке које разматрају сексуалне оријентације нису развојно прикладне за 1. разред” и да ће „школе 21. рејона почети с помињањем сексуалних оријентација тек у 5. разреду” (наведено у Gutmann, 1993: 2). На крају, више од половине школских одбора и формално је одбацило да спроведе било део програма, било целокупан „Дугин програм”.

Ово је био тежак ударац за Фернандеза. Да би застрашио школске одборе, он је извршио своју претњу и суспендовао Школски одбор 24. рејона. Међутим, реакција њујоршких родитеља је била толико снажна, а градски избори толико близу, да је Централни школски одбор, након неколико дана, већином гласова (4 : 3), ипак поништио Фернандезову суспензију и ускратио му поверење. Фернандезу је постало јасно да његов мандат градског секретара за школство неће бити продужен. Каминсова је објавила победу: ЛГБТ делови „Дугог програма” неће се предавати у њујоршким основним школама.

Неколико чинилаца се стекло у овој победи Каминсове и њујоршких родитеља над „образовним естаблишментом” и „ЛГБТ инклузијом”. Најпре, ту је верски, етнички и класни састав ученика њујоршких државних школа. Мање од 10 посто њих долази из белих, (екс)протестантских породица, које махом чине америчку вишу и средњу класу. У Њујорку 39 посто ученика долази из латиноамеричких (католичких и сиромашнијих) породица, 32 посто из црначких (углавном сиромашних) породица и 14 посто из азијских (усељеничких и делом муслиманских) породица. Сви ови етнички и социјални миљеи имају знатно већу одбојност према „геј инклузији”, него миље средњокласне, либералне, беле и секуларизоване (екс-протестантске) Америке. Једна црначка мајка је изразила карактеристичну забринутост свог друштвеног миљеа у вези с квир инклузијом, када је – у свом чланку, чија је фотокопија кружила међу родитељима – написала да ће „Дугин програм” имати „погубан утицај” на црначку и хиспаноамеричку заједницу у Њујорку, зато што у њима многи синови одрастају без очеве, што онда ту децу чини нарочито рањивом за „хомосексуалну регрутацију” (Gutmann, 1993: 2).

Други специфични чинилац, који је утицао да се случај Каминсове заврши другачије од случаја Паркера, била је чињеница да је „Дугин програм” збиља имао мноштво натруха сексуалног образовања – пре свега због директног помињања различитих „сексуалних оријентација” у водичу за учитеље. Он, дакле, није био сведен само на упознавање ђака с „плурализмом породичних облика”, као у масачусетским школама, већ је садржавао и помињање сексуалности које је, начелно, непримерено за наставу у првом разреду основне школе, односно у нижим разредима. Штавише, просветне власти Њујорка су, упоредо са програмом „Деца дуге”, биле припремиле и увођење школског антисиде програма (HIV K-6 Curricula) – ком је брзо био наденут надимак „Краставац програм” (The Cucumber Curriculum). Наиме, програм је предвиђао да се ученици обучавају техникама профилаксе од сексуално преносивих болести, између осталог и тако што ће навлачити кондоме на краставце и „друго поврће у домаћинству” (како је дословце стајало у водичу за учитеље; наведено у Gutmann, 1993: 4). Оно што је посебно озлоједило родитеље била је чињеница да је овај програм био намењен ученицима од предшколског боравка па до шестог разреда основне школе. Родитељи су били ужаснути помишљу да ће се њихови малишани наћи у прилици да расправљају о проблему пуцања кондома приликом оралног или аналног односа (*исто*). Оба програма била су виђена као део исте просветне стратегије, непримерене деци

тог узраста. Стога су родитељи, борећи се против „Дугиног програма”, истовремено желели да се супротставе и најављеном програму сексуалног образовања, који су још мање прихватили.

Трећи разлог успешности отпора у овом случају била је доста велика аутономија њујоршких школских одбора у вези с наставним програмима. Ови одбори су имали нешто шира овлашћења у односу на „образовни естаблишмент” него у другим државама. Након овог случаја, међутим, та овлашћења су, 1996, донекле сужена (Kubias, 2011). Ипак, још једном се показало да је ЛГБТ покрет мање успешан што је у некој области друштвеног одлучивања слабија доминантност естаблишмента, а већи утицај обичних грађана (види прву главу). Случај „Деце дуге” заправо се претворио у симболичку борбу обичних Американаца са политичким и образовним естаблишментом (Gutmann, 1993: 1). Смена Фернандеза и поновно поверење које су претходни састави школских одбора добили на локалним изборима, показали су да је ову рунду симболичке борбе добио обичан грађанин (Robertson, 1993). Након тога, дошло је до блокирања даље ЛГБТ инклузије у њујоршко школство. Такво стање се – поготово ако се упореди са развојем прилика у Масачусетсу и Калифорнији – у великој мери задржало и до данас (Joshee and Johnson, 2005: 66–77).

Сва ова четири случаја отпора, иако различитих исхода (два успешна и два неуспешна), показују колико је велика међузависност педагошких циљева школског система и непосредног друштвеног окружења. Легализација геј бракова – вођена углавном правничким формализмом (тј. логиком да је брак само уговор двоје људи, а да се право на склапање уговора не може ограничити полом уговарача) – јача легитимност захтева за квир инклузијом у школство, схваћеном као информисање ученика о плурализму легалних породичних форми. Надаље, степен школске квир инклузије директно зависи и од социјалне и етничке структуре родитеља (и њихових културних миљеа), поготово у школским системима са отвореним каналима родитељског утицаја на програмске садржаје. Коначно, правни и политички (под)системи такође снажно детерминишу начине разрешавања нормативних недоумица, па и сукоба, унутар школског (под)система. Стога је квир инклузија процес у коме се преламају – а онда се, као на попречном пресеку, и сасвим лепо виде – односи моћи и нормативни конфликти различитих друштвених актера, како колективних тако и појединачних, не само у школском (под)систему већ и у целом друштву.

Разлози за и против

Сада ћу навести и размотрити разлоге који се најчешће износе у расправама о (не)оправданости школске квир инклузије.

Први, већ помињан разлог позива се на информативну природу образовања. Он каже да плурализам формалних и неформалних облика породичног живота мора бити одговарајуће репрезентован и у школском градиву. Ако већ ђаци уче о породицама са мамом и татом, они треба да знају да постоје и породице само са мамом, само са татом, али и са „две маме” и са „двојицом тата”. Као што каже Невена Петрушић, добијају ли деца о свету представу само на основу уџбеника, „ако је судити према илустрацијама које се налазе у (српским – С. А.) уџбеницима, а на којима је увек приказана породица коју чине отац, мајка и двоје деце различитог пола”, онда ће деца, на основу тога, мислити да „у Србији постоји само овај тип породице” (Словић, 2011).

Овај аргумент отвара питање статистичке значајности неке појаве, довољне да би она уопште била забележена у школском програму. Према попису становништва из 2000. (U.S. Census 2000), у САД је било 594.391 домаћинство истополних парова (301.026 геј и 293.365 лезбејских домаћинстава). Поједини истраживачи претпостављају да је тај број потцењен за 16–19 посто (Pawelski et al., 2006: 350–51), као и да сваки четврти истополни пар подиже децу (*исто*)⁶⁸. Чак и када узмемо највишу цифру из ове процене у прорачун, уз уобичајену претпоставку о двоје деце по пару, добија се не више од 350.000 деце која расту у заједницама истополних парова. Пошто у САД има 72,4 милиона деце (2000), то значи да свега 0,5 посто америчке деце расте у истополном домаћинству.

У САД статистички је много значајнији удео деце која, осим у домаћинству само са мамом (23,4 посто) или само са татом (4,8 посто), живе са једним биолошким родитељем и са поочимом или помајком (6,6 посто) или без иједног родитеља (4,5 посто; подаци су за 2005; извори: FIFCFS, 2011; SOU, 2007: 24). Није јасно зашто би се, само из информативних разлога, једна категорија која је статистички безначајна посебно истицала у школском програму. Ради поређења, статистичка значајност деце која живе у истополним домаћинствима у САД (0,5 посто) једнака је статистичкој значајности деце рођене са шест прстију (0,5 посто; Greene et al., 2008). Дакле, гледано само из

⁶⁸ По попису из 2000. децу подиже 33 одсто (96.810) ж/ж и 22 посто (66.225) м/м домаћинстава.

угла статистичке репрезентативности, једнако је оправдано учити децу да постоје породице са „две маме” и са „двојцом тата”, колико и да има деце која су се родила са више од пет прстију. Ова недоумица још већма важи за Србију, где је удео истополних домаћинства практично раван нули.

Слично, када је већ реч о информацијама које се тичу сексуалне оријентације (тј. сексуалног образовања), постоје појаве које би се, по својој статистичкој значајности, можда далеко пре морале наћи у школском градиву (наравно, старијих разреда, где се сексуална оријентација и обрађује). Рецимо, у поређењу са хетеросексуалним паровима, „гејеви и лезбејке имају веће стопе промискуитетности и неверства” (Redding, 2008: 133–4), односно образац сексуалног живота који они (нарочито гејеви) често воде типично је промискуитетан⁶⁹, а њихови бракови чешће се раскидају и краће трају⁷⁰. Поједини геј теоретичари сматрају да се тога не треба стидети, те да студентима или ученицима треба отворено објаснити „да геј мушкарци нарочито често одржавају везе које су познате као отворене везе”, односно „да

⁶⁹ Рединг (2008: 163) у том контексту наводи рад Колфакса и сарадника (Colfax et al., 2005) који извештавају да је 49 посто геј и бисексуалних мушкараца у Сан Франциску (из узорка од 736 испитаника), у току последњих шест месеци имало *више* од десет мушких партнера, а још 17 посто између шест и девет партнера. Коблин и сарадници (Koblin et al., 2003), који извештавају о резултатима истраживања међу 4.295 геј и бисексуалних мушкараца, утврдили су да је 42 посто њих имало *више* од десет сексуалних партнера у последњих шест месеци, а 18 посто између шест и девет партнера. Лемп и сарадници (Lemp et al., 1994), који су истраживали 425 младих геј и бисексуалних мушкараца у Сан Франциску/Берклију, нашли су да је 27 посто њих, према сопственој изјави, имало већ *преко* педесет сексуалних партнера. Пол ван де Вен и сарадници (Van de Ven et al., 1997), који су истраживали сексуално понашање 2.583 аустралијска хомосексуалца, добили су налаз да је 47–50 посто њих практиковало искључиво случајни секс (casual sex), да су само њих 15–25 посто били сексуално моногамни и да модални број мушких сексуалних партнера за старије геј мушкарце износи 101–500. Коначно, Ксиридоу и сарадници (Xiridou et al., 2003), који су истраживали хомосексуалце у Амстердаму, утврдили су да су и геј мушкарци са сталним партнером имали, у просеку, још осам других сексуалних партнера годишње.

⁷⁰ У Шведској се од м/ж бракова, склопљених 1993–99. развргло 8 посто, док се, у исто време, развргло 14 посто м/м и 20 посто ж/ж „грађанских партнерстава” (Andersson et al., 2004: 257).

се ми не придржавамо моногамије у нашим односима” (Rofes, 2000: 455)⁷¹.

Изразитије промискуитетно понашање, међутим, даје несразмерно већу стопу заражености HIV-ом код хомосексуалне него код хетеросексуалне популације. Готово половину свих регистрованих случајева HIV инфекције у САД чине ЛГБТ особе (Chibbaro, 2010б). Гејеви ће 44–86 пута вероватније да се заразе HIV-ом него други мушкарци, док ће та вероватноћа код лезбејки бити 40–77 пута већа него код других жена (исто). Такође, међу новозабележеним случајевима AIDS-а код младих (13–24 године), удео младића који имају секс са другим мушкарцем несразмерно је велики и износи 34 посто (Benton, 2003: 252).

Исто тако, „гејеви и лезбијке имају већу стопу депресије, анксиозности, као и злоупотребе супстанци (тј. коришћење дроге – С. А.) него што је она у општој популацији” (Redding, 2008: 133)⁷². И

⁷¹ Чак ни геј партнери који су, у просеку, 5 или више година заједно, и који су у „геј романси”, као што показује једно новозеландско истраживање, „не верују да је моногамија одржива” (Worth, Reid and McMillan, 2002: 237).

⁷² Рединг помиње три велике националне студије у САД (види у: Cochran and Mays, 2006), које су користиле базе података америчких федералних агенција и успеле да изврше методолошки исправно поређење демографски еквивалентне хетеросексуалне и хомосексуалне популације. Оне су утврдиле да геј мушкарци имају више стопе напада панике и покушаја самоубиства од хетеросексуалних мушкараца, да лезбејке имају више стопе злоупотребе супстанци (болести зависности), посттрауматског стресног поремећаја, као и анксиозних поремећаја него хетеросексуалне жене, и да, коначно, и гејеви и лезбејке имају већу стопу депресије него хетеросексуалци (Cochran and Mays, 2006: 149–156). Поред тога, гејеви и лезбејке имају више стопе преваленције вишекратних психијатријских поремећаја (multiple psychiatric disorders) и веће стопе коришћења услуга клиника за ментално здравље (Cochran and Mays, 2006: 155; Redding, 2008: 157-8). Када је реч о коришћењу дроге, Национална епидемиолошка студија, коју је у САД 2003–2005. спровео Центар за контролу болести (Centers for Disease Control) међу 10.000 геј и бисексуалних мушкараца, установила је да је 42 посто њих недавно користило дрогу (77 посто марихуану, 37 посто кокаин, 29 посто екстази, 28 посто инхаланте („поперс”, амил-нитрат), и 27 посто стимулансе; Sanchez et al., 2006). Велика аустралијска студија, спроведена деведесетих, утврдила је да двадесет пет процената лезбејки и бисексуалних жена има историју убризгавања дроге (injecting drug use; Fethers et al., 2000). А једно истраживање хомосексуалних и бисексуалних мушкараца у области Сан Франциска/Берклија утврдило је да је дванаест

међу ЛГБТ младима је пушење двоструко чешће, а коришћење кокаина чак четвороструко заступљеније него у општој омладинској популацији (Benton, 2003: 253). Објашњење ове чињенице, које дају представници самог ЛГБТ покрета, јесте да се то дешава због „стигме и предрасуда” којима је изложена ЛГБТ популација. То код ЛГБТ особа, по овом објашњењу, изазива фрустрацију и неурозе, те их подстиче на (зло)употребу психоактивних супстанци. Међутим, чак и „геј френдли” научници знају да то може само делимично да објасни ову појаву (Redding, 2008: 133). Наиме, геј популација и у „најпријатељскијем окружењу” – попут Калифорније или Масачусетса – задржава сличан „стил живота” и сличне карактеристике.

Све ове чињенице су статистички много значајније од удела деце која одрастају код лезбигеј парова, те отуда више заслужују да буду изложене и продискутоване – наравно, у склопу сексуалног образовања (тамо где оно постоји), првенствено у средњој школи.

Једна подврста „аргумента репрезентативности” је и тврдња да 10 посто ученика и студената чине „квир млади” (Little, 2001: 100; Brisken, 1994: 4), те да они треба да добију информације о популацији којој припадају, како би успешније могли да развију одговарајућу свест и самопоштовање. Наводно, „узраст у коме се јавља истополна привлачност за дечаке је 7,7, а за девојчице 9 година” [(Bakker and Cavender, 2003: 67; аутори овде као извор наводе „личну комуникацију са Савин-Вилијамсом” (Ritch Savin-Williams је, иначе, специјалиста за „геј тинејдере”)], па таква деца од најнижих разреда основне школе треба да буду обавештена да је такво (про)сексуално опредељење нормално и прихватљиво, односно да им нико не сме ускраћивати право на истополну сексуалну оријентацију.

Међутим, цифра од 10 посто „ЛГБТ младих” (LGBT youth) или „геј клинаца” (Gay kids) – како се све они зову у ЛГБТ публицистици (Chibbaro, 2010a; WB, 2010д⁷³) – потпуно је произвољна, тј. не почива на стварним показатељима. Реч је о пукој пројекцији „претпоставке 10 посто” на ученичку и студентску популацију. „Претпоставка 10 посто” је, суштински, у нескладу са чињеницама⁷⁴, и углавном почива

одсто њих изјавило да су убризгавали дрогу у последњих шест месеци (Lemp et al., 1994; све наведено према Redding, 2008: 157–9).

⁷³ Код Садовника чак налазимо израз „протогеј дете” (a proto-gay child; Sadownick, 2007: 197).

⁷⁴ Релевантна истраживања показују далеко мању стопу хомосексуалности. У САД, искључиво хомосексуално понашање током неколико последњих година, према више истраживања, имало је до 3 посто мушкараца, а

на ненаучној – монокаузалној и супстанцијалистичкој – теорији сексуалности (видети критику у трећем поглављу ове књиге). Такође, познато је да дете, поготово на предтинејцеровском узрасту, више воли да се игра и дружи са дететом истог пола (Gearu, 2002). Обрасци дечјег размишљања су другачији него код одраслих људи (Бетелхајм, 1979: 60–63), па се лако може десити да едукаторска хиперсексуализација детињства унесе конфузију код деце. На пример, деца могу да изједначе другарску емоционалну привлачност са (про)сексуалном, те да поверују да су и она хомосексуалци који треба да прихвате одговарајући модел понашања и идентитет. А како је, по овој ненаучној концепцији, сексуална оријентација код свих људи „урођена” и закована једном за увек – тј. доживотна је и не подлеже променама – то такав нестручни педагошки приступ може дете затворити у гвоздени кавез једног идентитета (или модела понашања) који му дугорочно може нанети озбиљну штету.

Но пошто аргумент репрезентативности очигледно није довољан, наводи се и други, васпитно-морални разлог за школску квир инклузију. Он каже да су „геј клинци” (колики год да је њихов удео), нарочито изложени кињењу у школи, па је код њих „четири пута већа вероватноћа да изврше самоубиство него стрејт клинци”, као и да „девет од десет геј клинаца извештава да је кињено” (WB, 2010д). Стога школе треба да уче децу, од малих ногу, да све особе заслужују поштовање, без обзира на сексуалну оријентацију или породично залеђе из ког долазе. Једна ауторка, некадашња учитељица и активни борац за школску квир инклузију, описује педагошки дијалог који је водила са својим ученицима, а који препоручује и осталим учитељима:

„Учитељица: Баш ми је драг мој ујак Алфредо. Он живи с ујаком Марселом.

(Ученици се кикоћу.)

хомосексуално искуство током живота до 5 посто, док су одговарајуће бројке за жене 1,6 и 3,5 (Black et al., 2000; Seidman et al., 1994; Laumann et al., 1994; Billy et al., 1993; Johnson et al., 1992). Што се тиче хомосексуалног идентитета (укључив и бисексуални), он у САД не прелази 2,8 посто за мушкарце и 1,4 за жене (Laumann et al., 1994; Leigh et al., 1993). Ове бројке се, наравно, могу проблематизовати уз образложење да се испитаници и даље устручавају да се изјасне о својим хомосексуалним активностима. Али стигматизација ЛГБТ особа у САД је данас ипак релативно мала и тешко је претпоставити да она битније утиче на добијени ниво хомосексуалности.

Учитељица: Да ли се ви то смејете мојој породици? То су људи које волим, као што и они воле мене. Моја мајка је била удата за мог оца, па сам имала маму и тату, али такође имам и двојицу ујака који су у браку један с другим.

Кари: Стварно мислите да постоје породице с двојцом тата?

Учитељица: Или с две маме.

Дерик: Или с једним татом.

Татјана: Или с једном мамом и једном баком, као што је моја.

Теренс: Или без маме и без тате, као моја.

Учитељица: И ми морамо то да поштујемо. Чак и ако се с тим не слажемо.

Логан: Мислим да су две маме или двојица тата нешто што је погрешно.

Учитељица: Чак и ако тако мислиш, ти то мораш да поштујеш.

Логан: Зашто?

Учитељица: Зато што би ме много повредио ако би исмевао моје ујаке, које ја толико волим” (Souto-Manning and Hermann-Wilmarth, 2008: 273).

„Ја сам заиста веровала”, каже ова ауторка у даљем коментару, „да – без обзира да ли је у мојој учионици било или није било геј и лезбејских породица – моји ученици треба да прихвате и поштују (should be accepting and respecting) различите породичне структуре. (...) Нисам сигурна колико сам у томе успела, пошто се многим ученицима и даље није допадала идеја о геј и лезбејским породицама. Они су, међутим, обавестили своје породице о потреби поштовања различитих породичних структура. Случај једнородитељства и разведених породица нису сви прихватили као почетни пример. Ученици су га обично користили у објашњавању потребе поштовања геј и лезбејских породица. Као разред, почели смо да вршимо уопштавања на основу праксе. Стигли смо до закључка да не постоји таква ствар као што је типична породица. Све док чланови породице испуњавају задатке неопходне за њено функционисање (на пример, брину се о деци, воде домаћинство, обезбеђују емоционалну подршку), они су породице које примењују функционалне стратегије” (Souto-Manning and Hermann-Wilmarth, 2008: 274; 276).

У наведеном одломку лепо се види проблематичност читаве концепције. Ругање се не сузбија афирмацијом општег правила да је свако ругање недопустиво, те да се свако мора поштовати као личност, без обзира на физички изглед или на породично и социјално залеђе. Не, ругање се жели сузбити издвајањем једне категорије

жртава као нарочито важне, као и трансфером захтеваног поштовања са личности жртве на људе из њеног породичног залеђа.

Издвајање само једне врсте ругања или насиља као погрешне – а не одбацивање *сваког* ругања или насиља, заправо је имплицитна сугестија да је само уски вредносни суд из којег следи такво понашање погрешан, али не и свако такво понашање. Рецимо, ако инсистирате на заповести „не сведочи криво против комшије”, а не „не сведочи криво (против било кога)”, све што се из тога може закључити јесте да комшија има извесно привилеговано место у захтеваном систему вредности, односно да је он „једнакији од других”, те да против комшије не смете криво да сведочите, али против било кога другог можда и смете.

Ђачко ругање и вршњачко насиље овде се не сузбија генерално, као недопустива појава без обзира на мотиве за агресију – од дететове дебљине, ношења наочари, боје коже, феминизованости/мушкобањастости, па до родитељског изгледа, понашања, брачног или социјалног статуса. Не, ругање и вршњачко насиље се сузбијају тако што се издваја једна категорија мотива и онда се захтева *промена вредносног става* деце према тој категорији. Не каже учитељица, из горњег примера, својим ученицима да се никоме не смеју ругати због рођака, те да свако мора бити поштован као личност, без обзира на то ко су му и какви родитељи или рођаци. Не, она захтева да се са „поштовањем” оде даље од личности другог, те да се оно пребаци и на спорну особину рођака. Она не тражи од ученика да је, као личност, поштују ма какви да су њени рођаци, она захтева да њени ученици „прихвате” и „поштују” баш спорну особину њеног ујака, односно његову истополну сексуалну оријентацију и његов „брак”, те да у односу на ту особину промене своје вредносно становиште.

То би било исто као када би се ученици ругали неком дечаку што му је отац, због неког криминалног дела, у затвору. Ми то ругање можемо сузбити на два начина. Први, генерални начин, јесте да објаснимо деци како је *свако* ругање ружно, те да свако мора бити поштован због онога што он јесте, а не због онога што јесу или нису његови родитељи. Овде је дечак коме се ругају, тј. његова личност, центар захтеваног поштовања. Други пак начин јесте да бранимо деци да се дечаку ругају зато што треба да развију поштовање према дечаковом оцу, односно да уз дечака морају да прихвате и дечаковог оца, као личност вредну поштовања. То је већ нешто што је морално упитно, будући да се код овог другог начина захтева (ничим оправдан) трансфер поштовања с личности дечака на личност дечаковог оца. Овде, уместо да се *сваки* трансфер (не)поштовања

оцени као проблематичан, ми управо захтевамо од детета да га изврши, односно да средиште поштовања премести с дечака на његовог оца.

И док први начин сузбијања ругања не настоји да по сваку цену „нормализује” позадину која је главни мотив ругања – већ одбацује ругање као образац понашања, други начин захтева *промену вредносног става* према некон другом поступку односно према спорном „начину живота”. При томе треба имати на уму да је тај вредносни став који се жели променити другачије категорије у односу на прекршај ругања, око ког постоји општа сагласност о недопустивости. То значи да се тиме, под изговором борбе против ругања, врши тиха (шверцујућа) ревизија дечје вредносне мапе, односно једног дубљег вредносног система који су код њих настојали да изграде њихови родитељи. Стога овај начин сузбијања „хомофобичног кићења” и представља, као што признаје она учитељица са ружичастим троуглом у филму „То је основно”, заправо начин да се деца суштински *преваспитају*, односно да им се промени фундаментална вредносна структура. Уместо поткопавања ђачке културе ругања, изазивања и вршњачког насиља, тиме се заправо поткопава основни културни образац који су код деце изградили њихови родитељи.

Код саме деце у оваквим случајевима долази до несклада, па и судара ауторитета родитеља и наставника. То ће код деце свакако произвести извесну конфузију и довести у питање један од ова два ауторитета. У основи, или ће ауторитет породице, или пак школе бити на штети, што је генерално лоше са становишта интереса друштва. Заговорници квир инклузије знају да оваквом „афирмативном праксом” иду против актуелног система вредности већине породица (Monk, 2011: 184), али верују да такво „преваспитавање” може извршити пожељан утицај, у крајњем, и на саме родитеље (Souto-Manning and Hermann-Wilmarth, 2008: 276). Међутим, успешност такве концепције васпитног утицаја у којој школа и родитељи шаљу деци *различите* поруке, свакако ће бити далеко мања него она у којој родитељи и наставници деци говоре исто – да је свако ругање неприхватљиво. Отуда ће квир инклузија (каква се препоручује), ма како упорна и нападна била, тешко моћи да смањи ниво кићења или вршњачког насиља по школама.

* * *

У том светлу треба посматрати и утицај „геј сликовница” на децу. Њихова употреба у нижим разредима основне школе образлаже

се афирмисањем различитих облика љубави и породица, чиме ће се извршити нормализација хомосексуалности, повећати толеранција према квир људима и смањити агресивност односно насиље према њима. Мисли се да само ако се деци читају бајке о „принцу и принцу” – који су се заљубили, венчали, те „живели срећно до краја живота” – то ће на децу деловати једнако позитивно као и класичне бајке о принцу и принцези.

Општа претпоставка бајки и сликовница за свако дете јесте да му оне саопштавају важне истине о свету, као и поступке који су исправни. Творци и заговорници геј сликовница рачунају да ће оне на децу имати исти ефекат као и класичне бајке, за које се сматра да, преко „процеса интериоризације”, воде „потврђивању или мењању понашања и делања”, доприносећи „формирању пожељног понашања и система вредности” (Стојановић, 2007: 31; 40). Таква „квир педагогија” код деце треба да развије позитиван став према квир питању и ЛГБТ људима, чиме ће се смањити ниво ругања и вршњачког насиља.

Међутим, механизам деловања класичних бајки на дете не почива на пуком ауторитету онога који бајку прича или чита, као ни на самој форми тог књижевног дела, већ на њеној естетици и на дубоким слојевима значења који кореспондирају са темељним духовним (психолошким) потребама детета. Као што је то већ Бетелхајм лепо објаснио, бајке су деци привлачне зато што им говоре преко „универзалних симбола”, те се „одвијају на свесном и несвесном нивоу, што их (бајке) чини већма уметничким, привлачнијим и убедљивијим” (Бетелхајм, 1979: 148; 292). Вук који прождире Црвенкапу није само опасна животиња, већ и претећи непријатељ из дететове околине, те насилни мушкарац или педофилски заводник, па та вишеслојна и вишезначна симболика дотиче најдубље дететове страхове и погађа његове најснажније емоције (Бетелхајм, 1979: 186–204). Такође, у Палчићу који побеђује цинове дете види себе како надвладава непријатељске одрасле (Бетелхајм, 1979: 42), док Пепељугина ципела, зависно од узраста детета и његовог душевног стања, може имати више значења: „за свестан ум, предмет какав је ципелица јесте само оно што је – док симболично, у несвесном, у овој причи може представљати вагину, или с њом повезане представе” (Бетелхајм, 1979: 292).

Насупрот овакве богате вишезначне симболике класичних бајки, већина „гејфрендли” сликовница – какве су „Татин цимер”, „Цени живи са Ериком и Мартином”, „Глорија иде на Геј параду”, „Ашине маме”, „Хедер има две маме”, „Ценифер има двојицу тата”, „Дош и

Џаз имају три маме”, итд. – само су плитке, немаштовите и буквалистичке, тј. сирово натуралистичке приче. Такве приче не могу суштински да дирну ниједно дете – па чак ни оно које је можда у положају истоветном оном у сликовници. „Строго реалистичке приче су супротне унутарњим доживљајима детета; оно ће их слушати и можда из њих нешто извући, али из њих не може извући много личног значења, које превазилази њихову очигледну садржину. (...) Храна коју сачињавају искључиво реалистичке приче јалова је” (Бетелхајм, 1979: 68). „Већина ових књига суштаствено је толико плитка да се из њих може извући мало тога битног. (...) Најгоре својство ових књига за децу јесте да дете лишавају оног што би требало да добије из доживљаја књижевности: приступа дубљем смислу, а то је оно што је за њега значајно на његовом ступњу развоја” (Бетелхајм, 1979: 18–19). Творци таквих „гејфрендли” прича не схватају да дечје „бајке не покушавају да опишу спољашњи свет и `стварност`” (Бетелхајм, 1979: 134), већ да на децу делују на вишем, симболичком нивоу. Стога је психолошки, естетски, морални или други уплив „гејфрендли” сликовница на децу минималан.

И чисто васпитни утицај таквих књига близу је занемарљивог. Оне су толико нападно императивне у својој политичкој коректности, да је то за децу често „глупо” и одбојно. Класичне бајке не дају детету директне васпитне поуке, тако што му се за неке јунаке, или њихове поступке, каже да су добри, а за неке да су зли – цртајући, на пример, „зле погледе” и „оштре зубе” деци која се ругају дечаку због хомосексуалности његовог оца („Татин цимер”). У класичним бајкама се, заправо, кроз узбудљиво приповедање о јунаку, његовој борби, савладавању препрека и тријумфу – при чему су у питању симболичке, а не реалистичке препреке и победе – постиже да се дете препознаје и саживљује с главним јунаком (Бетелхајм, 1979: 23). У питању је испосредовано дејствовање, један сложени механизам којим дете оно узбуђење што га осећа у борбама свог јунака „преводи” као препознавање морално и друштвено доброг и исправног, па се тако преко естетског долази до етичког (Стојановић, 2007: 31–32).

Ничег од тога нема у реалистичким „гејфрендли” приповестима. Зато оне код деце могу да произведу евентуално чуђење, но најчешће тек пуку равнодушност. Нешто пак боље су оне сликовнице – као „Краљ и краљ” и „Танго утроје” – које доследније покушавају да се држе симболике бајки. При томе „Краљ и краљ”, та повест о заљубљивању и склапању „брака” двојице принчева, по коришћењу симболичких средстава највише и личи на праву бајку. За децу су

принчеви који постају краљеви симбол пуне личне остварености и задобијања свеобухватне сигурности и моћи одраслих, док је брак симбол среће, благостања и опште плодности (Бетелхајм, 1979: 145–7; 256–258).

Ипак, и естетичко и морално дејство таквих „новокомпонованих” бајки на мале слушаоце веома је ограничено. Као што упозорава Бетелхајм, огромна већина новијих покушаја да се опонашају класичне бајке остаје неуспешна зато што је процес настајања бајки другачији од оног који примењују новотарски бајкописци. Класична бајка је „обликована и преобликована кроз милионе причања од стране различити одраслих свим врстама других одраслих и деце. (...) Причајући детету, одрасла особа је одговарала на оно што би наслутила по дечјим реакцијама. (...) Смењујући се, приповедачи су причу прилагођавали питањима које је дете постављало, уживању и страху које је отворено изражавало или показивало начином на који се приљубљује уз одраслог” (Бетелхајм, 1979: 169). „Током многих година, многим таквим усменим повлањима приче од разних особа и за различите слушаоце, коначно се долази до верзије која је толико убедљива за свест и несвесно многих људи да никаква даља промена не изгледа умесна. Тиме је прича добила свој `класични` облик” (Бетелхајм, 1979: 237).

И док такве, традицијом потврђене бајке имају снажан естетски, морални и психолошки уплив на децу, новокомпоноване бајколике сликовнице децу најчешће остављају равнодушном. Прочитавши или саслушавши причу „Краљ и краљ” дете неће доживети никакво узбуђење, никакву духовну пустоловину, никакав „унутрашњи сукоб који треба разрешити, никакву борбу, која главне јунаке подиже на виши ступањ људскости” (Бетелхајм, 1979: 329). Дете ће се евентуално само зачудити како двојица мушкараца могу бити у браку, а понеко дете ће и запитати родитеље (или кога другог) о начину на који мушкарци имају полни однос. „Свако дете зна да је брак повезан с полним односом. У прошлости, када је више деце расло у близини животиња, она су знала да полни однос има неке везе с тим да мужјак стави свој уд у женку, а модерном детету то исто кажу његови родитељи” (Бетелхајм, 1979: 289). У немалом броју случајева, „дете секс може сматрати одвратним, и то гледиште има важну заштитну функцију за дете” (Бетелхајм, 1979: 316). Стога додатна слика – како мушкарац ставља свој уд у чмар другог мушкараца – за дете (а посебно за дечака) може бити сасвим огавна (у питању је чисто нагонска реакција одбојности према уласку страног тела у организам; видети Redding, 2008).

Отуда, поред равнодушности, главни одговор деце на гејфрендли приповести може бити само чуђење и одвратност, па чак и утврђивање извесне одбојности према сексу уопште. Бетелхајм (1979: 304) с правом упозорава да класичне, традиционалне бајке „представљају идеално средство да дете сазнаје о полности на начин прикладан његовом узрасту и оствареном поимању”, док насупрот томе „свако сексуално образовање, које је више или мање директно, чак и када се преведе на језик детета и у појмове које може схватити, детету не оставља никакву другу алтернативу осим да га прихвати, иако за њега није спремно, те да га ово онда веома узнемири или збуну. Или пак дете може себе заштитити од преоптерећења информацијама које још није спремно да савлада, тиме што ће искривљавати или потискивати оно што му се говори – уз најпогубније последице у том тренутку и у будућности” (Бетелхајм, 1979: 304). Новотарска настојања да се деца сексуално образују и информишу о политички коректном односу према (хомо)сексуалности кроз форму новокомпонованих бајки тешко може имати другачији ефекат од оног који нам је овај стари добри психолог управо описао.

Зато, реакција деце на наметнуто читање гејфрендли приповести по школама може бити чак супротна оној којој се заговорници квир инклузије надају. На већину деце такав „урадак” тешко да ће имати неко позитивно дејство, пошто их једноставно неће дотаћи у њиховој духовној нутрини. Код оне пак деце код које такве умотворине произведу емоције, вероватније је да ће се оне пре састојати од чуђења, па и додатне одбојности према квир особама, чак и од непотребне узнемирености, него од некаквих нарочитих симпатија за ЛГБТ људе. Стога је таква форма квир педагогије, по свему судећи, узалудно трошење времена и енергије – како самих учитеља, тако и деце. Једно „терање ветра капом”.

Закључак

Школска квир инклузија је новија тенденција у педагошкој политици, израженије заступљена у свега неколико држава САД. Аргументи којима је њени заговорници поткрепљују, као што показује и овај преглед, не могу се оценити као особито уверљиви, и начелно изазивају доста контроверзи. За разлику од могуће добрих жеља и намера, њене социјалне и педагошке последице такође су недовољно јасне. Заговорници квир инклузије тврде да ће она нужно

имати позитивне учинке, који се састоје у повећању толеранције у друштву и смањењу вербалног и физичког насиља у школи. Међутим, треба имати у виду да не постоје подаци који потврђују да је квир инклузија, тамо где је спроведена, довела до спуштања нивоа школског ругања и вршњачког насиља. Штавише, оправдано се може претпоставити да ће квир инклузија пре довести до повећања општег нивоа конфликтности у микросредини – на релацији друштво – школа – родитељ, али и унутар школе, унутар породице и унутар друштва. Она ће, барем онако како је замишљена, ипак пре активирати различите предрасуде и појачати неразумевање проблема и начина живота квир популације, како код саме деце, тако и код њихових родитеља, него што ће допринети општем повећању толеранције у друштву.

Стога, требало би ипак бити много опрезнији с кампањом увођења квир инклузије у школски систем Србије и можда се радије држати већ проверених педагошких метода васпитања и социјализације деце, него се упуштати – и то превасходно из разлога политичке коректности и опортуности – у још један ризичан и недовољно оправдан педагошки експеримент.

Шеста глава

ГЕЈ ПОКРЕТ И „БОРБА ЗА ПРИЗНАТОСТ”

Нетрпељивост према ЛГБТ особама чест је предмет расправа и критика, а посебно се осуђује насиље које припадници ове популације учестало трпе (Wk, 2012; Meyer, 2010; Rose and Mechanic, 2002; Mason, 2001; Schulthess, 1992; Herek, 1990). У једном од последњих извештаја GLAD-а (GLAD, 2012: 2) наводе се подаци из истраживања спроведеног 1989. међу ЛГБТ особама Масачусетса (FCHS, 1990: 4), по којем је преко 80 посто њих изјавило да су, у неком тренутку свог живота, били изложени вербалном узнемиравању на основу сексуалне оријентације. У истом истраживању, 45 посто лезбејки и 64 посто гејова је такође изјавило да су, у неком тренутку, били изложени физичким претњама напада на основу сексуалне оријентације⁷⁵.

Међутим, обратно усмерена нетолеранција, она коју показују поједини геј активисти – поготово у друштвима у којима је ЛГБТ покрет јак – не само према критичарима геј покрета, већ и према онима који о „геј питању” другачије мисле, мало је истраживан феномен. У овом поглављу се најпре наводе неки карактеристични случајеви такве нетолеранције, а затим и два карактеристична објашњења за такво понашање. Оба објашњења се разматрају и вреднују, да би се у закључку аутор још једном заложио, на методолошком плану, за плуралистички приступ и мултикаузални

⁷⁵ Најбоља слика о томе како та врста насиља изгледа може се стећи читајући опис 18 случајева физичког и вербалног насиља према припадницима ЛГБТ популације које је Гејстрејт алијанса у Србији изнела у свом извештају за 2011. годину (ГСА, 2012б).

модел објашњења, а на плану друштвене политике, за пуну узајамну толеранцију мишљења и вредносних становишта.

Страст и нетрпељивост

Геј покрет, као ни остали друштвени или политички покрети, није хомоген. Матица овог покрета, поготово у САД, захтева од својих припадника одрицање од свих насилних метода, те строго сасређивање друштвене борбе у област људских права. Ипак, на рубовима покрета, и каткад и у матици, налазимо појаве агресивног изражавања нетрпељивости према другачијим вредносним становиштима, захтев за активирање репресивних институција државе ради ограничавања јавног изношења таквих становишта, коришћење јавних увреда те социјалног притиска за застрашивање појединаца који се не слажу са појединим тачкама геј програма или подржавају контрапокрет традиционалних хришћана, настојање да се у потпуности реглементира јавни дискурс по матрици „политичке коректности” итд.

Више случајева таквог поступања – поготово када је реч о контроли владајућег дискурса и јавног мишљења – наведено је у првој глави ове књиге. Овде би се, уз то, и као примери агресивне нетрпељивости могли навести и насилни прекид недељне мисе у њујоршкој римокатоличкој катедрали, у децембру 1989 (извршиоци милитантна ЛГБТ група АСТ UP; види: Magnuson, 1989), насилни прекид службе и засипање верника кондомима у Презбитеријанској цркви у Колорадо Спрингсу (Colorado Springs), у новембру 1993 (Harris, 1993; према: Sears and Osten, 2003: 117–118), вандализација 17 калифорнијских цркава или богомоља (углавном мормонских) – током кампање (2008) за уставно прецизирање брака као заједнице мушкарца и жене – при чему су прозори цркава полупани, врата и зидови ишарани графитима, молитвеници спаљени, у браве набијен лепак... (Wk, 2011л; Yi and Adams, 2008) итд.

С друге стране, као пример активирања репресивних институција државе ради ограничавања јавног изношења непожељних становишта може се навести случај шведског пастора Оке Грина (Åke Green). Он је у својој проповеди, током мисе држане 20. јула 2003. пред педесетак верника, цитирао делове Светог писма (*Лев* 18, 22–30 и *I Кор* 6, 18) и критиковао како геј бракове, тако и сам

хомосексуални начин живота⁷⁶. За то је сазнао локални представник Шведске федерације за лезбејска, геј, бисексуална и трансродна права (RFSL, Riksförbundet för homosexuellas, bisexuellas och transpersoners rättigheter). Он је, због „говора мржње”, пријавио Грина полицији (Bäck and Larsson, 2006: 78; према Wk, 2011a), а полиција је онда случај предала државном тужиоцу. Подигнута је тужба, да би Окружни суд затим казнио овог 63-годишњег свештеника затвором од месец дана. Грин се жалио вишем суду, позивајући се на елементарну верску слободу и право свештеника да сме да цитира свете списе. Тужилац је, међутим, тврдио да превод Светог писма, којим се Грин служио, „није исправан”, те да је пастор морао да користи један од превода који је усклађен са родном, сексуалном и другом равноправношћу (Christinewjс, 2005). Врховни суд Шведске, после више перипетија у поступку, ипак је ослободио Грина кривице⁷⁷. То је

⁷⁶ Оштар критички став хришћана према хомосексуалности има дубоке корене у основним верским догматима. Наиме, содомија је за хришћане грех који Бог особито осуђује. То је једини грех због којег је Господ уништио читаву једну област: градове Содому и Гомору (*Пост.* 19, 1–29). Хришћанском Богу, али и јеврејском и мухамеданском, овај грех је нарочито гнусан. У Књизи Левитској (18, 22; 20, 13) каже се: „са мушкарцем не лежи као са женом; гадно је”, при чему тоеваћ (гадост, гнусоба) „буквално значи нешто што Господ презире и мрзи” (Davis, 1985: 117; наведено према Димитријевић и Србуљ, 2006: 298). Содомију, према хришћанима, Господ види као изругивање свом најдражем делу, Човеку (Адаму). Содомија је скрнављење човека, не само симболичко, већ и стварно, јер је њена консеквенца – ако би се универзализовала – самоуништење људског рода. Св. Јован Златоусти (Ἰωάννης ὁ Χρυσόστομος, патријарх Константинопоља 397–402), чак вели да су мужеложници, у извесном симболичком смислу, „гори од убица” и „општи издајници” (Златоусти, 2006: 265). „Огањ содомски”, каже Св. Јован Златоусти, служи да све оне који су лакомислени према овој врсти греха, „Бог уразуми” (Златоусти, 2006: 266). Уништење Содоме и Гоморе је, по хришћанима, озбиљна опомена људима, и свако ко содомију подржава ризикује и сам Божју казну. Јустинијан (Ἰουστινιανός, ромејски император 527–565) у новели LXXVII изразио је опште хришћанско веровање да на друштва у којима се содомија масовно упражњава Бог шаље „глади, земљотрес и кугу” (fames et terrae motus et pestilentiae; Iustinianus, 2011; слично и у новели CXXI). Зато је дужност хришћанских отаца да вернике упозоравају на опасност од овога греха. (Опширније о односу православља према хомосексуалности види Јовановић, 2011).

⁷⁷ „Приликом пресуђивања у овом предмету”, стајало је у пресуди, „не би требало узимати у обзир да ли је верско становиште, на ком је заснована

важна одлука, јер је тиме спречено настојање појединих геј активиста да користе полицију и тужилаштво како би традиционалним верским заједницама наметнули „политички коректан” дискурс, укључив и тумачење Светог писма⁷⁸.

његова (Гринова – С. А.) изјава, легитимно или није” (SCS, 2005: 16). То је значило да суд не треба да улази у питање „исправног” превода светих списа. „Свеобухватну процену треба вршити зависно од околности, укључујући и садржај онога што је речено и контекст у ком су изјаве дате, како би се утврдило да ли је ограничење (слободе говора – С. А.) сразмерно у односу на циљ (закон о говору мржње – С. А.), те да ли су разлози за то релевантни и довољни” (SCS, 2005: 14).

⁷⁸ Нама ближи пример је литургијска беседа митрополита Амфилохија, у Храму преподобног Харитона Исповедника, на полуострву Луштица, код Херцег Новог, 11. октобра 2010. Тада је митрополит, користећи библијску реторику, назвао геј параду „смадом содомским” (СН, 2010). У наредним недељама више ЛГБТ организација и појединаца, међу којима и „Организација за лезбејска људска права *Лабрис*”, поднело је преко 30 притужби повереници за заштиту равноправности, Невени Петрушић, оптужујући митрополита за „говор мржње” (РТС, 2011б; Миладиновић и Живановић, 2011). Петрушићева се 5. марта 2011. обратила Амфилохију са налогом да, у року од 30 дана, „упути јавно извињење учесницима и учесницама 'Параде поноса'“ (РТС, 2011б), оптужујући га да је користио „говор мржње”, због чега је „прекршио Закон о забрани дискриминације” (Миладиновић и Живановић, 2011). То је митрополит одбио речима да он „није изразио мржњу према човеку, већ је осудио грех” (РТС, 2011а). Петрушићева је после 30 дана поново Амфилохију дала исти налог (Побједа, 2011), али се Амфилохије опет није покорио. Петрушићева тада, и поред законских овлашћења, није поднела тужбу против митрополита зато што њена служба, како је објаснила „у овом часу није у могућности да води парнични поступак јер немамо капацитета”, будући да је „у повереништву запослено само четворо људи” (Миладиновић и Живановић, 2011).

Један део јавности је овај акт ЛГБТ организација и Петрушићеве назвао *опасним нападом на грађанску слободу*: „Позивање на одговорност архијереја због проповеди у цркви, у којој се износи део традиционалног верског учења, а *без вређања икога поименице*, директан је напад не само на слободу вероисповести, већ и на елементарну слободу говора. Митрополит Амфилохије је изрекао извесне опште вредносне судове, који могу да нам се допадају, или не допадају. Али, он има *право* да изриче те вредносне судове, не само зато што су они део учења његове цркве, већ и зато што слобода говора подразумева управо слободу изрицања *свих* општих вредносних судова” (Антонић, 2011в; подвлачења изворна). Међутим, другосрбијанска јавност је једногласно одбацила ову критику (Панчић, 2011; Басара, 2011; Е-

Када је у питању социјални притисак чланова геј покрета на другомислеће – наравно, у приликама у којима је геј покрет довољно снажан да може вршити социјални притисак – треба се сетити примера које сам наводио у првом поглављу – од случаја Лоре Шлесингер, преко оног Скота Екерна или Кери Прејжан, до случаја Џона Рокера. У свим овим случајевима, имамо стигматизовање појединих људи само зато што су изrekli неки „хомофобни” став (како су га оценили ЛГБТ активисти). Стигматизација је легитимно средство регулисања живота у заједници, уколико се преко ње кажњавају појединци који крше нека важна друштвена правила. Међутим, овде је на делу покушај стигматизације не због кршења друштвених правила, већ због легитимног изношења властитог мишљења. Штавише, сам покушај стигматизације представља кршење основног друштвеног правила – слободе изношења мишљења – па је такав покушај ипак показатељ одсуства толеранције, која је претпоставка грађанских слобода.

Иако су у већини горепоменутих примера нетрпељивост демонстрирали мушки припадници геј покрета, постоје случајеви који показују да ни жене у том погледу не заостају. Дафне Патај и Норета Кертге, у својој књизи, преносе речи једне професорке женских студија да је, на њеним часовима, група лезбејки у тој мери била агресивна према хетеросексуалним студенткињама да су се оне „осећале застрашено, ућуткано, те да су доцније долазиле код мене и плакале, говорећи да тим начином не могу даље” (Patai and Koertge, 2003: 15). Друга професорка пак извештава да су јој се две студенткиње пожалиле да су, такође на женским студијама, биле дискриминисане управо због своје хетеросексуалности. На почетку курса, наиме, предавачица је од свих студенткиња тражила да се изјасне о свом сексуалном опредељењу, уз напомену да ће се курс сматрати успешним само ако на његовом крају ниједна студенткиња више не буде хетеросексуална. Како је курс одмицао, а није долазило до одговарајуће „корекције” у сексуалној оријентацији, хетеросексуалне студенткиње су почеле да добијају казне у виду додатних семинарских радова. Једна од ове две студенткиње је била удата и имала дете, па јој је такав, казнени додатни рад тешко падао. Због тога се пожалила овој професорки (која је сведочила у истраживању Патајеве и Кертгеове), након чега је о целом случају обавештен и факултетски омбудсман (Patai and Koertge, 2003: 18).

новине, 2011), подстичући Петрушићеву да настави даље гоњење митрополита.

Све у свему, иако се геј покрет бори против агресивне нетрпељивости према „другачијем”, за поједине његове делове би се могло рећи да у извесним приликама и сами показују извесан степен нетолерантности према онима који имају другачија вредносна или политичка становишта. Како објаснити то да ЛГБТ људи који захтевају толеранцију за себе, често и сами показују нетрпељивост према другачијим становиштима? Такође, могли бисмо да се запитамо: зашто се геј покрет тако страсно и жестоко – практично до нетрпељивости – бори за неке друштвене и политичке циљеве за које је јасно да, и ако би се остварили, не би значајније утицали на промену начина живота огромне већине ЛГБТ популације? Рецимо, геј покрет се у САД и у ЕУ упорно бори за „право на истополни брак”, нападајући и стигматизујући, као што смо видели, оне који се том „праву” супротставља, иако тамо где је то омогућено своју истополну везу „брачно” озваничава тек око 3 посто лезбигеј парова⁷⁹.

Слично, геј покрет се у САД и ЕУ бори за право геј парова на усвајање деце – нападајући своје „конзервативне” и „реакционарне” опоненте – иако је, како напомињу двојица истраживача и „геј очева” (Bigner and Bozett, 1990), „геј култура самачки оријентисана (singles oriented), и чине је појединци који често имају мало дугорочних обавеза, мало или нимало финансијске одговорности за друге, и наглашавају личну слободу и аутономију”⁸⁰. У лезбејској заједници, такође, према неким инсајдерским истраживачицама, постоји извесно „антипородично, антидечје нагнуће” (anti-family, anti-children slant; Lott-Whitehead and Tully, 1999: 251; наведено према: Morgan, 2002: 109–110). Ипак, већина тих људи који, реално, никада неће да уђу у

⁷⁹ У Шведској од 1995. постоји „регистровано партнерство”, али је до 2005. свега 2 одсто хомосексуалаца и лезбејки одлучило да региструје своју везу (Dailey, 2005). Слична је ситуација и у Холандији, где грађански брак постоји од 2001, али је, годину дана по доношењу закона, свега 2,8 посто хомосексуалаца и лезбејки ступило у брак (Dailey, 2005).

⁸⁰ Они такође описују колико се често геј очеви сусрећу са „дискриминацијом и одбацивањем од стране других гејева који нису очеви, којима се не допада такво ограничење слободе и који показују мањак разумевања, па чак и ниподаштавање, за место које деца заузимају у нечијем животу. (...)Љубавно везивање (liaisons) доноси неуобичајену напетост због осећања љубоморе према деци које често имају мушки партнери, али и због сазнања да ће геј отац обично задржати јаку, па чак и претпостављајућу (preferential), везаност и приврженост према својој деци” (Bigner and Bozett, 1990: 159; наведено према: Morgan, 2002: 109–110).

брак или да одгајају децу страшно се боре за право на склапање брака и право на усвајање деце, осећајући искрено непријатељство према онима који им то право оспоравају.

Како објаснити тај феномен? О томе ће више речи бити у наредном одељку овог поглавља.

Озлојеђеност неправдом или рад савести?

Постоје два генерална објашњења ове појаве: „пријатељско” и „критичко” у односу на геј покрет.

„Пријатељско” објашњење би се састојало у томе да су случајеви нетрпељивости које поједини припадници геј покрета показују сасвим природна и људски разумљива реакција на њихов сопствени положај, као и на лично искуство кроз које су прошли. Наиме, није непознато да људи који су често изложени нетрпељивости и притиску и сами, каткад, реагују преоштро – поготово у деликатним и, са моралног становишта, недовољно јасним приликама. Рецимо, они који су претходно били физички или вербално нападани због учешћа у „Паради поноса” природно ће се осетити увређеним када неки црквени великодостојник, сутрадан, ту манифестацију назове „смрадом содомским”. Од људи са том врстом личног искуства не можете очекивати да ће бити расположени да се уживљавају у либерална нијансирања која се тичу слободе говора, аутономије цркве од друштва, те разликовања „права на изношење општих вредносних судова” од изрицања личних увреда и „говора мржње”.

Такође, то што неко (тренутно?) неће да користи извесно своје право не може да значи да он то право ни не треба да има. Борба за једнакост у правима је природно понашање сваког слободног човека у некој заједници, јер та борба почива на елементарном осећају за праведност. Правичност се и састоји у томе, како је још Платон упозоравао, „да свако има своје” (*Држава*, 433е–434а), односно да свако добије оно што му припада. А кад та очекивања нису задовољена, код човека се природно развијају љутња и гнев. Наиме, како то описује Платон, природно је да ће се човек који „верује да му је учињена неправда (...) ускипети, љутити се, борити се” и он ће то чинити „упркос глади, хладноћи и свим таквим трпљењима”, све дотле „док не победи или не умре, или док га његов разум не позове и не смири, као пастир свога пса” [440с-d]. Тај осећај за правду – у смислу да свако тражи оно што му припада – јавља се, по Платону,

природно код свих људи, чак и код „разбојника и лопова” [351c]. Стога, ако у некој заједници осећај за правду не наиђе на задовољење, онда се тамо „из неправичности развијају свађе и мржња и долази до међусобне борбе” [351d]. Када се пак правда задовољи, а свако добије оно што му припада, „свађе и мржња” нестају, а пратеће претераности природно се гасе.

Слично вели и Аристотел (у књизи V *Никомахове етике*). „Праведно мора нужно да обухвата најмање четири члана – и то два лица за која се дешава то праведно и две ствари у којима се огледа и испољава то праведно” (1131a). У складу са Аристотеловим правилом сразмере (1131a-1131b), ако су А и Б пуноправни грађани, дакле *једнаки* у свом правном статусу ($A=B$), онда је праведно да скуп свих грађанских права особе А (*a*) буде *једнак* скупу свих грађанских права особе Б (*b*) (тј. $a=b$). И овде би се могло рећи да природни осећај за једнакоправност код људи нужно води ка „свађама и мржњи” онда када *једнакост у правима* није задовољена.

Борба за једнакост у правима геј популације такође се може посматрати и као борба за *признатост* (признање, Anerkennung), у Хегеловом смислу те речи. У знаменитој епизоди *Феноменологије духа* о господару и робу (Хегел, 1979: 116–118), објашњава се значај жеље за признатошћу као „родитељке самосвести” (Кожев, 1964: 12; такође и Lawrenz, 2007; Williams, 1997; Redding, 1996). Док животиње желе само живот, оно истински људско у човеку жуди за признатошћу од другог човека. По томе се слободан човек и разликује од животиње. Орден је са биолошког, животодрживог становишта безвредан. Али људи због медаље често доводе у опасност сопствени живот. Зашто? Зато што је орден јасан знак да ме други човек, заправо чланови моје заједнице, признају као несумњиву, високу вредност. И ја, у пуном смислу, могу бити човек тек ако моја људска жудња за признатошћу превлада моју животињску жудњу за пуким животом.

Због тога, само потпуно признање свих мојих права доводи мене, као људско биће, до потпуног *самопоштовања* (self-respect; Honneth, 1995). Пошто је признање мог права једнако задобијању (само)поштовања, ускраћивање тих права онда и мора бити доживљено као дубоко непоштовање моје људскости, те стога и као нешто лично увредљиво, стидно и срамотно (Honneth, 1995: 120–21). Зато они који, у стварности, немају жељу да користе неко конкретно право показују толико личне увређености и узнемирености када помисле да им је то право ускраћено.

Ова врста објашњења вероватно добро одсликава оно што се данас дешава у главама и срцима многих геј активиста. Они заиста

верују да су им одређена права ускраћена – попут права на брак или права на усвајање деце – због чега осећају љутњу и повређеност. Реторика (или идеологија) људских права данас је у тој мери доминантна да осећај закинутости на неком праву разгнењује човека. Спорно је само то – да ли је оно што неки појединац сматра да је његово право, заиста оно на шта има право, или не. И доиста, као што сам исцрпно показао у трећој глави ове књиге, ако брак схватимо *само* као уговор двоје људи, онда се ограничавање права на склапање брака на особе различитог пола може видети као кршење права на склапање уговора *једино због пола уговарача* – а то уистину и јесте неправично и дискриминишуће. Али сагледамо ли брак у његовој широј димензији – као друштвену институцију у коју се улази на основу извесних формалних квалификација (између осталог и на основу различитог пола супружника) – онда ограничење приступа браку није „дискриминација”, будући да *не постоји* право да се, без испуњавања одређених услова, може приступати *свим* друштвеним установама.

Или, како каже то Платон, „правичност се(...) састоји у томе да се неједнакима увек даје према њиховој природи, па тиме истински једнако” (*Закони*, 757д). Или као што то вели Аристотел, праведно је када двојица појединаца „ако нису једнаки – не добијају једнако” (1131а). Пар разнополних особа, у генеричком и одгајатељском смислу, ипак није нити може бити једнак пару истополних особа (видети четврту главу), па стога они и не могу бити сасвим изједначени у праву приступа специфичној друштвеној установи каква је брак, нити се одбијање да се постојећи услови за улазак у установу брака уклоне може називати „неправичношћу” и „дискриминацијом”. Отуда је у праву Платон када каже да је за човека, који мисли да му је учињена неправда (иако није), па је „ускипео”, „љути се” и „бори се”, најбоље да га „његов разум позове и смири, као пастир свога пса” [440c-d]. Проблем је, међутим, што се у геј покрету (пре свега у САД и ЕУ) мишљење о закинутости за нека права толико укоренило, да је на њега тешко утицати позивањем на аргументе разума, јер се идеолози тог покрета непрестано самоафицирају (самораздражују) размишљањем о „неправди” која је геј популацији учињена. А од таквог идеологизованог мишљења до ригидности и нетрпељивости често је довољно направити само један корак.

* * *

Размотримо сада *критичко* објашњење нетрпељивости појединих геј активиста. Зашто су они толико нетрпељиви чак и према особама које сматрају да их „не треба дирати”, да их треба „пустити да раде оно што хоће”, али да је то што раде „ипак рђаво”? Зашто су нетрпељиви према становишту које хомосексуално понашање толерише, али га не жели прихватити као „природно”, тј. исправно?

Овде треба рећи да је код становишта „толеранције без прихватања” на делу изворни појам толерантности, различит од оног којег намеће модерни, либерални радикализам. Наиме, данашњи (радикални) либерализам хоће да толеранција заправо буде морално равнодушна и, у основи, уздржана према суђењу шта је добро, а шта зло. Та варијанта либерализма почива на идеји моралног агностицизма, скептицизма или релативизма (рецимо: Херисон, 1989; Ихара, 1989), што нужно води равнодушности или етичкој неутралности⁸¹. У питању је веровање да, изван области људских права (тј. изван *наношења директне штете другом појединцу*, чиме се из приватне ступа у јавну сферу), не постоје јасне моралне вредности, те да свако ко наступа у јавности треба да се уздржава од изрицања моралних судова о таквим (приватним) појавама. Рецимо, ако две одрасле особе нешто чине (на добровољној основи – попут пара садисте и мазохисте), а то не штети „директно и у првој инстанци” (Mill, 1956: 13) ниједној трећој особи, онда ми, у простору јавног дискурса, не треба да изричемо моралне судове, већ треба да се држимо положаја моралне неутралности, као истинске толеранције и прихватања („поштовања”) тог односа⁸².

⁸¹ Ихара (1989: 208), рецимо, тврди да „људи заговарајући толеранцију, заговарају не само уздржавање од негативних акција, него и укидање негативних ставова”, из чега произлази и „да је неко толерантан према нечему, према чему је потпуно равнодушан”. Сам Ихара је, међутим, прелазан случај, јер он у трпељиве ставља како равнодушне, тако и оне са негативним ставовима, који се уздржавају од негативних чинова. Али Ихара је добро уочио тенденцију да се смисао толеранције, у јавној употреби, помера од укидања негативних чинова ка укидању негативних ставова. Тешко да треба напомињати да је данас, у јавном (неолибералном) дискурсу, доминантно ово последње значење.

⁸² Овакво становиште излаже (и критикује) Франкена, 1989: „Оно имплицира”, резимира га он (244; 245), „(...) да не би требало да доносимо моралне судове о другима”, односно „да једни другима не можемо морално судити, бар не гласно”.

Међутим, класична либерална трпељивост (Милтон, 1990; Лок, 1978; Mill, 1956) почива на једном другачијем увиду у односе добра и зла, као и у право на доношење јавног моралног суда. Класична концепција толеранције полази од схватања да, иако можемо нешто оценити као зло, ако нас то директно не угрожава не треба да га нападамо и насилно уништавамо, јер таква акција често води много већем злу. Рецимо, нимало ми се не свиђа садржај нечије вере, али ипак знам да верски прогони производе још веће зло у виду „угрожавања грађанских права и материјалних добара под изликом религије” (Лок, 1978: 147), па зато такву веру трпим и не нападам⁸³. А ако је нешто стварно повезано са злим – наравно, под претпоставком да нас директно не угрожава и да не морамо да се бранимо – онда га, по класичном либералном схватању, треба пустити да због тог зла само пропадне. Или да се, суочено с изгледном самодеструкцијом, само промени и преуми, прихвативши оно што је добро (Budziszewski, 1992).

Међутим, позив да се нешто толерише не подразумева и захтев да се уздржимо од заузимања става према томе (морална неутралност), или чак да не смемо ни имати став о томе (етичка равнодушност), а понајмање захтев да се то мора јавно *прихватити* (tolerance=acceptance). Толеранција подразумева само одлуку да се не угрожава неки другачији облик егзистенције, односно одлуку о поштовању јавног права на различитост – уз задржавање права на изрицање негативног става према том облику. Сама реч „трпељивост” јасно изражава то традиционално значење које је „толеранција” имала и у класичном либерализму – нешто што нам се (приватно) нимало не свиђа, али га трпимо, као део легитимног (јавног) поретка⁸⁴.

⁸³ Јер, вера се најбоље брани, како каже Лактанције (Константинов савременик), не туђом већ својом смрћу, не злочињем већ трпљењем, не убиством иноверца већ жртвовањем сопственог живота зарад вере (Lactantius, *Divinae Institutiones*, V, 20). И захваљујући баш таквом ставу раних хришћана, хришћанство је успело да надвлада паганске богове. На то подсећа и Лок (1978: 144) када вели: „у Јеванђељу се често каже да прави Христови ученици морају да прођу кроз муке, али ја још нисам могао да нађем ни у једној књизи *Новога завета* да црква Христова треба да прогони друге и да их присили огњем и мачем да пригрле њену веру и учење”.

⁸⁴ Толеранција је, и по Приморцу (1989б: 5), „врлина коју можемо испољити само према ономе што нам је непријатно, неприхватљиво, одбојно, и само на тај начин што ћемо се уздржати од извесних поступака”. „Трпељивост претпоставља критички однос према ономе што се трпи, осуду оног што се трпи; не могу бити трпељив према нечему што уопште не осуђујем”

Геј активисте, међутим, често љути таква врста толеранције. Они не желе само да буду „остављени на миру”, они желе да, управо као хомосексуалци, буду „прихваћени”, они желе „признатост” за своју хомосексуалност, „признатост” да то што раде није ништа лоше, ништа срамно или стидно, већ „нормално” („варијетет нормалне људске сексуалности”, како каже Зорица Мршевић, 2009: 18). Но, ако их на тај начин не „прихватите” и не „признате” – дакле, чак и ако сте против закона о содомији, али ипак одбијате да примите „истополне бракове” или не желите да пристанете на коришћење сликовница у школи у којима се деци приповеда о заљубљеном „принцу и принцу” или о срећном детињству са „двојицом тата” – они се љуте, падају у гнев и често постају вербално агресивни према онима који јавно износе таква становишта⁸⁵.

(Приморац, 1989а: 273). Дејвис (1989: 145) такође каже: „Претпоставка да један чин буде толерисан је да му има замерке”. Гоувир (1989: 239) такође: „Прилика за моралну толеранцију јавља се онда када уверења и деловања других сматрамо рђавим”. Исто и Халберстем (1989: 365; 370): „У свом основном значењу, толеранција означава диспозицију или понашање у односу на становишта која су озбиљно конфронтрана с нашим властитим. (...)Толерантан се може бити само према нечем с чим се не слажемо.” Једнако мисли и Њумен (1989: 121; 125): „Толеранција подразумева прихватање или подношење нечег према чему имамо негативан став.” У том смислу он сматра да „релативист” – то јест онај који тврди да морамо бити толерантни због плурализма вредносних становишта, а под толеранцијом подразумева „поштовање” према том другом становишту – заправо „уопште није толерантан човек, само је морално слаб” (Њумен, 1989: 138; подвукао Њумен).

⁸⁵ Рецимо, након полицијске забране геј параде у Београду 2011, један про-геј активиста је објавио чланак у којем је устврдио да „параде није било зато што је то издејствовала мањина коју чине насилници и њихови интелектуални спонзори” (Иванишевић, 2011). Међу овим другима су „разни професори и коментатори” који су „прешли рубикон и експлицитно или имплицитно оптирала за насиље”. „То не значи да би сваки национал-хомофобни професор”, објашњава овај активиста, „лично тукао некога”, „међутим, ни за постојање италијанског и немачког фашизма није било потребно да на улици Mussolini, Rocco, Hitler, Goebbels, итд., туку политичке противнике или хомосексуалце”. Међу такве „национал-хомофобне професоре”, који су интелектуална залеђина „фашизма”, овај активиста је ауторитативно убројао и „Слободана Антонића” (*исто*).

Дакле, иако сам у свом тексту на тему „Геј прајда” изричито осудио свако насиље према учесницима геј параде (Антонић, 2009), ја сам проглашен „фашистом” ваљда само зато што сам, у истом чланку, критиковао главну

Одакле долази толика узнемиреност? Критичари из редова хришћанских традиционалиста (рецимо, Kupelian, 2005: 31–36) сматрају да многи хомосексуалци, без обзира на сву њихову манифестну самоувереност у „природност” хомосексуалности ипак, крајичком своје савести, знају да је њихов начин живота погрешан. Многе од њих узнемирава сопствена савест, која им каже да у њиховом „стилу живота” има нечег погрешног. Рецимо, проблематична може бити неретка центрираност живота на секс: „Ми смо опседнути сексом”, каже за геј популацију Мајкл Бронски, „сексуалност и еротицизам су ванредно моћна снага у животу свих нас, и геј култура то признаје и подржава” (Bronski, 1996: 11–12; цитирано с одобравањем у Rofes, 2000: 447). Из тога често следи промискуитетан живот, „опсесивно трагање за новим партнерима и сексом за једну ноћ” (Алтман 2010: 17), што сведоче и статистички показатељи о великом броју сексуалних партнера код припадника геј популације (видети претходну главу).

Алтман је у својој класичној студији из 1971 (овде цитираној као Алтман, 2010) претпостављао да је постојање „великог броја неуротичних, несрећних, компулсивно промискуитетних хомосексуалаца (...) резултат друштвених притисака и начина како су они те притиске интернализovali, а не резултат хомосексуалности као такве” (Алтман, 2010: 20). Међутим, горе поменута истраживања, спроведена 25–30 година доцније, у знатно промењеним друштвеним околностима и у „геј френдли” срединама (Сан Франциско, Амстердам, Аустралија), показују да се висока промискуитетност у геј заједници, као и чињеница да „гејеви и лезбијке имају већу стопу депресије, анксиозности, као и злоупотребе супстанци (тј. коришћење

поруку „Параде поноса”. Навести, без озбиљне аргументације, нечије име и презиме у контексту „фашиста” и „фашизма” свакако је акт вербалне агресије, којом се та особа жели трајно одстранити из поља јавног дискурса (видети разматрање у Антонић, 2011а: 158–163). То је далеко агресивнији акт, увредљивији и личнији (у смислу концентрисанијег напада на одређену особу) – од уопштене квалификације неке појаве, што ју је изрекао митрополит Амфилохије употребивши синтагму „смрад содомски”. Али док је „смрад содомски” био мета снажних протеста различитих организација и активиста, дисквалификација неких особа као „фашиста” доживљена је као сасвим „нормална” ствар. Истина, и на овај случај треба применити већ спомињано начело да јавност може бити осетљивија на једну врсту насиља, него на другу. Али и за овај случај треба да важи да – мада јавне личности морају да науче да трпе ту врсту увреда које приватна лица нису дужна да толеришу – вербално насиље ипак остаје насиље.

дрогe – С. А.) него што је она у општој популацији” не може објаснити само фактором „друштвеног притиска” (Redding, 2008: 133), већ и извесним интристичним психолошким стањем.

Наиме, такав начин живота, који добија облик „опсесија и принудних радњи” (obsessions and compulsions), може произаћи из доживљаја сопственог тела, како је уочавано и у нашој, нешто старијој психијатријско-социолошкој литератури (пре доба „политичке коректности”), као „аутентично постојећег само у хомосексуалној ситуацији” (Опалић, 1997: 501). То се најбоље види из чињенице да сама хомосексуалност може постати основна одредница личног идентитета и главна осовина животних ангажовања. „Ова идеја временом постаје референтни животни оквир за односе са светом, нека врста металогичног Weltanschauung-a, који наставља да функционише насупрот осталим (реалним) садржајима мишљења. Другим речима, свест о сопственом свету и идентитету потврђује се само у међумушкој форми, и затвара све друге могућности доживљаја сопственог тела и духа (...). Проблем настаје када потенцијални хомосексуалац неуротично тематизује своје полно опредељење, исцрпљујући се у бескрајном трагању за, како Себин каже, неухватљивом мушкошћу, тачније, од оног тренутка када његова сексуална активност постаје, како би рекао Франкл, хиперинтендирана. Његова мушкост у свом егзистенцијалном дуплицитету (као биолошки оквир и као недостижна вредност) потврђује се на вишеструко болан начин само у хомосексуалним ситуацијама, а да би проблем био још апсурднији, у основи поништава његов самодоживљај као мушкарца” (Опалић, 1997: 501).

„Покажи ми срећног хомосексуалца и ја ћу ти показати весело леш”, каже један јунак Марта Кроулија (Mart Crowley) у драми *Boys in the Band* ([1968]; према Алтман, 2010: 18). Осећај да се живи самодеструктивни живот, а што се може именовати и као „скривени рад савести”, узнемиравајуће делује на многог хомосексуалца (Kupelian, 2005: 31–36). Неки ће од њих, међутим, то своје узнемирајуће парче савести почети да *мрзи*, а онда и да ту мржњу преноси на људе који му – будући да одбијају да „прихвате” и „признају” „природност” његове (хомо)сексуалности – заправо говоре исто што и његова савест: „Не, то *твоје* није слобода, то није срећа, ти си роб својих сопствених опсесија и компулсија, оне ти разарају живот. И баш зато што си роб, ти си несрећан. Мораш нешто да предузмеш да би се ослободио”. Та, дакле, моја савест која ме копка и тај „узнемирајући други” који ми говори заправо исто што и савест, постају сада предмет мога гнева, моје страсне мржње, моје борбе, па

ја против својих „непријатеља” почињем да улажем исту ону унутрашњу страст која, у основи, и производи цео мој садашњи хабитус, целу моју садашњу и будућу несрећу (*исто*).

Тај механизам „освете савести” описује и Буджишевски (Budziszewski: 1999; 1998). Зашто неки људи толико инсистирају на „поштовању” своје „различитости”, схваћеном као врста хегеловске признатости? Зашто они упорно захтевају да њихово понашање, њихове одлуке, њихови избори, буду „прихваћени” и „поштовани” – иако их нико не спречава у тим радњама, само многи човек такво понашање не одобрава, сматрајући га стидним, недоличним. Одговор лежи у *узнемирености* коју производи наша сопствена савест. Без обзира што смо (правно и друштвено) слободни да радимо то што хоћемо, и што нам те радње свакако причињавају извесно задовољство, ми, у дубини свога срца, знамо да то није у реду. И тај осећај нас истински узнемирава. Нама је потребно *смирење* (reconciliation), а њега најлакше можемо да нађемо само ако добијемо одговарајућу потврду од других. У овој „феноменологији рада савести”, дакле, ми најпре тражимо потврду код оних људи који имају исти проблем, тражимо да нам и они кажу да је са нашим поступцима заправо све у реду (Budziszewski, 1999: 27–32).

Кад год нас због неког моралног преступа гризе савест, а ми тај узнемирујући осећај желимо да умиримо, свакако нам прија да чујемо (само)оправдање другог таквог моралног прекршитеља. Та веза прекршитеља преко самооправдавања је веома јака, односно емоционално врло значајна. Кроз везе истоврсних нормативних прекршитеља, наиме, настаје једна подзаједница, или још боље контразаједница. Основна норма те подзаједнице конституише се као супротна норми заједнице, те тиме фактички постаје контранорма. Али на следећем ступњу „феноменологије рада савести” ми видимо како та нова, мала заједница ипак више није довољна. Наиме, моја савест тиме није умирена, она ми и даље говори против моје контранорме. Јер, мени је ипак јасно да из мене, као и из мог садруга прекршитеља, дакле из целе наше контразаједнице, збори првенствено парцијални интерес као главни извор наше контранорме. Зато ја, у својој нутрини, ма колико да ми прија контразаједница, ипак не желим само потврду „истопрекршитељског садруга”. Ја заправо страшно, очајнички, желим потврду *целе* заједнице, желим потврду *свих*. А то је могуће једино ако моја контранорма постане нова друштвена норма.

Заправо, што осећам веће узнемирење због мога деловања (греха), то ја упорније желим да моја контранорма постане норма за

све – да се промене закони, да се „поправи” језик, да се „очисти” јавно поље од узнемирујућих критичара, да коначно и деца у школама почну да уче да је моја контранорма од сада истинска норма. Моја амбиција је тотална, јер само тотална потврда може да ућутка ону моћну, стално присутну, дубинску савест. Бежећи од те савести ја насрћем на друштво, желећи да га натерам да ми оно каже: „Све је у реду, момче, исправно је то што радиш, само се опусти и уживај...” Али питање је да ли би, чак и ако добијем те речи умирења и утехе, то ишта помогло. Јер норме које ме тако узнемиравају и које толико желим да променим и не долазе из друштва које ме окружује. Оне нису „конструкција”, оне нису „конвенција”. Оне су записане – директно у нашим срцима (*Јев.* 8, 10; *Рим.* 2, 15).

Али невоља настаје када се актери покретани таквом унутрашњом снагом – јер „страсти, лични интереси и задовољавање себичности представљају најјачи извор деловања” (Хегел, 2006: 26) – суоче са друштвом које је изгубило јасне моралне критеријуме и морално самопоуздање, напосе које је прихватило етички релативизам и „универзалну пермисивност” (тј. попустљивост према свим захтевима брзог и неограниченог задовољства). Секс нам причињава задовољство, зато ћемо прихватити побачај, преименујући „убиство детета” у „репродуктивно право” („право да се немају нежељена деца”⁸⁶), а „бебу” (људско биће) у „фетус” (израслину), те третирајући надаље читаву ствар као „рутинску медицинску интервенцију” о којој престајемо да размишљамо чим се оконча – процес који Буджишевски описује као „first euphemized, then avoided, then forgotten” („најпре се преименује, затим се избегава и на крају заборави”); Budziszewski, 1998, I).

Још колико јуче (у историјском смислу, наравно), то друштво није било такво. Оно није повлађивало појединцу да „има право” да ради шта хоће (само ако тиме не наноси другоме штету). Његов први човек [Теодор Рузвелт (Theodore Roosevelt), двадесет шести председник САД (1901–1909)] смео је да каже да „мушкарац, или жена, који намерно избегава брак, и тако је хладног срца, да у њему нема страсти, а ума је тако плитког и себичног да мрзи да има децу, у ствари, чини злочин против читавог човечанства, те треба да буде предмет презира и гнушања свим здравим људима”⁸⁷. У том друштву,

⁸⁶ Једна од карактеристичних феминистичких формулација; видети пример (и извор), као и критику, у Антонић, 2010.

⁸⁷ Такође је рекао да је „вољна неплодност у браку” „највећи злочин против људске врсте и целе цивилизације”, и да „жена, која је узмакла пред

како се још свог детињства с поносом сећао његов, такође, први човек [Хари Труман (Harry S. Truman, 1884–1972), тридесет и трећи председник САД (1945–1953)], „људи су ценили поштена човека више но ма шта друго, и ако човек није био поштен, не би се дуго задржао у суседству – изјурили би га”⁸⁸ (Miller, 1974: 48; наведено према Франкена, 1989: 242). У том друштву, још „педесетих година двадесетог века, недељом, у одређеним сатима, није било телевизије, како се не би ометао одлазак у цркву. Недеље су служиле томе да се породице држе заједно, породице су служиле томе да се заједнице држе заједно, а заједнице су служиле томе да се друштво држи заједно” (Sacks, 2011).

Данас је, међутим, то друштво морално ослабљено, дезоријентисано, са себичношћу као врлином. Оно сматра да напредни „рационални актер пита себе `Шта је најбоље за мене?`, док се, ниже рангирани, назадни „племенски актер пита `Шта је најбоље за нас?`, а да је „фанатик неко ко је спреман да жртвује сопствену личну корист за нешто изван себе” (Харис, 2009: 13–14; 20). Оно пристаје на редефинисање својих установа, зато да би, мирне савести, могло да настави са упражњавањем својих уживања. Пошто желимо уживање (секс) без обавеза (бриге о деци), ми најпре ванбрачни секс изједначавамо са сексом у браку, па ванбрачну заједницу са браком, да бисмо на крају, комотно и лакомислено, браком прогласили сваку еротску (сексуалну) заједницу. Када, затим, у такво друштво провали „монументална енергија геј света Америке” (Викс, 2010: 254), ми више немамо основа да кажемо „не” захтевима за право на „геј брак”.

Јер, како објашњава Буджишевски, ако је једини критеријум за брак сексуално осећање, „онда постаје очигледно да неко ко има сексуална осећања не може бити спречен да ступи у брак. Дакле,

рођењем детета”, прави преступ раван ономе што га чини „војник, који баца своју пушку и бежи са бојног поља” (Roosevelt, *The Winning of the West*; наведено према Бентли, 2010: 42-43).

⁸⁸ Изопштење, као учинак опште моралне осуде једне заједнице према неморалном појединцу и Мил је сматрао исправним. Он је једино одбацивао коришћење физичке или правне присиле, али се слагао да имамо морално право да другоме, чак и против његове воље, најпре предочавамо „разлоге који ће му помоћи у расуђивању, подстицај који ће ојачати његову вољу”, затим, да га можемо изложити „непогодностима које се никако не могу одвојити од неповољног суда других људи”, као и „природним казнама, које не могу а да не погоде оне који изазивају аверзију и презир” (Mill, 1956: 93; 101; о изопштењу на стр. 94 и 114; сви наводи у: Приморац, 1989а: 266).

хомосексуалцима такође мора бити омогућено да ступају у `брак`, а њихове заједнице, такође, треба да уживају културну заштиту. У том часу, међутим, наша потиснута савест задаје нам још један ударац, подсећајући нас да је брак ипак повезан са рађањем. Али сада смо у ступици. Не можемо рећи `е зато хомосексуалци не могу да се венчају`, јер би то био удар на целу климаву структуру наше рационализације. Зато ми објављујемо да, ако су већ у браку, хомосексуалци се морају учинити и прокреативним; јаловом земљишту мора се дати изглед цветања. Ту је, на крају крајева, вештачка оплодња. А ту је и усвајање. Дакле, надомак смо прихватања да се деца дају као право онима од којих смо некада имали дужност да их заштитимо. Нормализација перверзије је потпуна” (Budziszewski, 1998, IV).

* * *

Ово критичко објашњење без сумње је ефектно. Али могло би се рећи да и оно пати од извесне слабости – од тешко проверљивог психологисања. Оно је, заправо, по својој структури, слично објашњењу које се често даје за критички став према геј покрету (посебно популарном у „геј френдли” медијима). Ево како то објашњење формулише Алтман (2010: 23): „добар део непријатељства према хомосексуалности води порекло од потиснутих хомосексуалних тежњи. (...) Они који су сексуално несигурни често ће подупрети своје уверење отвореном мржњом према хомосексуалцима који су претња њиховом егу”.

Алтман ипак оцењује овакво објашњење као „поједностављивање” (*исто*), будући да оно покрива само део стварности. Јер, *неки* противници геј покрета вероватно и јесу несигурни у своју сексуалност. Али то не може бити објашњење за *све* њих. Такође, *неки* геј активисти вероватно су нетрпељиви према критичарима геј покрета због „дубинског рада савести”. Али то вероватно не може бити објашњење за *све* појаве нетрпељивости, што их тамо затичемо. Јер, бар део геј активиста који показује нетрпељивост, као што је већ речено, то ради услед искреног уверења да су им повређена људска права, те из озлојеђености која одатле извире.

И овде се морамо држати начела „плурализма узрочности” [што га, на јасном Парсонсовом трагу (Parsons, 1951), покушавам да афирмишем у домаћој (углавној монокаузалној, „култур-редукционистичкој” и конструктивистичкој) социологији (Антонић, 1995; 2011б)]. Пред собом, као и увек, имамо разноврсну мноштеност појава – људе са хомоеротским жељама или праксама, који свој

идентитет не заснивају првенствено на хомосексуалности⁸⁹, али и геј активисте, који су изградили политички и културни идентитет на хомосексуалности; геј активисте који не испољавају нетрпељивост према критичарима геј покрета, али и оне који су изразито нетолерантни и агресивни; нетолерантне и агресивне геј активисте који су то због „рада савести”, али и оне који су то због искрене озлојеђености услед вере да су закинути за основна људска права... Задатак научника је да ове дистинкције уочава и кад су у питању појаве, и кад је реч о узрочности. И верујем да је овим поглављем нешто од тих научних задатака испуњено.

⁸⁹ Такви су, рецимо, Џек Донован (Jack Donovan) или Џастин Рајмондо (Justin Raimondo); видети прву главу ове књиге.

ЗАКЉУЧАК

ПОУКЕ ЗА СРБИЈУ

Са становишта демократије (и класичног либерализма), свака нетрпељивост, усмерена на мишљење или начин живота који не шкоди другоме, јесте за осуду. То важи како за нетрпељивост већине према мањини, тако и обрнуто. Ипак, обавеза трпељивости не значи и обавезу прихватања. У том смислу се могу разликовати три односа друштва према геј заједници:

1. *однос репресије*: постоји универзална, јавна и приватна осуда, па и прогон, хомосексуалности; у јавноправном систему на делу су закони против содомије, а на плану јавног морала непријатељство према хомосексуалцима; они могу бити мета некажњених физичких напада, отпуштања или шиканирања;

2. *однос толеранције*: хомосексуалност се законски не прогони, хомосексуалне везе се толеришу, а хомосексуалци нису физички нападани, отпуштани или шиканирани; али, постоји пуна слобода вредновања моралности или друштвене функционалности различитих облика животних пракси; легитимно је и морално становиште које неједнако вреднује хомосексуалне и хетеросексуалне везе (из верских мотива, позивањем на аргумент биолошке репродукције, или из неког трећег разлога); такође је легитимна и равнодушност према питању различитих облика животних пракси, једнако вредновање хомосексуалних и хетеросексуалних веза, или слављење хомосексуалности као „истинског ослобађања човека”;

3. *однос принудне афирмације*: постоји универзална обавеза правног и статусног (моралног) изједначавања хомосексуалних и хетеросексуалних веза – од брака, преко усвајања деце, до државне помоћи у вештачкој оплодњи; у јавности је дозвољено само једнако вредновање хомосексуалности и хетеросексуалности („свака љубав је лепа”); тамо где заступљеност или друштвени положај геј особа одступа од норме – рецимо, ако је хомосексуалаца мање од зацртаних 10 посто – на делу је „позитивна дискриминација”; власт ради на оснаживању (empowerment) геј заједнице, захтевајући „прихватање” геј културе у медијима, прописујући лекције о „једнакој вредности” у

школама и систематски сузбијајући сваку „политички некоректну” реч, или свако „погрешно” или „неприхватљиво” морално вредновање.

Ово су, наравно, три модела, три идеална типа друштвених односа, које бисмо могли да назовемо *традиционалистички, либерални и прогресивистички*⁹⁰. Први и трећи модел су свакако ауторитарне крајности, при чему за први можемо да кажемо да данас постоји још у неким афричким земљама, док се трећи све више прописује као идеал, па и делимично изграђује, у САД и неким земљама ЕУ. Чини се да се друштвено клатно, барем у земљама које су центар светског (капиталистичког) система, креће из једне крајности (модел 1) у другу (модел 3).

Ако наше (српско) друштво ишта још више може да бира, заложимо бих се да останемо на средњој, либералној позицији (на моделу 2), за коју верујем да даје највише слободе и највише успешне социјалне функционалности.

* * *

Као што смо спомињали у претходним поглављима, у Србији се већ отварају питања геј брака и школске ЛГБТ инклузије. И једно и друго питање скопчано је са „друштвеном производњом деце” – не само у смислу социјализације, већ и у биолошком смислу. Зато је питање брака можда и средишње питање ЛГБТ проблематике, односно утицаја ЛГБТ покрета на друштво.

Одговор на то питање, као што је речено у трећем поглављу, може се дати првенствено са становишта институционалног приступа браку. Брак двоје биолошких родитеља основна је установа за „друштвену производњу деце”. Она је основна зато што је најфункционалнија установа такве врсте. Прво, она је, када је реч о биолошком аспекту ове репродукције, најјефтинији начин да друштво произведе успешно социјализовано потомство. И друго, деца одгајана у браку биолошких родитеља, као што показују истраживања, имају (сразмерно) мање психолошких и социјалних проблема, имају боља постигнућа, и боље се осећају (срећнија су) него деца одгајана у другим облицима домаћинства, па је то, са друштвеног становишта, врста „златног стандарда” за социјализацију потомства.

У друштвима САД и ЕУ, међутим, данас постоји притисак да се изврши суштинско редефинисање брака, било тако што се одбацује његова репродуктивна функција („брак је само заједница љубави”), било тако што се његова репродуктивна функција редукује на

⁹⁰ У Фонтеовом смислу речи „прогресивизам” (progressivism; Fonte, 2002).

парцијално (одвојено, једнострано) биолошко родитељство. Пошто и ж/ж парови, благодарећи вештачкој оплодњи, као и м/м парови, захваљујући „сурогат мајкама”, данас могу да добију дете чији је родитељ један од партнера, сматра се да су такве заједнице такође репродуктивне и да оне показују како се и истополне заједнице могу функционално квалификовати за брачни статус. Али таква репродукција је не само парцијална и скупа⁹¹, већ унапред искључује *заједничко* биолошко родитељство брачника. Штавише, „истополни брак” који хоће да буде репродуктиван претпоставља да (бар) један биолошки родитељ *мора* претходно да напусти своје дете (да би га истополни пар могао добити).

Треба разумети да ова претпоставка не постоји код *категорије* м/ж парова, где се неплодност чак ни на нивоу појединаца не може унапред претпоставити. Код м/м и ж/ж парова, међутим, априори је, на нивоу читаве категорије, искључена могућност да оба партнера буду биолошки родитељи детета. Зато признање пуног брачног статуса истополним паровима, у симболичкој (а онда и практичкој) равни, значи друштвени благослов праксе напуштања, уступања или чак продаје деце (код „сурогат мајки”). У том смислу није сасвим нетачна тврдња појединих аутора (Sugrue, 2006) да је признање истополног брака или априорни друштвени благослов за начело брачне неплодности, или априорни друштвени благослов за начело да једно или обоје родитеља могу да напусте или чак продају своје дете. У оба случаја реч је о друштвено нерационалном или нехуманом (неморалном) правилу поступања – неморалном зато што се не може универзализовати без рђавих последица по друштво.

Такође, често се, уз „право на једнаки приступ свим друштвеним уговорима”, као разлог зашто и м/м и ж/ж парови треба да добију могућност склапања брака и усвајања или асистираниог рађања деце,

⁹¹ Рецимо, Зорица Мршевић (2010: 56) описује случај лезбејских партнерки, Карен Весоловски и Марте Паџет (Karen Wesolowski and Martha Padgett) које су „неколико десетина хиљада фунти потрошиле на различите покушаје зачећа”, да би тек после три године успеле да обе постану мајке (по једног детета). Такође, геј партнери, Бери Друит и Тони Барлов (Barrie Drewitt and Tony Barlow), платили су, 1999. године, једној агенцији из Лос Анђелеса 200.000 фунти да се њиховом спермом у лабораторији оплоде јајне ћелије, а да се ембриони усаде у материцу сурогат мајке, која им је, затим, родила близанце (Hart, 2002: 7). И британски музичар Елтон Џон и његов партнер Дејвид Фурниш (Elton John and David Furnish) платили су 155.000 долара калифорнијском Центру за сурогат родитељство, да би преко сурогат мајке добили дечака Закарија (Zachary; BBC, 2010).

наводи њихово очекивање да ће им брак и деца ојачати и продужити везу. „Нормализација лезбигеј веза”, пише, рецимо, Рединг, „кроз легализацију истополних бракова, а посебно кроз одгајање деце у контексту таквих привржених веза, вероватно би допринело промоцији верности у лезбигеј везама, баш као што то чини у хетеросексуалним везама” (Redding, 2008: 164–5). Већ је речено да, у поређењу са хетеросексуалним паровима, „гејеви и лезбејке имају веће стопе промискуитетности и неверства” (Redding, 2008: 133–4), односно да образац сексуалног живота који они често воде тешко да се може оценити другачије до као промискуитетан, а да се њихове везе чешће раскидају и краће трају⁹². Отуда и очекивање да ће „легализација истополних бракова, а посебно подизање деце у контексту таквих односа преданости, поправити и верност у лезбигеј везама” (Redding, 2008: 133–4), те да ће такво „друштвено афирмисање” ЛГБТ заједница (Bala, 2006: 220) допринети да оне постану трајније (Мршевић, 2009: 82).

Међутим, оправдано је питање да ли због „унапређења верности” демографски маргиналног броја лезбигеј веза које се желе озваничити треба приступити редефинисању и демонтажи тако важне друштвене институције као што је брак. Наиме, лезбигеј особа у друштву има око 3 посто, а своју истополну везу озваничава најчешће око 3 посто лезбигеј парова⁹³. Формалноправним редефинисањем брака, вођено разлозима о „правној једнакости” и „унапређењу верности”, међутим, не само да се мења свеукупни институционални аранжман, него се мењају и одговарајуће социјалне улоге, као и унутрашњи и спољашњи социјални односи везани за саму институцију (видети треће поглавље).

Стога се с правом поставља питање да ли због сасвим малог броја случаја треба проблематизовати досадашњу институционалну конструкцију насталу како би се подупрла основна функција брака. Да бисмо одговорили на ово питање, нужна је социолошка анализа могућих добитака и губитака (cost-benefit analysis). На једној страни

⁹² У Шведској се од м/ж бракова, склопљених 1993–99. развргло 8 посто, док се, у исто време, развргло 14 посто м/м и 20 посто ж/ж „грађанских партнерстава” (Andersson al., 2004: 257).

⁹³ У Шведској од 1995. постоји „регистровано партнерство”, али је до 2005. свега 2 одсто хомосексуалаца и лезбејки одлучило да региструје своју везу (Dailey, 2005). Слична је ситуација и у Холандији, где грађански брак постоји од 2001, али је, годину дана по доношењу закона, свега 2,8 посто хомосексуалаца и лезбејки ступило у брак (Dailey, 2005).

стоји досадашњи институционални дизајн брака као функционално несумњиво најбоље (најједноставније, најјефтиније, најуспешније) биолошке и друштвене заједнице за рађање и одгајање деце. Са друге стране, стоји захтев да се тај институционални дизајн прогласи као застарео, и изврши његова редефиниција – састава, функције, па и броја чланова брачне заједнице, имајући у виду првенствено захтеве и потребе једне мале друштвене групације.

Зато је, уместо редефинисања брака – што може водити обесмишљавању, институционалној кризи, те напуштању брака као законске установе (Stewart, 2007: 517; Gallagher, 2004: 37) – можда боље створити друге институције, или прилагодити неке постојеће, а више одговарајуће, како би се изашло у сусрет потребама лезбигеј парова. Установе које се могу отворити и за приступ лезбигеј парова свакако јесу кохабитација или партнерско домаћинство. Ове установе пружају извесну друштвену заштиту особама које су у њима, дајући им неопходну социјалну сигурност. Друштво, каквим га до сада знамо, има интереса да подржи сваку врсту стабилних, моногамних љубавних (сексуалних) веза. Друштво такође има интерес да се нормализује начин живота ЛГБТ особа. Установе кохабитације или партнерског домаћинства су можда најбољи институционални оквир за оба циља. У њима, за разлику од брака, функционални нагласак није на рађању и одгајању деце, већ на узајамним обавезама и социјалној сигурности кохабитационих партнера. Преко њих се, такође, може обезбедити и сразмерна признатост и социјална афирмација за лезбигеј парове, а да то не угрози тако важну институцију као што је брак.

* * *

Ако су особе са ЛГБТ идентитетом демографски маргинална групација, како је могуће да њихове друштвене аспирације имају такав одјек, и зашто оне постају предмет великих јавних, или пак научних дебата (укључив и ову књигу)?

Реч је о томе да агенда ЛГБТ покрета (коју смо разматрали у другој глави) на једној страни погађа главни идеолошки нерв модерних друштава – наратив о (једнаким) људским правима, а на другој страни погађа неке од основних друштвених услова – попут брака или школе, као основа дечје социјализације. Зато основне ставке ЛГБТ покрета изазивају реакције – позитивне или негативне, свеједно – које раскривају унутрашњу структуру друштвене моћи, доминантне идеологије, па и целокупног система модерне светско-капиталистичке репродукције.

Заправо, могло би се рећи да у САД као средишту светско-капиталистичке „империје” (Hardt and Negri, 2000), затим у ЕУ као ширем средишту светског капиталистичког система (Wallerstein, 1979), а сада и на (полу)периферији којој припада Србија (Антонић, 2012), делују чак два горњослојна покрета која изражавају читав дух (пост)модерног сложаја капитала-и-империје. Оба почивају на идеологизацији атомизоване полности, оба се тичу апетита припадника више и више-средње класе, и оба су део хегемоне нормативне матрице неолибералног капитализма.

Први покрет је *феминизам*, као честа идеологија припадница транснационалне капиталистичке класе. Капитал, наиме, тежи да све људске односе меркантилизује (претвори у тржиште), а да сва бића (и предмете) комодификује (претвори у робу). Неолиберални капитализам ту тежњу само диже на глобални ниво. Суштина феминистичке (а заправо криптокапиталистичке) идеологије је тежња ка комодификацији свих жена на планети, како би радна снага максимално појефтинила, али и како би се од свих људи направили једнако куповно способни, те конзументско инфицирани потрошачи. Слободно се може рећи да је данас феминизам тројански коњ неолибералног капитализма за продор у недовољно меркантилизована, традиционалистичка друштва Источне Европе, Азије, или Африке.

Веза капитализма и феминизма види се и по идеологеми о „неплаћеном раду у кући” (примери и критика у Антонић, 2011б: 179–190). Суштина те идеологеме је идеја меркантилизације породичних односа. Јер, да би се исправила „мушка експлоатација жена”, чланови породице треба једни другима да плаћају за оно што раде у кући (или то, уместо њих, треба да ради држава). То је тачно она одлика капитала коју је уочио још Маркс, 1848, када је писао да капитал „не оставља између човека и човека никакву другу везу осим голог интереса, осим безосећајног `плаћања у готову’”, због чега се чак и „породични однос (...) своди на чисто новчани однос” (Маркс и Енгелес, 1948: 5).

Дакле, уместо љубави, посвећености и достојанства мужа и жене – као темелних и градивних врлина породице, феминизам прописује норму новчаног односа („чисти рачун”) у коме „патрнери” заправо постају међусобни конкуренти у борби за новац и моћ. Захтев за претварање породичног рада у робу, а породичних односа у тржишни однос, само је један од начина ломљења преосталих људских веза преосталих (преткапиталистичких) заједница. Атомизовани и ослабљени „индивидууми”, тако, постају лака жртва система

који човека своди на послушно-роботизованог произвођача пре подне, а лакомислено-хистеричног потрошача поподне и увече⁹⁴. Отуда се феминизам и може окарактерисати као само још једна од идеолошких полува система за ломљење преосталих заједница људскости⁹⁵.

О том горњокласном покрету и његовој криптокапиталистичкој идеологији написао сам књигу *Искушења радикалног феминизма: моћ и границе друштвеног инжењеринга* (Антонић, 2011б). Књига, пак, коју сада читалац завршава, говори о другом сличном феномену – о геј покрету и о његовој идеологији.

Основни елементи геј покрета заправо се подударују са главним тежњама (пост)модерног капитализма. Нагласак се у друштвеној производњи личног или колективног идентитета пребацује са места у систему продукције на „стил живота” (образац потрошачког понашања). Отуда популарна (хипнократска) култура садржи тако мало информација о класном идентитету, док се сексуални идентитет

⁹⁴ На модерном тржишту највећи део робе чине којештарије, које може да купи једино лакомислено-хистерична особа. Отуда је инфантилизација и еуфоризација потрошача главни циљ „рекламне индустрије” (сетимо се слогана: „Следи своје инстинкте!”, „Зграби и уживај!”, „Ти то заслужујеш!”, „Брине о себи”, итд). Инфантилизација и еуфоризација је, заправо, и главни циљ целе хипнократске (медијске) фракције транснационалне капиталистичке класе.

⁹⁵ У горљивој феминистичкој пропаганди меркантилизације породичних односа и комодификације жена, постоји и један парадокс. Најгласније заступнице феминизма су управо припаднице виших и виших средњих класа – универзитетске професорке, политичарке, књижевнице, или пак жене удате за неког високог или средњег менаџера, које као такве уживају системску ренту, те су зато и ваљано заштићене од тржишних удара. Но управо оне су и најгласније у захтевима да се рад у породици „тржишно валоризује”! Али шта такве особе знају о капиталистичком тржишту, и његовим суровим правилима? Што не питају касирке у својој самопослузи, или продавачице на својој пијаци, о „благодетима” тржишних односа? Како показује овдашње искуство, нема већих пропагатора неолиберализма од професора економије на државним факултетима, који су по заштићености статуса најудаљенији од стварног тржишта. Тако и жене које, на основу поседовања неког монопола – академског или социјалног, свеједно – имају мало додира са тржиштем, најгласније галаме о „неплаћеном раду у кући”. Али када разговарате са неким ко је стварно на тржишту – рецимо, с неком радницом, или интелектуалком која зарађује од продаје својих књига или слика – чућете потпуно другачију причу о „благодетима” тржишта. Зато феминизам и јесте *лицемерни тројанац* капитализма.

ставља у средиште друштвене и личне пажње⁹⁶. Што се потребе људи за слободом мање могу задовољити у области рада или политике, то се у јавној (културној) сфери више пропагира „слобода” у обрасцима потрошње или „стила живота” – укључив и „сексуалне слободе”.

Савремена масовна култура, која је под снажним утицајем корпорација (видети: Рељић 2012; 2011), најпре је извршила „деполитизацију” класе – њено одвајање од класне политике (класног гласања и везаности за странку као за репрезента класе; видети: Сајц, 1996), затим ју је свела на пуку детерминанту начина живота, укуса и образаца потрошње (видети: Антонић, 2008б), да би у последњем кораку класа као средство (само)идентификације напросто нестало из медија и популарне културе. Са друге стране, као што је већ речено, последње три деценије, у САД и ЕУ, дошло је до успона ЛГБТ покрета, до промене става јавности (тачније, великих медија) према ЛГБТ питању, те до прихватања ЛГБТ идентитета као нормалног. Иако је до слабљења класног идентитета дошло и због повећане друштвене покретљивости (на краћем растојању у хијерархијској структури), мало је сумње да је кључни фактор слабљења првог и јачања другог идентитета заправо био културни чинилац.

На два феномена овде треба скренути пажњу. Први је чињеница да је сама класна култура – од концепције и теорије, па до колективног идентитета и политичке културе – производ превасходно *радничког* социјалног миљеа. Буржоазија је, наиме, класну концепцију развила секундарно, након радништва, и никад у тако јасно развијеном облику као код радника. Са друге стране, сексуални идентитет је део средњокласне теорије, односно културе, јер су припадници радничке класе, када испољавају хомоеротско понашање, мање склони да себе опишу као геј особе, чешће настоје да живе

⁹⁶ Тако интернет претраживачи, попут Гугла (Google), за појам „класни идентитет” ("class Identity") дају 394.000 погодака, а за појам „сексуални идентитет” ("sexual Identity") чак четири пута више – 1.360.000 погодака. Ова разлика се такође може видети и по третману који класни и сексуални идентитети имају на страницама најпопуларније енциклопедије – *Википедије* (Wikipedia). Док о сексуалном идентитету постоји посебна одредница („Sexual orientation identity”; Wk, 2012в), не само да посебне одреднице нема када је реч о класном идентитету, већ се он не помиње чак ни у одредници „идентитет (друштвене науке)” („Identity (social science); Wk, 2012б). Класни идентитет налазимо тек у одредници „политика идентитета” („Identity politics”; Wk, 2012а), мада и ту врло штуро и узгред, са далеко мање простора него што је у истој одредници дато „ЛГБТ питању”.

хетеросексуалним животом и слабије су укључени у геј заједницу (Barrett and Pollack, 2005).

Док виша и виша-средња класа има материјалне могућности да индивидуализује свој „стил живота” – те зато он може бити темељ њиховог личног идентитета – радници и нижи слојеви свој начин живота доживљавају као материјалну и егзистенцијалну „нужност”. Како је крупна и ситна буржоазија образованија, заузимајући системски виша места, њени припадници су разумљиво друштвено утицајнији него што је њихов стварни удео у становништву, те су у стању да своје вредности наметну целој заједници. Тако је и дошло до постепеног потискивања класног идентитета и паралелног јачања сексуалног, чиме је у популарној култури позног 20. и раног 21. века практично извршена супституција првог са другим.

Друга важна чињеница је природа конфликта који исходи из идентитета. Сваки идентитет се на неки начин рађа у конфликту са Другим, као освешћено разликовање властитих интереса од интереса Другог (видети: Антонић 2003: 151–154). Идентитет и борба за ресурсе (укључив и друштвено признање) на неки начин су нужно повезани. Али систем неједнако подноси различите конфликте – неки га угрожавају више, неки мање. Нема много сумње да је класни конфликт за светски капиталистички систем много опаснији (дисфункционалнији) него морални/интересни конфликт око „ЛГБТ права”. У корпоративним медијима политичка питања која се постављају и колективна акција која се медијски покрива, могу бити само она која су за систем безопасна. Јасно је да класни идентитет не може бити такво питање, док сексуални идентитет то несумњиво јесте.

Отуда је, у масовним медијима, и настала разлика не само у третману и неговању ових идентитета, већ и у њиховој нормативној прихватљивости (укључив и објашњење „природности” и „нужности” њиховог формирања). Ова врста надомештавања класног сексуалним део је шире културне политике глобалне (транснационалне) капиталистичке класе, која се, између осталог, састоји и од идолатрије сексуалности, примата потрошачког и сваког другог егоизма (нарцизма) над комунитаризмом, доминације тренутних и парцијалних нагнућа (поготово у потрошњи) над општим и дугорочним последицама итд. Сасвим у складу с тим, наступа и релативизација и инверзија темељних (традиционалних) вредности, инструментали-

зација и манипулација науком и њеним ауторитетом⁹⁷, регламентација језика, уметничког израза и научних истраживања (у складу са политичком коректношћу), и најзад, колонизација и преобликовање темељних друштвених установа (попут брака и породице). Култура „ЛГБТ идентитета” и „ЛГБТ права” само је део такве, шире културне политике „светско-капиталистичке Империје”.

* * *

Да се преко наметања теме „ЛГБТ права” у (полу)периферијским земљама – а пре свега преко императива одржавања геј параде – обезбеђује додатна културна, па и политичка хегемонија Вашингтона (и Брисела), сведоци смо и у Србији. Након насилно прекинутог покушаја да се у Београду 2001. одржи „поворка поноса” – када је повређено 6 грађана и 8 полицајаца (Вк, 2012), одржавање геј параде у самом средишту престонице (тј. у Кнез Михаиловој улици) поново је постало тачка дневног реда 2009. године. На симболичком нивоу, геј парада у Кнез Михаиловој израсла је у још један доказ подобности Србије да може бити примљена у ЕУ. Амбасадори водећих земаља из ЕУ у Београду јавно су позивали власти да омогуће „Параду” (видети Антонић, 2011а: 334; Вк, 2012), а Јелко Кацин, извештач Европског парламента за Србију, објавио је да „Србија на путу ка пуноправном чланству у ЕУ, мора положити велики испит демократије, кроз стварање свих неопходних услова да један такав догађај (мисли се на геј параду – С. А.) прође без провокација и инцидента”, изразивши „уверење да ће један такав догађај показати да се друштво у Србији модернизовало и приближило ЕУ и њеним основним вредностима” (Кацин, 2009).

Безбедносна процена полиције је, те 2009. године, била да се у уским улицама средишта града не може довољно добро обезбедити поворка, па је организаторима Прајда предложено да своју манифестацију одрже на Новом Београду. Организатори су то одбили, а пошто је полиција забранила свако окупљање у средишту града, геј парада 2009. је отказана. Уследио је, међутим, Извештај Европске комисије (владе ЕУ) о напредовању Србије и других балканских земаља у процесу евроинтеграција (укључив и Турску), у којем је, због отказивања геј параде, рђав положај ЛГБТ заједнице наведен

⁹⁷ Не треба изгубити из вида да је поље науке место доминације средње и више-средње класе, тачније њене „органске” идеологије, што се може видети и у „либералном” третману „геј питања” као искључиво проблема индивидуалних људских права.

само за Србију (Извештај ЕК, 2009: 64–5), док таква тема није помињана за Албанију, „Косово” или Турску (дакле, за земље где питање Прајда у средишту престонице није ни дошло на дневни ред). Тиме је јавност у Србији стекла утисак да је одржавање геј параде фактички доспело на листу захтева које наша земља треба да испуни ако хоће да постане кандидат (видети Антонић, 2011а: 30–32⁹⁸).

Под притиском Брисела и Вашингтона, власти у Србији су дозволиле Прајд 2010. у средишту Београда. Скуп је отворио шеф делегације ЕУ за Србију, Венсан Дежер (Vincent Degert), а у поворци се нашла и амбасадорка САД у Београду, Мери Ворлик (Mary Burke Warlick). Око 6.000 насилних антигеј демонстраната – углавном младих навијача, „хулигана” и „десничара” (како их је штампа називала) – покушало је да спречи одржавање „параде поноса”. То је довело до правог уличног рата између демонстраната и полиције, који је потрајао неколико сати. Током нереда повређена су 132 полицајца и 25 грађана, а ухапшено је 249 особа, од којих је око 60 посто њих било из унутрашњости Србије (Вк, 2012; треба рећи да, нажалост, још увек не постоји истраживање које би нам објаснило састав, мотиве и организацију тих 6.000 антигеј изгредника).

И поред таквог трауматичног искуства, Вашингтон и Брисел су и наредних година наставили са притисцима да се Прајд одржи у центру града. Мери Ворлик је, симболички, за Видовдан 2011. објавила ауторски текст у „Блицу” у коме је похвалила српску владу што је „2010. године омогућила да више од 1.000 људи учествује у првој успешној ’Паради поноса’ у Србији”, поручила „лезбејкама, хомосексуалцима, бисексуалцима или трансродним особама” „да су САД уз вас” и изрекла „наду да ће 2011. бити година која ће донети већу једнакост, правду и наду за све људе у Србији” (Ворлик, 2011). То је била јавна порука властима у Србији да се од њих очекује да и те године, без обзира на опасност од новог уличног рата, морају да дозволе геј параду у Београду. „Тачно је да је било позива и притисака из Брисела да се по сваку цену одржи ’Парада поноса’“, посведочио је нешто доцније и Ивица Дачић, министар полиције и тадашњи потпредседник владе. „Верујте да сам у први мах помислио да ме зову због Косова, кад они зову због Параде” (М. Б., 2011).

⁹⁸ Две године доцније ово је оповргао амбасадор ЕУ у Србији Венсан Дежер, изјавивши да „одржавање Параде поноса није услов за приближавање Србије Унији, али да Србија, ако хоће да буде правна држава, мора да поштује свој Устав” (Политика, 2011).

Одакле ово занимање Вашингтона и Брисела за геј параду у Београду? „Афирмација геј права” у другим земљама постала је један од званичних задатака америчке спољне политике и редовно средство притиска Вашингтона на недовољно послушне режиме. У првом поглављу поменут је захтев државне секретарке Хилари Клинтон сваком регионалном бироу Стејт департмента у свету да питање ЛГБТ права „постане приоритет”. Посебно је том приликом Клинтонова нагласила да је од Бироа за афричка питања захтевала да свака амбасада САД у Африци достави извештај о стању људских права локалних ЛГБТ заједница. Са поносом је истакла да су се „службеници Стејт департмента ставили на страну про-ЛГБТ група у иностранству, упркос претњама по личну безбедност”. Као пример је навела учешће америчких званичника на „Паради поноса” у Словачкој, првој такве врсте у тој земљи, где је „било анти-геј демонстраната који су постали насилни (...) а полиција је користила сузавац, што је нашег отправника послова и друге дипломате изложило прилично непријатном искуству, али то је било служење праведној ствари” (Johnson, 2010б).

Србија, стога, није једина земља на коју Вашингтон врши притисак, користећи „геј права” као оруђе. Тако је и „недовољно кооперативни” пакистански режим добио сличну лекцију када је тамошња америчка амбасада, 4. јула 2011, организовала „журку за геј права” усред Исламабада. Журки је присуствовало како америчко дипломатско особље, тако и „представници пакистанске ЛГБТ заједнице”. Ово је изазвало буру негодовања у пакистанској јавности, а религиозне организације блиске владајућој пакистанској партији чак су оптужиле САД за „културни тероризам” (Fridae, 2011). Реч свакако и јесте о врсти дипломатске провокације, којом се упућује опомена недовољно послушном режиму, или се он активно дестабилише.

Треба рећи да је огромна већина грађана Србије против одржавања геј параде. Истраживања показују да се између 70 посто испитаника (Фактор плус; према: Бета, 2012) и 81 посто испитаника (Ninamedia; према: ТВ Прва, 2012) противи овој манифестацији. „Људи у Србији се више опиру геј-паради”, прокоментарисао је, позивајући се и на своја истраживања, Ђорђе Вукадиновић (2011), „него што се противе уласку у НАТО, или што су икада били против изручења Ратка Младића. Противе се паради више него независности Косова”. Разлози противљења првенствено су моралне природе, и почивају на схватању да је „хомосексуалност, сама по себи, неморална појава” (Калик, 2011) јер се хомосексуално понашање не може друштвено универзализовати („Са становишта опстанка човека

као врсте, а тиме и људског друштва уопште, али и обавеза које имамо као морална бића, неприхватљив је свет у коме би сви или већина били хомосексуалци”; Калик, *исто*). Стога се „Парада поноса” код српских испитаника доживљава као истицање поноса на нешто неморално, што је онда и главни чинилац противљења „Прајду” (Фактор плус; према: Бета, 2012)⁹⁹.

Иако наш Устав каже да је „мирно окупљање грађана слободно” (чл. 54, ст. 1), у њему се одмах додаје да се „зборови, демонстрације и друга окупљања грађана на отвореном простору пријављују државном органу, у складу са законом. Слобода окупљања може се законом ограничити само ако је то неопходно ради заштите јавног здравља, морала, права других или безбедности Републике Србије” (чл. 54, ст. 3 и 4). И заиста, члан 11 Закона о окупљању грађана каже да „надлежни државни орган може да забрани одржавање јавног скупа ради спречавања ометања јавног саобраћаја, угрожавања здравља, јавног морала или безбедности људи и имовине”. Тај члан нашег закона сасвим је у складу са чланом 11 Европске конвенције о заштити људских права и основних слобода, који вели: „Свако има право на слободу мирног окупљања (...). За вршење ових права неће се постављати никаква ограничења, осим оних која су прописана законом и неопходна у демократском друштву у интересу националне безбедности или јавне безбедности, ради спречавања нереда или криминала, заштите здравља и морала...” (наведено у: Михаиловић, 2010).

Јасно је да закони Србије, као и сваке друге земље, дају за право властима да не дозволе организовање манифестације за коју је извесно да ће довести до насиља, па чак и за коју је извесно да вређа јавни морал. А према ставу судске праксе Републике Србије (*Избор судске праксе*, 5/05), „повреда јавног морала представља фактичко питање које се мора ценити у складу са схватањима грађана које преовлађује у одређеним срединама у временским периодима...” (наведено у: Михаиловић, 2010). Чак и да није извесно да организовање „Прајда” доводи до поновљеног насиља, чињеница да огромна већина грађана има морално негативни став према геј паради, може бити довољан разлог да се њено одржавање не допусти.

⁹⁹ Ипак, Марио Калик (2011), који у нашој јавности најотвореније заступа тезу о неморалности хомосексуалног понашања, сматра да Прајд као врста *протеста* једне маргинализоване групације није неморалан, те да мора бити дозвољен.

Заправо је захтев да се по сваку цену одржи Прајд, 2011. и 2012, значио инсистирање на физичком сукобу полиције и демонстраната, односно на новим уличним нередима. За тако нешто није била расположена ни овдашња власт, а још мање полиција. Синдикат српске полиције је објавио саопштење у коме се запитало: „Које је у интересу да се на улицама понове сцене од пре две године када је у сценама хаоса на београдским улицама повређено више од 130 полицајаца? (...) Колико разбијених глава, унесрећених очева, забринутих супруга и уплакане деце вреди позитиван миг некога из ЕУ?” (ССП, 2012). Министар полиције Ивица Дачић је, стога, позивајући се на безбедносне разлоге, забранио одржавање Прајда 2011. и 2012. године.

Но део јавности у Србији је стекао утисак да инсистирање дипломата САД и ЕУ на одржавању геј параде у Београду служи као средство додатног слабљења и дестабилизације српских власти, нарочито током преговора о Косову. Сматра се да Вашингтон и Брисел очекују да ће овдашње власти, ослабљене или делегитимизоване због уличних сукоба са демонстрантима – поготово око тако непопуларне мере као што је одбрана „Прајда” – лакше попустити у ствари која је за САД и ЕУ много важнија: по питању фактичког признања тзв. државе Косово.

„Овде се, наравно, уопште не ради о геј-паради, нити се икада радило”, био је, за тај део јавности, карактеристичан коментар Ђорђа Вукадиновића (2011). „Баш као што се не ради ни о угроженом праву једне сексуалне мањине. (...) Ако је икада и било неке сумње, данас се више него јасно види да је геј парада овде само *инструмент*, то јест, само згодно и најновије *средство притиска*, односно симболичног и стварног понижавања Србије. (...) Геј-парада је батина и инструмент. (...) Да будем још јаснији и отворенији. Ова шетња је нека врста *окупаторског дефилеа*”, односно „*империјалне колоне* са западним амбасадорима, представницима и известиоцима” (*исто*; подвукао С. А.).

Перцепција у делу српске јавности да је „Прајд нека врста окупаторског дефилеа”, додатно конфронтира друштво и овдашњу ЛГБТ заједницу, тачније друштво и оне ЛГБТ активисте који инсистирају на „Прајду” као средишњој тачки ЛГБТ програма за Србију. Свако ко прочита Годишњи извештај Гејстрејт алијансе за Србију (ГСА, 2012б) сусреће се са документованим описима случајева физичког и вербалног насиља коме су и даље изложене ЛГБТ особе у Србији. Но уместо да нагласак у деловању овдашње ЛГБТ заједнице буде стални рад на упознавању јавности са тим

случајевима (ко зна, рецимо, за име младића јавно пребијеног приликом „Прајда 2001“? А он се зове Игор Добричић; Вк, 2012), наши ЛГБТ активисти су у медијима присутни углавном када треба тражити још једно одржавање „Поворке поноса“. А „Прајд“ је – и ако занемаримо име које већину грађана одбија – манифестација која не може да дирне срце обичног човека. Напросто, гледајући америчку амбасадорку или бриселског известиоца како марширају Београдом у колони „Поноса“, просечни грађанин Србије тешко да може боље разумети свакодневне проблеме које доживљавају његови ЛГБТ суграђани, а камоли да се евентуално солидарише са припадницима те стигматизоване и рањиве друштвене категорије.

Али понављање погрешних модела приступања српској јавности, и то из године у годину, не показује неинтелигенцију или мањак маркетиншког сензибилитета активиста овдашњег ЛГБТ покрета, већ везу њиховог материјалног и друштвеног положаја са транснационалним структурама. Како њихов рад и акције најчешће финансирају вашингтонске или бриселске фондације (попут Националног демократског института; ГСА, 2010), медијски најприсутнији део ЛГБТ активиста себе види као некога ко српском друштву споља намеће нови, страни систем вредности: ко Парадом „заузима читав град, јер то нама припада“ (Бобан Стојановић; РТС, 2012б); ко објављује да „све цркве треба срушити“ (Предраг Аздејковић; РТС, 2012а); ко у оквиру „Недеље поноса“ организује провокативну изложбу фотографија (*Ессе Ното*) на којима се Христос приказује у штиклама, апостоли као трансвестити, а Св. Јован Крститељ као геј који „крсти“ Христа – другог геја (Организациони одбор Параде поноса; зато је ову изложбу морало да чува 2.000 полицајаца, па је затворена после два сата од отварања; РТВ, 2012); ко поред себе, на конференцији за штампу о положају ЛГБТ особа у Србији, ставља америчку амбасадорку и шефа канцеларије ЕУ за Србију (ГСА, 2012а); коме је „геј икона Србије“ естрадна певачица која каже: „Морамо да научимо да смо мали и небитни дивљаци на тлу Балкана, које ће милом или силом припитомити Америка и Европа. Е тек онда ћемо, уморни од свих ових животних лекција, схватити да морамо да будемо толерантни и према нашим суграђанима који су рођени као ЛГБТ“ (Јелена Карлеуша; Куир, 2011; друге изјаве ЛГБТ активиста, којима се вређају СПЦ, патријарх Павле, национална осећања грађана Србије итд. видети у Антонић, 2011а: 320–321).

Ипак, разумевање логике деловања и интереса транснационалних структура, одбојност коју део наше јавности осећа према

подвргавању Србије културној хегемонији „Империје”, као и субсумција неких овдашњих ЛГБТ организација глобалним циљевима транснационалног естаблишмента, не могу бити оправдање за непријатељски однос према ЛГБТ питању, те према целом ЛГБТ покрету у Србији. Социјална стигматизација, па и насиље, којима су често изложене ЛГБТ особе у нашем друштву, захтевају диференциран приступ у коме ће се разликовати оправдани захтеви за заштитом безбедности, приватности и личне слободе ЛГБТ особа, од спорних захтева за колективним (или специјалним) правима припадника „псеудоетничке” ЛГБТ заједнице. Та разлика нам мора бити на уму и када се критички односимо према деловању овдашњих ЛГБТ активиста, које доиста уме да буде у функцији успостављања старатељства транснационалног политичког естаблишмента над српским друштвом.

Способност диференцираног приступа и јесте врлина озбиљне друштвене науке, али и хуманистичког и демократског вредносног становишта. Ова књига је, по својим намерама, а надам се и учинцима, прилог управо таквом, диференцираном приступу овој сложеној и изазовној проблематици.

НАВЕДЕНА ГРАБА

- AA (2010): *The Academies Act 2010 (Commencement and Transitional Provisions) Order 2010*, Made 28th July 2010,
http://www.legislation.gov.uk/ukxi/2010/1937/pdfs/ukxi_20101937_en.pdf.
- ABCNews (2004): „New Details Emerge in Matthew Shepard Murder Killers Talk About Crime That Shocked the Nation”, *ABCNews*, Nov. 26, 2004,
<http://abcnews.go.com/2020/story?id=277685&page=1>
- Abramowitz, Rachel (2008). „L.A. Film Festival director Richard Raddon resigns”, *Los Angeles Times*, November 26, 2008,
<http://www.latimes.com/entertainment/news/la-et-raddonresigns26-2008nov26,0,5947908.story>.
- Abramowitz, Rachel and Tina Daunt (2008): „Prop. 8 rifts put industry on edge Hollywood is at odds over whether to shun supporters of the ban”, *The Los Angeles Times*, November 23, 2008,
<http://articles.latimes.com/2008/nov/23/entertainment/et-shunned23>
- ACLU (2011a): „About the ACLU”, *American Civil Liberties Union*,
<http://www.aclu.org/about-aclu-0>
- (2011b): „LGBT & AIDS Project Case Profiles” *American Civil Liberties Union*, http://www.aclu.org/hiv-aids_lgbt-rights/case-profiles;
- (2011в): „Finances”, *American Civil Liberties Union*,
<http://www.aclu.org/finances>
- (1991): „National ACLU Policy on Polygamy”, April, 1991, Policy #91; пренето у: „National ACLU Policy on Plural Marriage”, *ACLU of Utah*,
<http://www.acluutah.org/pluralmarriage.htm>
- Adams, Mike (2008): „The Gaystapo”, *Townhall*, Aug. 9, 2008,
http://townhall.com/columnists/mikeadams/2008/09/08/the_gaystapo/page/full
- ADL (2011): *Gloria Goes to Gay Pride*, The Anti-Defamation League,
http://www.adl.org/bibliography/book_detail.asp?bookdetail=155.
- AFER (2011): „About Us”, *The American Foundation for Equal Right*,
<http://www.afer.org/about/the-foundation/>
- Ahrons, Constance (1995): *The Good Divorce*. New York: HarperCollins Publishers.
- Allen, Mike and Nancy Burrell (1996): „Comparing the Impact of Homosexual and Hetero-sexual Parents on Children: Meta-Analysis of Existing Research”, *Journal of Homosexuality*, 32, pp. 19–35.
- Алтман, Денис [Dennis Altman] (2010[1971]): „Кривица и интернализовање опресије” [одломак из књиге *Homosexual: Opression and Liberton*], *QT: часопис за квір теорију и културу*, бр. 1–2, стр. 17–25.
- Amato, Paul R. (2012): „The well-being of children with gay and lesbian parents”, *Social Science Research*, Volume 41, Issue 4, July 2012, Pages 771–774.
- (2000): „The Consequences of Divorce for Adults and Children”, *Journal of Marriage and Family*, Vol. 62, No. 4, pp. 1269–1287.
- (1987): „Family Processes in One-Parent, Stepparent, and Intact Families.” *Journal of Marriage and the Family* 49(2), pp. 327–37.

- Amato, Paul R. and Bruce Keith (1991): „Parental divorce and adult well-being: A meta-analysis”, *Journal of Marriage and Family*, Volume 53, Issue 1, pp. 43–58.
- Andersen, Robert and Tina Fetner (2008): „Cohort Differences in Tolerance of Homosexuality Attitudinal Change in Canada and the United States, 1981–2000.” *Public Opinion Quarterly* 72 (2008), 311–330.
- Anderson, Kermyt G., Hillard Kaplan, David Lam, and Jane B. Lancaster (1999): „Paternal Care by Genetic Fathers and Stepfathers II: Reports by Xhosa High School Students.” *Evolution and Human Behavior* 20, pp. 433–51.
- Andersson, Gunnar Turid Noack, Ane Seierstad and Harald Weedon-Fekjær (2006): „The demographics of same-sex marriages in Norway and Sweden”, *Demography*, 43, 79–98.
- (2004): „The Demographics of Same-Sex „Marriages” in Norway and Sweden”, in Digoix Marie and Festy, Patrick (eds), *Same-sex couples, same-sex partnerships, and homosexual marriages: A Focus on cross-national differentials.*- Documents de travail n°124, Ined, pp. 247–264. <http://www-same-sex.ined.fr/WWW/04Doc124Gunnar.pdf>
- Аноним (2009): „Jenny Lives With Eric And Martin` And Clause 28”, <http://www.80actual.com/2008/09/jenny-lives-with-eric-and-martin-and.html>.
- Antecol, Heather, Anneke Jong and Michael D. Steinberger (2008): „Sexual Orientation Wage Gap: The Role of Occupational Sorting and Human Capital”, *Industrial & Labor Relations Review*, Volume 61, Issue 4, pp. 518–543, http://www2.econ.iastate.edu/classes/econ321/orazem/antecol_sexual_orientation.pdf
- Антонић, Слободан (2012): *Лоша бесконачност: прилози социологији српског друштва*. Београд: Службени гласник.
- (2011a): *Вишићевска Србија*. Београд: Чигоја штампа. <https://fedorabg.bg.ac.rs/fedora/get/o:2782/bdef:Content/get>
- (2011b): *Искушења радикалног феминизма: моћ и границе друштвеног инжењеринга*. Београд: Службени гласник. <https://fedorabg.bg.ac.rs/fedora/get/o:2783/bdef:Content/get>
- (2011в): „Опасан напад на грађанску слободу”, *Нова српска политичка мисао*, електронско издање, 7. март, <http://www.nspm.rs/kolumne-slobodana-antonica/opasan-napad-na-gradjansku-slobodu.html>.
- (2010): „О родном феминизму и разборитости”, *Нова српска политичка мисао*, Vol. XVIII, бр. 1–2, стр. 181–202, <http://www.nspm.rs/kulturna-politika/o-rodnom-feminizmu-i-razboritosti.html>.
- (2009): „Српске власти и `геј понос””, *Нова српска политичка мисао*, интернет издање, 20. јуни, <http://www.nspm.rs/politicki-zivot/srpske-vlasti-i-qgej-ponosq.html>.
- (2008a): „Пораз геј лобија”, *Печат*, 21. новембар 2008, бр. 39, стр. 28–30. <http://www.starisajt.nspm.rs/kulturna-politika/poraz-gej-lobija.html>.

- (2008б): „Расправа о класи у савременој социологији”, *Социолошки преглед*, год. ХЛП, бр. 2, стр. 147–169, [http://www.socioloskipregled.org.rs/Tekstovi/2\(2008\)/2%20Antonic.pdf](http://www.socioloskipregled.org.rs/Tekstovi/2(2008)/2%20Antonic.pdf).
- (2003): *Нација у струјама прошлости: огледи о одрживости демократије у Србији*. Београд: Чигоја штампа.
- (1995): *Изазови историјске социологије: теоријско-методолошки проблеми изучавања еволуције предграђанских друштава*. Београд: Институт за политичке студије. <https://fedorabg.bg.ac.rs/fedora/get/o:2769/bdef:Content/get>
- AP (2008): „New Yorkers Protest Gay Marriage Ban Outside Mormon Church”, November 13, 2008, *Foxnews*, <http://www.foxnews.com/story/0,2933,451446,00.html#ixzz1DM9BODRa>.
- APA (2008): „Answers to Your Questions: For a Better Understanding of Sexual Orientation and Homosexuality”, The American Psychological Association, Washington, DC; <http://www.apa.org/topics/sexuality/sorientation.pdf>.
- (2005): American Psychological Association: *Lesbian and Gay Parenting* <http://www.apa.org/pi/lgbt/resources/parenting-full.pdf>.
- (1995): American Psychological Association: *Lesbian and Gay Parenting: A Resource for Psychologists*, (available at www.apa.org/pi/parent.html).
- (1994): American Psychological Association: *Brief of amici curiae in case of Bottoms v Bottoms*, 27. December 1994.
- Argent, Hedi (2007): *Josh and Jaz have three mums*, illustrated by Amanda Wood. London: BAAF.
- Аристотел [Ἀριστοτέλης] (1984) *Политика* [Πολιτικά]. Београд: БИГЗ.
- (1980): *Никомахова етика* [Ἠθικῶν Νικομαχείων]. Београд: БИГЗ.
- Armstrong, Elizabeth A. (2005): „From Struggle to Settlement: The Crystallization of a Field of Lesbian/Gay Organizations in San Francisco, 1969–1973”, in *Social Movements and Organization Theory*, edited by Davis, McAdam, Scott, and Zald, pp. 161–187. New York: Cambridge University Press.
- (2002): *Forging Gay Identities: Organizing Sexuality in San Francisco, 1950–1994*. Chicago: University of Chicago.
- Armstrong, Elizabeth A. and Mary Bernstein (2008): „Culture, Power, and Institutions: A Multi-Institutional Politics Approach to Social Movements”, *Sociological Theory*, Volume 26, Issue 1 (March), pp. 74–99.
- Ashbee, Edward (2001): „Marriage, the Family and Contemporary American Politics”, *Parliamentary Affairs*, Jul, 54: 509–525.
- Auchmuty, Rosemary (2004): „Same-Sex Marriage Revived: Feminist Critique and Legal Strategy”, *Feminism & Psychology*, vol. 14, 1(February), pp. 101–126.
- (2003): „When Equality Is not Equity: Homosexual Inclusion in Undue Influence Law”, *Feminist Legal Studies*, Volume 11, Number 2, pp. 163–190.
- Аздејковић, Предраг (2009): „Бериша с хомосексуалцима у Европу, Тадић у рикверц”, *Борба*, 1. август 2009, <http://www.azdejkovic.com/?p=209>.

- Bacon, Perry Jr. (2008): „Obama Opposes Gay Marriage Ban”, *The Washington Post*, July 2, 2008, <http://voices.washingtonpost.com/44/2008/07/obama-opposes-gay-marriage-ban.html>.
- Bäck, Henry and Torbjörn Larsson (2006): *Den svenska politiken: Struktur, processer och resultat*. Malmö: Liber 2006.
- Bailey, J. Michael; Dunne, Michael P.; Martin, Nicholas G. (2000): „Genetic and Environmental influences on sexual orientation and its correlates in an Australian twin sample”, *Journal of Personality and Social Psychology*, Vol. 78, Issue 3 (Mar), pp. 524–536.
- Bailey, J. Michael, David Bobrow, Marilyn Wolfe, and Sarah Mikach (1995): „Sexual Orientation of Adult Sons of Gay Fathers”, *Developmental Psychology* 31, pp. 124–29.
- Bailey, J. Michael, Richard C. Pillard, Michael C. Neale and Yvonne Agyei (1993): „Heritable Factors Influence Sexual Orientations in Women,” *Archives of General Psychiatry* Vol. 50, No. 3, pp. 217-23.
- Bailey, J. Michael and Richard C. Pillard (1991): „A genetic study of male sexual orientation”, *Archives of General Psychiatry*, Vol. 48, No. 12, pp. 1089–1096.
- Bakker, Leslie J. and Angela Cavender (2003): „Promoting Culturally Competent Care for Gay Youth”, *The Journal of School Nursing*, April, vol. 19, 2, pp. 65–72.
- Bala, Nicholas (2006): „The Debates About Same-Sex Marriage in Canada and the United States: Controversy Over the Evolution of a Fundamental Social Institution”, *Brigham Young University Journal of Public Law*, Volume 20, pp. 195–232; http://www.law2.byu.edu/jpl/papers/v20n2_Nicholas_Bala.pdf.
- Балон, Бојана (2007): „Пинк економија”, у М. Рашевић и З. Мршевић (ур), *Померамо границе*, стр. 205-216. Београд: Институт друштвених наука.
- Bancroft, John (1994): „Homosexual Orientation The search for a biological basis”, *British Journal Of Psychiatry*, vol. 164, No. 4, pp. 437–440.
- Barber, J. Matt (2008): „Unmasking the `gay` agenda”, *RenewAmerica*, February 13, 2008, <http://www.renewamerica.com/columns/mbarber/080213>.
- Barclay, Allan G. and Cusumano, D. R. (1967): „Father-absence, cross-sex identity, and field-dependent behavior in male adolescents”. *Child Development*, 38, pp. 243–250.
- Barrett, Don (2012): „Presentation, politics, and editing: The Marks/Regnerus articles”, *Social Science Research*, Volume 41, Issue 6, November 2012, Pages 1354–1356
- Barrett, Donald C. and Lance M. Pollack (2005): „Whose gay community? Social class, sexual self-expression, and gay community involvement”, *The Sociological Quarterly*, Volume 46, Number 3, August 2005, pp. 437-456(20).
- Barron, Michael and Simon Bradford (2007): „Corporeal Controls: Violence, Bodies, and Young Gay Men's Identities”, *Youth & Society*, vol. 39, 2 (December), pp. 232–261.
- Barth, Jay and Janine Parry (2009): „2 > 1 + 1? The Impact of Contact with Gay and Lesbian Couples on Attitudes about Gays/Lesbians and Gay-Related Policies”, *Politics & Policy*, Volume 37, Issue 1 (February), pp. 31–50.

- Басара, Светислав (2011): „Градови побратими”, *Данас*, 8. март, http://www.danas.rs/danasrs/kolumnisti/gradovi_pobratimi.881.html?news_id=211174.
- Батлер, Џудит [Judith Butler] (2010[1990]): *Невоља с родом: феминизам и субверзија идентитета* [Gender Trouble: Feminism and the Subversion of Identity]. Београд: Карпос.
- Baumrind, Diana(1995): „Commentary on Sexual Orientation: Research and Social Policy Implications”, *Developmental Psychology*, Vol. 31. n. 1, pp. 130–36.
- BBC (2010): „Sir Elton John becomes father via surrogate”, *BBC*, 28 December 2010, <http://www.bbc.co.uk/news/entertainment-arts-12084650>.
- (2009a): „Gay marriage row at Miss USA show”, *BBC News*, April 20, 2009, <http://news.bbc.co.uk/2/hi/americas/8009359.stm>.
- (2009b): „Homosexual Indoctrination in UK Schools”, *Youtube.com*, <http://www.youtube.com/watch?v=IW3C31yuURg&feature=related>.
- Beger, Nico J. (2000): „Queer Readings of Europe: Gender Identity, Sexual Orientation and the (Im)potency of Rights Politics at the European Court of Justice”, *Social & Legal Studies*, vol. 9, 2(June), pp. 249–270.
- Belacastro, Philip A., Theresa Gramlich, Thomas Nicholson, Jimmie Price and Richard Wilson (1994): „A Review of Data Based Studies Addressing the Affects of Homosexual Parenting on Children’s Sexual and Social Functioning”, *Journal of Divorce and Remarriage*, Volume 20, Issue 1 and 2 (March 1994), pp. 105–122.
- Bell, Mark (2000): „Book Review: The Constitutional Underclass: Gays, Lesbians, and the Failure of Class-Based Equal Protection”, *Social & Legal Studies*, vol. 9, 4(December), pp. 594–596.
- Бентли, Ерик [Eric Bentley] (2010[1976]): „Љубавник лорда Алфреда” [предговор за *Lord Alfred’s Lover*], *QT: часопис за квир теорију и културу*, бр. 1–2, стр. 34–46.
- Bernstein, Mary (2003): „Nothing ventured, nothing gained? Conceptualizing social movement `success` in the lesbian and gay movement”, *Sociological Perspectives*, Vol. 46, No. 3 (Fall), pp. 353–379.
- (1997): „Celebration and Suppression: The Strategic Uses of Identity by the Lesbian and Gay Movement”, *American Journal of Sociology*, Vol. 103, No. 3 (November), pp. 531–565.
- Berridge, Virginia and Philip Strong (1991): „Aids in the UK: Contemporary History and the Study of Policy”, *Twentieth Century British History*, Vol. 2, Issue 2, pp. 150–174.
- Бета (2012): Бета: „Забрањена Парада поноса”, *Euractiv*, 3.10, <http://www.euractiv.rs/ljudska-prava/4816-zabranjena-parada-ponosa-.html>.
- Бетелхајм, Бруно [Bruno Bettelheim] (1979[1976]): *Значење бајки* [The Uses of Enchantment: the Meaning and Importance of Fairy Tales]. Београд: „Југославија” и „Просвета”.

- Betsch, Michael (2002): „Homosexual Activists Want to Silence Nation’s Youth”, *CNSNews.com*, April 8, 2002, <http://archive.newsmag.com/archives/articles/2002/4/8/55759.shtml>.
- Beyond Marriage (2006a): *Beyond Same-Sex Marriage: A New Strategic Vision For All Our Families & Relationships*, July 26, 2006, http://beyondmarriage.org/full_statement.html.
- (2006b): „Signatories”, *Beyond Marriage*, <http://beyondmarriage.org/signatories.html>.
- Bigner, Jerry J. and R. Brooke Jacobsen (1989): „Parenting Behaviors of Homosexual and Heterosexual Fathers”, *Journal of Homosexuality*, 18, pp. 73–86.
- Billar, Henry B. (1993): *Fathers and Families: Paternal Factors in Child Development*. Westport, CT: Auburn House.
- (1968): „A note on father absence and masculine development in young lower-class Negro and white boys”, *Child Development*, 39, 1003-1006.
- Billy, John O.G, Koray Tanfer, William R Grady and Daniel H. Klepinger (1993): „The Sexual Behavior of Men in the United States,” *Family Planning Perspectives*, Vol. 25 (March/April), pp. 52–60.
- Black, Dan, Gary Gates, Seth Sanders and Lowell Taylor (2000): „Demographics of the Gay and Lesbian Population in the United States: Evidence from Available Systematic Data Sources”, *Demography*, Vol. 37, no. 2, pp.139–154.
- Blasius, Mark and Shane Phelan (1997): *We Are Everywhere: A Historical Sourcebook In Gay And Lesbian Politics*. New York: Routledge.
- Блиц (2011): „Петрушић: Сексуалне мањине изложене свакодневним претњама”, *Блиц*, 17. мај 2011, <http://www.blic.rs/Vesti/Drustvo/254255/Petrusic-Seksualne-manjine-izlozene-svakodnevnim-pretnjama>.
- Bliss, Gail K. and Mary B. Harris (1999): „Teachers' Views of Students with Gay or Lesbian Parents”, *Journal of Gay, Lesbian, and Bisexual Identity*, Vol. 4, No. 2, Pages 149–171
- Boehm, Mike (2008a): „Prop. 8 donor Scott Eckern explains his resignation from California Musical Theatre”, *The Los Angeles Times*, November 12, 2008, <http://latimesblogs.latimes.com/culturemonster/2008/11/prop-8-theate-1.html>.
- (2008b): „Prop. 8 repercussions hit Sacramento theater”, *The Los Angeles Times*, November 11, 2008, <http://latimesblogs.latimes.com/culturemonster/2008/11/prop8blowback.html>.
- (2008c): „Sacramento theater director who donated to Prop. 8 faced storm of criticism”, *The Los Angeles Times*, November 12, 2008, <http://latimesblogs.latimes.com/culturemonster/2008/11/here-is-an-exce.html>.
- Bösche, Susanne (1983): *Jenny lives with Eric and Martin*. London: The Gay Men's Press.
- Bradford, Judith, Kirsten Barrett and Julie A. Honnold (2002): *2000 Census Same-Sex Households: A User’s Guide*. New York: The National Gay and Lesbian Task Force Policy Institute, <http://www.thetaskforce.org/downloads/reports/reports/2000Census.pdf>.

- Brewaeys, A., I. Ponjaert, E. V. Van Hall, and S. Golombok (1997): „Donor Insemination: Child Development and Family Functioning in Lesbian Mother Families”, *Human Reproduction* 12, pp. 1349-59.
- Brisken, Linda (1994): *Feminist Pedagogy: Teaching and Learning Liberation*. Ottawa, ON: CRIAW/ICREF.
- Broad K. L. (2002): „Social Movement Selves”, *Sociological Perspectives*, Vol. 45, No. 3 (Fall), pp. 317–336.
- Broad, K. L., Sara L. Crawley and Lara Foley (2004): „Doing `Real Family Values`: The Interpretive Practice of Families in the GLBT Movement”, *The Sociological Quarterly*, Vol. 45, No. 3 (Summer), pp. 509–527.
- Bronski, Michael, ed. (1996): *Flashpoint: Gay Male Sexual Writing*. New York: Masquerade Books.
- Brooke, Chris (2011): „Children taken from parents for being fat: Outrage as social workers break up 'loving' family”, *Daily Mail*, 4th September, <http://www.dailymail.co.uk/news/article-2033718/Children-taken-parents-fat-Outrage-social-workers-break-loving-family.html#ixzz1XKQ6ustC>.
- Brookey, Robert Alan (2002): *Reinventing the Male Homosexual: The Rhetoric and Power of the Gay Gene*. Bloomington and Indianapolis: Indiana University Press.
- Budziszewski, Jay (1999): *The Revenge of Conscience: Politics and the Fall of Man*. Dallas: Spence Publishing Company.
- (1998): „The Revenge of Conscience”, *First Things*, 84 [June/July], pp. 21–27; <http://www.firstthings.com/article/2008/12/001-the-revenge-of-conscience-38>.
- (1992): *True Tolerance: Liberalism and the Necessity of Judgment*. New Brunswick: Transaction Publishers.
- Bye, L., Gruskin, E., Greenwood, G., Albright, V. and Krotki, K. (2005): *California lesbians, gays, bisexuals and transgender (LGBT) tobacco-use survey, 2004*. Sacramento, CA: California Department of Health Services; <http://www.cdph.ca.gov/programs/tobacco/Documents/CTCP-LGBTTobaccoStudy.pdf>.
- Byrd, A. Dean (2005) „Gender Complementarity and Child-Rearing: Where Tradition and Science Agree”, *Journal Of Law and Family Studies*, University Of Utah, Volume 6, Number 2, pp. 213–228.
- Byne, William (1995): „Science and belief: psychobiological research on sexual orientation”, *Journal of Homosexuality*, Vol. 28, No. 3–4, pp. 303–44.
- Б92 (2010): „Савет Европе против сексизма у језику”, *Б92*, 2. септембар 2010, http://www.b92.net/zivot/vesti.php?yyyy=2010&mm=09&dd=02&nav_id=455911.
- (2005): „Хашки трибунал наставља са радом”, 9. јануар 2005, *Б92*, http://www.b92.net/info/vesti/index.php?yyyy=2005&mm=01&dd=09&nav_category=64&nav_id=159576.
- CA (2008): „Community Anniversaries in 2008”, *Rainbow History Project* <http://www.rainbowhistory.org/2008anniversaries.pdf>.

- Cameron, Paul (1999): „Homosexual Parents: Testing „Common Sense” – A Literature Review Emphasizing the Golombok and Tasker Longitudinal Study of Lesbians’ Children”, *Psychological Reports*, Vol. 85, Iss. 1, pp. 282–322.
- Carroll, William K. and R. S. Ratner (1999): „Media Strategies and Political Projects: A Comparative Study of Social Movements”, *The Canadian Journal of Sociology / Cahiers canadiens de sociologie*, Vol. 24, No. 1 (Winter), pp. 1–34.
- Case, Anne, I-Fen Lin, and Sara McLanahan (2000): *How Hungry is the Selfish Gene?* Princeton, NJ: Princeton University.
- Case, Anne and Christina Paxson (2000): „Mothers and Others: Who Invests in Children’s Health?”, *Research Program in Development Studies*, Bendheim Hall, Princeton University, http://www.princeton.edu/rpds/papers/pdfs/case_paxson_childrens_health.pdf.
- CFS (2011): „Fast Facts About CFS”, *Cambridge Friends School*, <http://www.cambridgefriendschool.org/aboutcfs/FastFacts.htm>.
- Chan, Raymond W., Risa C. Brooks, Barbara Raboy, and Charlotte J. Patterson (1998): „Division of Labor among Lesbian and Hetero-sexual Parents: Associations with Children’s Adjustment”, *Journal of Family Psychology*, 12, pp. 402–19.
- Chan, Raymond W., Barbara Raboy, and Charlotte J. Patterson (1998): „Psychosocial Adjustment among Children Conceived Via Donor Insemination by Lesbian and Heterosexual Mothers”, *Child Development*, 69, pp. 443–57.
- Chase-Lansdale, P. Lindsay, Andrew J. Cherlin & Kathleen E. Kiernan (1995): „The long-term effects of parental divorce on the mental health of young adults: A developmental perspective”, *Child Development*, Volume 66, Issue 6, pp. 1614–1634.
- Chasin, Alexandra (2000): *Selling Out: The Gay and Lesbian Movement Goes to Market*. New York: St Martin’s Press
- Chesir-Teran, Daniel and Diane Hughes (2009): „Heterosexism in High School and Victimization Among Lesbian, Gay, Bisexual, and Questioning Students”, *Journal of Youth and Adolescence*, Volume 38, Number 7, Pages 963-975.
- Chibbaro, Lou Jr. (2010a): „LGBT youth included in plan to end homelessness”, *The Washington Blade*, Jun 24, 2010, <http://www.washingtonblade.com/2010/06/24/lgbt-youth-included-in-white-house-plan-to-end-homelessness/>.
- (2010b): „Obama AIDS strategy targets gay, bi men”, *The Washington Blade*, July 15, <http://www.washingtonblade.com/2010/07/15/obama-aids-strategy-targets-gay-bi-men/>.
- (2010c): „Obama policy chief briefs LGBT media”, *The Washington Blade*, Jul 02, 2010, <http://www.washingtonblade.com/2010/07/02/obama-policy-chief-briefs-lgbt-media/>.
- (2010d): „Rare peek behind closed doors of secret gay donor confab”, *The Washington Blade*, May 27, 2010;

- <http://www.washingtonblade.com/2010/05/27/rare-peek-behind-closed-doors-of-secret-gay-donor-confab/>.
- (2010д): „Right-wing media watchdog project launched”, *The Washington Blade*, Dec 23, 2010; <http://www.washingtonblade.com/2010/12/23/right-wing-media-watchdog-project-launched/>.
- Christinejwc (2005): „The Devastating Error of 'Hate Crimes' Law”, *Talk Wisdom*, November 15, <http://talkwisdom.blogspot.com/2005/11/devastating-error-of-hate-crimes-law.html>.
- CL (2011): „Tennessee Legislature Takes Action to Shield Businesses from Gay Agenda”, by CitizenLink Staff, *CitizenLink*, January 13, 2011, <http://www.citizenlink.com/2011/01/tennessee-legislature-takes-action-to-shield-businesses-from-gay-agenda/>.
- CNN (2009): „Former Miss California USA sues pageant officials”, *CNN*, August 31, 2009, <http://www.cnn.com/2009/SHOWBIZ/08/31/miss.california.usa/index.html?irref=mpstoryview>.
- Cochran, Susan D. and Vickie M. Mays (2006): „Estimating Prevalence of Mental and Substance-Using Disorders Among Lesbians and Gay Men From Existing National Health Data”, in *Sexual Orientation and Mental Health: Examining Identity and Development in Lesbian, Gay, and Bisexual People*, Allen M. Omoto and Howard S. Kurtzman eds., 143-165. American Psychological Association.
- Colfax, Grant, Thomas J. Coates, Marla J. Husnik, Yijian Huang and Susan Buchbinder, et al. (2005): „Longitudinal patterns of methamphetamine, popper (amyl nitrite), and cocaine use and high-risk sexual behavior among a cohort of San Francisco men who have sex with men”, *Journal of Urban Health*, Volume 82, Supplement 1/ March, pp. i62-i70.
- Cotter, Katie (1997): „Dating a man: lesbian leader JoAnn Loulan is having a heterosexual relationship with a man; analysis of its implication in the lesbian community”, *The Advocate (The national gay and lesbian newsmagazine)*, February 18, 1997, <http://www.highbeam.com/doc/1G1-19469442.html>.
- Cohler, Bertram J. and Robert M. Galatzer-Levy (2000): *The Course of Gay and Lesbian Lives: Social and Psychoanalytic Perspectives*. Chicago and London: The University of Chicago Press.
- Cooksey, Elizabeth C. and Michelle Fondell (1996): „Spending Time with His Kids: Effects of Family Structure on Fathers' and Children's Lives.” *Journal of Marriage and the Family* 58, pp. 693-707.
- CRA (1964): *Civil Rights Act*, 100 Milestone Documents, <http://www.ourdocuments.gov/doc.php?flash=true&doc=97&page=transcript>
- Creager, Cindi and Rich Ferraro (2010): „UPDATE: CNN’s Kyra Phillips Responds to Criticism after Featuring So-Called `Ex-Gay` Activist Richard Cohen; Follows Up With Spokesperson from American Psychological Association”, *Gay & Lesbian Alliance Against Defamation*, April 8, <http://www.glaad.org/page.aspx?pid=1378>.

- Croucher, Sheila (2002): „South Africa's Democratisation and the Politics of Gay Liberation”, *Journal of Southern African Studies*, Vol. 28, No. 2 (Jun), pp. 315-330.
- CU (2011): „What is The Human Rights Campaign?”, *Cornell University Exhibition*, http://rmc.library.cornell.edu/HRC/exhibition/whatisrc/whatisrc_6.html.
- Dailey, Timothy J. (2005): „Comparing the Lifestyles of Homosexual Couples to Married Couples”, *Family Research Council Report*, <http://www.frc.org/get.cfm?i=IS04C02>.
- Далорто, Ђовани [Giovanni dall'Orto] (2010): „`Сократска љубав`: као параван за истополну љубав у ренесанси”, *QT*, br. 3-4, str. 188-222.
- Daly, Martin and Margo Wilson. 1998. *The Truth About Cinderella: A Darwinian View of Parental Love*. New Haven, CT: Yale University Press.
- Dankmeijer, Peter (1994): „Gay and lesbian education in Dutch schools”, *Promotion & Education*, vol. 1, 4 (December), pp. 18-21.
- Davis, John Jefferson (1985): *Evangelical Ethics: Issues Facing the Church Today*. Phillipsburg, NJ: P and R Publishing Company.
- Dawson, Deborah A. (1991): „Family Structure and Children's Health and Well-being: Data from the 1988 National Health Interview Survey on Child Health”, *Journal of Marriage and the Family*, Vol. 53, No. 3, pp. 573-584.
- Дејвис, Мајкл [Michael Davis] (1989[1978]): „Буџет толеранције” [The Budget of Tolerance] у: *О толеранцији: расправе о демократској култури*. Изабрао и предговор написао Игор Приморац, стр. 141-160. Београд: Филип Вишњић.
- Delamater, John D. and Janet Shibley Hyde (1998): „Essentialism vs Social Constructionism in the Study of Human Sexuality”, *The Journal of Sex Research*, Vol. 35, No. 1, pp. 10-18.
- DePalma, Renee and Elizabeth Atkinson, ed. (2009): *Interrogating Heteronormativity in Primary Schools: The No Outsiders Project*. London: Trentham Books.
- Dey, Ian (2005): „Adapting Adoption: A Case of Closet Politics?”, *International Journal of Law, Policy and the Family*, 19(3): pp. 289-309.
- DHHS (2011): „Gay and Lesbian Medical Association – GLMA”, *U.S. Department of Health and Human Services*, <http://www.healthfinder.gov/orgs/HR3450.htm>
- Димитријевић, Владимир и Јован Србуљ, ур. (2006): *Мушкарац и жена пред тајном тела: православље и полност*. Београд: „Православна мисионарска школа при храму Светог Александра Невског”.
- Динић, Растислав (2011): „Још једна цигла у зиду”, *Пешчаник*, 11. септембар, <http://pescanik.net/content/view/7482/191/>.
- (2010а): „Атомски с лева за Слободана Антонића”, *Пешчаник*, 15. децембар 2008, <http://www.pescanik.net/2008/12/Атомски-с-лева-за-Слободана-Антонића/>, прештампано у *QT: часопис за квир теорију и културу*, год. 1, бр. 3-4, стр. 399-430.
- (2010б): „Мали човек или о фуснотама и барикадама”, *Пешчаник*, 4. децембар 2008, <http://www.pescanik.net/2008/12/мали-човек-или-о->

- фуснотама-и-барикадама/, прештампано у *QT: часопис за квир теорију и културу*, год. 1, бр. 3–4, стр. 375–390.
- Dison, Denis (2011): „Victory Fund launches endorsement seal”, *Gay Politics*, January 3, 2011; <http://www.gaypolitics.com/011/01/03/victory-fund-launches-endorsement-seal/>.
- (2010): „Who was the first openly LGBT candidate elected in the U.S.?”; *Gay Politics*, December 16, 2010, <http://www.gaypolitics.com/2010/12/16/who-was-the-first-openly-lgbt-candidate-elected-in-the-u-s/>
- Donald, Jeff (2008-11-15). „Prop. 8 result energizes gay-rights supporters”. San Diego Union-Tribune, <http://www.signonsandiego.com/news/state/20081115-9999-1n15prop8.html>.
- Дрејк, Донатан [Jonathan Drake] (2010[1966]): „Турски порок” [‘Le Vice` in Turkey], *QT: часопис за квир теорију и културу*, год. 1, бр. 3–4, стр. 281–297.
- DuBay, William H. (1987): *Gay Identity The Self Under Ban*. Jefferson, NC and London: McFarland and Company, Inc. Publishers.
- Duggan, Lisa (2002): „The new homonormativity: The sexual politics of neoliberalism”, in Russ Castronovo and Dana D. Nelson (eds), *Materializing Democracy: Towards a Revitalized Cultural Politics*, pp. 175–194. Duke: Duke University Press.
- Duke, Alan (2009a): „Miss California USA sued over breast implant money”, *CNN*, October 20, 2009, <http://www.cnn.com/2009/SHOWBIZ/10/20/miss.california.usa.suit/>.
- (2009b). „Prejean settles lawsuits with Miss California USA pageant”, *CNN*, November 3, 2009, <http://www.cnn.com/2009/SHOWBIZ/11/03/miss.california.suit/index.html>
- Двоугао (2009): „Борис Милићевић vs Светозар Чиплић”, *Двоугао Б92*, 21. фебруар 2009, http://www.gsa.org.rs/cms-run/index.php?option=com_content&view=article&id=711:boris-milicevic-svetozar-ciplic-dvougao-b92&catid=36:aktivnosti&Itemid=60.
- Dwyer, Devin (2012): „Timeline of Obama’s ‘Evolving’ on Same-Sex Marriage”, *ABC News*, May 9, www.abcnews.go.com/blogs/politics/2012/05/timeline-of-obamas-evolving-on-same-sex-marriage/.
- Eastman, John C. (2006): „Full Faith and Republican Guarantees: Gay Marriage, FMPA, and the Courts”, *Brigham Young University Journal of Public Law*, Volume 20, Number 2, pp. 243–274; http://www.law2.byu.edu/jpl/papers/v20n2_John_Eastman.pdf.
- EC (2011a): „List of Caucus Members in the 112th Congress”, *LGBT Equality Caucus*, <http://lgbt.tammybaldwin.house.gov/membership.shtml>.
- (2011b): „Mission”, *LGBT Equality Caucus*, <http://lgbt.tammybaldwin.house.gov/mission.shtml>.
- Eggebeen, David J. (2012): „What can we learn from studies of children raised by gay or lesbian parents?”, *Social Science Research*, Volume 41, Issue 4, July 2012, Pages 775–778.

- Eleveld, Kerry (2009): „LGBT Groups Face Uncertain Financial Times”, *Advocate*, February 20, 2009; http://www.advocate.com/Business/Economy/LGBT_Groups_Face_Uncertain_Financial_Times/.
- Elwin, Rosalind and Michele Paulse (1990): *Asha's Mums*. Toronto: Women's Press.
- EM (2010): Equality Matters, приступљено 17. јануара 2011; <http://equalitymatters.org/research/201012200006>.
- Emery, Robert E. (2004): *The truth about children and divorce*. New York: Penguin Books.
- (1982): „Interparental conflict and the children of discord and divorce”, *Psychological Bulletin*, 92, pp. 310–330.
- Emlen, Arthur C (1998): „From a Parent's Point of View: Flexibility, Income, and Quality of Child Care.” Paper presented at a Conference on Child Care in the New Policy Context. Bethesda, MD, April 30, May 1.
- Engel, Stephen M. (2007): „Organizational Identity as a Constraint on Strategic Action: A Comparative Analysis of Gay and Lesbian Interest Groups”, *Studies in American Political Development*, Volume 21, Issue 1, pp. 66–91.
- Е-новине (2011): „Извињење, лудом радовање”, *Е-новине*, 8. март, <http://www.e-novine.com/entertainment/entertainment-licnosti/45484-Izvinjenje-ludom-radovanje.html>.
- Ernst, Stefan (2010): „Europa-Bürokraten wollen unsere Sprache verschandeln”, *Bild*, 2. 09. 2010, <http://www.bild.de/BILD/politik/2010/09/02/europa-buerokraten/wollen-geschlechtsneutrale-sprache.html>.
- Epstein, David and Sharyn O'Halloran (1995): „A Theory of Strategic Oversight: Congress, Lobbyists, and the Bureaucracy”, *Journal of Law, Economics, & Organization*, Vol. 11, No. 2 (Oct), pp. 227–255.
- Eschoffier, Jeffrey (1998): *American Homo: Community and Perversity*. Berkeley, Los Angeles and London: University of California Press.
- Esposito, Stefano (2002): „I had become a 'monster': Man says in statement he killed over gay taunts”, *Chicago Sun-Times*, 11. 06. 2002; према http://en.wikipedia.org/wiki/Mary_Stachowicz.
- FCHC (1990): “8 in 10: Violence, harassment and discrimination against lesbians, gay men and bisexuals in Massachusetts”. A report of Fenway Community Health Center, Boston, MA.
- FEC (2011): „What We Do”, *Family Equality Council*, <http://www.familyequality.org/site/PageServer>.
- (2008): „Opening Doors: LGBT Parents and Schools”, *Family Equality Council*, <http://www.familyequality.org/pdf/openingdoors.pdf> стр. 19.
- Ferraro, Richard (2010): „On National Coming Out Day, GLAAD Calls on Universal Pictures To Remove Anti-Gay Language From Vince Vaughn Movie, 'The Dilemma'”, October 11, 2010, *Gay & Lesbian Alliance Against Defamation*, <http://www.glaad.org/releases/101110thedilemma>.
- Fethers, Katherine, Caron Marks, Adrian Mindel, and Claudia S. Estcourt (2000): „Sexually Transmitted Infections and Risk Behaviours in Women Who Have

- Sex with Women”, *Sexually Transmitted Infections*, Volume 76, Issue 5, pp. 345–9.
- Fetner, Tina and Kristin Kush (2008): „Gay-Straight Alliances in High Schools: Social Predictors of Early Adoption”, *Youth & Society*, vol. 40, 1(September), pp. 114–130.
- FIFCFS (2011): „Family structure and children’s living arrangements: Percentage of children ages 0–17 by presence of parents in household and race and Hispanic origin, 1980–2010”, *The Federal Interagency Forum on Child and Family Statistics*,
<http://www.childstats.gov/americaschildren/tables/fam1a.asp?popup=true>.
- Fine, Derrick and Julia Nicol (1995): „The Lavender Lobby: Working for lesbian and gay rights within the liberation movement”, in *Defiant desire: gay and lesbian lives in South Africa*, eds. Mark Gevisser and Edwin Cameron, pp. 269–283. New York: Routledge.
- Flaks, David K., Ilda Ficher, Frank Masterpasqua, and Gregory Joseph (1995): „Lesbians Choosing Motherhood: A Comparative Study of Lesbian and Heterosexual Parents and Their Children”, *Developmental Psychology*, 31, pp. 105–14.
- Fleeman, Mike (2007): „Isaiah Washington Meets with Gay Leaders Over Slur”, *People*, January 22, 2007,
<http://www.people.com/people/article/0,,20009366,00.html>.
- Fleischmann, Arnold and Jason Hardman (2004): „Hitting Below the Bible Belt: The Development of the Gay Rights Movement in Atlanta”, *Journal of Urban Affairs*, Volume 26, Issue 4 (October), pp. 407–426.
- FM (2009): „Annual Report 2009”, *Freedom to Marry* (http://freemarry.3cdn.net/53a66361858dc879b8_1u5m6475a.pdf).
- Foley, Michael (2007): *American Credo: The Place of Ideas in American Politics* Oxford: Oxford University Press
- Fonte, John (2002): „Liberal Democracy vs. Transnational Progressivism: The Future of the Ideological Civil War Within the West”, *Orbis*, Volume 3, Number 6 (May),
<http://www.fpri.org/ww/0306.200205.fonte.ideologicalwarwithinthewest.html>.
- Ford, Maureen (1996): „Opening the Closet Door: Sexualities Education and `Active Ignorance”, *Philosophy of Education*, pp. 290–293,
<http://ojs.ed.uiuc.edu/index.php/pes/article/view/2278/972>.
- Fossey, Richard and Douglas R. Davis (2003): „Downs v. Los Angeles Unified School District: The Case of the Anti-Gay Teacher”, *Journal of Personnel Evaluation in Education*, Volume 17, Number 3, Pages 277–283.
- Франкена, Вилијам [William K. Frankena] (1989[1978]): „Да ли је моралност искључиво лична ствар” [Is Morality a Purely Personal Matter?], у: *О толеранцији: расправе о демократској култури*. Изабрао и предговор написао Игор Приморац, стр. 241–260. Београд: Филип Вишњић.
- Frappier, J., M. Kaufman, F. Baltzer, A. Elliott, M. Lane, J. Pinzon, P. McDuff (2008): „Sex and sexual health: A survey of Canadian youth and mothers”, *Paediatrics*

- and Child Health*, Journal of the Canadian Paediatric Society, January 2008, Volume 13, Issue 1, pp. 25-30; http://www.pulsus.com/journals/pdf_frameset.jsp?jnlKy=5&atlKy=7736&isArt=t&jnlAdvert=Paeds&adverifHCTp=_NP&sTitle=Sex%20and%20sexual%20health:%20A%20survey%20of%20Canadian%20youth%20and%20mothers,%20Pulsus%20Group%20Inc&HCTYPE=Consumer.
- Freiberg, Peter (1992): „New Yorkers battling over the 'Rainbow““, *The Washington Blade*, December 18, pp. 5 and 23; <http://lgbtjewishheroes.org/wp-content/uploads/2011/05/New-Yorkers-Battling-Over-Rainbow.pdf> .
- Fridae (2011): „US Embassy in Islamabad accused of ‘cultural terrorism’ for hosting gay rights event“, *Fridae*, 4 Jul., <http://www.fridae.asia/newsfeatures/2011/07/04/10982.us-embassy-in-islamabad-accused-of-cultural-terrorism-for-hosting-gay-rights-event>.
- FRR (1994): „Revisiting New Republic’s Attack on Cameron: A rebuttal to the accusation that Dr. Cameron was dropped from the American Psychological Association (APA)“, *Family Research Report*, Nov-Dec, 1994, <http://www.familyresearchinst.org/2009/02/revisiting-new-republics-attack-on-cameron-2/>.
- FT (1997): „End No-Fault Divorce? Yes: Maggie Gallagher, No: Barbara Dafoe Whitehead“, *First Things* 75 (August/September), pp. 24-30; доступно и на: <http://www.battlefortruth.org/ArticlesDetail.asp?ID=180>.
- Фуко, Мишел [Michel Foucault] (1997[1975]): *Надзирати и кажњавати: рођење затвора* [*Surveiller et punir: Naissance de la prison*]. Београд: Просвета.
- Furstenberg, Frank F. Jr. (1998): „Social capital and the role of fathers in the family“. In *Men in families: When do they get involved? What difference does it make?* A. Booth and N. Crouter (Eds.), pp. 295–301. Mahwah, NJ: Lawrence Erlbaum Associates.
- Gabard, Donald, L. (1999): „Homosexuality and the human genome project: Private and public choices“, *Journal of Homosexuality*, Vol. 37, No. 1, pp. 25–51.
- Gallagher, John and Chris Bull (1996): *Perfect Enemies: The Religious Right, the Gay Movement, and the Politics of the 1990s*. New York: Crown Publishers.
- Gallagher, Maggie (2004): „(How) Will Gay Marriage Weaken Marriage as a Social Institution: A Reply to Andrew Koppelman“, *University of St. Thomas Law Journal*, Vol. 2, No. 1, pp. 33–72, http://www.marriage Debate.com/pdf/UST_fall2004.pdf.
- Gallagher, Maggie and Joshua K. Baker (2004): „Do Moms and Dads Matter? Evidence from The Social Sciences on Family Structure and The Best Interests of The Child“, *Margins: Maryland's Law Journal on Race, Religion, Gender and Class*, pp. 161–80). http://www.marriage Debate.com/pdf/Do_Moms_Dads_Matter.pdf.
- Galloway, Priscilla (1983): *Jennifer Has Two Daddies*, Illustrator: Ana Auml. Toronto, ON: The Women's Press.
- Gamble, Barbara S. (1997): „Putting Civil Rights to a Popular Vote“, *American Journal of Political Science*, Vol. 41, No. 1 (Jan., 1997), pp. 245–269.

- Gamson, Joshua (2002): „Must Identity Movements Self-Destruct?“, in *Sexualites: Critical Concepts in Sociology*, edited by Ken Plummer, Volume II. pp. 515–537. London and New York: Routledge.
- Garnets, Linda D. and Letitia A. Peplau (2000): „Understanding women’s sexualities and sexual orientations: An introduction“, *Journal of Social Issues*, 56, pp. 181–192.
- Gartrell Nanette, Jean Hamilton, Amy Banks, Dee Mosbacher, Nancy Reed, Caroline H. Sparks, Holly Bishop (1996): „The National Lesbian Family Study: Interviews with Prospective Mothers“, *American Journal of Orthopsychiatry*, Volume 66, Issue 2, pages 272–281
- Gates, Gary J., et al. (2012): „Letter to the editors and advisory editors of Social Science Research“, *Social Science Research*, Volume 41, Issue 6, November 2012, Pages 1350–1351.
- Geary, David. C (2002): „Sexual selection and human life history“. In R. Kail (Ed.), *Advances in child development and behavior* (Vol 30, pp. 41–101). San Diego, CA: Academic Press
<http://web.missouri.edu/~gearyd/LifeHisPDFfinal.pdf>.
- GF (2009): „2009 Financials“, *The Gill Foundation*;
<http://www.gillfoundation.org/annual-report/09-annual-report/2009-financials/gill-foundation-consolodated-2009/how-we-spend-our-money-consolodated-2009/>.
- Gill Action (2011): „About Tim Gill“, *Gill Action*;
http://www.gillaction.org/who/who_show.htm?cat_id=1676&doc_id=480590.
- Говуир, Труды [Trudy R. Gouvier] (1989[1973]): „Толеранција и догматизам у етици“ [Tolerance and ‘Dogmatism’ in Morals], у: *О толеранцији: расправе о демократској култури*. Изабрао и предговор написао Игор Приморац, стр. 235–239. Београд: Филип Вишњић.
- GLAAD (2011): „Mission Statement“, *Gay & Lesbian Alliance Against Defamation*,
<http://www.glaad.org/mission>.
 (2010): „GLAAD Media Reference Guide“, *Gay & Lesbian Alliance Against Defamation*, <http://www.glaad.org/document.doc?id=99>.
 (2009): „Financial Statements“, *Gay & Lesbian Alliance Against Defamation*,
<http://www.glaad.org/document.doc?id=137>.
- GLAD (2011): „GLAD's Staff“, *Gay & Lesbian Advocates & Defenders*,
<http://www.glad.org/about/staff>.
- GLF (1971): *Gay Liberation Front: Manifesto*, London, 1971, revised 1978,
<http://www.fordham.edu/halsall/pwh/glf-london.html>.
- GLM (1996): *General Laws of Massachusetts*, Part I, Chapter 71, Section 32a,
<http://www.malegislature.gov/Laws/GeneralLaws/PartI/TitleXII/Chapter71/Section32A>.
- GLSEN (2011a): „About Gay-Straight Alliances (GSAs)“, *Gay, Lesbian, Straight Education Network*, <http://www.glsen.org/cgi-bin/iowa/all/library/record/2342.html?state=what>

- (2011b), „Our Mission”, *Gay, Lesbian, Straight Education Network*, <http://www.glsen.org/cgi-bin/iowa/all/about/history/index.html>.
- (2009): „Financial Information”, *Gay, Lesbian, Straight Education Network*, <http://www.glsen.org/cgi-bin/iowa/all/about/profile/index.html>.
- Greenstein, Jules M. (1966): „Father characteristics and sextyping”, *Journal of Personality and Social Psychology*, Vol 3(3), Mar 1966, pp. 271–277.
- Golombok, Susan, Ann Spencer, and Michael Rutter (1983): „Children in Lesbian and Single- Parent Households: Psychosexual and Psychi-atric Appraisal”, *Journal of Child Psychology and Psychiatry*, 24, pp. 551–72.
- Golombok, Susan and Fiona Tasker (1996): „Do Parents Influence the Sexual Orientation of Their Children? Findings From a Longitudinal Study of Lesbian Families”, *Developmental Psychology*, Volume 32, Issue 1, pp. 3–11.
- Gottfried, Paul (2004): *Multiculturalism and the Politics of Guilt: Toward a Secular Theocracy*. Chicago: University of Missouri Press.
- Grant, J. Tobin and Thomas J. Rudolph (2003): „Value Conflict, Group Affect, and the Issue of Campaign Finance”, *American Journal of Political Science*, Vol. 47, No. 3 (Jul), pp. 453–469
- Green, Joshua (2007): „They Won’t Know What Hit Them”, *Atlantic Magazine*, March 2007, <http://www.theatlantic.com/magazine/archive/2007/03/they-won-8217-t-know-what-hit-them/5619/1/>.
- Green, Richard, Jane Barclay Mandel, Mary E. Hotvedt, James Gray and Laurel Smith (1986): „Lesbian Mothers and Their Children: A Comparison with Solo Parent Heterosexual Mothers and Their Children”, *Archives of Sexual Behavior*, Volume 15, Number 2, pp. 167–184.
- Greene, Alan, Khanh-Van Le-Bucklin, and Rebecca Hicks (2008): „Polydactylism”, *DrGreene.com*, Last Reviewed: July 30, 2008, <http://www.drgreene.com/qa/polydactylism>.
- Greene, Sheila (2009): „Do Children Need Parents Of Both Sexes?”, in C. O’H’Uiltachain & A. Smyth (Eds.), *Marriage matters for lesbian and gay people in Ireland*, pp. 14-16. Dublin: National Gay and Lesbian Federation, http://www.nlgf.ie/Publications_&_Policy_files/NLGF_MM_Symposium_Proceedings_09.pdf.
- GOP (2011): „About GOProud”, *GOProud*, <http://www.goproud.org/about/>.
- Gross, Paul R. and Norman Levitt (1998): *Higher Superstition: The Academic Left and Its Quarrels With Science – Updated Edition*. Baltimore and London: The Johns Hopkins University Press.
- GRP (1972): „Gay Rights Platform”, in Laud Humphreys, *Out of the closets: the sociology of homosexual liberation*, pp. 165–166, Englewood Cliffs, N.J: Prentice-Hall; доступно и на: *All Things Queer: Gay & Lesbian Issues*, http://www.robertslevinson.com/gaylesissues/features/collect/onetime/bl_platform1972.htm.
- ГСА (2012a): Галерија фотографија са представљања годишњег извештаја ГСА о стању људских права ЛГБТ особа у Србији, 17. мај, *Геј стрепт алијанса*, <http://www.gsa.org.rs/2012/05/godisnji-izvestaj-2011/?show=gallery>.

- (2012б): „Слобода се не добија, слобода се осваја: годишњи извештај о стању људских права ЛГБТ особа у Србији 2011. године”, *Геј стрејм алијанса*, Београд, <http://www.gsa.org.rs/wp-content/uploads/2012/05/GSA-izvestaj-2011.pdf>.
- (2010) „Организатори Параде поноса позвали градске власти на сарадњу”, *Геј стрејм алијанса*, <http://www.gsa.org.rs/2010/07/organizatori-parade-ponosa-pozvali-gradske-vlasti-na-saradnju/>.
- (2007): „Успећемо, уз малу помоћ све бројнијих пријатеља: Извештај о стању људских права ЛГБТ особа у Србији 2007. године”, *Геј стрејм алијанса*, Београд, http://www.gsa.org.rs/cms-run/press/pdf/godisnji_izvestaj_2007.pdf.
- Gubrium, Jaber F. and Holstein, James A. (1997): *The New Language of Qualitative Method*. New York: Oxford University Press.
- Guidubaldi, John, Joseph D. Perry, Helen K. Cleminshaw, and Caven S. McLoughlin (1983): „The impact of parental divorce on children: Report on the nationwide NASP study”, *School Psychology Review*, 12(3), pp. 300–323.
- Gutmann, Stephanie (1993): „The curriculum that ate New York - controversy over New York New York's first grade teaching guide that encourages lessons about different lifestyles and multicultural diversity - Cover Story". *Insight on the News*, *FindArticles.com.*, March 15, http://findarticles.com/p/articles/mi_m1571/is_n11_v9/ai_13623751/.
- Haan, Linda De and Stern Nijland (2002): *King & King*. Berkeley, California: Tricycle Press
- Haider-Markel, Donald P. (2006): „Acting as Fire Alarms With Law Enforcement?: Interest Groups and Bureaucratic Activity on Hate Crime”, *American Politics Research*, January 2006; vol. 34, 1: pp. 95-130.
- Haider-Markel, Donald P. and Kenneth J. Meier (2003): „Legislative Victory, Electoral Uncertainty: Explaining Outcomes in the Battles over Lesbian and Gay Civil Rights”, *Review of Policy Research*, Volume 20, Issue 4 (December), pp. 671–690.
- Халберстем, Џошуа [Joshua Halberstam] (1989[1982]): „Парадокс толеранције” [The Paradox of Tolerance], у: *О толеранцији: расправе о демократској култури*. Изабрао и предговор написао Игор Приморац, стр. 363–388. Београд: Филип Вишњић.
- Hardt, Michael and Antonio Negri, *Empire*. Cambridge, Harvard University Press, Massachusetts 2000; http://www.angelfire.com/cantina/negri/HAREMI_printable.pdf.
- Харис, Ли [Lee Harris] (2009[2007]): *Самоубиство разума: претња радикалног ислама Западу* [The Suicide of Reason: Radical Islam's Threat to the West]. Београд: Дан граф.
- Harris, Mary B. and Pauline H. Turner (1986): „Gay and Lesbian Parents", *Journal of Homosexuality*, 12, pp. 101–13.
- Harris, Rosemary (1993): „Church Service Is Interrupted by Gay Activists Throwing Condoms,” *Colorado Springs Gazette-Telegraph*, November 8.

- Harry, Joseph (1993): „Being Out: A General Model”, *Journal of Homosexuality*, Vol. 26, No. 1, pp. 25–39.
- Hart, Colin (2002) „Foreword”, Morgan, 2002: 7–21.
- Hartmann, Florence (2002): *Milošević: Dijagonala ludaka*. Zagreb: Nakladni zavod Globus.
- Haynes, James D. (1995): „A Critique of the Possibility of Genetic Inheritance and Homosexual Orientation”, *Journal of Homosexuality*, Volume 28, Issue 1 and 2 (June), pp. 91–114.
- Hayward, Ed (2000): „Graphic gay sex workshop under fire”, *Boston Herald*, May 17, 2000; <http://www.personproject.org/Alerts/States/Massachusetts/controversy.html>.
- HB (2011): „Josh and Jaz have three mums” (review), *Healthy Books*, <http://www.healthybooks.org.uk/annotation/1458/>.
- HBSC (2013): „Homosexuals Brainwashing School Children”, *Youtube.com*, www.youtube.com/watch?v=SZIwZZcljq4.
- Healy, Rita (2007): „The Gay Mogul Changing U.S. Politics”, *Time*, Apr. 04, 2007; <http://www.time.com/time/nation/article/0,8599,1606679,00.html#ixzz1BGcnLVsq>
- Heaton, Tim B. (1990): „Marital Stability Throughout the Child-Rearing Years,” *Demography*, 27, pp. 55–63.
- Хегел, Георг Фридрих Вилхелм [Georg Wilhelm Fridrich Hegel] (2006[1830-1): *Философија историје* [Vorlesungen über die Philosophie der Geschichte]. Београд: Федон.
- (1979[1806]): *Феноменологија духа* [Phänomenologie des Geistes]. Београд: БИГЗ.
- Heineman, Maggie (2000): „Critics contend safe-sex forum far too graphic”; *Union-News*, May 17, 2000, page A8; <http://www.personproject.org/Alerts/States/Massachusetts/controversy.html>.
- Херисон, Џефри [Geoffrey Harrison] (1989[1975]): „Релативизам и толеранција” [Relativism and Tolerance], у: *О толеранцији: расправе о демократској култури*. Изабрао и предговор написао Игор Приморац, стр. 181–202. Београд: Филип Вишњић.
- Herek, Gregory M. (1990) „The context of anti-gay violence: Notes on cultural and psychological heterosexism”, *Journal of Interpersonal Violence* 5:316–33.
- Herman, Didi (1996): „(Il)legitimate Minorities: The American Christian Right's Anti-Gay-Rights Discourse”, *Journal of Law and Society*, Vol. 23, No. 3 (Sep), pp. 346–363.
- Hetherington, E. Mavis and John Kelly (2002): *For better or worse: Divorce Reconsidered*. New York: Norton.
- HGLC (2011): „About the HGLC”, *Harvard gay and lesbian caucus*, <http://www.hglc.org/about/about.html>.
- Hicks, Stephen (2005): „Is Gay Parenting Bad for Kids? Responding to the ‘Very Idea of Difference’ in Research on Lesbian and Gay Parents”, *Sexualities*, vol. 8 no. 2, pp. 153–168, http://www.pineforge.com/ballantinstudy/articles/Chapter01_Article02.pdf

- Hoeffler, Beverly (1981): „Children's Acquisition of Sex-Role Behavior in Lesbian-Mother Families", *American Journal of Orthopsychiatry*, 51, pp. 5360–44.
- Hofferth, Sandra L. and Kermyt G. Anderson (2001): „Biological and Stepfather Investment in Children", *PSC Research Report*, Report No. 01-471, Population Studies Center at the Institute for Social Research, University of Michigan, <http://www.psc.isr.umich.edu/pubs/pdf/rr01-471.pdf>.
- Hofler, Robert and Michael Jones (2008): „Same-sex activists target Sundance", *Variety*, Nov. 17, 2008, <http://www.variety.com/index.asp?layout=festivals&jump=story&id=2470&articleid=VR1117996044&cs=1#ixzz1DFbUVfGm>.
- Honneth, Axel (1995): *The Struggle for Recognition. The Moral Grammar of Social Conflicts*. Cambridge, MA: Polity Press.
- Hopkins, Jim (2001): „QuarkXPress grew out of sky guy's love of solitude, Now He's a Huge Philanthropist", *USA Today*, August 15, 2001.
- Hotvedt, Mary E. and Jane Barclay Mandel (1982): „Children of Lesbian Mothers", in *Homosexuality, Social, Psychological, and Biological Issues*, edited by W. Paul, pp. 275–91. Beverly Hills, CA: Sage.
- HRC (2011): „What We Do", *Human Rights Campaign* http://www.hrc.org/about_us/what_we_do.asp.
- (2010): „Congressional Scorecard: Measuring Support for Equality in the 110th Congress", *The Human Rights Campaign*, http://www.hrc.org/documents/Congress_Scorecard-110th.pdf.
- (2008): *Election 2008, The Human Rights Campaign* http://www.hrc.org/documents/Electorial_Work-v4.pdf.
- HS (2011): „About the GLBT Historical Society", *GLBT Historical Society*, <http://www.glbthistory.org/about/index.html>.
- Huggins, Sharon L. (1989): „A Comparative Study of Self-Esteem of Adolescent Children of Divorced Lesbian Mothers and Divorced Heterosexual Mothers", *Journal of Homosexuality*, Volume 18, Issue 1 & 2, pages 123-135.
- Humphrey, Jill C. (1999): „To Queer or Not to Queer a Lesbian and Gay Group? Sexual and Gendered Politics at the Turn of the Century", *Sexualities*, vol. 2, 2 (April), pp. 223–246.
- Hunter, Brenda (1997): *The Power of Mother Love*. Colorado Springs: Waterbrook Press.
- Hutchinson, Roger L. and Sharon Spangler-Hirsch (1989): „Children of Divorce and Single-parent Lifestyles: Facilitating Well-being", *Journal of Divorce*, 12 (2/3), pp. 5–24.
- Ихара, К. Крејг [Craig K. Ihara] (1989[1984]): „Морални скептицизам и толеранција" [Moral Skepticism and Tolerance], у: *О толеранцији: расправе о демократској култури*. Изабрао и предговор написао Игор Приморац, стр. 203–212. Београд: Филип Вишњић.
- Ingrassia, Lisa (2007): „NBC Gives 'Second Chance' to Isaiah Washington", *People*, July 17, 2007, <http://www.people.com/people/article/0,,20046881,00.html>.

- Irvine, Janice M. (2005): „Anti-gay politics online: A study of sexuality and stigma on national websites”, *Sexuality Research and Social Policy*, Volume 2, Number 1, pp. 3–21.
- Isserman, Maurice and Michael Kazin (2000): *America Divided: The Civil War of the 1960s*. Oxford: Oxford University Press.
- Iustinianus (2011[538]): *Iustiniani Novellae*, LXXVII, <http://web.upmf-grenoble.fr/Haiti/Cours/Ak/>.
- Извештај ЕК (2009): „Комисија европских заједница: Стратегија проширења и кључни изазови за 2009–2010. годину”, Канцеларија за европске интеграције, www.seio.gov.rs/upload/documents/eu_dokumenta/strategija_za_prosirenje/ek_strategija_prosirenje_2009_2010_sr.pdf, приступљено 24. децембра 2012.
- Иванишевић, Богдан (2011): „Парада забрањена – шта даље?”, *Пешчаник*, 3. октобар, <http://pescanik.net/content/view/7628/1132/>.
- Javaid, Ghazala Afzal (1993): „The Children of Homosexual and Heterosexual Single Mothers”, *Child Psychiatry and Human Development*, Volume 23, Number 4/June, pp. 235–248.
- Jenny, Carole, Thomas A. Roesler and Kimberly L. Poyer (1994): „Are Children at Risk for Sexual Abuse by Homosexuals?”, *Pediatrics*, 94, pp. 41–44.
- Јохансон, Ворен и Вилијем Перси [Warren Johansson, William Percy] (2010): „Хомосексуалност у средњем веку”, *QT*, бр. 3–4, стр. 43–89.
- Johnson, Anne M, Jane Wadsworth, Kaye Wellings, Sally Bradshaw and Julia Field (1992): „Sexual Lifestyles and HIV Risk,” *Nature*, Vol. 360 (December 3), pp. 410–412.
- Johnson, Byron et al. (2012): „Letter to the Editor”, *Social Science Research*, Volume 41, Issue 6, November 2012, Pages 1352–1353.
- Johnson, Diane E. (2008): „Continuity and change in Argentine interest group activity and lobbying practices”, *Journal of Public Affairs*, Volume 8, Issue 1–2 (February – May), pp. 83–97.
- Johnson, Chris (2012): „HISTORIC: Obama endorses marriage equality”, *The Washington Blade*, May 9, www.washingtonblade.com/2012/05/09/historic-obama-endorses-marriage-equality/.
- (2011a): „Carney: No list of LGBT promises for 2012 election”, *The Washington Blade*, April 25, 2011, <http://www.washingtonblade.com/2011/04/25/carney-no-list-of-lgbt-promises-for-2012-election/>.
- (2011b): „Obama kicks off 2012 re-election campaign”, April 6, 2011, *The Washington Blade*, <http://www.washingtonblade.com/2011/04/06/obama-kicks-off-2012-re-election-campaign/>.
- (2010a): „Cicilline victory gives Congress 4th gay member”, *The Washington Blade*, Nov 03, 2010, <http://www.washingtonblade.com/2010/11/03/cicilline-victory-gives-congress-4th-gay-member/>.

- (2010б): „Clinton equates LGBT rights to human rights”, *The Washington Blade*, Jun 22, 2010, <http://www.washingtonblade.com/2010/06/22/clinton-equates-lgbt-rights-to-human-rights/>.
- (2010в): „Gay lawmakers back Pelosi’s leadership bid”, *The Washington Blade*, Nov 08, 2010, <http://www.washingtonblade.com/2010/11/08/gay-lawmakers-back-pelosi’s-leadership-bid/>.
- (2010г): „In Congress: Many bills, but no timetable for progress”, *The Washington Blade*, Jun 10, 2010, <http://www.washingtonblade.com/2010/06/10/in-congress-many-bills-but-no-timetable-for-progress/>.
- (2010д): „LGBT staffer group returns to Capitol Hill”, *The Washington Blade*, May 20, 2010, <http://www.washingtonblade.com/2010/05/20/lgbt-staffer-group-returns-to-capitol-hill/>.
- (2010е): „Obama cheered at Pride reception”, *The Washington Blade*, Jun 23, 2010, <http://www.washingtonblade.com/2010/06/23/obama-cheered-at-pride-reception/>.
- (2010е): „Obama earns mixed reviews on LGBT progress” *The Washington Blade*, Jun 10, 2010, <http://www.washingtonblade.com/2010/06/10/obama-earns-mixed-reviews-on-lgbt-progress/>.
- (2010ж): „Obama issues Pride proclamation”, *The Washington Blade*, Jun 03, 2010, <http://www.washingtonblade.com/2010/06/03/national-news-in-brief-12/>.
- (2010з): „Senate moves to address LGBT inequality abroad”, *The Washington Blade*, Apr 29, 2010, <http://www.washingtonblade.com/2010/04/29/senate-moves-to-address-lgbt-inequality-abroad/>.
- (2010и): „The joy of giving”, *The Washington Blade*, Jul 29, 2010, <http://www.washingtonblade.com/2010/07/29/the-joy-of-giving/>.
- (2010й): „U.S. Justice Department celebrates Pride”, Jun 21, <http://www.washingtonblade.com/2010/06/21/u-s-justice-department-celebrates-pride/>.
- (2010к): „11th hour anti-gay attacks against Cicilline?” *The Washington Blade*, Oct 27, 2010, <http://www.washingtonblade.com/2010/10/27/11th-hour-anti-gay-attacks-against-cicilline/>.
- Johnson, Robert L. and Diane K. Shrier (1985): „Sexual Victimization of Boys: Experience at an Adolescent Medicine Clinic”, *Journal of Adolescent Health Care*, Vol. 6, Issue 5, pp. 372-376;
- Jones, Michael (2008): „L.A. Film Festival's Raddon resigns Director, org faced growing protests”, *Variety*, Nov. 25, 2008, <http://www.variety.com/article/VR1117996451?refCatId=13>.
- Joshee, Reva and Lauri Johnson (2005): „Multicultural Education in the United States and Canada: The Importance of National Policies”, *Springer International Handbooks of Education*, 1, Volume 13, International Handbook of Educational Policy, Part 1, Section 1, Pages 53–74

- Јовановић, Милош (2011): „Моралистичка осуда хомосексуалности у православљу”, *Теме*, г. XXXV, бр. 3, стр. 705–744, <http://teme.junis.ni.ac.rs/teme3-2011/teme%203-2011-01.pdf>.
- Калик, Марио (2011): „Хомосексуалност и `парада поноса`”, *Нова српска политичка мисао*, год. XIX, бр. 1–2, стр. 69–98.
- Кацин, Јелко (2009): „Pismo podpore organizatorjem Parade ponosa v Beogradu”, блог Јелка Кацина, 17. septembar 2009, www.kacin.si/index.php?page=novice&id=524.
- Kauth, Michael R. (2000): *True Nature: A Theory of Sexual Attraction*. New York, Boston, Dordrecht, London, Moscow: Kluwer Academic/Plenum Publishers.
- Keen, Lisa (2008): „Gay Support for Obama Similar to Dems in Past Elections”, *Bay Windows*, November 26, 2008, <http://www.baywindows.com/index.php?ch=news&sc=glbt&sc2=news&sc3=&id=83918>.
- Keleher, Alison G. and Eric R.A.N. Smith (2008): „Explaining the Growing Support for Gay and Lesbian Equality Since 1990”, *Annual meeting of the American Political Science Association*, Boston, MA, August 28–31, 2008, <http://www.polsci.ucsb.edu/faculty/smith/equality.pdf>.
- Kelland, Kate (2007): „`Gay fairytales` anger British religious groups”, *Reuters*, Mar 14, (<http://www.reuters.com/article/2007/03/14/us-britain-gay-children-idUSL1363483820070314>).
- Kelly, Joan B. & Robert E. Emery (2003): „Children’s adjustment following divorce: Risk and resilience perspectives”, *Family Relations*, Volume 52, Issue 4, pp. 352–362.
- Khan, Urmee (2008): „Primary schools 'should celebrate homosexuality'“, 16 Sep, *Telegraph*, <http://www.telegraph.co.uk/education/2967796/Primary-schools-should-celebrate-homosexuality.html>.
- Kirk, Marshall and Hunter Madsen (1989): *After the ball: how America will conquer its fear and hatred of gays in the '90s*. New York: Doubleday.
- Kirk, Marshall and Erastes Pill (1987): „The Overhauling of Straight America”, изворно у: *Guide*, November 1987, доступно на: http://library.gayhomeland.org/0018/EN/EN_Overhauling_Straight.htm.
- Klein, Rick (2012): „President Obama Affirms His Support for Same Sex Marriage”, *ABC News*, May 9, www.gma.yahoo.com/blogs/abc-blogs/president-obama-affirms-his-support-for-same-sex-marriage.html.
- Knight, Robert (2010): „Truth in labeling for former ‘Conservatives’: ‘Gay rights’ agenda is liberal Trojan Horse”, *The Washington Times*, July 2, 2010; <http://www.washingtontimes.com/news/2010/jul/2/truth-in-labeling-for-former-conservatives/>.
- Knoebel, John (1992): „Nontraditional Affluent Consumers.” *American Demographics* 14.11 (November 1992): S10(2).
- Koblin, Beryl A., Margaret A. Chesney, Marla J. Husnik, Sam Bozeman, Connie L. Celum, Susan Buchbinder, Kenneth Mayer, David McKirnan, Franklyn N. Judson, Yijian Huang, Thomas J. Coates, and the EXPLORE Study Team

- (2003): „High-Risk Behaviors Among Men Who Have Sex With Men in 6 US Cities: Baseline Data From the EXPLORE Study”, *American Journal of Public Health*, Volume 93, Issue 6, pp. 926-932.
- Kollman, Kelly (2007): „Same-Sex Unions: The Globalization of an Idea”, *International Studies Quarterly*, Volume 51, Issue 2 (June), pp. 329–357.
- Kosmin, Barry A. and Ariela Keysar (2008): „ARIS 2008 Report: Part IA – Belonging”, *American Religious Identification Survey 2008*, http://b27.cc.trincoll.edu/weblogs/AmericanReligionSurveyARIS/reports/p1a_belong.html.
- Кожев, Александар [Alexandre Kojève] (1964[1947]): *Како читати Хегела* [Introduction à la lecture de Hegel: Leçons sur la Phénoménologie de l'esprit professées de 1933 à 1939 à l'École des Hautes Études, réunies et publiées par Raymond Queneau]. Сарајево: Веселин Маслеша.
- Kralis, Barbara (2003): „The Celebrated Matthew Shepard & The Forgotten Mary Stachowicz”, *New Oxford Review*. May 2003, <http://www.newoxfordreview.org/article.jsp?did=0503-kralis>.
- Kubiak, Brenda (2011): „Joseph A. Fernandez: 1921—: Chancellor, Educator Biography”, *Biographies*, <http://biography.jrank.org/pages/3354/Fernandez-Joseph-1921-Chancellor-Educator.html>.
- Kupelian, David (2005): *The Marketing of Evil: How Radicals, Elitists, and Pseudo-Experts Sell Us Corruption Disguised As Freedom*. Torrance, CA: WND Books.
- Kurdek, Lawrence A. and Albert E. Siesky (1978): „Divorced single parents' perceptions of child-related problems”, *Journal of Divorce*, Volume 1, Issue 4, pp. 361–370.
- Курир (2011): „Карлеуша: Да уђем у политику смакнули би ме снајпером”, *Курир*, 1. јули, www.kurir-info.rs/karleusa-da-udem-u-politiku-smaknuli-bi-me-snajperom-clanak-97126.
- Kurtz, Stanley (2008): „Beyond Gay Marriage: The Road to Polyamory”, in: *The Philosophy of Sex: Contemporary Readings*, eds. Alan Soble and Nicholas P. Power, pp. 179–196. Lanham, Md.: Rowman & Littlefield.
- (2006): „The Confession: Have same-sex-marriage advocates said too much?” *National Review Online*, October 31, 2006, <http://www.nationalreview.com/articles/219092/confession/stanley-kurtz>.
- Kweskin, Sally L. and Alicia S. Cook (1982): „Heterosexual and Homosexual Mothers' Self-Described Sex-Role Behavior and Ideal Sex-Role Behavior in Children”, *Sex Roles* 8:967–75.
- LAGLC (2011): „Transitional-Living Program”, *L.A. Gay & Lesbian Center*, http://laglc.convio.net/site/PageServer?pagename=YW_YS_Transitional_Housing.
- Lamb, Michael E. (1977) The effects of divorce on children's personality development. *Journal of Divorce*, 1, (2), pp. 163–174.
- Lamb, Michael E. and Charlie Lewis (2010): „The Development and Significance of Father-Child Relationships in Two-Parent Families”, in *The Role Of The*

- Father In Child Development*, Michael E. Lamb ed., 5th ed., pp. 94–153. New Jersey: John Wiley & Sons.
- Lambda Legal (2009): „Financial Statements For the Year Ended October 31, 2009”, *Lambda Legal Defense and Education Fund*, http://data.lambdalegal.org/publications/downloads/anf_fy2009_audited-financial-statements.pdf.
- (2007): „Making the Case for Equality”, *Lambda Legal Defense and Education Fund*, March 3, 2007; <http://www.lambdalegal.org/about-us/history.html>.
- LAT (2009): „Proposition 8, Tracking the money: Final Numbers”, *Los Angeles Times*, Feb. 3, 2009, <http://www.latimes.com/news/local/la-moneymap,0,2198220.htmlstory>.
- Lattin, Don (2004): „Bay Area Committed to Marriage for the Masses: Polyamorists Say They Relate Honestly to Multiple Partners”, *San Francisco Chronicle*, Apr. 20, 2004 at B1. http://articles.sfgate.com/2004-04-20/bay-area/17423451_1_same-sex-marriage-universalists-gay-rights-movement.
- Långström, Niklas, Qazi Rahman, Eva Carlström and Paul Lichtenstein (2010). „Genetic and Environmental Effects on Same-sex Sexual Behaviour: A Population Study of Twins in Sweden”, *Archives of Sexual Behavior*, Vol. 39, No. 1, pp. 75–80.
- Laumann, Edward, O., John N. Gagnon, Robert T. Micheal, and Stuart Michaels (1994): *The Social Organization Of Sexuality Sexual Practices of the United States*. Chicago and London: The University of Chicago Press.
- Lawrenz, Jürgen (2007): „Hegel, Recognition and Rights: ‘Anerkennung’ as a Gridline of the Philosophy of Rights”, *Cosmos and History: The Journal of Natural and Social Philosophy*, vol. 3, nos. 2–3, 153–170.
- LCR (2011): „Who We Are”, *Log Cabin Republicans*, http://www.logcabin.org/site/c.nsKSL7PMLpF/b.5466967/k.C986/About_Us.htm.
- (2009): „The Sill Resolution”, *Log Cabin Republicans*, 26th day of September, 2009, Palm Springs, California, http://www.logcabin.org/site/c.nsKSL7PMLpF/b.6416879/k.A664/Sill_Resolution.htm.
- Leigh, Barbara C, Mark T. Temple and Karen F. Trocki (1993): „The Sexual Behavior of US Adults: Results from a National Survey,” *American Journal of Public Health*, Vol. 83 (October), pp. 1400–1408.
- Lemp, George F., Anne M. Hirozawa, Daniel Givertz, Giuliano N. Nieri, Laura Anderson, Mary Lou Lindegren, Robert S. Janssen, Mitchell Katz (1994): „Seroprevalence of HIV and Risk Behaviors Among Young Homosexual and Bisexual Men: The San Francisco/Berkeley Young Men's Survey”, *Journal of the American Medical Association*, Vol. 272, No. 6, pp. 449–454.
- Letts, William J. and James Thomas Sears, eds (1999): *Queering Elementary Education: Advancing the Dialogue about Sexualities and Schooling*. Lanham, MD: Rowman & Littlefield.

- LeVay, Simon (1991): „A difference in hypothalamic structure between heterosexual and homosexual men”, *Science*, Vol. 253, No. 5023, pp. 1034–1037.
- Lewis, Gregory B. and Howard E. Taylor (2001): „Public Opinion Toward Gay and Lesbian Teachers: Insights for All Public Employees”, *Review of Public Personnel Administration*, vol. 21, 2 (Summer), pp. 133–151.
- Lewis, Karen Gail (1980): „Children of lesbians: their point of view”, *Social work*, v. 25, n. 3, pp. 198–203.
- Lerner, Robert and Althea K. Nagai (2001): *No Basis: What The Studies Don't Tell Us About Same-Sex Parenting*. Washington, DC: Marriage Law Project; <http://www.emaso.com/links/REF-Books/REF.6-D.pdf>.
- LF (2011): „Capleton”, *Lyrics Freak*, <http://www.lyricsfreak.com/c/capleton/biography.html>.
- Lieberman, Robert C. (2009): „What to Read on Lobbying”, *Foreign Affairs*, May 26, <http://www.foreignaffairs.com/features/readinglists/what-to-read-on-lobbying>.
- Little, J. Nicole (2001): „Embracing Gay, Lesbian, Bisexual, and Transgendered Youth in School-Based Settings”, *Child and Youth Care Forum*, Volume 30, Number 2, Pages 99–110.
- Лок, Џон [John Lock] (1978[1689]): *Две расправе о влади (којима претходи Patriarcha сер Р. Филмера, а следи Lockeovo Писмо о толеранцији [A Letter concerning toleration]*, књ. 2, стр. 133–175. Београд: Младост
- Lopreato, Joseph and Timothy Crippen (1999): *Crisis in Sociology: The Need for Darwin*. Piscataway (New Jersey): Transaction Publishers.
- Lott-Whitehead, Laura and Carol T. Tully (1999): „The Family Lives of Lesbian Mothers” (изворно у: *Smith College Studies in Social Work* 63/1993), in Laird J. (Ed.) *Lesbians and Lesbian Families*. New York: Columbia University Press.
- Lublin, David (2005): „The Strengthening of Party and Decline of Religion in Explaining Congressional Voting Behavior on Gay and Lesbian Issues”, *Political Science & Politics*, Volume 38, Issue 2, pp 241–245
- Lynch, Sandra L. (2008): *Appeal from the United States District Court of the District of Massachusetts*, Case No. 07-1528, (David Parker, et al. vs. William Hurley, et al.), United States Court of Appeals For the First Circuit, http://www.massresistance.org/docs/parker_lawsuit/appeal_loss_013108/appeal_loss_013108.pdf.
- Lyons, Christopher J. (2008): „Individual perceptions and the social construction of hate crimes: A factorial survey”, *The Social Science Journal*, Volume 45, Issue 1 (March), pp. 107–131.
- MacCoun, Robert J. (1998): „Biases in the Interpretation and Use of Research Results”, *Annual Review of Psychology*, Vol. 49, pp. 259–87 http://socrates.berkeley.edu/~maccoun/MacCoun_AnnualReview98.pdf
- Macgillivray, Ian K. and Todd Jennings (2008): „A Content Analysis Exploring Lesbian, Gay, Bisexual, and Transgender Topics in Foundations of Education Textbooks”, *Journal of Teacher Education*, March/April; vol. 59, 2: pp. 170–188.

- Magnuson, Ed (1989): „In A Rage over AIDS”, *Time*, Dec. 25, 1989, <http://205.188.238.109/time/magazine/article/0,9171,959419,00.html>, .
- Malebranche, Jack (2006): *Androphilia: Rejecting the Gay Identity, Reclaiming Masculinity*. Baltimore, MD: Scapegoat Publishing.
- Manne, Henry G. (2001): „Clinton and the New Sexual Morality”, *American Law and Economics Review*, Vol. 2, No. 3(Fall), pp. 358–367.
- Manosevitz, Martin (1970): „Early Sexual Behavior in Adult Homosexual and Heterosexual Males”, *Journal of Abnormal Psychology*, American Psychological Association, Vol 76 (3, Pt.1), Dec, pp. 396-402.
- Маркс, Карл [Karl Marx] и Фридрих Енгелс [Friedrich Engels] (1948[1848]): *Манифест комунистичке партије [Manifest der Kommunistischen Partei]*. Београд: Култура.
- Marks, Loren (2012): „Same-sex parenting and children’s outcomes: A closer examination of the American psychological association’s brief on lesbian and gay parenting”, *Social Science Research*, Volume 41, Issue 4 (July), pp. 735–751.
- Mason, Gail (2001): „Body maps: Envisaging homophobia, violence, and safety”, *Social & Legal Studies* 10:23–44.
- Mayo, Cris (2004): *Disputing the Subject of Sex: Sexuality and Public School Controversies*, Boulder, CO: Rowman and Littlefield.
- М.Б. (2011): „Дачић: Уцењују нас због свега”, *Вечерње новости*, 3. октобар, www.novosti.rs/vesti/naslovna/aktuelno.69.html:347614-Dacic-Ucenjuju-nas-zbog-svega.
- McCain, Robert Stacy (2002): „Endorsement of adult-child sex on rise”, *The Washington Times*, April 19, 2002, <http://www.come-and-hear.com/editor/ca-wt-04-19-02/>.
- McCarthy, John D. and Mayer N. Zald (2002): „The Enduring Vitality of the Resource Mobilization Theory of Social Movements”, *Handbook of Sociological Theory*, edited by Jonathan H. Turner, pp. 533-565. New York: Kluwer Academic/Plenum Publishers; <http://www.social-sciences-and-humanities.com/pdf/Handbook-of-Sociological-Theory.pdf>.
- McCord, Joan; McCord, William and Thurber, Emily (1962): „Some effects of paternal absence on male children”, *The Journal of Abnormal and Social Psychology*, Vol 64(5), May 1962, pp. 361–369.
- Мек. Норри, Кенетх (2008): „Chasing the chimera”, *International Journal of Law in Context*, Volume 4, Issue 4, pp. 411–417.
- McLanahan, Sara S. (1999): „Father absence and children’s welfare”, in E. M. Hetherington (ed.), *Coping with divorce, single parenting, and remarriage: A risk and resiliency perspective*, pp. 117–146. Mahwah, N. J.: Lawrence Erlbaum.
- McLanahan, Sara and Gary Sandefur. 1994. *Growing Up with a Single Parent: What Hurts, What Helps*. Cambridge, MA: Harvard University.

- McNeill, Kevin F., Beth M. Rienzi, and Augustine Kposowa (1998): „Families and Parenting: A Comparison of Lesbian and Heterosexual Mothers”, *Psychological Reports* 82, pp. 59–62.
- Measor, Lynda, Coralie Tiffin, and Katrina Miller (2000) *Young people's views on sex education: education, attitudes, and behavior*. London and New York: Routledge.
- Melucci, Alberto (1988): „Getting involved: Identity and mobilization in social movements”, *International Social Movement Research*, 1, pp. 329–348.
- Meyer, Doug (2010): „Evaluating the severity of hate-motivated violence: Intersectional differences among LGBT hate crime victims”, *Sociology* 44:980-95.
- Miceli, Melinda S. (2005): „Morality Politics vs. Identity Politics: Framing Processes and Competition among Christian Right and Gay Social Movement Organizations”, *Sociological Forum*, Vol. 20, No. 4 (Dec), pp. 589–612.
- Михаиловић, Владан Т. (2010): „Ако правда држи и нашу земљу и градове, ми нећемо дуго издржати”, *Видовдан*, 25. октобар, http://www.vidovdan.org/index.php?option=com_content&view=article&id=3547:2010-10-25-06-55-40&catid=39:drustvo&Itemid=66.
- Миладиновић, З. и К. Живановић (2011): „Неће бити суђења Амфилохију”, *Данас*, 7. март, http://www.danas.rs/danasrs/drustvo/nece_biti_sudjenja_amfilohiju.55.html?news_id=211060.
- Mill, John Stuart (1956[1859]): *On Liberty*. Indianapolis: Library of Liberal Arts.
- Miller, Barbara B. (1961): *Effects of father absence and mother's evaluation of father on the socialization of adolescent boys*, doctoral dissertation, Columbia University.
- Miller, Brian (1979): „Gay Fathers and Their Children”, *Family Coordinator*, v. 28, n. 4, pp. 544–52.
- Miller, Jonathan (2005) „New Love Breaks Up a 6-Year Relationship at the Zoo”, *The New York Times*, September 24, <http://www.nytimes.com/2005/09/24/nyregion/24penguins.html>.
- Miller, Judith Ann, R. Brooke Jacobsen, and Jerry J. Bigner (1982): „The Child's Home Environment for Lesbian vs. Heterosexual Mothers: A Neglected Area of Research”, *Journal of Homosexuality*, 7, pp. 49–56.
- Miller, Korin (2009): „Miss California Miss USA Carrie Prejean may lose her title over little white lie, nudie pics”, *Daily News*, May 7th 2009, http://www.nydailynews.com/gossip/2009/05/06/2009-0506_miss_california_miss_usa_carrie_prejean_may_lose_her_crown.html#ixzz1DS4RpkdH.
- Miller, Merle (1974). *Plain Speaking: An Oral Biography of Harry S. Truman*. New York: Putnam Publishing Group.
- Миловановић, С. (2011): „Геј бракови у буквару?”, *Правда*, 7. јул 2011, <http://www.pravda.rs/2011/07/07/gej-brakovi-u-bukvaru/>.

- Милтон, Џон [John Milton] (1990[1644]): *Ареопагитика и други списи о грађанским слободама* [Areopagitica: A speech of Mr. John Milton for the liberty of unlicensed printing to the Parliament of England]. Београд: Филип Вишњић.
- Minnery, Tom (2008): „Member Update: Tim Gill’s ‘Strategic Politics’”, June 19, 2008, *CitizenLink*, <http://70.32.105.83/2008/06/focus-action-june-focus-action-member-update/#ftn3>.
- Миочиновић, Мирјана (1997): *Немоћ очигледног*. Београд: Београдски круг.
- Mirkin, Harris (1999): „The Pattern of Sexual Politics: Feminism, Homosexuality and Pedophilia”, *Journal of Homosexuality*, vol. 37(2), pp. 1–24.
- Mitchell, Doris and Wilson, Warner (1967): „Relationship of father absence to masculinity and popularity of delinquent boys”, *Psychological Reports*, Vol 20(3, PT. 2), pp. 1173–1174.
- ММ (2011): „About Us”, *Media Matters for America*, http://mediamatters.org/p/about_us/.
- (2010a): „Carlson calls CA bill to include LGBT history in class ‘propaganda’ and ‘blackmail’: Doocy agrees it’s part of ‘a pro-gay agenda’”, *Media Matters for America*, December 17, 2010, <http://mediamatters.org/mmtv/201012170004>.
- (2010b): „Comparing Prop. 8 judge to Emperor Nero just the latest in Wash. Times’ anti-gay assault”, *Media Matters for America*, August 09, 2010 <http://mediamatters.org/research/201008090068>.
- (2010в): „Fox Teases Story About Including LGBT History In Classrooms With Text: ‘Lessons In Homosexuality?’”, *Media Matters for America*, December 17, 2010, <http://mediamatters.org/blog/201012170002>.
- (2009): „O’Reilly’s Ark: Gay marriage could lead to goat, duck, dolphin, and turtle marriage”, *Media Matters for America*, May 12, 2009, <http://mediamatters.org/mobile/research/200905120006>.
- (2008): „O’Reilly apparently still not relaxing ‘on all this gay stuff’”, *Media Matters for America*, April 04, 2008; <http://mediamatters.org/mmtv/200804040006>.
- МО (2009): „‘God was testing my faith,’ says Miss California after Perez Hilton calls her a ‘dumb bitch’ in gay marriage row”. *Mail Online* (UK), April 21, 2009, <http://www.dailymail.co.uk/news/worldnews/article-1172123/God-testing-faith-says-Miss-California-Perez-Hilton-calls-dumb-bitch-gay-marriage-row.html>.
- Moakler, Shanna (2009): „Miss California USA”, *Shanna Moakler Blog*, Apr 21, 2009, <http://www.myspace.com/shannamoakler/blog/484571631>.
- Mondimore, Francis Mark (1996): *A Natural History of Homosexuality*. Baltimore and London: The John Hopkins University Press.
- Monk, Daniel (2011): „Challenging homophobic bullying in schools: the politics of progress”, *International Journal of Law in Context*, Vol. 7, No. 2, pp. 181–207.

- Moore, Roger (2008): „Cinemark CEO donates to 'Proposition Hate': boycott follows", *Orlando Sentinel*, November 13, 2008, http://blogs.orlandosentinel.com/entertainment_movies_blog/2008/11/cinemark-ceo-do.html.
- Morgan, Joseph J., Dustin B. Mancl, Bradley J. Kaffar, and Danielle Ferreira (2011): „Creating Safe Environments for Students With Disabilities Who Identify as Lesbian, Gay, Bisexual, or Transgender”, *Intervention in School and Clinic*, September, vol. 47, 1: pp. 3–13.
- Morgan, Patricia (2002) *Children as Trophies? Examining the Evidence on Same-Sex Parenting*. Newcastle-upon-Tyne: The Christian Institute. <http://www.christian.org.uk/pdfpublications/childrenastrophies.pdf>.
- Morgan, Philip, Diane Lye, and Gretchen Condran (1988): „Sons, Daughters, and the Risk of Marital Disruption”, *American Journal of Sociology*, 94, pp. 110–129.
- Мршевић, Зорица (2009): *Ка демократском друштву: испомене породице*. Београд: Институт друштвених наука.
- MSNBC (2011): „MSNBC – California Gov. Jerry Brown Signs Gay History Bill”, *Youtube.com*, http://www.youtube.com/watch?v=RCaInxgYErM&feature=player_embedded#at=18.
- Mudu, Pierpaolo (2002): „Repressive tolerance: The gay movement and the Vatican in Rome”, *GeoJournal*, Volume 58, Numbers 2–3, pp. 189–196.
- Murphy, Timothy F. (2000): *Readers Guide to Lesbian and Gay Studies*. Chicago and London: Fitzroy Dearborn Publishers.
- Myers, Steven Lee (1992): „How a 'Rainbow Curriculum' Turned Into Fighting Words”, *The New York Times*, December 13, <http://www.nytimes.com/1992/12/13/weekinreview/ideas-trends-how-a-rainbow-curriculum-turned-into-fighting-words.html>.
- NAMBLA (2011): „What Is Man/Boy Love?”, *NAMBLA – Official Website*, <http://www.nambla.org/whatis.htm>.
- Nannery, Lawrence (1995): „The Costs of Political Correctness”, *Theologies and Moral Concern*, Paul Gottfried (Editor), 85-95. New Brunswick: Transaction Publishers.
- Nardi, Peter M. (1998): „The Globalization of the Gay & Lesbian Socio-Political Movement: Some Observations about Europe with a Focus on Italy”, *Sociological Perspectives*, Vol. 41, No. 3 (1998), pp. 567–586.
- Nee, Victor and Paul Ingram (1998): „Embeddedness and Beyond: Institutions, Exchange, and Social Structure”, in *The New Institutionalism in Sociology*, Mary C. Brinton and Victor Nee eds., pp. 19–45. Stanford, CA: Stanford University Press.
- Newman, Leslea (1991): *Gloria Goes to Gay Pride*, Russell Crocker (Illustrator), Los Angeles: Alyson Publications
(1989): *Heather Has Two Mommies*, illustrations: Diana Souza. Boston: Alyson Books.

- NGLCC (2011): „About NGLCC”, *National Gay & Lesbian Chamber of Commerce*, <http://www.nglcc.org/about/overview>.
- NLGJA (2011a): „Mission & History”, *The National Lesbian & Gay Journalists Association*, <http://www.nlgja.org/about/index.html>.
- (2011b): „Newsroom Outreach Project”, *The National Lesbian & Gay Journalists Association*, <http://www.nlgja.org/resources/nop.htm>.
- (2010): „Stylebook Supplement on LGBT Terminology”, *The National Lesbian & Gay Journalists Association*, <http://www.nlgja.org/resources/2010stylebook.pdf>.
- (2006): „650 Journalists & Media Professionals Convene for NLGJA's Miami Beach Convention”, *The National Lesbian & Gay Journalists Association*, NLGJA News, September 14, 2006, <http://www.nlgja.org/news/14september06.html>.
- Norvell, Scott (2002): „Education Priorities,” *Fox News*, January 7, 2002. <http://www.foxnews.com/story/0,2933,42242,00.html>.
- Nownes, Anthony J. (2004): „The Population Ecology of Interest Group Formation: Mobilizing for Gay and Lesbian Rights in the United States, 1950–98”, *British Journal of Political Science*, Vol. 34, No. 1 (Jan), pp. 49–67.
- Nownes, Anthony J. and Daniel Lipinski (2005): „The Population Ecology of Interest Group Death: Gay and Lesbian Rights Interest Groups in the United States, 1945–98”, *British Journal of Political Science*, Vol. 35, No. 2 (Apr), pp. 303–319.
- NS (2011): „Who We Are”, *The National Stonewall*, <http://www.stonewalldemocrats.org/about/who>.
- Nudd, Tim and Amy Elisa Keith (2007): „Isaiah Washington Seeks Counseling”, *People*, January 24, 2007, <http://www.people.com/people/article/0,,20009602,00.html>.
- NYDN (2009): „Carrie Prejean says she was asked to apologize for gay marriage comments, but refused”, *New York Daily News*, April 27, 2009. http://www.nydailynews.com/entertainment/2009/04/27/2009-04-27_carrie_prejean_says_she_was_asked_to_apologize_for_gay_marriage_comments_but_ref.html.
- Њумен, Џеј [Jay Newman] (1989[1982]): „Идеја религијске толеранције” (из књиге: *Foundations of Religious Tolerance*), у: *О толеранцији: расправе о демократској култури*. Изабрао и предговор написао Игор Приморац, стр. 119–139. Београд: Филип Вишњић.
- Обама (2008a): „Barack Obama on LGBT RIGHTS: Barack Obama supports the LGBT community”, *Obama '08*, <http://www.barackobama.com/pdf/lgbt.pdf>.
- (2008b): „Obama @ Saddleback Church -Defines Marriage”, јутјуб снимак дела Обаминог разговора са пастором Риком Вореном (Rick Warren, Saddleback Church), www.youtube.com/watch?v=rJhQBZ1La0w.
- Offen, Naphtali, Elizabeth A. Smith and Ruth E. Malone (2008): „Is tobacco a gay issue? Interviews with leaders of the lesbian, gay, bisexual and transgender

- community”, *Culture, Health and Sexuality*, Vol. 10 Issue 2 (February), pp. 143–157.
- Омбудсман (2009): „Упутства за стандардизован недискриминативни говор и понашање”, *Омбудсман*, званичан сајт, http://www.ombudsman.rs/attachments/-01_upustvo%20za%20standard.doc, посећено 12. октобра 2009.
- Опалић, Петар (1997): „Покушај дефинисања патолошке сексуалности у детињству и адолесценцији”, *Социолошки преглед*, Vol. 31, бр. 4, стр. 497–506.
- Osborne, Cynthia (2012): „Further comments on the papers by Marks and Regnerus”, *Social Science Research*, Volume 41, Issue 4, July 2012, Pages 779–783.
- Панчић, Теофил (2011): „Марков текст и Ристин контекст”, *Време*, бр. 1053, 10. март 2011, <http://www.vreme.com/cms/view.php?id=980196>.
- Paprocki, Thomas J. (2007): „Marriage, Same-Sex Relationships, and the Catholic Church”, *Loyola University Chicago Law Journal*, Vol. 38, pp. 247–264, http://luc.edu/law/activities/publications/ljdocs/vol38_no2/paprocki.pdf.
- Parker David Allen and John P. De Cecco (1995): „Sexual Expression: A Global Perspective”, in De Cecco and Parker, editors, *Sex, Cells, and Same-Sex Desire: The Biology of Sexual Preference*. New York: Harrington Park Press.
- Parsons, Talcott (1951): *The Social System*. New York: The Free Press.
- Patai, Daphne and Noretta Koertge (2003): *Professing Feminism: Education and Indoctrination in Women's Studies*. Lanham, MD: Lexington Books.
- Patterson, Charlotte J. (1995): „Families of the Lesbian Baby Boom: Parents' Division of Labor and Children's Adjustment”, *Developmental Psychology*, Vol. 31 (1995), No. 1, pp.115–123.
- (1994): „Children of the lesbian baby boom: Behavioral adjustment, self-concepts, and sex-role identity”. In B. Greene and G. Herek (Eds.), *Contemporary perspectives on lesbian and gay psychology: Theory, research and application* (pp. 156–175). Beverly Hills, CA: Sage.
- (1992): „Children of lesbian and gay parents”, *Child Development*, 63, pp. 1025–1042.
- Patterson, Charlotte J. and Raymond W. Chan (1999): „Families Headed by Lesbian and Gay Parents”, in Michael E. Lamb (Editor), *Parenting and Child Development in „Nontraditional” Families*, pp. 191–220. New Jersey: Lawrence Erlbaum Associates.
- Patterson, Charlotte J. and Richard E. Redding (1996): „Lesbian and Gay Parents with Children: Implications of Social Science Research for Policy”, *Journal of Social Issues* 52, No. 3, pp. 29–50.
- Павић, Александар (2010): „Рођени у обмани”, *Печат*, 8. октобар, <http://www.pecat.co.rs/2010/10/rodeni-u-obmani/>.
- Павловић, Лазар (2010): „Тражимо само исти статус”, *Политика*, 30. октобар, <http://www.politika.rs/rubrike/Sta-da-se-radi/Trazimo-samo-isti-status.sr.html>.
- Pawelski, James G. et al. (2006): „The Effects of Marriage, Civil Union, and Domestic Partnership Laws on the Health and Well-Being of Children”, *Pediatrics*, Vol.

- 118, No. 1 (July 2006), pp. 349–364;
<http://pediatrics.aappublications.org/cgi/content/full/118/1/349>.
- Paxton, Taj and Rich Ferraro (2010): „Performances By Anti-Gay Reggae Singer Capleton Cancelled Following Glaad And Community Action”, *Gay & Lesbian Alliance Against Defamation*, February 16, 2010;
<http://www.glaad.org/page.aspx?pid=1297>.
- Pearlman, Jeff (1999): „At Full Blast”, *Sports Illustrated*, December 23, 1999,
<http://sportsillustrated.cnn.com/features/cover/news/1999/12/22/rocker/>.
- Пејтмен, Керол [Carole Pateman], [2001(1988)]: *Полни уговор* [The Sexual Contract]. Београд: Феминистичка 94.
- PHE (2011): „Mission”, *LGBTQ Presidents in Higher Education*,
<http://www.lgbtqpresidents.org/>.
- Phibbs, Harry (2009): „Councils should NOT be spending your money on promoting homosexuality”, *Daily Mail*, 2nd July,
<http://www.dailymail.co.uk/debate/article-1197038/HARRY-PHIBBS-Councils-NOT-spending-money-promoting-homosexuality.html>.
- Plutarh [Πλούταρχος] (1988): *Usporedni životopisi* [Βίοι Παράλληλοι], knj. 1 (Likurg, str. 85-107). Zagreb: August Cesarec.
- PNVD (2008): „PNVD party programme of May 2008”, *PNVD – Official Website*,
http://www.pnvd.nl/EN_Prog_May_2008.html.
- Побједа (2011): „Петрушић: Амфилохију истекао рок за јавно извињење”, *Побједа*, 16. април, <http://www.pobjeda.co.me/citanje.php?datum=2011-04-16&id=206582>.
- Polanyi, Michael (1963): „The potential theory of adsorption”, *Science* 141 (3585): 1010–1013.
- Политика (2011): „Дежер: Парада није услов, али Србија мора да поштује Устав”, *Политика*, 26. септембар, www.politika.rs/rubrike/Drustvo/Dezer-Parada-nije-uslov-ali-Srbija-mora-da-postuje-Ustav.sr.html.
- Ропеное, David (1996): *Life Without Father: Compelling New Evidence That Fatherhood and Marriage are Indispensable for the Good of Children and Society*. New York: The Free Press.
- Приморац, Игор (1989а): „О трпеливости у моралу” у: *О толеранцији: расправе о демократској култури*. Изабрао и предговор написао Игор Приморац, стр. 261–282. Београд: Филип Вишњић.
- (1989б): „Предговор” у: *О толеранцији: расправе о демократској култури*. Изабрао и предговор написао Игор Приморац, стр. 5–48. Београд: Филип Вишњић.
- Pruden, Wesley (2007): „Collateral damage in high places” *The Washington Times*, August 31, 2007,
<http://www.washingtontimes.com/news/2007/aug/31/collateral-damage-in-high-places/print/>.
- (2005): „Horror in Hollywood — it’s not a movie” *The Washington Times*, December 29, 2005;

<http://www.washingtontimes.com/news/2005/dec/29/20051229-105016-9747r/?page=2>.

- Rafkin, Louise (1990): *Different Mothers: Sons and Daughters of Lesbians Talk about their Lives*. Pittsburgh: Cleis Press.
- Rayside, David M. (2008): *Queer Inclusions, Continental Divisions: Public Recognition of Sexual Diversity in Canada and the United States*. Toronto: University of Toronto Press.
- (1992): „Homophobia, Class and Party in England”, *Canadian Journal of Political Science / Revue canadienne de science politique*, Vol. 25, No. 1, pp. 121–149.
- Rand, Catherine, Dee L. R. Graham and Edna I. Rawlings (1982): „Psychological Health and Factors the Court Seeks to Control in Lesbian Mother Custody Trials”, *Journal of Homosexuality*, 8, pp. 27–39.
- Rapp, Linda (2004), „Shaiman, Marc, and Scott Wittman”, *GLBTQ: The Encyclopedia Of Gay, Lesbian, Bisexual, Transgender, And Queer Culture*, http://www.glbtc.com/arts/shaiman_m.html.
- Redding, Richard E. (2008): „It’s Really About Sex: Same-Sex Marriage, Lesbigay Parenting, And The Psychology Of Disgust”, *Duke Journal Of Gender Law and Policy*, Volume 15, pp. 127–193.
- (1999): „Reconstructing Science Through Law”, *Southern Illinois University Law Journal*, Vol. 23, Issue 3, pp. 585–602.
- Redding, Paul (1996): *Hegel’s Hermeneutics*. Ithaca: Cornell University Press.
- Regnerus, Mark (2012a): „How different are the adult children of parents who have same-sex relationships? Findings from the New Family Structures Study”, *Social Science Research*, Volume 41, Issue 4 (July), pp. 752–770.
- (2012b): „Parental same-sex relationships, family instability, and subsequent life outcomes for adult children: Answering critics of the new family structures study with additional analyses”, *Social Science Research*, Volume 41, Issue 6, November 2012, Pages 1367–1377
- Rekers, George A. (2005): „An Empirically-Supported Rational Basis for Prohibiting Adoption, Foster Parenting, and Contested Child Custody by Any Person Residing in a Household that Includes a Homosexually-Behaving Member”, *St. Thomas Law Review*, Volume 18. No. 2, pp. 325-424.
- Rekers, George A. and Mark Kilgus (2002): „Studies of Homosexual Parenting: A Critical Review”, *Regent University Law Review*, Vol. 14 (2001–02), pp. 343–385;
- http://www.professorgeorge.com/ProfessorGeorge.com/Publications_|_Professor_George_files/14_2Rekers.PDF.
- Рељић, Слободан (2012): *Промена карактера медија у савременом капитализму: узроци, актери, последице* (Докторска дисертација). Београд: Филозофски факултет.
- (2011): *Одумирање слободних медија*. Београд: Службени гласник.
- Richardson, Diane (2004): „Locating Sexualities: From Here to Normality”, *Sexualities*, vol. 7, 4(November), pp. 391–411.

- Richardson, Justin and Peter Parnell (2005): *And Tango Makes Three*, illustrated by Henry Cole. New York: Simon & Schuster Children's Publishing
- Rind, Bruce, Philip Tromovitch & Robert Bauserman (1998): „A meta-analytic examination of assumed properties of child sexual abuse using college samples”, *Psychological Bulletin*, 124, 22–53, http://www.tegenwicht.org/13_rbt_eng/rbt/metaana.pdf.
- Ring, Evelyn (2009): „Children of same sex parents ‘do just as well’”, *Irish Examiner*, Friday, May 08, 2009; <http://www.irishexaminer.com/ireland/snkfcwmhmb/rss2/>.
- Robertson, Brian (1993): „Curriculum warriors brace for round two - controversial New York, New York school board elections”, *FindArticles*, May 17, 1993, http://findarticles.com/p/articles/mi_m1571/is_n20_v9/ai_13767284/.
- Rofes, Eric (2000): „Bound and Gagged: Sexual Silences, Gender Conformity and the Gay Male Teacher”, *Sexualities*, vol. 3, 4 (November), pp. 439–462.
- Rohner, Ronald P. and Robert A. Veneziano (2001): „The Importance of Father Love: History and Contemporary Evidence,” *Review of General Psychology* Vol. 5, No. 4, pp. 382–405.
- Rondeau, Paul E. „Selling Homosexuality to America”, *Regent University Law Review*, Spring 2002, Vol. 14, No. 2, 443–485, http://www.unav.es/departamento/preventiva/files/file/homosexualidad/propaganda_activismo.pdf.
- Rosales, Jonathan (2010): „GLAAD Shares Community Concerns About Last Night’s Family Guy”, *Gay & Lesbian Alliance Against Defamation*, <http://glaadblog.org/2010/05/10/glaad-shares-community-concerns-about-last-nights-family-guy/> и <http://www.glaad.org/may2010/familyguy>.
- Rose, Hilary 1996 „Gay Brains, Gay Genes and Feminist Science Theory”, in Weeks, Jeffery and Janet Holland editors, *Sexual Cultures Communities, Values, and Intimacy* pp. 53–74. London: St. Martin's Press.
- Rose, Suzanna, and Mindy Mechanic (2002): „Psychological distress, crime features, and help-seeking behaviors related to homophobic bias incidents”, *American Behavioral Scientist* 46:14–26.
- Rosen, Gerald E. (2003): *Opinion and Order Regarding The Parties*, Case: No. 02-CV-72802-DT (Elizabeth Hansen, et al., vs. Ann Arbor Public Schools, et al.), United States District Court, Eastern District Of Michigan, Southern Division, <http://www.michbar.org/opinions/district/2003/120503/21290.pdf>.
- PTB (2012): „Отварање изложбе ‘Ессе Номо’ обезбеђивало 2.000 полицајаца”, *PTB*, 3. октобар, www.rtv.rs/sr_ci/drustvo/otvaranje-izlozbe-ecce-homo-obezbedjivalo-2.000-policajaca_345568.html.
- PTC (2012a): „Извињење Аздејковића”, *PTC*, 22. септембра, www.rts.rs/page/stories/ci/story/124/Друштво/1178400/Извињење+Аздејковића.html.
- (2012b): „Парада поноса 6. октобра”, *PTC*, 22. мај, www.rts.rs/page/stories/ci/story/124/Друштво/1107028/Парада+поноса+6.+октобра.html.

- (2011a): „Амфилохије: Осуда греха, не човека”, *Радио-телевизија Србије*, март, б. www.rts.rs/page/stories/ci/story/124/Друштво/853730/Амфилохије%3А+Осуда+греха,+не+човека.html.
- (2011б): „Препорука Амфилохију да се извини”, *Радио-телевизија Србије*, март 2011, б. www.rts.rs/page/stories/ci/story/124/Друштво/853730/Амфилохије%3А+Осуда+греха,+не+човека.html.
- Rubin, Alissa J. (2000): „Public More Accepting of Gays, Poll Finds”, *Los Angeles Times*, June 18, 2000, <http://articles.latimes.com/2000/jun/18/news/mn-42265>.
- Russell, Diana E. H. (1984): „The prevalence and seriousness of incestuous abuse: Stepfathers vs. biological fathers” *Child Abuse & Neglect*, Volume 8, Issue 1, Pages 15–22.
- Sacks, Jonathan (2011): „How to Reverse the West's Decline”, *Standpoint*, September, <http://www.standpointmag.co.uk/node/4049/full>.
- Sadowick, Douglas G. (2007): „Teaching Literature Gay-affirmatively: A homosexual individuation story”, *Arts and Humanities in Higher Education*, vol. 6, 2 (June), pp. 197–208.
- Сајц, Александра (1996): „Основне концепције о детерминацији изборног понашања”, *Гледишта*, Београд, vol. XXXVI, No. 1–2, стр. 109–122.
- Sanchez, Travis et al., (2006): „Human Immunodeficiency Virus (HIV) Risk, Prevention, and Testing Behaviors – United States, National HIV Behavioral Surveillance System: Men Who Have Sex with Men, November 2003–April 2005”, *Morbidity and Mortality Weekly Report (MMWR)*, Surveillance Summaries, July 7, 2006/55(SS06); 1–16; <http://www.cdc.gov/mmwr/preview/mmwrhtml/ss5506a1.htm>.
- Santrock, John W. (1970): „Paternal absence, sex typing, and identification”, *Developmental Psychology*, Vol 2(2), Mar 1970, pp. 264–272.
- Sarantakos, Sotirios (2000): *Same-Sex Couples*. Sydney: Harvard Press.
- (1996): „Children in three contexts: family, education and social development”, *Children Australia* 21: 23–31.
- Sarfati, Jonathan (2005): „The disingenuous and anti-Christian nature of ‘gay rights’ rhetoric”, Creation Ministries International, 18 February 2005, <http://creation.com/the-disingenuous-and-anti-christian-nature-of-gay-rights-rhetoric>.
- Sarkadi, Anna Robert Kristiansson, Frank Oberklaid, Sven Bremberg (2008): „Fathers' involvement and children's developmental outcomes: a systematic review of longitudinal studies”, *Acta Paediatrica* Volume 97, Issue 2, pp. 153–158.
- Саслов, Џејмс [James Saslow] (2010): „Хомосексуалност у ренесанси: понашање, идентитет и уметнички израз”, *QT*, бр. 3–4, стр. 165–187.
- Satinover, Jeffrey (1999): „The Biology of Homosexuality: Science or Politics?” In *Homosexuality and American Public Life*, ed. Christopher Wolfe, pp. 3–61. Dallas: Spence.

- Saunders, Debra (1996): „Gay-Ed for Tots”, *The Weekly Standard*, August 19, pg. 21.
- Schlatte, Evelyn (2010): „18 Anti-Gay Groups and Their Propaganda”, *Southern Poverty Law Center*, Intelligence Report, Winter 2010, Issue Number 140, <http://www.splcenter.org/get-informed/intelligence-report/browse-all-issues/2010/winter/the-hard-liners>.
- Schlesinger, Benjamin (1982): „Children’s Viewpoints of Living in a One-parent Family”, *Journal of Divorce*, 5 (4), pp. 1–23.
- Schlozman, Kay Lehman and John T. Tierney (1983): „More of the Same: Washington Pressure Group Activity in a Decade of Change”, *Journal of Politics*, Vol. 45, Issue 2(May), pp. 351–378.
- Schmidt, Alvin J. (1997): *The Menace of Multiculturalism: Trojan Horse in America*. Westport: Praeger Publishers.
- Schneiderman, David (2005): „Canada: Supreme Court addresses gay-positive readers in public schools”, *International Journal of Constitutional Law*, January, 3, pp. 77–85.
- Schumm, Walter R. (2012): „Methodological decisions and the evaluation of possible effects of different family structures on children: The new family structures survey (NFSS)”, *Social Science Research*, Volume 41, Issue 6, November 2012, Pages 1357–1366.
- (2006): „Empirical and Theoretical Perspectives From Social Science on Gay Marriage and Child Custody Issues”, *St. Thomas Law Review*, Vol. 18(2), pp. 425–471.
- (2004): „What Was Really Learned From Tasker And Golombok's (1995) Study Of Lesbian And Single Parent Mothers?”, *Psychological Reports*, Volume 94, pp. 422–424.
- Scruton, Roger (2006): „Sacrilige and Sacrament”, in *The Meaning of Marriage: Family, State, Market and Morals*. Robert P. George and Jean Bethke Elshtain (eds), pp. 3–28. New York: Scepter Publishers.
- Schulthess, Beatrice von (1992): „Violence in the streets: Anti-lesbian assault and harassment in San Francisco”. In *Hate crimes*, edited by G. Herek and K. Berrill. Newbury Park, CA: Sage.
- SCS (2005): The Supreme Court Of Sweden: Judgment Case No. B 1050–05, Plaintiff: Prosecutor General, Defendant: Åke Ingemar Teodor Green, Stockholm, 29 November 2005, http://www.domstol.se/Domstolar/hogstodomstolen/Avgoranden/2005/Dom_pa_engelska_B_1050-05.pdf.
- Searle, John R. (1990): „The storm over the university”, *The New York Review of Books*, December 6: 34–42.
- Sears, Alan and Craig Osten (2003): *The Homosexual Agenda: Exposing the Principal Threat to Religious Freedom Today*. Nashville, Tennessee: Broadman & Holman Books.
- Sears, James T. (1991): „Educators, homosexuality, and homosexual students: Are personal feelings related to professional beliefs?”, *Journal of Homosexuality*, v. 22, n. 3/4, pp. 29–79.

- Seidman, Stuart N. and Rieder, Ronald O. (1994): „A Review Article of Sexual Behavior in the United States, ” *American Journal of Psychiatry*, Vol. 151 (March), pp. 330–341.
- Shales, Tom (2000): „A Case of the Creeps: 'Dr. Laura' on UPN Looks Better on Radio”, *Washington Post*, September 15, 2000, p. C 01. <http://www.washingtonpost.com/ac2/wpdyn?pagename=article&contentId=A9459-2000Sep14>.
- Sherkat, Darren E. (2012): „The Editorial Process and Politicized Scholarship: Monday Morning Editorial Quarterbacking and a Call for Scientific Vigilance”, *Social Science Research*, Volume 41, Issue 6, November 2012, Pages 1346–1349
- Sibalis, Michael (2004): „Urban Space and Homosexuality: The Example of the Marais, Paris' 'Gay Ghetto'“, *Urban Studies*, vol. 41, 9(August), pp. 1739–1758.
- Skutch, Robert (1997): *Who's in a Family?* Illustrator Laura Nienhaus. Berkeley (Ca): Tricycle Press
- Словић, А. (2011): „Удбеници пуни предрасуда”, *24. сата*, 6. јули 2011, <http://www.24sata.rs/vesti/aktuelno/vest/udzbenici-puni-predrasuda/7099.phtml>.
- Smith, Dinitia (2004): „Love That Dare Not Squeak Its Name”, *The New York Times*, February 7, <http://www.nytimes.com/2004/02/07/arts/love-that-dare-not-squeak-its-name.html>.
- Smith, Miriam (2003): „Review: *From Identity to Politics: The Lesbian and Gay Movements in the United States* by Craig A. Rimmerman”, *Political Science Quarterly*, Vol. 118, No. 2 (Summer), pp. 357–358.
- Smith, Paul (1999): „Political Communication in the UK: A Study of Pressure Group Behaviour”, *Politics*, Vol. 19, Issue 1 (Feb), pp. 21–28.
- СН (2010): „Митрополит Амфилохије: Највећи смрад, содомски, савремена цивилизација издигла на пиједестал божанства”, Српске новине ЦГ, 12. октобар, <http://www.srpskenovinecg.com/crnagora/7467-amfilohije>.
- Soenser Breen, Margaret (2000): „Book Review: *Queer Theory in Education*”, *International Journal of Sexuality and Gender Studies*, Volume 5, Number 4, pp. 355–357.
- Somerville, Margaret (2005): „What About the Children?”, in *Divorcing Marriage: Unveiling the Dangers in Canada's New Social Experiment*, eds. Daniel Cere and Douglas Farrow, pp. 63-78. Montreal/ Kingston: McGill-Queen's University Press.
- Sorba, Ryan (2007): *The „Born Gay” Hoax* Wilmington: Self-publishing, http://www.massresistance.org/docs/gen/08a/born_gay_hoax/TheBornGayHoax.pdf
- SOU (2007): *The State of Our Unions 2007: The Social Health of Marriage in America*, National Marriage Project, Rutgers, State University of New Jersey, <http://www.virginia.edu/marriageproject/pdfs/SOOU2007.pdf>.

- Souto-Manning, Mariana and Jill Hermann-Wilmarth (2008): „Teacher inquiries into gay and lesbian families in early childhood classrooms”, *Journal of Early Childhood Research*, October, vol. 6, 3, pp. 263–280.
- Sprigg, Peter (2010): *The Top Ten Myths About Homosexuality*. Washington, DC: Family Research Council; <http://downloads.frc.org/EF/EF10F01.pdf>.
- ССП (2012): „Саопштење СГ Нови Сад – Парада 2012”, *Синдикат српске полиције*, званични сајт, <http://www.ssp.org.rs/arhive/2231>.
- Stacey, Judith and Timothy Biblarz (2001): „(How) Does the Sexual Orientation of Parents Matter?“, *American Sociological Review*, 66, 159-183.
- Стандард (2008): „Педери улазе у програме средњих школа”, *Стандард*, бр. 117, 15. август, <http://www.standardmagazin.com/tema.php?ID=1869>.
- Steckel, Alisa (1987): „Psychosocial Development of Children of Lesbian Mothers”, in *Gay and Lesbian Parents*, edited by F. W. Bozett, pp. 75-85. New York: Praeger.
- Stefanakos, Victoria Scanlan (2002): „The Sound of Silence”, *The Advocate*, April 2, 2002. Page Number: 32–34, <http://www.thefreelibrary.com/The+sound+of+silence%3a+thousands+of+teenagers+across+the+country+will...-a084213165>.
- Stewart, Monte Neil (2007): „Eliding in Washington and California”, *Gonzaga Law Review*, Volume 42, Issue 3, pp. 501-46; http://www.manwomanmarriage.net/jrm/pdf/Eliding_in_WA_and_CA.pdf.
- (2006): „Genderless Marriage, Institutional Realities, And Judicial Elision”, *Duke Journal Of Constitutional Law and Public Policy*, Vol. 1, 1–78, [http://marriagelawfoundation.org/publications/Duke Article.pdf](http://marriagelawfoundation.org/publications/Duke%20Article.pdf).
- Стојановић, Буба (2007): *Интерпретација бајке у млађим разредима основне школе: теоријски и истраживачки приступ*. Врање: Учитељски факултет.
- Стојнов, Душан (2005): „Нормалност, моћ и ревизија психологије”, у *Мишел Фуко 1926–1984–2004: хрестоматија*, ур. Павле Миленковић и Душан Маринковић, стр. 253–282. Нови Сад: Војвођанска социолошка асоцијација.
- Stonewall (2011): „Brief overview of Stonewall”, *Stonewall*, http://www.stonewall.org.uk/about_us/2532.asp.
- Suffredini, Kara S. and Madeleine V. Findley (2004): „Speak Now: Progressive Considerations on the Advent of Civil Marriage for Same-Sex Couples”, *Boston College Law Review*, Vol. 45, Iss. 3; pp. 595–618; http://www.bc.edu/dam/files/schools/law/lawreviews/journals/bclawr/45_3/02_TXT.htm
- Sun, Yongmin & Yuanzhang Li (2001): „Marital Disruption, Parental Investment, and Children's Academic Achievement A Prospective Analysis”, *Journal of Family Issues*, 22, pp. 27–62.
- Sugrue, Seana (2006): „Soft Despotism and Same-Sex Marriage”, in *The Meaning of Marriage: Family, State, Market and Morals*. Robert P. George and Jean Bethke Elshtain (eds), pp. 172-196. New York: Scepter Publishers.

- Swank, Eric and Lisa Raiz (2010): „Attitudes Toward Gays and Lesbians Among Undergraduate Social Work Students”, *Affilia*, vol. 25, 1 (February), pp. 19–29.
- Шкорић, Марко (2010): *Социологија науке: мертоновски и конструктивистички програми*. Сремски Карловци и Нови Сад: Издавачка књижарница Зорана Стојановића.
- Танјуг (2013): „Заменица заштитника грађана: Деца не добијају адекватну информацију о ЛГБТ особама”, НСПМ електронско издање, 13. јануар, www.nspm.rs/hronika/zamenica-zastitnika-gradjana-deca-ne-dobijaju-adekvatnu-informaciju-o-lgbt-osobama.html.
- (2012): „Обама за легализацију геј бракова”, *Дневник*, 11. мај, www.dnevnik.rs/svet/obama-za-legalizaciju-gej-brakove.
- (2011): „У наставним програмима неговати свест о различитости”, Танјуг, 5. јули 2011, сајт *Васељенска ТВ*, <http://www.vaseljenska.com/drustvo/u-nastavnim-programima-negovati-svest-o-razlicitosti/>.
- Tasker, Fiona (2005): „Lesbian Mothers, Gay Fathers, and Their Children: A Review”, *Journal of Developmental and Behavioral Pediatrics*. 26(3), June 2005, pp. 224–240.
- Tasker, Fiona and Susan Golombok (1998) The role of co-mothers in planned lesbian-led families. *Journal of lesbian Studies*, Volume 2, Issue 4 September 1998, pp. 49–68.
- (1997): *Growing Up in a Lesbian Family*. New York: Guilford.
- (1995): „Adults Raised as Children in Lesbian Families”, *American Journal of Orthopsychiatry*, Volume 65, Issue 2, pp. 203–215.
- Taylor, Marisa (2009): „Perez Hilton and Miss USA Contestant Debate Gay Marriage”. *Wall Street Journal*, April 22, 2009, <http://blogs.wsj.com/digits/2009/04/22/perez-hilton-and-miss-usa-contestant-debate-gay-marriage/tab/article/>.
- Теодори, Масимо (Massimo Teodori) (1979(1976)): *Хисторијат нових љевица у Европи (1956–1978)* (Storia delle nuove sinistre in Europa). Загреб: Глобус.
- Terman, Lewis M. and Catherine Cox Miles (1936): *Sex and personality: Studies in Masculinity and Femininity*. New York: McGraw-Hill.
- Terry, Jennifer (1999): *An American Obsession: Science, Medicine, and Homosexuality in Modern Society*. Chicago and London: The University of Chicago Press.
- TF (2011): „Mission Statements”, *National Gay & Lesbian Task Force*, http://www.thetaskforce.org/about_us/mission_statements.
- Thomson, Elizabeth, Thomas L. Hanson, and Sara McLanahan (1994): „Family Structure and Child Well-Being: Economic Resources Vs. Parental Behaviors.” *Social Forces* 73, pp. 221-42.
- Thomson, Elizabeth, Sara McLanahan, and Roberta Curtin (1992): „Family Structure, Gender and Parental Socialization.” *Journal of Marriage and the Family* 54(2), pp. 368–78.

- Today (2009): „Pageant official: We paid for Prejean’s implants”, *Today*, Access Hollywood, 4/30/2009, http://today.msnbc.msn.com/id/30495983/ns/today-today_entertainment/.
- Truman, David (1951): *The Governmental Process: Political Interests and Public Opinion*. New York: Alfred A. Knopf
- TB Прва (2012): „ТВ Прва – Парада поноса и истраживање јавног мњења - 24. 09. 2012”, *Youtube.com*, www.youtube.com/watch?v=FzIkasxPflE.
- UCD (2011a): „Dr Geraldine Moane: Biography”, *University College Dublin*, <http://www.ucd.ie/research/people/psychology/drgeraldinemoane/>.
- (2011b): „Dr Geraldine Moane: Publications”, *University College Dublin*, <http://www.ucd.ie/research/people/psychology/drgeraldinemoane/publications/>
- Unruh, Bob (2010): „Obama czar's 'homo-genda' proposed for U.S. schools”, *WorldNetDaily*, February 10, 2010, <http://www.wnd.com/index.php?fa=PAGE.view&pageId=124704>
- UVA (1997): „Children Conceived Via Donor Insemination Develop Normally, Study Shows”, *UVA Today*, April 8, 1997, http://www.virginia.edu/topnews/textonlyarchive/April_1997/donor.txt.
- Van de Ven, Paul, Pamela Rodden, June Crawford and Susan Kippax (1997): „A comparative demographic and sexual profile of older homosexually active men”, *The Journal of Sex Research*, Volume 34, Issue 4, pp. 349–360.
- Van Wyk, Paul H. and Chrisann S. Geist (1984): „Psychosocial Development of Heterosexual, Bisexual, and Homosexual Behaviour”, *Archives of Sexual Behaviour*, Vol. 13, No. 6, pp. 505–544.
- Венс, Керол [Carole Vance] (1995[1989]): „Теорија друштвене конструкције – проблеми у историји сексуалности” [Social Construction Theory: Problems in the History of Sexuality], *Феминистичке свеске*, 3–4/1995, стр. 145–160.
- Van de Ven, Paul, Pamela Rodden, June Crawford and Susan Kippax (1997): „A comparative demographic and sexual profile of older homosexually active men”, *The Journal of Sex Research*, Volume 34, Issue 4, pp. 349–360.
- Vaughan, Richard (2 July 2010). „Wealthy to dominate academies”, *The Times Educational Supplement*, 2 July, <http://www.tes.co.uk/article.aspx?storycode=6049283>.
- Victory (2011a): „Our Candidates”, *Gay & Lesbian Victory Fund*, http://www.victoryfund.org/our_work/our_candidates.
- (2011b): „Presidential Appointments”, *Gay & Lesbian Victory Fund*, http://www.victoryfund.org/our_work/presidential_appointments.
- (2009): „2009 Annual Report”, *Gay & Lesbian Victory Fund*, <http://www.scribd.com/doc/35487858/2009-Annual-Report-Gay-Lesbian-Victory-Fund-and-Leadership-Institute>.
- Video (2009): „Miss California: 'I wouldn't change a thing'“, *MSNBC*, 21. април 2009, <http://www.msnbc.msn.com/id/21134540/vp/30322011>.
- Викс, Џефри [Jeffrey Weeks] (2010[2006]): „Друштвена конструкција сексуалности” (интервју из књиге *Introducing the New Sexuality Studies*:

- Original Essays and Interviews*, editors: S. Seidman, N. Fischer, Ch. Meeks), *QT: часопис за квир теорију и културу*, бр. 1–2, стр. 243–256
- Vitulli, Elias (2010): „A Defining Moment in Civil Rights History? The Employment Non-Discrimination Act, Trans-Inclusion, and Homo-normativity”, *Sexuality Research and Social Policy*, Volume 7, Number 3, pp. 155–167.
- Вк (2012): „Београдска парада поноса”, *Википедија, слободна енциклопедија*, www.sr.wikipedia.org/sr/Београдска_парада_поноса.
- Ворлик, Мери [Mary Burce Warlick] (2011): „У Србији је и даље велики ризик од насиља према геј особама”, *Блиц*, 28. 06, <http://www.blic.rs/Vesti/Drustvo/262560/Meri-Vorlik-pise-za-Blic-U-Srbiji-je-i-dalje---veliki-rizik-od-nasilja-prema--gej-osobama>.
- Вукадиновић, Ђорђе (2011): „О `паради поноса` и слабости државе”, *НСПМ*, електронско издање, 30. септембар 2011, www.nspm.rs/kolumne-djordja-vukadinovica/o-paradi-ponosa-i-slabosti-drzave.html?alphabet=c#yvComment47280.
- Waite, Linda and Lee A. Lillard (1991): „Children and Marital Disruption”, *American Journal of Sociology*, 96, pp. 930–953.
- Waites, Matthew (2003): „Equality at Last? Homosexuality, Heterosexuality and the Age of Consent in the United Kingdom”, *Sociology*, vol. 37, 4(November), pp. 637–655.
- Wallerstein, Immanuel (1979): *The Capitalist World-Economy*, Cambridge, Cambridge University Press.
- Wallerstein, Judith S. and Joan B. Kelly (1980): *Surviving The Breakup: How Children And Parents Cope With Divorce*. New York: Basic Books.
- Wallerstein, Judith, Julia Lewis, and Sandra Blakeslee (2000): *The Unexpected Legacy of Divorce: A 25-Year Landmark Study* New York: Hyperion.
- Wallerstein, Judith S. and Sandra Blakeslee (1989): *Second Chances*. New York: Ticknor & Fields.
- Walls, N. Eugene, Sarah B. Kane, and Hope Wisneski (2010): „Gay—Straight Alliances and School Experiences of Sexual Minority Youth”, *Youth & Society*, vol. 41, 3 (March), pp. 307–332.
- Wardle, Lynn D. (1997): „The Potential Impact of Homosexual Parenting on Children”, *University of Illinois Law Review*, pp. 833–866; <http://www.perfspot.com/docs/doc.asp?id=14365>.
- Warner, Michael (1999): *The Trouble with Normal: Sex, Politics, and the Ethics of Queer Life*. Cambridge, MA: Harvard University Press.
- WB (2010a): „Episcopal Church ordains 2nd openly gay bishop”, *The Washington Blade*, May 20. 2010, <http://www.washingtonblade.com/2010/05/20/national-news-in-brief-10/>.
- (2010b): „Facebook to monitor hate speech on suicide memorials”, *The Washington Blade*, Oct 21, 2010, <http://www.washingtonblade.com/2010/10/21/national-news-in-brief-oct-22/>.

- (2010b): „Gay history lessons in state schools debated”, *The Washington Blade*, December 16, <http://www.washingtonblade.com/2010/12/16/national-news-in-brief-35/>.
- (2010r): „L.A. Gay & Lesbian Center gets unprecedented grant”, *The Washington Blade*, Oct 01, 2010, <http://www.washingtonblade.com/2010/10/01/l-a-gay-lesbian-center-gets-unprecedented-grant/>.
- (2010д): „Lesbian teen settles Miss. prom case”, *The Washington Blade*, Jul 22, 2010, <http://www.washingtonblade.com/2010/07/22/national-news-in-brief-19/>
- (2010h): „National LGBT community reeling from 4th teen suicide in a month”, *The Washington Blade*, Oct 01, 2010, <http://www.washingtonblade.com/2010/10/01/national-lgbt-community-reeling-from-4th-teen-suicide-in-a-month/>.
- (2010e): „Political donations hurt Target, Best Buy in HRC ratings”, *The Washington Blade*, 7 Oct. 2010, <http://www.washingtonblade.com/2010/10/07/national-news-in-brief-27/>.
- (2010ж): „Study: MTV leads in depicting gay characters”, *The Washington Blade*, Jul 29, 2010, <http://www.washingtonblade.com/2010/07/29/national-news-in-brief-20/>.
- WCT (1996): „IMPACT 1996 questionnaires”, *Windy City Times*, <http://www.windycitymediagroup.com/gay/lesbian/news/photospreadthumbs.php?APUB=wct&ADATE=2009-01-14&AGALLERY=obama>.
- WDL (2000): „Words of Dr. Laura”, *StopDrLaura.com*, <http://stopdrlaura.com/laura/index.htm>.
- Weeks, Jeffrey (1995): *Sexuality and Its Discontents Meanings: Myths and Modern Sexualities*. London: Routledge and Kegan Paull.
- Weeks, Jeffrey, Brian Heaphy and Catherine Donovan (2001): *Same Sex Intimacies Families of Choice and Other Life Experiments*. London: Routledge.
- West, Donald J. (1997): „Supposed Origins of Homosexuality and Implications for Social Control,” in West, Donald J and Richard Green, editors. *Sociolegal Control of Homosexuality: A Multi-Nation Comparison*. New York and London: Plenum Press.
- Welsh, James (2006): „CNN donates \$100,000 to NLGJA”, *Digital Spy*, January 13 2006, <http://www.digitalspy.co.uk/broadcasting/news/a28101/cnn-donates-usd100000-to-nlgja.html>.
- Weinstein, Steve (2008). „Are We Being Bullies? Debate Rages Over Boycotts”, *Edge*, 2008-11-25, <http://www.edgeboston.com/index.php?ch=news&sc=&sc2=news&sc3=&id=83898>.
- Werum, Regina and Bill Winders (2001): „Who's `In` and Who's `Out`: State Fragmentation and the Struggle over Gay Rights, 1974–1999”, *Social Problems*, Vol. 48, No. 3 (August), pp. 386–410.

- Wexler, Richard (1995): *Wounded Innocents: The Real Victims of the War Against Child Abuse* (2nd Revised edition). Amherst, NY: Prometheus Books.
- White, J. (1986): Supreme Court Of The United States, *Bowers v. Hardwick*, Opinion of the Court, 478 U.S. 186, No. 85–140, Argued: March 31, 1986, Decided: June 30, 1986, http://www.law.cornell.edu/supct/html/historics/USSC_CR_0478_0186_ZO.html.
- Whitty, Jeff (2011): „The Gay Conspiracy: a manifesto”, The Home Page of Jeff Whitty, <http://www.whitless.com/>.
- Wilgoren, Jodi (2002): „Scholar's Pedophilia Essay Stirs Outrage and Revenge, April 30, 2002, *The New York Times*, <http://www.nytimes.com/2002/04/30/education/30MISS.html>.
- Willhoite, Michael (1991): *Daddy's Roommate*. Boston: Alyson Books.
- Wk (2012a): „Identity politics”, *Wikipedia, the free encyclopedia*, http://en.wikipedia.org/wiki/Identity_politics.
- (2012б): „Identity (social science)”, *Wikipedia, the free encyclopedia*, [http://en.wikipedia.org/wiki/Identity_\(social_science\)](http://en.wikipedia.org/wiki/Identity_(social_science)).
- (2012в): „Sexual orientation identity”, *Wikipedia, the free encyclopedia*, http://en.wikipedia.org/wiki/Sexual_orientation_identity.
- (2012г): „Violence against LGBT people”, *Wikipedia*, http://en.wikipedia.org/wiki/Violence_against_LGBT_people.
- (2011а): „Åke Green”, *Wikipedia*, http://en.wikipedia.org/wiki/Åke_Green.
- (2011б): „David Thorstad”, *Wikipedia*, http://en.wikipedia.org/wiki/David_Thorstad#cite_note-3.
- (2011в): „Freedom to Marry”, *Wikipedia*, http://en.wikipedia.org/wiki/Freedom_to_Marry.
- (2011г): „Gay, Lesbian, Straight Education Network”, *Wikipedia*, http://en.wikipedia.org/wiki/Gay,_Lesbian_and_Straight_Education_Network.
- (2011д): „Hollywood Supports”, *Wikipedia*, http://en.wikipedia.org/wiki/Hollywood_Supports.
- (2011е): „Homosexual agenda”, http://en.wikipedia.org/wiki/Homosexual_agenda.
- (2011е) „Human Rights Campaign”, *Wikipedia*, http://en.wikipedia.org/wiki/Human_Rights_Campaign.
- (2011ж): „Incarceration rate of inmates incarcerated under state and federal jurisdiction per 100,000 population 1925-2008.png”, *Wikipedia*, http://en.wikipedia.org/wiki/File:Incarceration_rate_of_inmates_incarcerated_under_state_and_federal_jurisdiction_per_100,000_population_1925-2008.png.
- (2011з): „LGBT rights by country or territory”, *Wikipedia*, http://en.wikipedia.org/wiki/LGBT_rights_in_Asia#Asia.
- (2011и): „LGBT rights in Africa”, *Wikipedia*, http://en.wikipedia.org/wiki/LGBT_rights_in_Africa.

- (2011j): „North American Man/Boy Love Association”, *Wikipedia*, http://en.wikipedia.org/wiki/NAMBLA#cite_note-soto-3.
- (2011к): „Party for Neighbourly Love, Freedom, and Diversity”, *Wikipedia*, http://en.wikipedia.org/wiki/Party_for_Neighbourly_Love,_Freedom,_and_Diversity.
- (2011л): „Protests against Proposition 8 supporters”, *Wikipedia*, http://en.wikipedia.org/wiki/Protests_against_Proposition_8_supporters#cite_note-energize-17.
- (2011љ): „Rind et al. controversy”, *Wikipedia*, http://en.wikipedia.org/wiki/Rind_et_al._controversy.
- (2011м): „Section 28”, *Wikipedia*, http://en.wikipedia.org/wiki/Section_28.
- (2011н): „Tim Gill”, *Wikipedia*, http://en.wikipedia.org/wiki/Tim_Gill.
- Wk/hr (2011): „Memorandum SANU”, *Wikipedia* на хрватском, http://hr.wikipedia.org/wiki/Memorandum_SANU.
- Williams, Richard N. (2000): „A critique of research on same-sex parenting. In D. Dollahite, Ed., *Strengthening our families: An in-depth look at the Proclamation on the Family*, pp. 352–355. Salt Lake City: Bookcraft.
- Williams, Robert R. (1997): *Hegel's Ethics of Recognition*. Berkeley: University of California Press.
- WM (2004): „Falling Boulder”, *WORLD Magazine*, February 14, 2004, Vol. 19, No. 6, <http://www.worldmag.com/articles/8529>.
- WND (2004): „K-12 Academy Hosts ‘Queer State of the Union,’” *WorldNetDaily.com.*, March 4, <http://www.wnd.com/index.php?pageId=23572>.
- Wolf, Mark L. (2007): *Memorandum and Order*, Case 1:06-cv-10751-mlw (David Parker, et al. vs. William Hurley, et al.), United States District Court, District of Massachusetts, http://www.massresistance.org/docs/parker_lawsuit/motion_to_dismiss_2007/order_motion_to_dismiss_022307.pdf.
- Wolfiger, Nicholas H. (2000): „Beyond the Intergenerational Transmission of Divorce: Do People Replicate the Patterns of Marital Instability They Grew Up With?”, *Journal of Family Issues*, vol. 21 no. 8, pp. 1061–1086.
- Worth, Heather, Alison Reid, and Karen McMillan (2002): „Somewhere over the rainbow: love, trust and monogamy in gay relationships”, *Journal of Sociology*, vol. 38, 3 (September), pp. 237–253.
- Wright, James D. (2012): „Introductory remarks”, *Social Science Research*, Volume 41, Issue 6, November 2012, Pages 1339–1345.
- WT (2010): „Editorial: Obama’s homosexual-Muslim conflict: White House agenda is tripped up by a clash of civilizations”, *The Washington Times*, July 15, 2010; <http://www.washingtontimes.com/news/2010/jul/15/obamas-homosexual-muslim-conflict/>.
- (2009a): „Editorial: At the president’s pleasure”, *The Washington Times*, September 28, 2009, <http://www.washingtontimes.com/news/2009/sep/28/at-the-presidents-pleasure/>.

- (2009): „Editorial: Obama’s risky-sex czar”, *The Washington Times*, December 9, 2009, <http://www.washingtontimes.com/news/2009/dec/9/obamas-risky-sex-czar/>.
- Xiridou, Maria, Ronald Geskus, John de Wit, Roel Coutinho and Mirjam Kretzschmar (2003): „The contribution of steady and casual partnerships to the incidence of HIV infection among homosexual men in Amsterdam”, *AIDS*, The official journal of the International AIDS Society, Vol. 17, No. 7 (May 2), pp. 1029–1038.
- Yi, Sandra and Andrew Adams (2008): „Number of LDS churches vandalized increases to 7”, *KSL Television*, November 11th, 2008, <http://www.ksl.com/?nid=148&sid=4762579&autostart=y>.
- Yutani, Kimberly (1996). „Gregg Araki and the Queer New Wave”, In Russell Leong (ed.), *Asian American sexualities: dimensions of the gay & lesbian experience*, pp. 175–180. New York, NY: Routledge.
- Zahniser, David and Phil Willon (2008): „Mayor is wedded to same-sex marriage”, *The Los Angeles Times*, June 24, 2008, <http://articles.latimes.com/2008/jun/24/local/me-marriage24>
- Златоусти, Свети Јован (2006): „Идолопоклонство и блудочинство: Беседа на Посланицу. Св. Апостола Павла Римљанима”, у Димитријевић и Србуљ, 2006: 262–268.
- Zvoch, Keith (1999): „Family Type and Investment in Education: A Comparison of Genetic and Stepparent Families.” *Evolution and Human Behavior* 20, pp. 453–64.

Белешка о писцу

Слободан Антонић (Београд, 1959), дипломирао (1982) и магистрирао (1988) на Факултету политичких наука у Београду, а докторирао социологију на Филозофском факултету у Београду (1995). Радио као истраживач у Институту за политичке студије у Београду (1990–1996), предавао социологију на Филозофском факултету у Новом Саду (1996–2001), а од 2001. је запослен на Одељењу за социологију Филозофског факултета у Београду (доцент 2001, ванредни професор 2006, редовни професор 2011). Обављао дужности управника одељења за социологију (2006–2010) и главног уредника *Социолошког прегледа* (2006–2009). Председник Српског социолошког друштва 2009–2013. Један је од оснивача (1994) и уредника *Нове српске политичке мисли* (НСПМ). Књиге: *Изазови историјске социологије* (1995), *Заробљена земља* (2002), *Нација у струјама прошлости* (2003), *Гутање жаба* (2005), *Елита, грађанство и слаба држава* (2006; 2. изд. 2009), *Срби и „Евро-Срби“* (2007), *Консолидација демократских установа у Србији после 2000. године* (2007; коаутор Душан Павловић), *Вајмарска Србија* (2008), *Културни рат у Србији* (2008), *Искушења радикалног феминизма* (2011), *Вишићевска Србија* (2011), *Транзициони скакавци* (2011), *Лоша бесконачност* (2012), *Баво, историја и феминизам* (2012), *На бриселским шинама* (2013).